

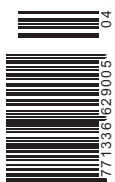
Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XII 4 • 2016 cena 2,99€

ISSN 1336-6297

PERZEKÚCIA BÝVALÝCH SOCIÁLNYCH DEMOKRATOV

ŽIADOSTI ROĽNÍKOV O VYSTÚPENIE Z JRD

ROZHOVOR S VLADIMÍROM OKTAVCOM O NOVEMBRI 1989

ANKETA O VÝSLUHOVÝCH DÔCHODKOCH A ODŠKODNENÍ POLITICKÝCH VÄZŇOV

VEDA, IDEOLÓGIA, REALITA

Časopis Pamäť národa bol a je otvorený rôznym názorom a stanoviskám. Je prirodzené, že iba diskusia a ešte vzácnejšie dialóg môžu posúvať naše poznanie na vyššiu úroveň. V č. 2/2016 bol publikovaný výťah z prejavu historika Dušana Kováča na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti 11. mája 2016 v Skalici. K nepublikovanej podobe textu sa redakčná rada nevyjadrovala, pretože bol uverejnený bez jej vedomia. D. Kováč píše o troch ideológiách, ktoré komplikovali a komplikujú postavenie historiografie ako vednej disciplíny: kresťanskej, komunistickej (bolševickej) a nacionalizme. Každé zovšeobecnenie so sebou prináša zjednodušenie, preto sa u vedca, osobitne u historika, vyžaduje zodpovedný prístup k zložitej historickej realite, aby sa zovšeobecnenie nestalo rizikom a nevedlo k skreslenému obrazu minulosti. Predovšetkým ide o definíciu ideológie. Tento termín je pomerne mladý. Používala ho jedna zo skupín francúzskych osvietencov v závere 18. storočia. V tradícii európskeho myslenia má skôr pejoratívny význam, o čo sa zaslúžil najmä marxizmus. Vyjadruje jednostrannosť, iracionalitu a propagandu konkurenčných ideových koncepcií, ktoré dokonca vyhlasuje za falošné vedomie, ktoré zakrýva a prevracia skutočnosť. Použitie termínu ideológia v spojitosti s kresťanstvom je problematické z viacerých aspektov. Treba predovšetkým rozlišovať medzi kresťanským náboženstvom a ideológiou, čo v príspevku D. Kováča chýba. V opačnom prípade hrozí, že sa náboženstvo stotožní s ideológiou, ba bude považované za ideológiu. Viacerí kresťanskí myslitelia stáli už v stredoveku pri zrode základov kritického myslenia, ktoré sa stalo neoddeliteľnou súčasťou európskej kultúry. Kresťanstvo ani v modernej dobe 19. a 20. storočia nevytvorilo akúsi ucelenú ideológiu. Bolo náboženstvom, rozdeleným na viacero cirkví. Ideológie sa vytvárali v prostredí sociálnych skupín a využívali ich politické strany, hnutia a zoskupenia. Ak sa aj niektoré z nich hlásili ku kresťanstvu, nemožno ich stotožňovať s kresťanstvom ako s náboženstvom, ba ani s jednotlivými cirkvami. Politické strany a zoskupenia, ktoré sa vyznačovali vlastnou, často úplne protichodnou ideológiou, mali niečo spoločné – tvorili ich ľudia, ktorí chceli vyniknúť, získať vplyv a moc, presadiť určité projekty a myšlienky.

Ku kresťanstvu sa hlásilo a hlási veľké množstvo vedeckých pracovníkov z rôznych oblastí, historickú vedu nevynímajúc. Tí nepovažujú svoju náboženskú orientáciu za problém, naopak za inšpiráciu pri svojej tvorbe. Pritom im nič nebráni využívať vo svojej práci kritické myslenie. Isté riziko badať, ak sa staviame do hodnotiacej pózy „vedeckého svetového názoru“. Takto môžeme konštruovať a označovať iné ideológie akoby z vedeckej pozície, ale v skutočnosti z pozície ideologicky chápanej vedy, kde sa pod rúškom metodológie a vedeckých postupov môžu vytvárať alebo ospravedlňovať iné ideológie. Veď skúseností s rôznymi formami ideologizácie vedy bolo od 19. storočia dodnes veľmi veľa.

Umelecký motív na prvej strane obálky časopisu Pamäť národa č. 2/2016 nie je vhodný. Autor prirodzene má právo na vlastné umelecké vyjadrenie, ale karikatúra s vyslovene subjektívnym a diskutabilným posolstvom sa nehodí na obálku vedeckého časopisu. Navyše časopis Pamäť národa sa zaoberá obdobím, ktoré končí v roku 1989, a preto nemá kompetenciu, aby sa vyjadroval k vývoju po ňom.

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

predseda Redakčnej rady časopisu Pamäť národa

Toto stanovisko podporila väčšina členov Redakčnej rady časopisu Pamäť národa.

Beáta Katrebová-Blehová
členka redakčnej rady

Dovoľte mi vrátiť sa k udalosti, ktorá sa konala pred okrúhlymi sedemdesiatimi rokmi a ktorú sme si v roku 2016 opätovne pripomenuli: parlamentné voľby 1946. Možno by stálo za to pripomenúť si medzinárodno-politický, ako aj ideový kontext na konci druhej svetovej vojny, keď sa obnovené Československo postavilo na stranu víťazných mocností.

Voľby v roku 1946 sa konali v čase, keď podľa slov splnomocneného zástupcu prezidenta Spojených štátov amerických pri Svätej stolici sa princípy komunizmu natoľko rozšírili, že prenikli do vedomia a koncepcie moderného sveta, pričom nový medzinárodný poriadok mal nevyhnutne vzrásť z prispôbenia a zmierenia starých princíпов s tými, ktoré vychádzali z komunistického učenia. Jednoducho povedané: voľby sa konali v dobe, keď pragmatizmom motivovaná ilúzia o komunizme ako o menej nebezpečnej ideológii od nacistizmu rezonovala v najvyšších politických kruhoch víťazných mocností. Prirodzene, Svätá stolica tento prehnaný optimizmus nezdíeľala. Pápež Pius XII. a jeho diplomati boli presvedčení, že s postupom Červenej armády nebezpečne narastala možnosť boľševizácie na oslobodenom území. Voľby sa konali v čase, keď v dobovej českej a slovenskej komunistickej, ako aj nekomunistickej tlači Sovietsky zväz, jeho zahraničná politika a československo-sovietske spojenectvo boli absolútne tabu. Trumanova doktrína zdržiavania komunizmu bola zatiaľ v nedohľadne a sovietsky diktátor v tom období ešte podporoval koncepciu „národnej cesty k socializmu“ bez nevyhnutnosti proletárskej revolúcie. Napriek týmto spomenutým okolnostiam voliči na Slovensku dali prednosť Demokratickej strane pred komunistami, čím si dovoľili v úplne opačných intenciách, než tomu bolo v Čechách a čiastočne na Morave, dať svoj hlas kresťansky ponímanej demokracii! Prečo táto skutočnosť tak málo rezonuje v dnešných médiách na Slovensku, a to aj verejnoprávnych? Voľby v máji 1946 totiž neboli iba o tom, koľko poslancov za akú stranu zasadne v Národnej rade, ale boli zároveň antikomunistickým, antisocialistickým, a dovoľím si tvrdiť, že do určitej miery aj antisovietskym plebiscitom takmer milióna slovenských voličov. Rakúsky katolícky týždenník *Die Furche* písal v tom zmysle, že skutočným víťazom volieb sa stala slovenská Demokratická strana pozostávajúca z katolíkov a protestantov. Všeobecne možno tvrdiť, že rakúska povojnová tlač hodnotila výsledky volieb na Slovensku ako víťazstvo katolíkov. Vatikánsky denník *L'Osservatore Romano* podáva presný obraz významnej účasti slovenských katolíkov na voľbách. Taliansky ľudový denník *Il Popolo* písal o volebnom úspechu kresťanskej demokracie na Slovensku. Je veľmi smutné, že táto významná udalosť v slovenských dejinách, toto takpovediac posledné vzopretie sa nastávajúcej komunistickej totalite, tak málo rezonuje v historickej pamäti.

Najnovšie číslo časopisu *Pamäť národa* onú historickú pamäť nepochybne opäť posúva o kúsok dopredu. Dozvieme sa v ňom na konkrétnom prípade o perzekúcii sociálnych demokratov na Slovensku, o letákovkej akcii z polovice sedemdesiatych rokov, ktorú sa ŠtB napriek intenzívnemu pátraniu nepodarilo objasniť, priblížime si pozadie novembrovej revolúcie 1989 v Trnave na základe rozhovoru s jedným z jej hlavných organizátorov a dotkneme sa aj otázky arizácie židovského majetku v období Slovenského štátu. Všetkým čitateľom a čitateľkám prajem zaujímavé a podnetné čítanie.

ŠTÚDIE

- 3 PAVOL MAKYNA
**Augustín Morávek – kariéristický úradník
s diktátorskou právomocou**

- 22 BRANISLAV KINČOK
**Perzekúcia bývalých sociálnych demokratov.
Prípád Antona Tomečka**

DOKUMENTY

- 45 FRANTIŠEK NEUPAUER
**Žiadosti roľníkov z okresu Vranov nad Topľou
o vystúpenie z JRD v roku 1953**

- 68 PAVOL JAKUBČIN
Akcia „PACEM“

ROZHOVORY

- 81 PETER JAŠEK
**November '89 bol zhadzovaním pút neslobody
*Rozhovor s Vladimírom Oktavcom***

- 100 RECENZIE

- 105 ANKETA

**Výsluhové dôchodky príslušníkov ŠtB
a odškodnenie politických väzňov**

- 107 UPN ŽIVÁ PAMÄŤ

UDALOSTI

- 122 VLADIMÍRA NOVOTNÁ ČAJOVÁ
Kajúcna tryzna v Levoči

SPOMÍNANIE

- 123 FRANTIŠEK NEUPAUER
Talian, ktorý objavil Rusko

Pamäť národa

4 • 2016
Ročník XII
Vychádza 4x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
iČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Ing. Peter Juščák

Redaktori

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.
Mag. Phil. Eduard Novák
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Mgr. Patrik Dubovský, PhD.
prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
Beáta Katrebová-Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Štefan Berdis

GRAFICKÁ ÚPRAVA a SADZBA

Dušan Babjak

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Rekonštrukcia politického súdneho procesu
Střítecký a spol. počas Festivalu slobody ÚPN
v novembri 2016 v Bratislave.
Účinkovali študenti a absolventi
Právnickej fakulty UK v Prahe.
(Foto: Lukáš Obšitník)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

Ústav pamäti národa 2016
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/1
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
22. 12. 2016

AUGUSTÍN MORÁVEK – KARIÉRISTICKÝ ÚRADNÍK S DIKTÁTORSKOU PRÁVOMOCOU

PAVOL MAKYNA

Augustín Morávek bol dôležitou postavou slovenských dejín v období rokov 1939 – 1945, i keď aktívnu prácu v oblasti tzv. „riešenia“ židovskej otázky vykonával iba od začiatku roka 1940 do leta 1942. Jeho kariéra trvala pomerne krátko, no mala strmý vzostup a ešte strmší pád. Radikálny Vojtech Tuška potreboval Morávka pri aktívnom postupe voči Židom a Morávek potreboval Tuku ako záštitu pri rozkrádaní židovského majetku. Za krátke obdobie vykonal toľko „práce“, že slovenských Židov úplne zbavil majetku a obral ich o všetky občianske a ľudské práva. Následne sa vzniknutý sociálny problém riešil ich deportáciami do koncentračných táborov na území Generálneho gubernátu¹.

RÝCHLY KARIÉERNY POSTUP

Krátko po vzniku Slovenského štátu uzavreli domáci vládni predstavitelia s Nemeckou ríšou tzv. nemecko-slovenskú ochrannú zmluvu. Podľa nej mala nemecká strana garantovať ochranu nad politickou nezávislosťou a územnou integritou nového štátu. Uvedená zmluva tiež obmedzila suverenitu Slovenského štátu v zahraničnej politike, vojenskej oblasti a na hospodárskej úrovni. A práve na hospodárskej úrovni sa mala na Slovensku začať „riešiť“ tzv. židovská otázka. Po úvodných mesiacoch, kedy sa konanie slovenských úradov v tomto smere zdalo Nemeckej ríši nedostatočné, prišiel „na scénu“ úradník Augustín Morávek.

Augustín Morávek sa narodil 15. júla 1901 v Trnave mestskému

notárovi Antonovi Morávkovi a jeho žene Ružene, rodenej Šimekovej.² Morávkovci boli úradníckou rodinou, no vlastnili i firmu na výrobu sódy.³ A. Morávek absolvoval 1. triedu v štátnej meštianke v Krupine v roku 1911/1912. V školských rokoch 1912/1913 – 1918/1919 absolvoval A. Morávek v banskoštiavnickom Kráľovskom katolíckom hlavnom gymnáziu 2. – 8. triedu. Na tejto škole i maturoval. Tu mu bolo vydané dňa 5. apríla 1919 maturitné vysvedčenie s poznámkou, že ústav bol na nariadenie československej vlády zatvorený. A. Morávek maturoval z predmetov: maďarský jazyk a literatúra – výborne, latinčina a literatúra – dobre, dejepis – výborne, matematika – dobre, fyzika – dobre. Z ďalších gymnaziálnych predmetov preukázal nasledovný prospech: ná-

boženstvo – dobre, gréčtina a literatúra – výborne, zemepis – dobre, prírodopis – dobre, kresliaca geometria – dostatočne, zároveň preukázal dobré mravné chovanie.⁴

Na vysokoškolské štúdium sa A. Morávek zapísal na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej len PraF UK) v akademickom roku 1922/1923.⁵ Na základe uznesenia profesorského zboru PraF UK zo dňa 13. januára 1923 sa mu započítal do prvého obdobia riadneho právnického štúdia jeden semester zo štyroch, ktoré absolvoval na Lekárskej fakulte Viedenskej univerzity v akademickom roku 1919/1920 a na Lekárskej fakulte Masarykovej univerzity v Brne v akademickom roku 1920/1921.⁶ Na štúdium práva bol na PraF UK v Bratislave zapísaný ako riadny štu-

- 1 Tiež Generálny gouvernement (celý názov v nemčine znel *Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*, Generálny gubernát pre obsadené poľské územia) – nemecká okupačná zóna, ktorá zahŕňala južné a centrálné oblasti medzivojnového Poľska.
- 2 Štátny archív (ŠA) Bratislava, fond (f.) Ľudový súd v Bratislave (ĽS BA), 4/48, Augustín Morávek, Tretný list. Pri mene matky A. Morávka sa uvádza i verzia „Rozália Schimek“.
- 3 NIŽŇANSKÝ, E.: *Holokaust na Slovensku 4 – Dokumenty nemeckej proveniencie (1939-1945)*, Dokument č. 18 – *Správa D. Wislicenyho z 18. 7. 1941 o A. Morávkovi a Ústrednom hospodárskom úrade*. Bratislava 2003, s. 93 – 99.
- 4 Archív Univerzity Komenského (ďalej A UK), fond (ďalej len f.) Právnická fakulta UK v Bratislave (ďalej len PraF UK), registračná značka D, študijný spis Augustín Morávek. (Archívna rešerš).
- 5 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1922/1923, číslo zväzku (ďalej len č. zv.) 5, poradové číslo zápisu 358. (Archívna rešerš).
- 6 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1922/1923, č. zv. 6, poradové číslo zápisu 83. (Archívna rešerš).

dent aj v ďalších semestroch akademických rokov: letný semester (ďalej len LS) 1922/1923, LS 1923/1924⁷, zimný semester (ďalej len ZS) a LS 1926/1927⁸, ZS a LS 1927/1928⁹, ZS a LS 1930/1931¹⁰, ZS a LS 1931/1932¹¹, ZS a LS 1939/1940¹². Dňa 15. júna 1931 si podal žiadosť o pripustenie k I. štátnej skúške, ktorou bola štátna skúška z histórie práva. A. Morávek uhradil príslušný poplatok 100,- Kč, pričom štátna skúška sa mala konať v októbri 1931. Zo zachovaných archívnych dokumentov nevyplýva, že sa jej zúčastnil.¹³

Augustínovi Morávkovi sa nepodarilo doštudovať právo, v 30. rokoch bol členom čechoslovakistickej a pravicovo orientovanej Československej živnostensko-obchodníckej strany. Na jeseň 1939 pracoval ako tajomník Grémia kovospracujúcich živností v Bratislave. Uvedené grémium ho podľa jeho slov poverilo uskutočnením tzv. študijnej cesty do Nemecka a Maďarska, kde mal skúmať proces arizácie a „riešenia“ tzv. židovskej otázky, na čo dostal trojmesačnú dovolenku. Po získaní znalostí a skúseností Mo-

Fotografia Augustína Morávka z pasového dokladu vydaného 22. marca 1945 (Zdroj: SNA)

rávek vypracoval takmer 150-stranovú prácu, ktorá obsahovala konkrétne návrhy riešenia tejto otázky prispôsobené na pomery v Slovenskej republike. Grémium kovospracujúcich bratislavských živností malo obsiahle dielo zaslať najvyšším

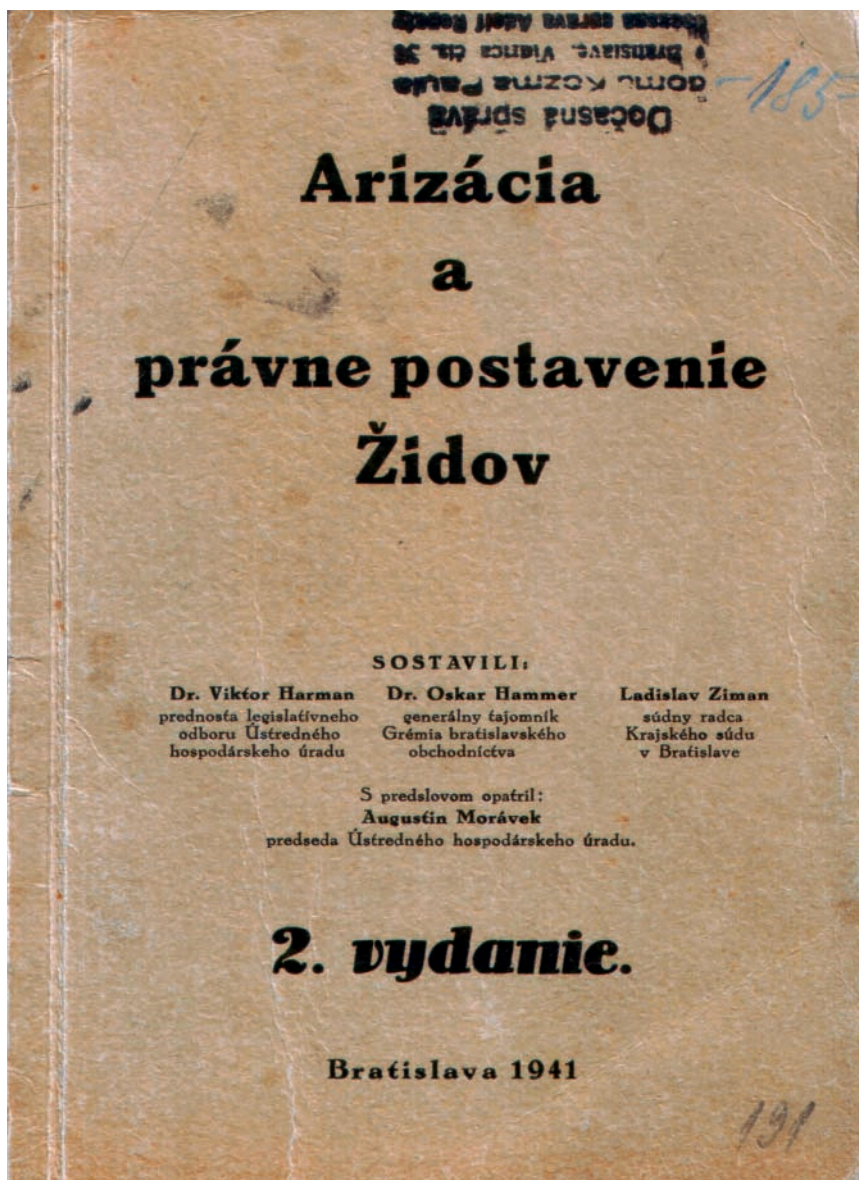
predstaviteľom štátu.¹⁴ Nikto z adresátov na tento elaborát nereagoval, okrem predsedu vlády Vojtecha Tuku.¹⁵ Po troch týždňoch od odoslania 150-stranového výsledku „študijnej cesty“ si Morávka pozval na rozhovor. Pre dovtedy obyčajného úradníka bolo poctou, že sa dostal do bytu predsedovi vlády, ktorý ho za prítomnosti Morávkovho kamaráta Jána Farkaša¹⁶ „ako neznámu osobu...skúšal z tejto matérie skoro tri celé hodiny.“¹⁷ Augustín Morávek azda v tejto chvíli vycítil príležitosť „vystúpať po kariérnom rebríčku“ čo najvyššie pomocou „riešenia“ tzv. židovskej otázky a možnosť využiť situáciu aj vo svoj ekonomický prospech. Tukovi sa Morávkove nápady páčili, keďže si ho o necelý mesiac pozval opäť, no tentoraz ho otázkam podrobil aj Izidor Koso.¹⁸ Opakované trojhodinové stretnutie spravilo na Tuku pravdepodobne taký dojem, že ešte v tom istom mesiaci – v januári 1940, mu Úrad predsedníctva vlády (ďalej len ÚPV) umožnil pripomienkovať vládny návrh zákona o arizácii podnikového majetku Židov,¹⁹ na ktorý Mo-

- 7 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1923/1924, č. zv. 10, poradové číslo zápisu 599. (Archívna rešerš).
- 8 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1926/1927, č. zv. 21, poradové číslo zápisu 505. (Archívna rešerš).
- 9 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1927/1928, č. zv. 25, poradové číslo zápisu 519. Tiež A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1927/1928, č. zv. 27, poradové číslo zápisu 470. (Archívna rešerš).
- 10 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1930/1931, č. zv. 35, poradové číslo zápisu 638. Tiež A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1930/1931, č. zv. 37, poradové číslo zápisu 601. (Archívna rešerš).
- 11 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1931/1932, č. zv. 39, poradové číslo zápisu 687. Tiež A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1931/1932, č. zv. 41, poradové číslo zápisu 655. (Archívna rešerš).
- 12 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1939/1940, č. zv. 69, poradové číslo zápisu 393. Tiež A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na letný semester 1939/1940, č. zv. 70, poradové číslo zápisu 394. (Archívna rešerš).
- 13 A UK, f. PraF UK, matrika zapísaných riadnych študentov na zimný semester 1931/1932, č. zv. 39, poradové číslo zápisu 687. (Archívna rešerš).
- 14 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát A. Morávka na zasadnutí Štátnej rady 12. 2. 1941.
- 15 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 61.
- 16 Ján Farkaš bol generálnym tajomníkom Slovenskej odborovej jednoty súkromných úradníkov, bol tiež prokuristom denníka Slovák, dôstojník Hlinkovej gardy (ďalej len HG), člen výkonného výboru Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len HSLS), riaditeľ Tatra banky a mal množstvo ďalších funkcií.
- 17 ŠA, f. LS BA, 4/48 Augustín Morávek, Referát na zasadnutí Štátnej rady 12. 2. 1941.
- 18 Izidor Koso bol vedúci prezídia ministerstva vnútra (ďalej len MV).
- 19 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942. In: SOKOLOVIČ P. (zost.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII*, Bratislava 2009, s. 65.

rávek reagoval slovami: „*To je nič.*“ Doplnil ich krátkym odôvodnením tlmočeným úradníkmi ÚPV priamo Tukovi.²⁰ Ten Morávka poveril pripomienkovaním predloženého dokumentu v krátkej dobe, na základe ktorého bol návrh zákona vládou stiahnutý z rokovania Snemu Slovenskej republiky (ďalej len SR) a mal byť doplnený. To otvorilo Augustínovi Morávkovi dvere na prvý vyšší úradnícky post v legislatívnom zbore a vo výboroch Snemu SR, ktoré sa v budúcnosti mali zaoberať protižidovskými zákonmi. Aby mohol túto prácu vykonávať, požiadal ÚPV jeho zamestnávateľa o „ďalšiu“ dovolenku.²¹

ARIZÁCIA INŠPIROVANÁ NEMECKOU RÍŠOU

Ešte v posledný januárový deň v roku 1940 bola Vojtechom Tukom ako predsedom vlády zriadená Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (ďalej len HÚPV) – orgán usmerňujúci práce pri „riešení“ tzv. židovskej otázky na Slovensku. Do jej čela bol postavený Augustín Morávek, no kompetencie tohto orgánu narážali na kompetencie ďalších úradov²², ktoré boli už predtým legislatívne vymedzené v oblasti „riešenia“ tzv. židovskej otázky na Slovensku.²³ Z dnešného pohľadu môžeme tvrdiť, že Tuka chcel ambiciózneho Morávka využiť vo svoj prospech v boji proti umierneným politikom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len HSLS), ktorí mali rovnako záujem o židovský majetok. Situáciu chcel využiť aj Morávek – konkrétne postavenie a autoritu predsedu vlády vo svojej vlastnej kariére. Ukázalo sa, že HÚPV vo vedení s Morávkom mala predsedovi vlády slúžiť nielen ako poradný orgán v židovskej otázke, ale aj ako priamy nástroj pri za-

Titulka knihy vydanej A. Morávkom, V. Harmanom, O. Hammerom, L. Zimanom, s názvom *Arizácia a právne postavenie Židov*, Bratislava 1941 (Zdroj: ŠA Bratislava)

sahovaní do tvorby protižidovskej legislatívy.²⁴

V priebehu pripomienkovania konceptu zákona o židovských podnikoch a Židoch v nich zamestna-

ných, známeho aj ako prvý arizačný zákon, ktorý bol zo Snemu SR stiahnutý, bol vo februári 1940 vyslaný A. Morávek už na druhú študijnú cestu. Navštívil územie Nemecka, Ra-

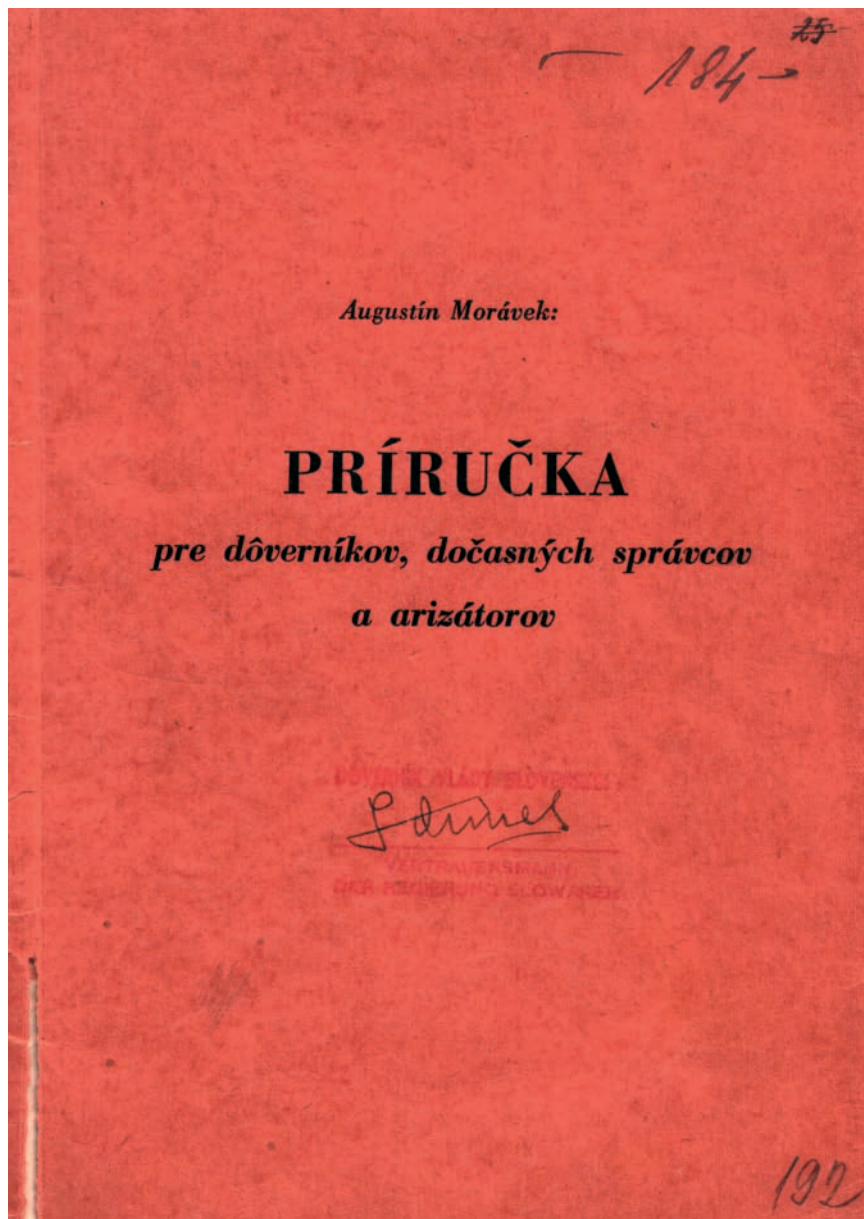
20 ŠA, f. 1S BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát na zasadnutí Štátnej rady 12. 2. 1941.

21 Tamže.

22 Takými boli napr. ministerstvo hospodárstva, župné a okresné úrady.

23 ŠA, f. 1S BA, 4/48, Augustín Morávek, Úradné noviny, ročník (roč.) 22, 16. 3. 1940, s. 84

24 HLA VINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 66.

Titulka „Príručky pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov“ zo dňa 22. 7. 1940, ktorej autorom je A. Morávek (Zdroj: ŠA Bratislava)

kúska²⁵ a Protektorátu Čechy a Morava, kde na rôznych úradoch²⁶ získaval informácie o tamojšom spôsobe arizácie. Podľa Morávkovej sprá-

vy z uvedenej študijnej cesty sa arizácia na Slovensku nemôže vykonávať podľa nemeckého vzoru: „Nech to potom znie hocijako kontrastne,

treba konštatovať, že Slovensko z presvedčenia chce prevziať nemecký arizačný princíp, pretože je prirodzený, ale nechce a nemôže prevziať spôsob uskutočnenia tejto zásady v Nemecku, lebo reálne okolnosti sú tu iné, a toto je tiež prirodzené.“²⁷ Hlavným dôvodom bol podľa A. Morávka fakt, že účasť židovského kapitálu na Slovensku je oveľa väčšia ako v Nemecku a na rozdiel od priemerne šiestich arizátorov na jeden židovský obchod v Nemecku je na Slovensku len veľmi malé množstvo takýchto kvalifikovaných uchádzačov.²⁸ Nemecké úrady A. Morávka upozorňovali, že v slovenskom spôsobe arizácie budú Židia vylúčení z hospodárskeho života a tým sa dostanú do komplikovanej sociálnej situácie, keďže u nich nie je predpoklad vysťahovania sa. V Berlíne odporúčali Morávkovi dosadzovať do židovských podnikov radšej správcov, pretože komisár obchodu iba prevezme bez toho, aby zohľadňoval rozvoj tohto majetku a dobrovoľná kooperácia Žida so správcom ušetrí úradom čas a riziko nájdenia vhodného partnera. V Nemecku zaznel i názor, že arizátorom má byť len odborník z oblasti, v ktorej podniká židovský majiteľ obchodu.²⁹

Morávek sa snažil dostať do pripravovaného zákona súpis židovského majetku, čo sa mu nepodarilo na rozdiel od zapracovania princípu nútenej arizácie, na čo bol hrdý: „Prvá osnova predložená parlamentu poznala totiž len likvidáciu podnikov, ale nepoznala nariadenie o predaji podnikov kresťanskému uchádzačovi.“³⁰ A. Morávek „vzdvihoval svoje schopnosti“, kde sa len dalo a so svojimi návrhmi to nevzdával. Služiť na to mala napríklad propaganda cez médiá, v ktorých Morávek kritizoval

25 Morávek použil pojem „Altmark“ pre územie Nemecka a „Ostmark“ pre územie Rakúska pripojené tzv. anšlusom.

26 Morávek navštívil Obchodnú komoru v Prahe, Liberci, Berlíne a Viedni, ďalej Slovenské veľvyslanectvo, Ríšsku hospodársku komoru a Knižnicu obchodnej komory v Berlíne a Hospodársku komoru vo Viedni.

27 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Zpráva o študijnej ceste o arizácii po Nemecku (február 1940), s. 2.

28 Tamže, s. 5.

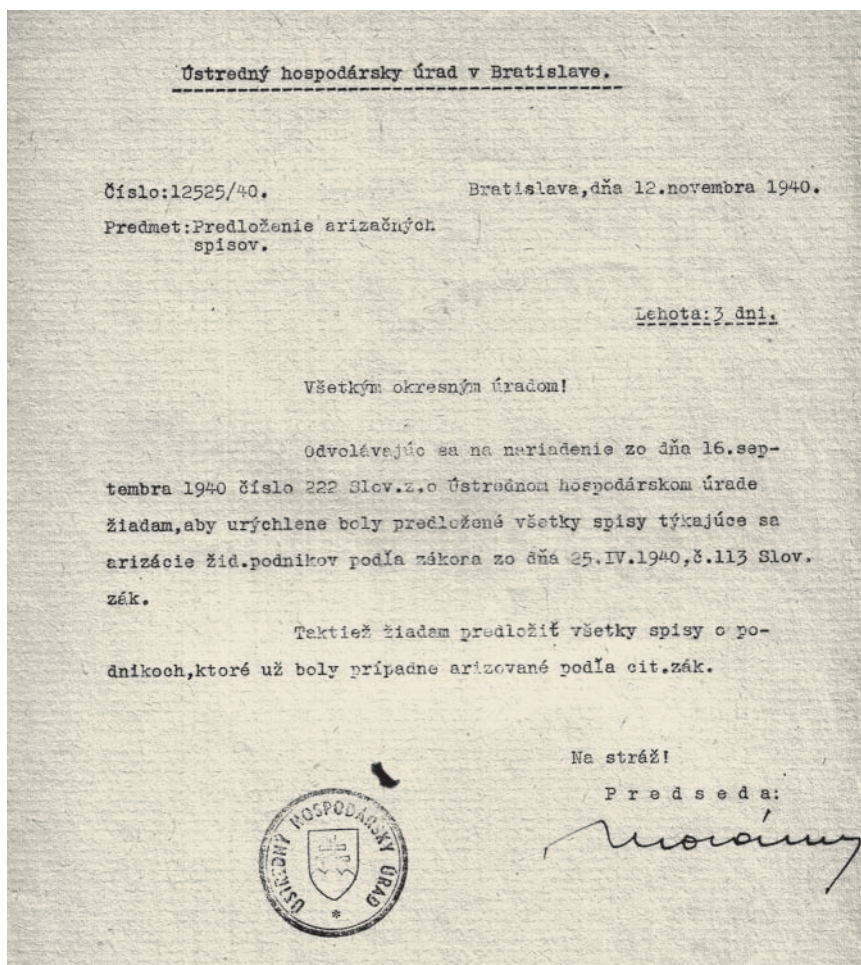
29 Tamže, s. 6 – 11.

30 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát na zasadnutí Štátnej rady 12. 2. 1941.

dovtedajší spôsob „riešenia“ tzv. židovskej problematiky.³¹ Koncept zákona pripomienkoval aj prezident SR Jozef Tiso. V jeho pripomienkach bolo napr. určenie a splácanie likvidačnej hodnoty v arizovaných podnikoch a vytvorenie tzv. arizačného fondu, ktorý mal menej bohatým arizátorom umožniť získať bezúročnú pôžičku na podnikanie. Ústavnoprávny výbor Snemu SR dve Tisove pripomienky pri ich prerokovávaní akceptoval, no vytvorenie arizačného fondu sa do osnovy zákona nedostalo. Tisove návrhy možno chápať ako získavanie času v kontexte boja umierneného a radikálneho krídla HSLS.³²

Po prijatí zákona o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch Snemom SR 25. apríla 1940 ako zákona číslo (ďalej len č.) 113/1940 Sl. z.³³ ho šéf HÚPV namietal najmä v oblasti dobrovoľnej arizácie, čo ešte vo februári 1940 hodnotil pozitívne.³⁴ Kritiku tzv. prvého arizačného zákona nevynechal ani v Referáte na zasadnutí Štátnej rady 12. februára 1941, no tento priestor hneď využil na to, aby sa pochválil, že: „...iba 30. augusta 1940 vyšlo nariadenie s mocou zákona, ktoré nariadilo súpis židovského majetku (ktorý bol pred tým odmietnutý – pozn. P.M.) a na tom podklade, na tých formulároch, a podľa tých podrobných smerníc, ktoré som vypracoval ešte vo februári 1940...“³⁵

Prvý arizačný zákon definoval, ktorý podnik možno označiť za „židovský“, prikazoval ho označiť na viditeľnom mieste nápisom „židovský podnik“ a upravoval podmienky, podľa ktorých môže byť židovský podnik prevedený do „kresťan-

Žiadosť ÚHÚ podpísaná A. Morávkom adresovaná okresným úradom zo dňa 12. novembra 1940 (Zdroj: ŠA Bratislava)

ských rúk“ alebo bude zlikvidovaný. Zakazoval Židom zriaďovať nové podniky. Podľa tohto zákona mohla byť arizácia úplná alebo čiastočná,³⁶ umožňoval aj dobrovoľnú arizáciu. Obsahoval aj podmienky kvalifikácie arizátora. Prevod židovského podniku do nežidovského vlastníctva sa netýkal továrenských podnikov, teda podnikov s viac ako 20 za-

mestnancami. Proces arizácie spadol podľa tohto zákona pod župné úrady a metodicky ho organizovalo ministerstvo hospodárstva (ďalej len MH).³⁷

Hoci sa Morávkovi nedarilo presadiť niektoré z jeho návrhov v arizačnom zákone i ďalších nariadeniach, v oblasti radikálneho „riešenia“ židovskej otázky ho iniciatíva

31 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica 2010, s. 17 – 19.

32 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 66 – 67.

33 Slovenský zákonník.

34 HLAVINKA, J.: *Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942*, s. 69.

35 ŠA, f. IŠ BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát na zasadnutí Štátnej rady 12. 2. 1941.

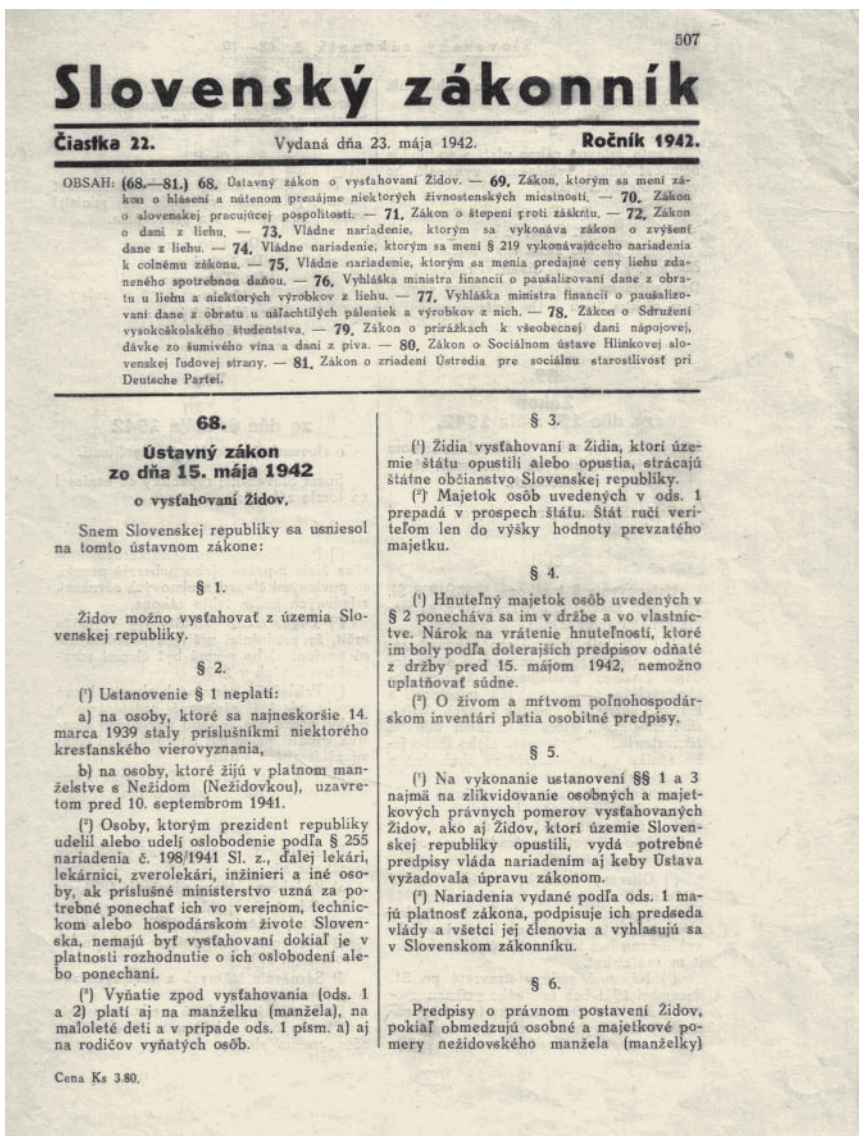
36 Pri čiastočnej arizácii musel vlastniť arizátor 51 % podniku.

37 Slovenský zákonník, 1940, Zákon č. 113/1940 Sl. z. zákon o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch – známy aj ako prvý arizačný zákon.

neopúšťala. Ak sa mu niečo samému nedarilo, využil autoritu Predsedníctva vlády a Vojtecha Tuku. Súviselo to aj s tým, že HÚPV nemala pri arizácii žiadne kompetencie. Na prelome júla a augusta 1940 vydal šéf HÚPV vlastným nákladom „Príručku pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov“, v ktorej okrem iného radil potenciálnym arizátorom aj to, ako „správne“ pristupovať pri nadobudnutí židovského podniku. V závere príručky Morávek uverejnil všetky protizidovské legislatívne normy, ktoré dovtedy na Slovensku vyšli.³⁸ V nesmiernej snahe zakryť najmä svoj osobný prospech, sa vyjadroval tak, že v prvom rade sa jedná o národný záujem,³⁹ čo uviedol aj v úvode príručky: „Musíme si vychovať nových pracovníkov, vedomých si v plnej miere tých veľkých národných cieľov, ktoré si prípadne vynúti veľké zmeny aj na poli hospodárskeho života.“⁴⁰ Aby mal Morávek prehľad a zároveň mohol zasahovať do kompetencie župných úradov a MH v oblasti zákona č. 113/1940 Sl. z., využíval pri tom ÚPV ako žiadateľa informácií a podávateľa návrhov. ÚPV v korešpondencii iba konštatoval stotožnenie sa s návrhom HÚPV.⁴¹

„RIEŠENIE“ TZV. ŽIDOVskej OTÁZKY V MOCENSKOM BOJI RADIKÁLOV A UMIERNENÝCH

Nemecko neustále monitorovalo situáciu na Slovensku a bolo nespojité s dovtedajším vývojom v oblasti židovskej otázky, no uvedomovalo si, že podporu verejnosti má umiernené krídlo HSLS, ktoré v tomto smere nebolo až také aktívne. Aby Nemecká ríša situáciu v SR nedeštabilizovala, rozhodlo sa posilniť radikálny národno-sociálny prúd „svojím spôsobom“. Adolf Hitler pozval na rokovanie do Salzburgu slovenskú delegáciu v zložení – predse-

Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vystavovaní Židov schválil Snem SR 15. mája 1942 (Zdroj: ŠA Bratislava)

da vlády Vojtech Tuka, veliteľ Hlinkovej gardy (ďalej len HG) Alexander Mach, veľvyslanec SR v Berlíne Matúš Černák a prezident SR Jozef Tiso. Bez pozvania tam cestoval aj minister zahraničia a súčasne i minister vnútra Ferdinand Ďurčanský, ktorý sa dovtedy pokúšal zachovať aspoň určitú nezávislosť slovenskej

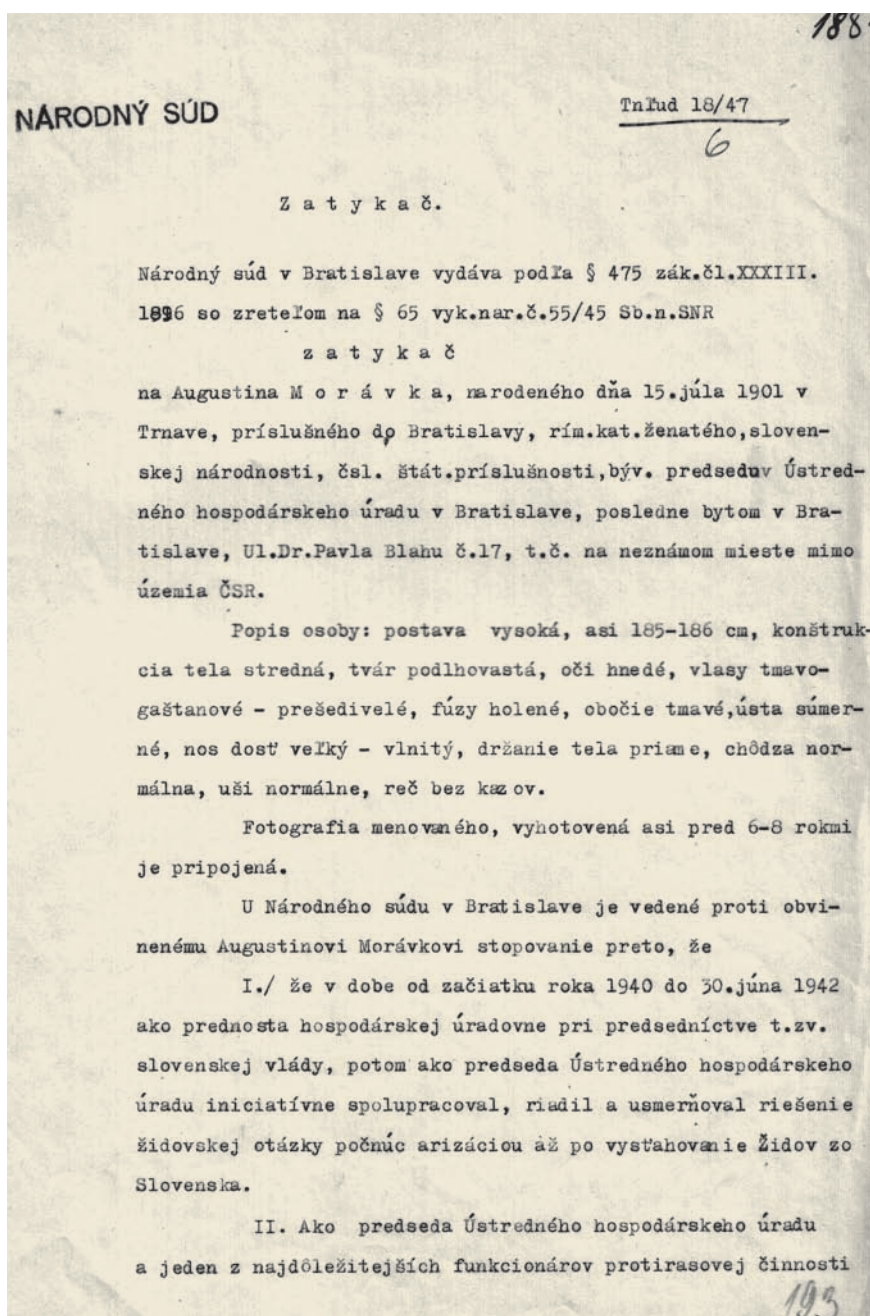
zahraničnej politiky voči Nemeckej ríši. 28. júla 1940 oznámil nemecký minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop slovenskému prezidentovi, že ďalej neakceptujú Ďurčanského ako ministra vnútra a zahraničných vecí SR. Ultimatívne mal ministerstvo zahraničných vecí (ďalej len MZV) prevziať Vojtech Tuka

38 ŠA, f. LS BA, LS 4/48, Augustín Morávek, Augustín Morávek: Príručka pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov, 22. 7. 1940, 62 s.
 39 MIČEV, S.: Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám, s. 22.
 40 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Augustín Morávek: Príručka pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov, 22. 7. 1940, s. 3 – 4.
 41 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 70.

a ministerstvo vnútra (ďalej len MV) Alexander Mach.⁴²

Týmto posilnením radikálneho krídla v slovenskej politike sa situácia zmenila aj pri „riešení“ tzv. židovskej otázky, konkrétne prevzatím MZV Vojtechom Tukom sa posilnila i pozícia A. Morávka. Dovtedy MH odmietaný súpis majetku Židov, ktorý Morávek neustále požadoval, sa stal realitou. Po salzburských rokovaniach sa zmenil postoj MH. Na tomto ministerstve prebehla 14. augusta 1940 porada úradníkov aj s účasťou A. Morávka.⁴³ Prítomní sa nakoniec dohodli na Morávkom presadzovanom súpise židovského majetku vo forme nariadenia s mocou zákona, ktorý malo vypracovať MH a vykonať Štatistický úrad.⁴⁴ Morávkovi na MH prešlo aj zavedenie pracovnej povinnosti Židov ako vedľajšieho trestu za priestupky spáchané voči živnostenskému zákonu a zákonu o podomovom obchode.⁴⁵ Nariadenie o súpise židovského majetku⁴⁶ začalo platiť 2. septembra 1940 a Židia mali majetok na formulároch vykázať do 16. septembra 1940 obecným notariátom.⁴⁷ Morávek tiež iniciatívne vypracoval návrhy novelizácie prvého arizačného zákona, ktoré mali obsahovať zahrnutie tovární do arizácií, revíziu dovtedy uzavretých arizačných zmlúv, zjednodušenie celého procesu arizácie a dokonca prezidentom Tisom pôvodne požadované zriadenie arizačného fondu.⁴⁸

Posalzburské obdobie v oblasti protižidovských opatrení veľmi prišlo radikálom. Umiernené krídlo na čele s prezidentom Tisom sa ešte snažilo iniciovať zrýchlenie ari-

Prvá strana zatykača na A. Morávka vydaného Národným súdom v Bratislave dňa 20. mája 1947 (Zdroj: ŠA Bratislava)

42 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V.*, Bratislava 2012 s. 94 – 95.

43 Slovenský národný archív (ďalej len SNA), f. Ústredný hospodársky úrad (ďalej len ÚHÚ), škatuľa (ďalej len šk.) 1, 35/1940 Prezidiálny spis (ďalej len Prez.).

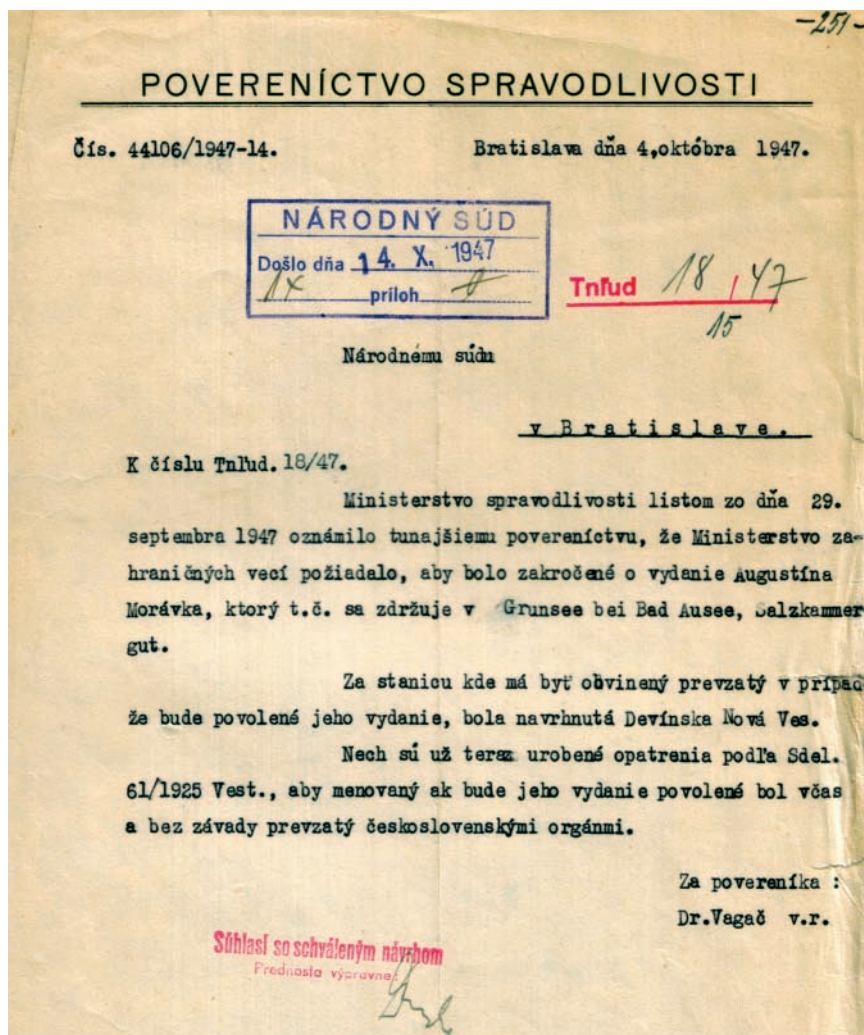
44 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*, s. 26.

45 SNA, f. ÚHÚ, šk. 1, 35/1940 Prez.

46 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Prehľad o legislatívnych prácach ÚHÚ, Nariadenie s mocou zákona č. 203/1940 Sl z.

47 NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*. Bratislava 2003. Dokument č. 19.

48 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 72.

Pátranie po A. Morávkovi v Rakúsku v roku 1947 (Zdroj: ŠA Bratislava)

zácie tak, aby ju malo ešte pevne pod kontrolou, no už 11. septembra 1940 vydalo MH dôverný obežník, na základe ktorého sa zastavila arizácia podľa zákona č. 113/1940 Sl. z.⁴⁹ Aby malo Nemecko na Slovensku priamy kontakt s „riešením“ tzv. židovskej otázky, poslalo na začiatku septembra 1940 do Bratislavy poradcu vlády pre „riešenie“ tejto problematiky z Hlavného úradu ríšskej

bezpečnosti – Dietera Wislicenyho.⁵⁰ Ten sa slovenskej vláde predstavil 2. septembra a v ten istý deň vyšlo i vládne nariadenie č. 208/1940 Sl. z. o vylúčení Židov zo štúdia na všetkých školách okrem ľudových.⁵¹

Jedným z kľúčových zákonov namierených proti Židom na Slovensku sa stal Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. schválený Snemom SR 3. septembra 1940. Krátke znenia troch pa-

ragrafov, ktoré podľa historika Ivana Kamenca vypracoval pravdepodobne sám Augustín Morávek z HÚPV,⁵² splnomocnili na jeden rok vládu konať tak, aby „...urobila opatrenia, ktoré sú potrebné: aby sa vylúčili Židia zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života a aby majetok Židov prešiel do vlastníctva kresťanov.“⁵³ Vplyv na ďalšie udalosti v tomto smere malo i skrátenie pôvodne požadovanej lehoty platnosti splnomocňujúceho ústavného zákona z 2 rokov na jeden. Mnohí historici tento fakt považujú za obmedzenie plnej moci vlády, no môžeme ho považovať i za zrýchlenie „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku. Na jednej strane Snem SR a prezident Tiso poverili de iure vládu konaním pri „riešení“ tzv. židovskej otázky, no de facto sa zodpovednosti nezbavili, pričom dali radikálom „do rúk mocnú zbraň“.

AKTÍVNY MORÁVEK A VZNIK CENTRÁLNEHO ÚRADU PRE „ŽIDOVSKÚ PROBLEMATIKU“

Augustín Morávek nezaháľal ani chvíľu, a kým Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. začal platiť od 11. septembra 1940, hneď na druhý deň po jeho schválení Snemom SR vycestoval spolu s SS-Hauptsturmführerom D. Wislicenym na v poradí už tretiu tzv. študijnú cestu. Tentokrát bola jeho cieľom Viedeň a Praha. Poznanky, ktoré mal Morávek nadobudnúť v priebehu 4 dní, spracoval do návrhov v dvadsiatich bodoch. Podľa nich sa napríklad mali všetky arizačné práce sústrediť u HÚPV, predseda vlády má mať kompetenciu vyžiadať z verejnoprávných i súkromných podnikov potrebný personál so žiadosťou minimálne na 6 mesia-

49 SNA, f. ÚHÚ, šk. 1, 107/1940, Prez.

50 Viac k problematike vyslania nemeckého poradcu pre židovskú otázku D. Wislicenyho pozri: HRADSKÁ, K.: *Prípady Wisliceny – nacistický poradcovia a židovská otázka*. Bratislava 1999.

51 Slovenský zákonník, 1940, Nariadenie s mocou zákona 208/1940 Sl. z.

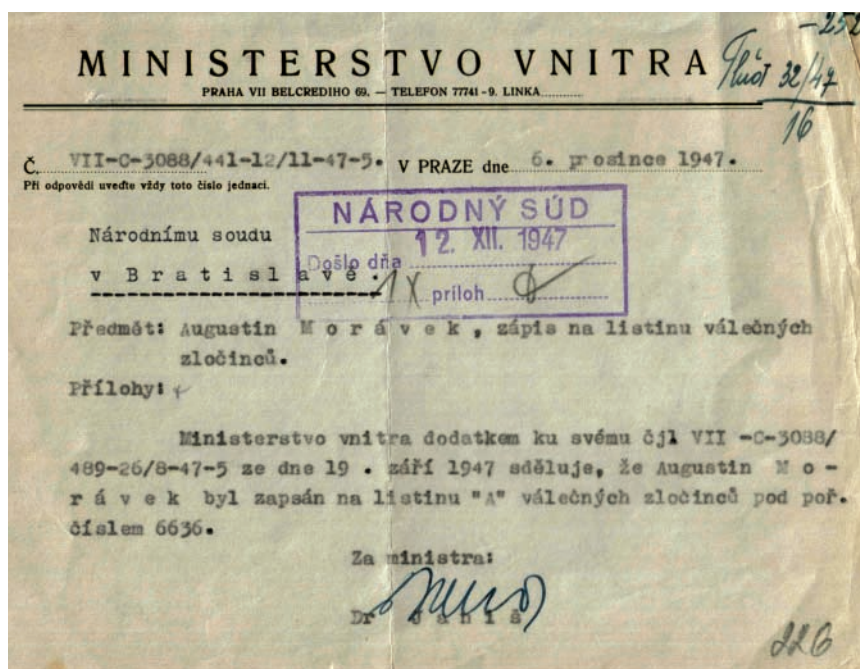
52 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 91.

53 Slovenský zákonník, 1940, Ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z.

cov, rozpustiť všetky židovské organizácie okrem židovských náboženských obcí a všetkých Židov sústrediť povinne do jednotného „Ústredného spolku Židov“⁵⁴. Aj ďalšie Morávkom navrhované body boli predzvestou ďalšieho postupu pri „riešení“ tzv. židovskej otázky na Slovensku. Boli medzi nimi i protižidovské návrhy na obmedzenie stretávania sa na verejnosti, vymedzenie času na nákupy v obchodoch, povinnosť nosiť na rukáve žltý pás, zákaz bývania na vybraných uliciach, arizácia domového majetku a i.⁵⁵

Morávkove návrhy začali získavať reálne kontúry veľmi rýchlo. Svedčí to o razancii, s ktorou sa radikáli pri získaní väčšej moci pustili do „riešenia“ tzv. židovskej otázky, pretože sami, ale aj na nátlak Nemecka ho dovtedy považovali za nedostačujúce. 13. septembra 1940 referoval Morávek Tukovi svoju dovtedajšiu činnosť vo vedení HÚPV. A. Morávek pochválil iniciatívne konanie jeho úradu a za negatívne podľa neho neniesol zodpovednosť. V referáte požadoval koncentrovať arizačnú činnosť u predsedu vlády a svoj úrad zabezpečiť dostatočným počtom ľudí. Opäť spomenul i potrebu zriadenia jednotnej židovskej organizácie, ktorá by spadala pod aktivity HÚPV.⁵⁶

Ešte v ten deň predložil V. Tuka Legislatívnemu zboru konceptuálny návrh, podľa ktorého mala právna norma preniesť kompetencie z oblasti arizácie zo žúp a MH na predsedníctvo vlády.⁵⁷ O ďalšie 3 dni neskôr, teda 16. septembra, schválila vláda nariadenie č. 222/1940 Sl. z.

Oznámenie o zápise A. Morávka na zoznam vojnových zločincov s dátumom 6. december 1947 (Zdroj: ŠA Bratislava)

o Ústrednom hospodárskom úrade (ďalej len ÚHÚ), čím vytvorila úplne nový samostatný centralizovaný úrad na „riešenie“ tzv. židovskej otázky na Slovensku.⁵⁸ Samozrejme, v jej čele nesmel chýbať A. Morávek poverený predsedom vlády. Netrvalo to ani ďalších 10 dní a nariadením č. 234/1940 Sl. z. bola 26. septembra 1940 zriadená Ústredňa Židov (ďalej len ÚŽ), začínajúca svoju činnosť od 30. septembra podľa spomínaného návrhu A. Morávka.⁵⁹ Z rýchlosti, akou sa naplnili Morávkove predstavy a požiadavky o naštartovaní radikálneho prístupu k Židom na Slovensku, vyplýva, že Vojtech Tuka ako predseda vlády

v tomto momente úplne kontroloval situáciu a budúce smerovanie protižidovských opatrení.⁶⁰

ÚHÚ sa skladal z desiatich odborov, pričom ďalšie dva vznikli neskôr v rámci dvoch už existujúcich. Jednotlivé odbory sa skladali z oddelení. Počas Morávkovho pôsobenia bol rímskou jednotkou označený Sekretariát, II. Legislatíva, III. Arizácia podnikov, IV. Ústredňa Židov, V. Arizácia domového majetku, VI. Scudzenie židovských majetkov, VII. Pracovné povolenia, VIII. Dozor a revízie, IX. Štatistika a evidencia, X. Učtáreň, I.a Tlačový odbor⁶¹ a II.I.a Morávkove definitívne rozhodnutia o arizácii.⁶² Hoci ÚHÚ nadviazal

54 Predbežný názov Augustína Morávka, neskôr oficiálne Ústredňa Židov.

55 ŠA, f. 1S BA, 4/48, Augustín Morávek, Zpráva o študijnej ceste vo Viedni a Prahe v dňoch 4. – 8. septembra 1940, datovaná dňom 9. 9. 1940.

56 SNA, f. ÚHÚ, šk. 1, 35/1940 Prez.

57 SNA, f. ÚHÚ, šk. 1, 1/1940 Prez.

58 Slovenský zákonník, 1940, Nariadenie č. 222/1940, Sl. z.

59 Slovenský zákonník, 1940, Nariadenie č. 234/1940 Sl. z.

60 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 76.

61 SNA, f. ÚHÚ, šk. 31, 848/41, Prez.

62 SNA, f. ÚHÚ, šk. 37, 4816, Prez.

svojou činnosťou na HÚPV,⁶³ vo svojich nariadeniach a žiadostiach sa Morávek už nemusel odvolávať na samotného predsedu vlády V. Tuku, aby úrady jeho požiadavkám vyhovel. ÚHÚ už bol samostatným úradom a odvolával sa na vládne nariadenie č. 222/1940 Sl. z. o zriadení ÚHÚ.⁶⁴ A. Morávek na čele nového úradu tým získal takmer neobmedzené kompetencie – v oblasti „riešenia“ tzv. židovskej otázky v SR mal podľa I. Kamenca skoro diktátorskú právomoc.⁶⁵ Jediný, na koho kompetencie ÚHÚ nesiahali, bol Štátny pozemkový úrad a jeho práca na arizácii poľnohospodárskych pozemkov.

Aj v oblasti personálnej politiky ÚHÚ sa Morávkovi podarilo uskutočniť naplánované a v minulosti už deklarované. Zamestnancami jeho úradu sa podľa nariadenia vlády č. 235/1940 Sl. z. mohli stať pracovníci verejnoprávnych a súkromných podnikov, ktorých si ÚHÚ vyžiadalo na konkrétnu prácu na určitú dobu. Podľa historika Stanislava Mičeva uvítala väčšina oslovených organizácií možnosť, aby mohla svojich zamestnancov „požičať“ Morávkovmu úradu, pretože prostredníctvom nich sa mohli prednostne dostať k informáciám o arizačnom procese a priamo k rozhodovaniu o pridelení

židovského majetku určitej osobe.⁶⁶ No vyskytli sa i prípady, kedy takéto podniky odmietali poskytnúť svojich zamestnancov ÚHÚ napr. pre „nenahraditeľnosť zamestnanca“.⁶⁷

MORÁVKOVO LAVÍROVANIE A ĎALŠÍ POSTUP PROTI ŽIDOM

Možnosť dostať sa k organizovaniu arizácie bola veľmi lákavá. V boji o jednoduché nadobudnutie židovského majetku stálo proti sebe množstvo politických a hospodárskych činiteľov, ktorí videli v novom radikálnom prístupe k „riešeniu“ tzv. židovskej problematiky ohrozenie svojich i národných záujmov. Augustín Morávek sa snažil lavírovať medzi jednotlivými záujmami členov HSES, HG či Deutsche Partei (v preklade Nemecká strana – pozn. P. M., ďalej len DP), ale pri množstve žiadostí sa mu to nemohlo dariť. Aby obmedzil možné intervencie ďalších záujemcov, zaviedol v ÚHÚ prísny režim. Jednotliví úradníci nesmeli mať prístup k informáciám zo spisov z iných oddelení,⁶⁸ zakázal intervencie tretích osôb, ktoré boli mimo rozhodovacieho procesu Úradu, aj prostredníctvom telefónu. Snažil sa obmedziť stránkové hodiny, a dokonca zaviesť policajný dozor na vrátnici ÚHÚ.⁶⁹ Morávkove opatrenia k ob-

medzeniu informácií mali aj vedľajšie účinky, ktoré spôsobovali dezorganizáciu: „*Ved' usporiadanie a vedenie agendy od začiatku na tomto úrade, ktorý bol utvorený bez ohľadu na platné a vžitie zásady pre štátne úrady, bolo prevedené celkom náhodile a bez zreteľa na potrebu viesť a usmerňovať ju z jedného hľadiska. Tu sa uplatňovalo toľko zdôrazňované tzv. „revolučné plánovanie“, ktoré bolo však vo skutočnosti úplne bez plánu, nakoľko nielenže sa ponechávalo každému referentovi dosť voľné pole, ale chýbala tu akási jednotná línia....*“⁷⁰

A. Morávek v snahe získať si priazeň najvyšších predstaviteľov štátu, ktorí mali evidentný záujem o židovský majetok, priamo zasahoval do arizácie v prospech „vysoko postaveného žiadateľa“.⁷¹ Korupčná činnosť bola súčasťou práce Morávkovho ÚHÚ od jeho vzniku.⁷² Sú známe aj prípady, kedy Morávek zasiahol v neprospech intervenujúcich⁷³ a tým ich proti sebe popudil: „*Nepekne útoky proti mne a mojim spolupracovníkom boli a – kde tu – ešte aj sú na dennom poriadku. Podpísaní i nepodpísaní udavači šli tak ďaleko, že nevynechali z rozličných nepeknych manévrov ani rodinný život a mojich príbuzných.*“⁷⁴ Kritika šéfa ÚHÚ nemala spočiatku vplyv na jeho prácu, prá-

63 V súkromnom liste adresovanom prezidentovi ako odpoveď na Tisov list zo dňa 10. 1. 1943 však Tuka uvádza, že: „(A. Morávek) založil si celkom nový úrad bez tradície a precedentov so zamestnancami bez prakse.“ ŠA, f. ĽS BA, ĽS 4/48, Augustín Morávek, Súkromný list V. Tuku J. Tisovi ako odpoveď na Tisov list z 10. 1. 1943. No Tukove tvrdenia vyvracajú dokumenty Inventárneho fondu ÚHÚ v SNA, podľa ktorých nový úrad pokračoval v evidencii spisov v protokole HÚPV a Morávkove vyjadrenie v „Prehľade o legislatívnych prácach ÚHÚ“: „*Tým dostal ÚHÚ káder referentov, ktorí na základe svojich dlhoročných skúseností a dlhoročnej praxe v živnostenskej agende a svojich skúsenosti už aj z dosavadného arizovania mohli začať pracovať hneď v plnej miere bez nejakých začiatkových ťažkostí.*“

64 ŠA, f. ĽS BA, 4/48, Augustín Morávek, Žiadosť okresným úradom na predloženie arizačných spisov z 12. 11. 1940, č. 12525/40.

65 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 95.

66 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*, s. 34 – 35.

67 SNA, f. ÚHÚ, šk. 2, 361/1940. Prez.

68 SNA, f. ÚHÚ, šk. 2, 364/1940 Prez.

69 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 80 – 81.

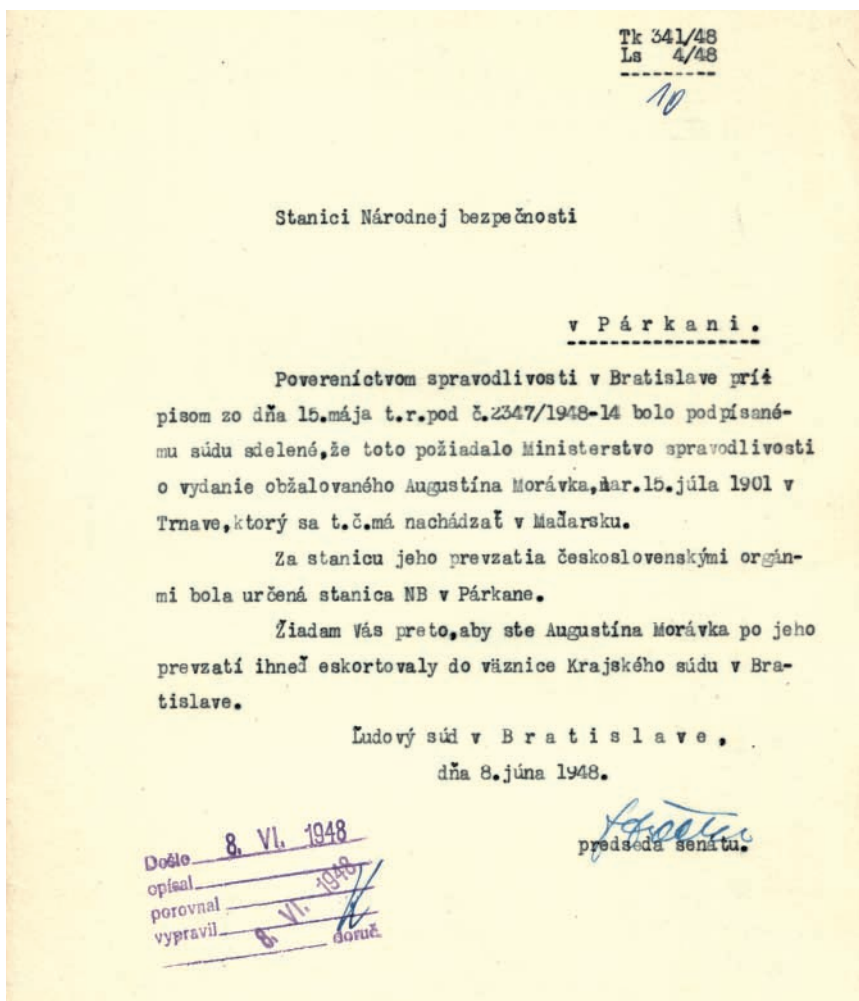
70 ŠA, f. ĽS BA, ĽS 4/48, Augustín Morávek, Výpoveď svedka Ľudovíta Paškoviča: Morávkova činnosť na ÚHÚ po stránke majetkovoprávnej. Ľudovít Paškovič prevzal úrad po Morávkovi v júli 1942.

71 SNA, f. ÚHÚ, šk. 32, 1946/41. Prez.

72 HLAVINKA, J.: Vznik ústredného hospodárskeho úradu a určenie jeho kompetencií do leta 1942, s. 82 – 83.

73 SNA, f. ÚHÚ, šk. 32, 2423/1. Prez.

74 ŠA, f. ĽS BA, 4/48, Augustín Morávek, Harman, V., Hammer O., Ziman, L., Morávek, A.: *Arizácia a právne postavenie Židov*, Bratislava 1941, s. 5.

Pátranie po A. Morávkovi v Maďarsku v roku 1948 (Zdroj: ŠA Bratislava)

ve naopak, využíval ju vo svoj prospech. Prezentoval sa aj prostredníctvom svojich spolupracovníkov ako martýr a kritikov označoval za „bielych Židov“: „Židmi a židovskými peniazmi poháňaný materiál, ktorým mal byť predseda Ústredného hospodárskeho úradu usvedčený, je smut-

ným dokumentom toho, že medzi nami pobeávajú mnohí bieli Židia, ktorých treba považovať za nebezpečnejších ako samotných Židov. Židovstvo po tisícročnom paraziternom pôsobení medzi európskymi národmi dosiahlo vo svojich spôsoboch podkopávať a rozoštvávať národy obdivuhod-

nú virtuozitu a preto nás nesmie prevkapiť a ešte menej znechutiť sebarafinovanejší útok.“⁷⁵

Okrem arizácie dostal A. Morávek a ÚHÚ do kompetencie „agendu spojenú s riešením celého komplexu otázok vyplývajúcich z vyradenia Židov z hospodárskeho a sociálneho života.“⁷⁶ Od septembra 1940 začalo vychádzať množstvo protizidovských nariadení a vyhlášok, ktoré boli často zmätočné a ich jediným cieľom bolo úplne ožobrať židovských obyvateľov SR.⁷⁷ Podľa vládnych nariadení, ktoré obmedzovali právo disponovať so svojím majetkom, mohli Židia voľne nakladať iba s hodnotou do výšky 500 Ks⁷⁸. Zablokovali sa i vklady Židov v bankách na viazaných účtoch, z ktorých mohli za týždeň vybrať maximálne 1 000 Ks, neskôr iba 150 Ks. Všetky cennosti, ako šperky a cenné papiere, museli Židia odovzdať do nútených depozitov.⁷⁹

Ďalšie nariadenie zo dňa 11. októbra 1940 č. 256/1940 Sl. z. obmedzilo zamestnávanie Židov, pričom ÚHÚ mohol za poplatok udeliť alebo neudeliť časovo obmedzené povolenie zamestnať Žida.⁸⁰ Dočasní správcovia boli podľa pôvodného Morávkovho návrhu menovaní aj do židovských domov a ÚHÚ určoval presné miesta, kde Židia nemôžu bývať.⁸¹ Nariadenie zo dňa 8. novembra 1940⁸² zastavilo Židom vkladanie štátnych príspevkov na dôchodok z poistenia a vládne nariadenie č. 293/1940 Sl. z. zakazovalo vkladanie Židom, ich manželským partnerom a židovským organizáciám viac ako 3 000 Ks na osobu na vkladnú

75 Tamže, s. 5 – 6.

76 ŠA, f. LS BA, LS 4/48, Augustín Morávek, Prehľad o legislatívnych prácach ÚHÚ.

77 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 100.

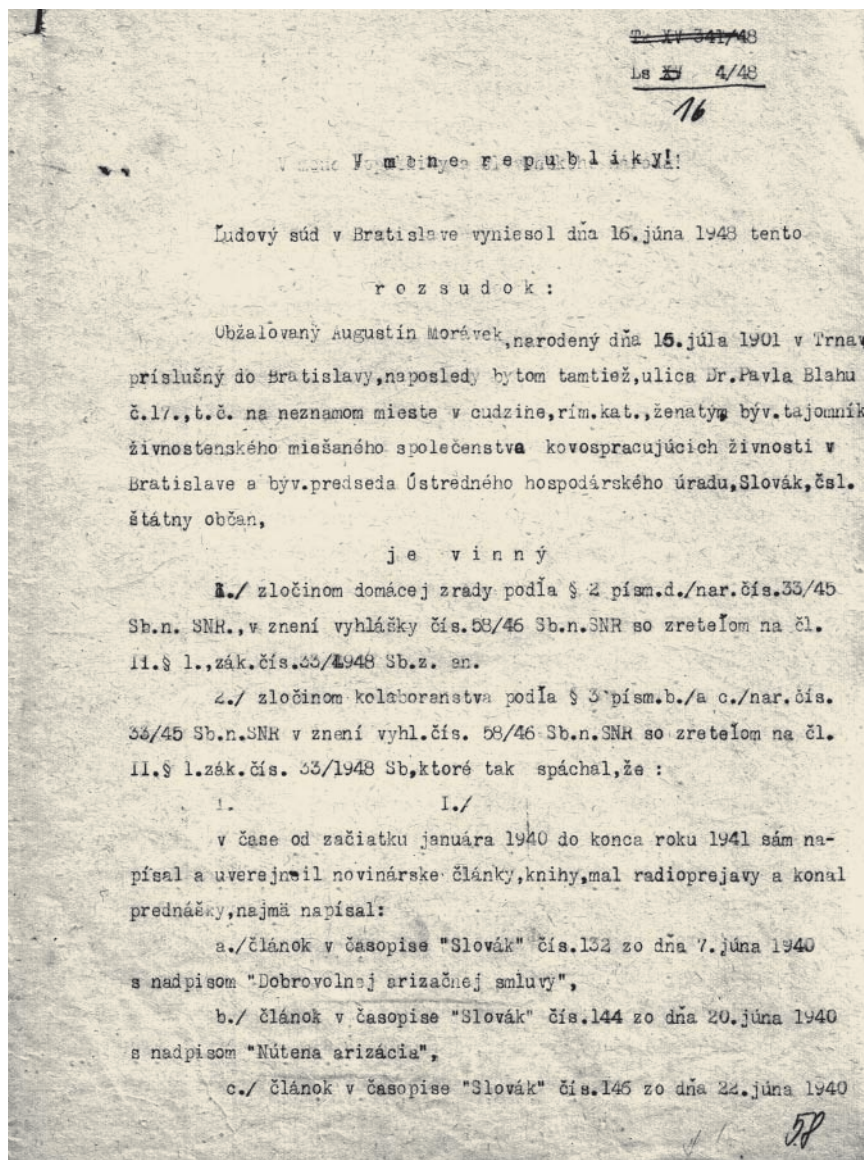
78 Koruna slovenská.

79 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 243/1940 Sl. z., č. 271/1940 Sl. z., č. 272/1940 Sl. z., č. 293/1940 Sl. z.

80 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 256/1940 Sl. z. Podľa Morávka obdržal ÚHÚ asi 13 000 žiadostí zamestnať Žida. ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát Augustína Morávka, predsedu ÚHÚ o celkovej činnosti ÚHÚ za rok 1941 a o programe ÚHÚ v roku 1942.

81 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 257/1940 Sl. z.

82 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 291/1940 Sl. z.

Prvá strana rozsudku Národného súdu v Bratislave zo 16. júna 1948 nad A. Morávkom, vynesom v jeho neprítomnosti (Zdroj: ŠA Bratislava)

knížku⁸³. Ďalšie nariadenia prikazovali Židom odovzdať úradom cestovný pas, Židia nemohli šoférovať motorové vozidlo, vlastniť rádioprijímače.⁸⁴ Všetky protizhidské naria-

denia smerovali iba k jednému – izolovať slovenských Židov od ostatnej spoločnosti a mať nad nimi kontrolu.

Pri arizácii židovského majetku došlo k zlomu 30. novembra

1940. Vláda SR vydala nariadenie č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch, známe aj ako tzv. druhý arizačný zákon. Toto nariadenie nahradzovalo nariadenie č. 113/1940 Sl. z. – prvý arizačný zákon a malo „... dbať o to, aby sa odstránili všetky chyby, medzere a nedostatky, ktoré mal predchádzajúci zákon...“⁸⁵ Zrušila sa ním možnosť dobrovoľnej arizácie, všetky arizačné kompetencie získal ÚHÚ, ktorý riadil i likvidáciu židovských podnikov, skrátila sa likvidačná lehota z troch mesiacov na 15 dní. Nariadenie zahŕňalo i židovské továrne a proti rozhodnutiam ÚHÚ neexistovala možnosť odvolania. Vládnym nariadením č. 303/1940 Sl. z. sa začala radikálna likvidácia židovských podnikov.⁸⁶ Z 12 300 židovských podnikov sa zlikvidovalo 9 935 s ročným obratom 1 184 miliónov Ks. V marci 1942 Morávek hlásil 1 888 arizovaných podnikov s ročným obratom 1 465 miliónov Ks. Zo sumy obratov v pomere k množstvu židovských podnikov jednoznačne vyplýva, že arizácia prebehla v hodnotnejších židovských podnikoch, zatiaľ čo pri likvidovaní išlo o malé obchody a živnosti.⁸⁷

OKRÁDANIE HOSPODÁRSTVA A VZNIK SOCIÁLNEHO PROBLÉMU

Celý uvedený proces sprevádzala neodbornosť kompetentných zo strany úradníkov i zo strany arizátorov, a taktiež korupcia. Paradoxne preto vyznieva správa A. Morávka z roku 1941: „Slovenská pracujúca pospolitost sa dozvie o tom, aké stá miliónové hodnoty a desať miliónové zárobkové možnosti prešli systematicky, bez porúch do slovenských rúk. Slovenskí živnostníci, remeselníci a obchodní-

83 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 293/1940 Sl. z.

84 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 215/1940 Sl. z., 216/1940 Sl. z.

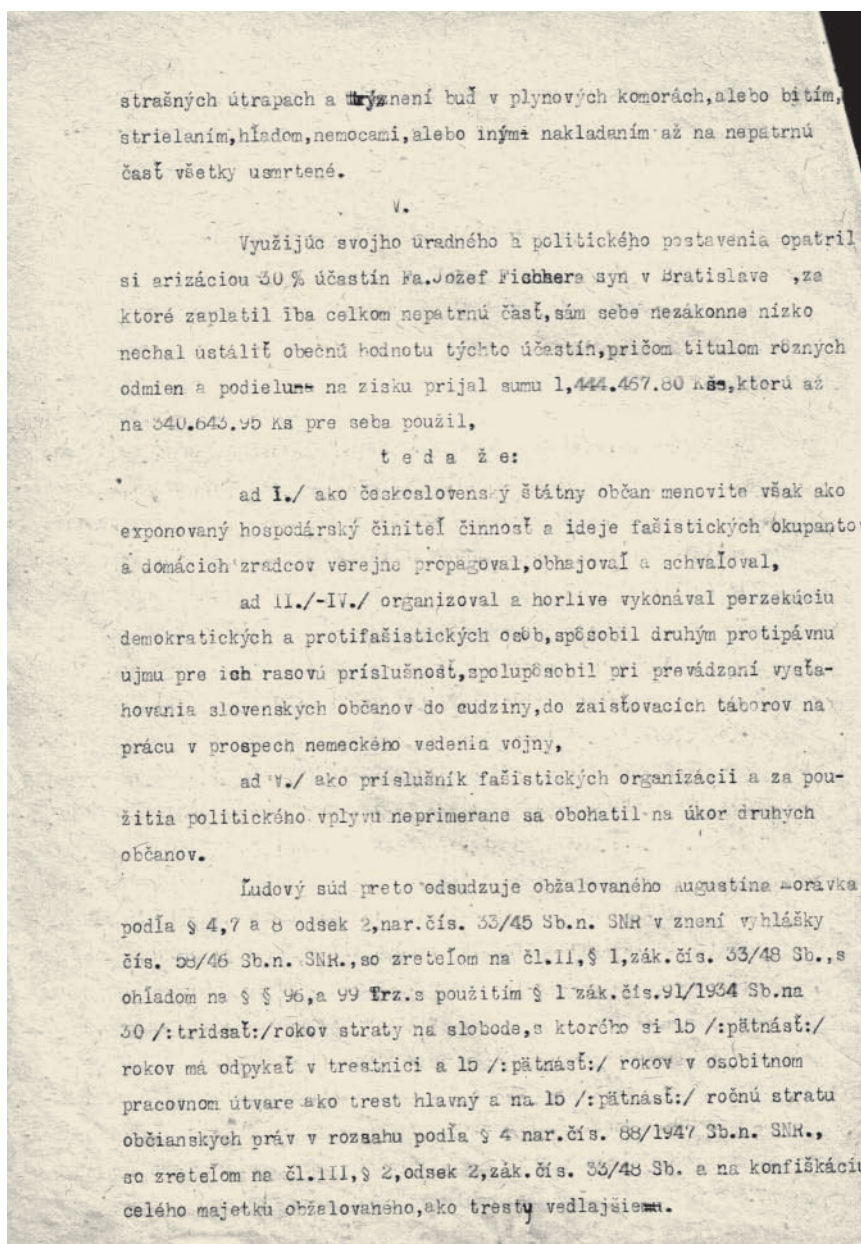
85 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Prehľad o legislatívnych prácach ÚHÚ.

86 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 303/1940 Sl. z.

87 HALLON, L.: Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. In: ŠPIČKA J. (zost.): *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, Praha 2007, s. 154. Morávkov nástupca v ÚHÚ Ľudovít Paškovič neskôr uvádza, že bolo zlikvidovaných 10 025 židovských podnikov a arizovaných 2 223 židovských živností.

ci boli zbavení úžasnej a rafinovanej konkurencie, ich podnikové a životné podmienky sa zlepšili.“⁸⁸ Realita bola iná. Arizátorom alebo tiež dočasným správcom bol na základe rozhodnutia ÚHÚ pridelený židovský podnik. Tento nový vlastník mal do štyroch mesiacov vložiť na účet bývalého židovského majiteľa likvidačnú sumu, resp. hodnotu. Aj napriek tomu, že táto suma bola znížená z pôvodnej na pätinu a ostatok mohol byť splácaný ďalších 5 rokov, nedodrжала sa ani v jednom prípade. Židovská firma slúžila iba ako spôsob rýchleho zárobku pre arizátora, či už obohacovaním sa výberom z pokladnice židovského podniku, alebo formou pravidelnej mesačnej odmeny 4-5 000Ks na účet podniku. Noví majitelia nemali záujem o ďalšiu prosperitu židovského podniku a iba využívali chaos a korupciu v celom procese arizácie.⁸⁹

Výstrahy úradov, aby pri arizovaní nedošlo k poškodeniu slovenského hospodárstva tým, že správcami židovského majetku sa stanú neodborníci, neboli rešpektované. Štátni zamestnanci nemali dovolené sa podieľať na arizácii, no najmä úradníkom ÚHÚ sa to darilo obchádzať takým spôsobom, že oficiálne do židovského podniku bol za dočasného správcu menovaný niektorý z ich príbuzných. Množstvo židovských podnikov nestačilo pokrývať dopyt žiadateľov o arizáciu. Dochádzalo tak k rôznym konfliktom, pri ktorých sa potenciálni arizátori navzájom obviňovali a nadávali si do „bielych Židov“.⁹⁰ Morávek sa kritiku ÚHÚ a svojej osoby snažil odrážať a využiť vo svoj prospech rôznymi vyhláseniami, či už v týždenníku Slováč alebo vo svojich referátoch, ako napríklad: „Tragédiou všetkých tých činiteľov, ktorí majú na starosti praktické riešenie židovskej otázky je to, že dotknutím sa zá-

Znenie trestu z rozsudku Národného súdu v Bratislave zo 16. júna 1948 nad A. Morávkom (Zdroj: ŠA Bratislava)

ujmov Židov narazilo sa skoro vždy a všade na skryté záujmy ich obrancov. Takto teda vyradenie príslušného Žida znamenalo skoro vždy súčasne dotknúť sa aspoň jednej kresťanskej osoby, dotknúť sa jej ješitnos-

ti, jej tajných záujmov a výsledok toho všetkého, je tá skvelá súhra, ktorú Židia cestou svojich tajných ochrančov vedia majstrovsky využiť a ktorá premyslene a plánovite smeruje na podkopávanie a znemožnenie odbor-

88 SNA, f. ÚHÚ, 3550/1941, Prez.

89 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 107 – 112.

90 Tamže, s. 113.

nej a systematickej práce epochálneho významu.⁹¹

Čo robiť s pauperizovaným židovským obyvateľstvom na Slovensku? Túto otázku riešil určite aj Augustín Morávek. Pripravované pracovné tábory nemohli stačiť pre niekoľko desiat tisíc ľudí, čo bolo jasné aj Morávkovi. Kedy sa šéf ÚHÚ začal zaoberať myšlienkou vystaňovania Židov mimo územia SR, môžeme iba predpokladať. Azda už vtedy, keď ho Nemci na „študijnej ceste“ upozorňovali, že po prevzatí židovských firiem vznikne sociálny problém. Faktom zostáva, že otázka zbavenia sa židovských obyvateľov Slovenska vystaňovaním sa preberala na porade ÚHÚ na konci mája 1941. Rokovania sa zúčastnil predseda Ústredného úradu práce Ján Kaššovič, nacistický poradca pre židovské záležitosti D. Wisliceny, poradca pre hospodársku problematiku Erich Gebert a sám A. Morávek, z ktorého úst mal zaznieť iniciatívny návrh na vyvezenie Židov na územie okupovaného Poľska alebo na práce do Nemecka. Nemeckí poradcovia mali predbežne súhlasiť a podniknúť kroky pre uskutočnenie tohto „nápadu“.⁹² Prvým takým krokom mohla byť návšteva slovenskej delegácie koncentračných táborov v Hornom Sliezsku v dňoch 9. a 10. júla 1941. Zo SR sa jej zúčastnil A. Morávek, ministerský radca Izidor Koso, vedúci 14. oddelenia MV⁹³ Gejza Konka, vládny komisár židovských pracovných táborov Július Pečúch a veliteľ koncentračného tábora v Ilave Pavol

Krchniak. Po gete a dielňach v Sosnovci a pri stavbe cesty v Gros Streltzi, kde koncentrovaní Židia pracovali, ich sprevádzal SS-Sturmbannführer Smagon a D. Wisliceny.⁹⁴ Hoci slovenskí delegáti videli „to najlepšie“ z pracovných táborov v Nemeckej ríši, po návšteve Horného Sliezska sa I. Koso a J. Pečúch mali vyjadriť negatívne na adresu podmienok v zmysle, že nimi vidенý nehumánny systém sa na Slovensku nedá uplatniť a musí viesť nakoniec k smrti Židov.⁹⁵

DEFINITÍVNE „RIEŠENIE“

Presne o dva mesiace neskôr, 9. septembra 1941, bolo v Slovenskom zákonníku vydané vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov známe aj ako tzv. Židovský kódex. Bolo to posledné vládne nariadenie do konca uplynutia platnosti ústavného tzv. splnomocňovacieho zákona č. 210/1940 Sl. z., ktorý umožnil vláde konať v židovských záležitostiach aj bez „priebežného“ súhlasu Snemu SR.⁹⁶ Nariadenie obsahovalo 270 paragrafov a bolo postavené na rasovom základe podľa vzoru Norimberských zákonov z roku 1935.⁹⁷ Kódex vo veľkej miere iba prevzal, resp. de iure nahradil mnohé protižidovské nariadenia vydané v predchádzajúcom období. Za Žida sa považovala osoba, ktorá mala aspoň troch židovských prarodičov. Židia boli úplne zbavení majetku, izolovaní od ostatného obyvateľstva, museli nosiť viditeľne umiestnenú žltú šesťcípú hviezdu na svojom ode-

ve, obmedzil sa ich pohyb, nesmeli vlastníť štátne symboly, ďalekohľady, fotoaparáty, sochy a obrazy štátnych dejateľov, nesmeli uzatvárať manželstvo s nežidmi.⁹⁸ Jednotlivé ministerstvá už nemohli vydávať výnimky spod ustanovení protižidovských nariadení pre „hospodársky dôležitých Židov“. Kompetenciu udeľovania spolplatnených výnimiek prevzal ÚHÚ a podľa paragrafu 255 a 256 aj prezident SR. Prijatie Židovského kódexu hodnotila dobová tlač ako ešte prísnejšie než norimberské zákony, no nevyhol sa ani kritike, a to najmä zo strany katolíckych cirkevných predstaviteľov, ktorí odmietali protikresťanský rasový princíp nariadenia a zahrnutie konvertitov, teda pokrstených Židov pod jeho ustanovenia.⁹⁹

Po úplnom ožobráčení Židov na Slovensku vznikol sociálny problém. Aby štát nemusel ďalej vynakladať prostriedky na starostlivosť o židovské obyvateľstvo, ako najjednoduchšie riešenie sa javil ich „riadený odchod“. Návrh na ghettoizáciu neprešiel z ekonomického hľadiska, no podarilo sa sústrediť niekoľko tisíc Židov do pracovných táborov vybudovaných na jeseň 1941 v Sereďi, Vyhniciach a Novákoch. Z organizačných dôvodov nebolo možné vybudovať na Slovensku koncentračné strediská pre 50-tisíc Židov podobné tým, ktoré videla slovenská delegácia v Hornom Sliezsku.¹⁰⁰ Definitívne rozhodnutie o vystaňovaní slovenských židovských obyvateľov prišlo na konci roka 1941.

91 ŠA, f. IŠ BA, 4/48, Augustín Morávek, Referát A. Morávka, predsedu ÚHÚ, o celkovej činnosti Ústredného hospodárskeho úradu za rok 1941 a o programe ÚHÚ v roku 1942.

92 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*, s. 86 – 87. Pozri tiež *Tragédia slovenských Židov*, Bratislava, 1949. List A. Morávka V. Tukovi zo 17. 6. 1941.

93 Oddelenie usmerňujúce na MV protižidovské opatrenia.

94 LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*, Bratislava 1992, s. 107.

95 Tamže, s. 107.

96 Slovenský zákonník, 1941, 198/1941 Sl. z.

97 Norimberské zákony, 1935, <Dostupné na http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Norimberske_zakony.pdf>

98 Slovenský zákonník, 1941, vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

99 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V*, s. 140.

100 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 146 – 157.

23. a 24. októbra navštívili najvyšší slovenskí predstavitelia Hitlerov hlavný stan v Rastenburgu. Najskôr Heinrich Himmler¹⁰¹ oznámil Tukovi a Machovi, že Hitler vyčlenil územie v bývalom Poľsku na koncentráciu Židov a ponúkol priestor pre Židov zo Slovenska. Predsedovi vlády sa myšlienka pozdávala tak veľmi, že v decembri 1941 súhlasil s vysídlením slovenských Židov na územie Nemeckej ríše, pričom SR malo za jednu vyvezenú osobu zaplatiť 500 ríšskych mariek. Na januárovej konferencii vo Wannsee sa dohodol spôsob tzv. konečného „riešenia“ židovskej otázky v Európe. Po výzve Nemecka na zvýšenie počtu pracujúcich slovenských občanov v Ríši prijal Nemecko i náhradu v podobe príslubu s 20 000 Židmi.¹⁰²

Podrobnejšie informácie o pripravovanej deportácii slovenských Židov, ktorým bude zrušené štátne občianstvo, podal na zasadnutí Štátnej rady 6. marca 1942 V. Tuka: „Predseda Štátnej rady (Viktor Ravasz – pozn. P. M.) poďakoval sa pánu predsedovi vlády za prednesený referát. Štátna rada referát pána predsedu vlády Dr. Vojtecha Tuku vzala s uspokojením na vedomie.“¹⁰³ Na porade v polovici marca 1942 oznámil A. Morávek vedeniu ÚŽ, že slovenská vláda bude prevážať Židov na územie bývalého Poľska. Slovenskí predstavitelia nemali presnú predstavu o počtoch Židov, ktorých vyvezú, keďže Morávek na porade doplnil D. Wisliceny s údajom o počte 60 000 Židov na deportovanie.¹⁰⁴ O tom, že slovenskí predstavitelia nemali presnú predstavu ani o budúcom mieste pobytu Židov zo SR,

Fotografia A. Morávka z cestovného pasu vydaného v marci 1945 (Zdroj: SNA)

svedčia aj slová V. Tuku z uvedeného zasadania Štátnej rady: „Otázka Židov má byť vyriešená postupne vystahovaním a to do oblasti Ukrajiny.“¹⁰⁵

24. marca 1942 prerokovala vláda návrh ústavného zákona o vystahovaní Židov a predložila ho Snemu SR, aby ho schválil. No už na druhý deň opustil prvý vlakový transport železničnú stanicu Poprad s tisícovou žien bez toho, aby bol ústavný zákon riadne odhlasovaný v Sneme SR. Radikáli už nechceli čakať, keďže harmonogram transportov bol už schválený. Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vystahovaní Židov schválil Snem SR až 15. mája 1942 a umiernenému krídlu sa do neho podarilo zapracovať výnimky najmä pokrsteným Židom.¹⁰⁶ Za necelé

dva mesiace sa bez výnimiek podarilo zo SR vyvieť až 40 000 Židov¹⁰⁷ a do konca prvej fázy, teda do 20. októbra 1942, bolo vystahovaných celkovo 57 628 židovských osôb.

KRITIKA A. MORÁVKA AKO ŠÉFA ÚHÚ

Centralizácia úradu ÚHÚ, pod ktorý malo spadať „riešenie“ tzv. židovskej otázky na Slovensku, mala na jednej strane zabrániť novej korupčnej činnosti pri nakladaní so židovským majetkom a na druhej strane mala byť pevne v rukách radikálov a Tukovi lojálneho A. Morávka. Morávek veľmi dobre poznal svoju pozíciu a možnosti vedúceho ÚHÚ, čo patrične využíval. Uvedomoval si, že na tomto poste strávi iba obmedzený čas. Kritika sa na ÚHÚ „valila“ už od začiatku jeho existencie, no Morávek sa ju snažil odrážať v prejavoch a využívať ju vo svoj prospech. Nezabúdaj na svojich príbuzných, ktorých Morávkovi kritici často spomínali, a ani na „zadné vrátka“.

27. októbra 1941 poslal Dôvernícky zbor HSLS list prezidentovi Tisovi, v ktorom ho podpísaní žiadajú o prísnu revíziu činnosti ÚHÚ a A. Morávka. List obsahoval 42 bodov, v ktorých opisujú konkrétnu Morávkovu korupčnú činnosť v prospech jeho samého, blízkych i vzdialenejších príbuzných a spolupracovníkov: „ÚHÚ, ktorý má slúžiť štátnym a verejným úmyslom na povznesenie slovenského národohospodárstva a vyriešenie židovskej otázky, je inštitúciou pre jednotlivcov a ich rodinných príslušníkov, akoby rozdeľovali svoju rodinnú-dedičskú pozostalosť, bez ohľadu na národohospodár-

101 V roku 1941 bol Adolfom Hitlerom poverený ako hlavný ideológ riešenia tzv. židovskej otázky v Nemeckej ríši.

102 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V.*, s. 140 – 141.

103 NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*, Dokument č. 50.

104 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*, s. 96 – 97.

105 NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*, Dokument č. 50.

106 Slovenský zákonník, 1942, Ústavný zákon č. 68/1942 o vystahovaní Židov.

107 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V.*, s. 143.

sky záujem a bez ohľadu na kvalifikovaných odborníkov.“¹⁰⁸ Vďaka intervencii V. Tuku sa žiadna kontrola na jeseň 1941 v ÚHÚ nekonala.¹⁰⁹

Postavenie predsedu vlády a celkovo radikálneho krídla začalo mať na jeseň 1941 vážne trhliny. Najskôr bol 7. októbra 1941 prijatý ústavný zákon č. 225/1941 Sl. z., podľa ktorého poklesol počet poslancov Snemu SR na polovičných 40 a prezident ním dostal kompetenciu menovať a odvolávať poslancov bez obmedzenia.¹¹⁰ Ďalej pozíciou V. Tuku otriasla tzv. Sznackého aféra, na konci ktorej bol Tukov blízky spolupracovník Anton Sznacký odsúdený Slovenským vojenským súdom v marci 1942 v neprítomnosti na trest smrti.¹¹¹

Sťažnosti na Morávka a ÚHÚ pribúdali a Tuka po ďalších anonymných a neanonymných udaniach vymenoval komisiu na prešetrenie podozrivých aktivít A. Morávka. Do jej čela bol vymenovaný senátny predseda Slovenského najvyššieho súdu Ján Terebessy, jej členmi boli poslanec Snemu SR Ján Hollý, František Šubík zo Štátnej rady, štátni radcovia Michal Lukachich z MV a Vidor Gemeran z Najvyššieho účtovného a kontrolného úradu, Alojz Buček z Najvyššieho správneho súdu.¹¹² Po prešetrení mala komisia rozhodnúť v neprospech A. Morávka, ktorý bol o tom vopred informovaný zo svojich zdrojov. Z tohto dô-

vodu napísal list predsedovi komisii Jánovi Terebessymu datovaný dňom 29. máj 1942 a v ňom žiadal, aby bol vypočutý aj on sám v prípadoch vyšetrovaných J. Hollým. Ďalej žiadal, aby mu nebola odňatá zbraň a ohradil sa aj voči poslancovi J. Hollému: „...dovoľujem si Vás upozorniť aj na tú okolnosť, že pán poslanec Hollý je zamestnancom Generálneho sekretariátu HSLS a vyšetruje medzi iným aj oznámenia Generálneho sekretariátu HSLS, teda vlastne je v jednej osobe tak oznamovateľom, ako aj vyšetrujúcim a prípadne aj sudcom, čo podľa môjho skromného názoru je aspoň inkompatibilné.“¹¹³ Vyšetrovacia komisia zasadla 1. júna 1942 v ÚHÚ a Morávka ešte 30. mája 1942 okrem žiadosti o zabezpečenie miestnosti a prípadnej kancelárskej sily žiadala aj o jeho účasť na tomto zasadnutí.¹¹⁴ Komisia zasadala v zložení J. Terebessy, J. Hollý, M. Lukachich, A. Buček, V. Gemeran a zapisovateľ Ladislav Karpiš. Morávek sa snažil pred komisiou obhájiť pri tridsiatich bodoch obvinení a často sa odvolával na priamy či nepriamy súhlas V. Tuku, D. Wislicenyho a Generálneho sekretariátu HSLS. Členov komisie sa snažil zavádzať a celkovo sa pokúšal obvinenia zľahčovať. Morávek ešte dodatočne adresoval list predsedovi komisii J. Terebessymu, v ktorom sa snažil na deviatich stranách doplniť svoju „obhajobu“ z 1. júna

1942.¹¹⁵ Vyšetrovacia komisia nakoniec definitívne rozhodla v neprospech A. Morávka.

Morávek sa podľa obvinení stal prokuristom židovského podniku Bratia Komjaty v Senici, ktorý vyrábali likéry, rum, sódočku a limonády ešte pred tým, ako sa stal šéfom úradu. Spoluarizoval rafinériu liehu, pálenicu a veľkú továreň na výrobu likéru a rumu v Bratislave s názvom Jozef Fischer a syn. A. Morávek dal zlikvidovať prosperujúce sódočkárne a ďalšie továrne a obchody, aby odstránil konkurenciu firmám svojej rodiny. Firmu Symphonia previedol na svoju matku. Obviňovaný bol aj z obsadenia vily so záhradou, ktorá patrila Židovi Braunovi tak, že tam najskôr dosadil spolupracovníka Štekláča, a ten ju zmluvne prenajal Morávkovej manželke Ilone¹¹⁶. Morávek sa snažil stať generálnym riaditeľom spoločnosti Tunsgram, ktorá vyrábala rádia, pričom do centrálnej firmy v Budapešti napísal list, aby ho akceptovali za riaditeľa továrne v Bratislave. Pôvodnému riaditeľovi Židovi Lübschitzovi odmietal udeliť povolenie pracovať. Za seba na poste riaditeľa sa prihovárať aj slovami: „Som vždy a som bol maďarského cítenia.“¹¹⁷ Obviňovaný bol aj z mnohých účastinných podielov v ďalších židovských podnikoch, čo mu malo vynášať nemalú sumu. Morávek mal vlastniť aj 6-poschodovú budovu v Budapešti, ktorú kúpil z výnosov

108 SNA, f. Národný súd (ďalej len NS), šk. 63, List Dôvernického zboru HSLS adresovaný J. Tisovi z 27. 10. 1941. V ŠA je na tomto liste podpísaných 14 členov Dôvernického zboru HSLS (Anton Cviček, Ján Dinka, Štefan Kisler, Dominik Damin, Ján Bišťan, Ján Foksa, Fraňo Jánošík, Štefan Graca, Augustín Majerský, Jozef Pavelek, Jozef Šidlo, Dezider Heriban, Jozef Ružovič, Ľudovít Rozinaj). V liste v SNA chýba podpis Dezidera Heribana. Tiež ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, List Dôvernického zboru HSLS adresovaný J. Tisovi z 27. 10. 1941.

109 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 208.

110 Slovenský zákonník, 1941, Ústavný zákon č. 225/1941 Sl. z.

111 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V.*, s. 112. Anton Sznacký bol v roku 1940 vymenovaný V. Tukom za vojenského poradcu na Slovenskom vyslanectve v Ríme. Bol germanofilom a Slovenskému štátu „nepredpovedal“ dlhú životnosť. Neskôr sa vzdal slovenského občianstva a usadil sa v Maďarsku.

112 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Súkromný list V. Tuku J. Tisovi ako odpoveď na Tisov list z 10. 1. 1943.

113 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, List A. Morávka predsedovi vyšetrovacej komisii J. Terebessymu z 29. 5. 1942.

114 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Pozvánka na rokovanie komisii z 30. 5. 1942.

115 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Nedatovaný list s doplnkami A. Morávka k zápisnici Komisii z 1. 6. 1942 adresovaný J. Terebessymu.

116 Manželka A. Morávka Ilona, rod. Gneťová, sa narodila 17. 11. 1914 v Arade (dnešné Rumunsko).

117 SNA, f. NS, šk. 63, List Dôvernického zboru HSLS adresovaný J. Tisovi z 27. 10. 1941.

arizácie. Morávkov brat Imrich arizoval a likvidoval židovské podniky s rádiami, aby monopolizoval sieť týchto obchodov vo svoj prospech. Imrich Morávek mal zlikvidovať i prosperujúci obchod s galantériou. Šéf ÚHÚ zapojil do arizácie aj Imrichovho svokra Johana Bestenreicheira, svojho strýka Pavla Strýša a jeho ženu Ludmilu. Ďalší Morávkov brat Karol arizoval firmu Josef Frankl. Bol to veľkoobchod s čalúnnickými potrebami a nábytkovými látkami. Kvôli tomuto podniku mal A. Morávek zlikvidovať iný konkurenčný obchod s čalúnnictvom. Spolupodielal sa na tom i Morávkov švagor Artur Budke, ktorý pracoval ako úradník na MH. Ten sa stal o. i. aj dočasným správcom veľkej píly a veľkoobchodu s drevom v Spišskej Novej Vsi spolu s Morávkovým otcom Antonom, dôchodcom v penzii. Budkeho žena a Morávkova sestra Ružena arizovali obchod s hovädzím mäsom. Ďalšie podniky arizovala rodina Morávkovho známeho Júliusa Sokola. Jeho žena Oľga bola vymenovaná za dočasnú správkyniu holičského závodu, parfumérie, galantérií. Brat šéfa ÚHÚ Anton arizoval obchod s textilom. Morávkov švagor Anton Čech mal arizovať veľkoobchod s čalúnnictvom a nábytkom. Morávkov osobný tajomník Jozef Horváth sa dostal ku kníhviazačskému podniku a pomohol aj ďalším jeho príbuzným a úradníkom v ÚHÚ.¹¹⁸ V liste vymenovaná „korupčná a rodinkárska“ arizácia pod kontrolou vedúceho ÚHÚ A. Morávka si žiada ešte rozsiahlejší výskum.¹¹⁹

PÁD A. MORÁVKA

Predsa vlády Morávka obhajoval a nevidel problém v jeho konaní, z ktorého bol obvinený. Tuka nechápal ani dôvod nutnosti Morávkovej abdikácie z funkcie predsedu ÚHÚ na základe správy komisie a Tisom žiadané zavedenie disciplinárneho konania voči Tukovmu chránencovi: „V niektorých konkrétnych prípadoch ja sám som bol nútený do vecí sa zahľbiť, menovite na základe podaných sťažností a vecí osobne vyšetriť, ale ani v jednom prípade som nezistil – až na malé nedostatky alebo chyby – nič vážne závadného.“¹²⁰ Obvinenia z toho, že Morávek sám arizoval, vysvetľoval Tuka nasledovne: „Augustín Morávek arizoval na základe môjho písomného svolenia, ku ktorému som si vopred vyžiadal súhlas pána prezidenta republiky, tretinu jedného podniku. Výnos z tretiny tohto podniku je t. č. jediným príjmovým zdrojom Morávka. Na túto arizáciu som dal svolenie preto, lebo som tušil, že na Morávka bude sa útočiť ešte aj potom, čo zanechá svoj úrad a že nebude mať pokoja v žiadnom zamestnaneckom pomere, dokiaľ budú mať Židia trebárs ešte aj ten najmenší skrytý vplyv na Slovensku, zatiaľ sa nezabudne, že behom poldruha roka úplne zlomil ich hospodársku moc.“¹²¹

Po Morávkovej abdikácii bol za šéfa ÚHÚ menovaný Ludovít Paškovič z MH. Aby sa azda už neopakovali Morávkove „prešľapy“, bol ÚHÚ na základe nariadenia s mocou zákona č. 122/1942 Sl. z. od 1. júla 1942 podriadený MH a odstavený spod kompetencií predsedu vlády.¹²²

Až pôsobenie L. Paškoviča vo vedení ÚHÚ poukázalo na skutočný stav arizácie, ktorý dovtedy Morávek iba vychvaľoval. K 1. júlu 1942 bola z približne 2 000 židovských podnikov určená pomerne nízka likvidačná cena a iba v 288 prípadoch, ktoré spadali pod korupčnú činnosť ÚHÚ. O dva roky neskôr bola určená likvidačná hodnota v 1 300 prípadoch židovských podnikov a v 700 prípadoch sa táto hodnota neurčila nikdy. Paškovič „vyhodil“ z ÚHÚ asi tretinu úradníkov, ktorí mali byť naviazaní na Morávka. Úrad pod vedením Paškoviča začal pristupovať k arizácii dôslednejšie a ukázalo sa, že v tejto oblasti vládol predtým obrovský chaos.¹²³ Na konci júna 1942 zasadala Štátna rada, no nemohla podľa programu prerokovať referát A. Morávka o arizácii židovských podnikov, pretože vtedy sa už bývalý šéf ÚHÚ na rokovanie nedostavil a ani neposlal referát. Morávek mal predtým Štátnu radu informovať o tom, že svoju agendu odovzdá MH, no uvedené ministerstvo ju ešte nemalo: „My sme mu poslali pozvánku, že nám má o tom poreferovať. Dostal to písomne. P. ministerský radca telefonuje deň čo deň, a p. Morávka nie je... Písomne ho vyzve-me opätovne, aby nám to do 15 dní podal.“¹²⁴ Štátna rada sa požadovaného referátu dočkala na svojom zasadnutí až 12. mája nasledujúceho roku, no nie už od Morávka, ale od L. Paškoviča.¹²⁵

Z najnovšieho výskumu historika Jána Hlavinku vieme, že Augustín Morávek sa nachádzal v Bratislave

118 Tamže.

119 Niektorými prípadmi korupcie a rodinkárstva A. Morávka sa podrobnejšie zaoberá aj HLAVINKA, J.: „Kapitál má slúžiť národu...“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku, s. 403 – 405.

120 ŠA, f. I/S BA, 4/48, Augustín Morávek, Súkromný list V. Tuku J. Tisovi ako odpoveď na Tisov list z 10. 1. 1943.

121 Tamže.

122 Slovenský zákonník, 1942, Nariadenie s mocou zákona č. 122/1942 Sl. z.

123 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, s. 211 – 213.

124 NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*, Dokument č. 82.

125 NIŽŇANSKÝ, E. – KAMENEC, I.: *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939-1945)*, Dokument č. 110.

ešte v marci 1945.¹²⁶ V Slovenskom národnom archíve bol znovu objavený dokument, podľa ktorého si „továrnik“ A. Morávek vlastnoručným podpisom prevzal cestovný pas vydaný 22. marca 1945 s umožnením cestovať na územie Nemeckej ríše, do Maďarska a Chorvátska.¹²⁷ Ešte zaujímavejší fakt sa objavil pri podobizni A. Morávka. Doposiaľ viackrát publikovaná podobizeň Augustína Morávka sa ukázala ako chybná, pretože na uvádzanej fotografii sa v skutočnosti nachádza Morávkov brat Karol. Reálne vyobrazenie Augustína Morávka by sa malo nachádzať na fotografii spomínaného pasu,¹²⁸ ktoré korešponduje aj s opisom jeho postavy v trestnom oznámení¹²⁹ na jeho osobu.

MORÁVKOV ÚTEK A NEVYKONANÝ ROZSUDOK

Trestné oznámenie na Augustína Morávka podala takmer dva roky po vojne odbočka Štátnej bezpečnosti v Bratislave. Podozrivý bol zo spáchania trestných činov podľa zákona č. 33/1945 Zbierky nariadení Slovenskej národnej rady o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdництва zo dňa 15. mája 1945. Hoci bolo v úvode podania trestného oznámenia uvedené, že

naposledy býval v Bratislave na Ulici P. Blahu č. 17, na konci bol priložený opis jeho osoby, pretože sa mal zdržovať na neznámom mieste v cudzine: „postava vysoká, asi 185-186 cm, konštrukcia tela stredná, tvár podlhovastá, oči hnedé, vlasy tmavogaštanové – prešedivelé, fúzy holené, obočie tmavé, ústa súmerné, nos dosť veľký – vlnitý, držanie tela priame, chôdza normálna, uši normálne, reč bez kazov... Fotografiu Augustína Morávka, ktorá bola vyhotovená asi pred 6-8 rokmi, pripojujem.“¹³⁰ 20. mája 1947 vyhovel Národný súd (ďalej len NS) žiadosti žalobcu pred NS o vydanie zatykača na A. Morávka a ministerstvo spravodlivosti žiadalo zistiť miesto Morávkovho pobytu¹³¹. Bol predvolaný na 22. septembra 1947 na IV. tzv. stopovacie oddelenie Národného výboru v Bratislave, kam sa ale nedostavil.¹³² 4. októbra 1947 písalo Povereníctvo spravodlivosti Národnému súdu v Bratislave, že 29. septembra 1947 oznámilo MV tunajšiemu povereníctvu, aby ministerstvo zahraničných vecí zakročilo vo veci vydania A. Morávka, ktorý sa mal zdržiavať v rakúskom Grunsee bei Bad Ausee, Salzkammergut. Za miesto prípadného vydania Morávka bola navrhnutá Devínska Nová Ves.¹³³ Na „A“-čkovú listinu vojnových zločincov bol Morávek zapísaný 16. októbra 1947 s porado-

vým číslom 6 636.¹³⁴ Keďže bolo známe, že Morávek ovládal maďarčinu a sympatizoval s Maďarskom, úrady sa po neúspešnom pátraní v Rakúsku nazdávali, že by sa mohol nachádzať tam. 15. mája 1948 oznámilo Povereníctvo spravodlivosti Ľudovému súdu, že MV požiadalo o vydanie Morávka z Maďarska, pričom za stanicu prevzatia zločincov bolo určené dnešné Štúrovo.¹³⁵ No ešte 26. marca 1953 oznamovalo maďarské ministerstvo zahraničných vecí československej strane, že pátranie po A. Morávkovi bolo bezvýsledné.¹³⁶ Ľudový súd nakoniec Augustína Morávka odsúdil 16. júna 1948 v jeho neprítomnosti: „...na 30 rokov straty na slobode, z ktorého si 15 rokov má odpykať v trestnici a 15 rokov v osobitnom pracovnom útvare ako trest hlavný a na 15-ročnú stratu občianskych práv... a na konfiškáciu celého majetku obžalovaného, ako tresty vedľajšie.“¹³⁷ Pri určení trestu prihliadal Ľudový súd v Bratislave na okolnosti, akými boli napr. fakt, že Morávek mal rodinu,¹³⁸ jeho dovedajšiu bezúhonnosť a že od spáchania trestných činov uplynul dlhší čas: „So zreteľom na tieto poľahčujúce okolnosti ľudový súd bol toho názoru, že trest smrti určený cit. nariadením pre tieto trestné činy by bol nepriemeraný prísny.“¹³⁹

126 HLAVINKA, J.: „Kapitál má slúžiť národu...“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku, s. 406.

127 SNA, f. Policačné riaditeľstvo – agenda pasov a víz, F – 213, šk. 1221 a 1224.

128 Tamže.

129 Trestného oznámenia na A. Morávka podané odbočkou Štátnej bezpečnosti v Bratislave zo dňa 24. 4. 1947.

130 Tamže.

131 MIČEV, S.: *Augustín Morávek – Od arizácií k deportáciám*, s. 114.

132 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Predvolanie A. Morávka na Národný výbor v Bratislave 16. 9. 1947.

133 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, List povereníctva spravodlivosti Národnému súdu o vydaní A. Morávka z Rakúska zo dňa 4. 10. 1947. Úrady predpokladali, že Morávek sa bude nachádzať v Rakúsku, podobne ako väčšina utekajúcich zo Slovenska.

134 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Oznámenie MV Národnému súdu v Bratislave zo 6. 12. 1947.

135 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Oznámenie Povereníctva spravodlivosti Ľudovému súdu o podanie žiadosti o vydanie A. Morávka z Maďarska zo dňa 15. 5. 1948.

136 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, List ministerstva spravodlivosti Ľudovému súdu v Bratislave o neúspešnom pátraní po A. Morávkovi v Maďarsku zo dňa 29. 5. 1953.

137 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Rozsudok ľudového súdu zo dňa 16. 6. 1948.

138 Morávek mal 11 súrodencov a do cudziny odišiel so svojou manželkou.

139 ŠA, f. LS BA, 4/48, Augustín Morávek, Rozsudok ľudového súdu zo dňa 16. 6. 1948.

ZÁVER

Vyvrcholením „riešenia“ tzv. židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 bola deportácia desiatok tisícov obyvateľov do koncentračných táborov na území Generálneho gubernátu, kde drvivá väčšina slovenských Židov zahynula. K tejto udalosti sa prikróčilo potom, čo bola masa židovských obyvateľov v priebehu niekoľkých mesiacov okradnutá o svoj majetok a zbavená všetkých občianskych i ľudských práv. Na uvedenom stave má azda najväčší podiel Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády a Ústredný hospodársky úrad s ich šéfom Augustínom Morávkom, ktorý sa veľmi iniciatívne podieľal na vytváraní protizidovských opatrení pod ochranou a s pomocou predsedu vlády radikálneho Vojtecha Tuku.

Vedenie Nemeckej ríše svojím salzburským zásahom do zloženia vlády, ktorým posilnilo radikálov a ich spôsob „vysporiadania sa“ so Židmi, prispelo k tomu, že Morá-

vek mal takmer neobmedzenú moc v oblasti „riešenia“ tzv. židovskej otázky. Takmer okamžite po schválení tzv. splnomocňovacieho zákona č. 210/1940 Sl. z., umožňujúcim vláde konať bez súhlasu Snemu SR v židovských záležitostiach na obdobie jedného roka, bol vytvorený centralizovaný úrad na túto problematiku. Jeho šéfom sa stal A. Morávek – kariéristický úradník, ktorý sa „vďaka“ iniciatívne prenasledovaniu Židov vyšplhal až k možnosti zasahovať do činnosti aj tých najvyšších úradov, vrátane ministerstiev v SR. Svoju funkciu využil v pomerne krátkom čase na obohatenie seba a svojej rodiny o značný majetok. Podľa nášho názoru nebol antisemita na rasovej úrovni a ani presvedčený národný socialista. Využil len situáciu pri vyradovaní židovskej menšiny zo spoločnosti, na ktorej mal výrazný podiel iniciatívnym vytváraním protizidovských zákonov a nariadení. Morávek svojím konaním nebral do úvahy hos-

podárske následky a počas jeho riadenia sa na úrade v oblasti arizácie výrazne darilo korupcii a rodinkárstvu. Okrem napáchania rozsiahlych hospodárskych škôd doviedol slovenských Židov na okraj priepasti života a smrti.

Morávek na svoju funkciu abdikoval po komisionálnom vyšetrení v lete 1942, no v tom čase bola už približne polovica Židov „žijúcich“ v SR vyvezená na územie bývalého Poľska, ktoré okupovalo Nemecko. Následne sa Morávek stiahol z verejného života, až na konci vojny úplne „zmizol“. Po odsúdení Ludovým súdom 16. júna 1948 v jeho neprítomnosti bol hľadaný v Rakúsku a v Maďarsku. 30-ročný trest vymenovaný súdom si už neodpykal. Je možné, že Augustín Morávek odišiel na konci vojny cez Maďarsko na americký kontinent, či už do Argentíny alebo Kanady, podobne ako iní vojnoví zločinci, kde žil pod zmeneným menom s finančnými prostriedkami nadobudnutými z arizácie.

Pavol Makyna: Augustín Morávek – Careerist with Dictatorship Powers

On 9 September 2016 it was exactly 75 years after the governmental order No. 198/1941 of the Law Code of Slovakia on the legal position of Jews – known also as so-called Jewish Codex was adopted. In this way a one year long period culminated during which the Act No. 210/1940 was applied, through which the Slovak Parliament authorised the Slovak government to adopt measures related to Jewish issues also without getting a “preliminary” approval of the Parliament. Augustín Morávek was a clerk who made use of that period and from the beginning of 1940 till summer 1942 he made a great career, but at the same time also almost a total fall. Being protected by Vojtech Tuka, the radical Prime Minister, he enthusiastically prepared anti-Jewish measures leading to deportations of the Jewish minority from the Slovak Republic to the territory of the General Government. Morávek, as the head of the Central Economic Authority having almost unlimited, even dictatorship powers, enriched himself significantly and also his family and friends. After an extensive criticism he left his office but he was never punished for what he did. At the end of the war he probably left to the Overseas via Hungary, whereas the People’s Court in Bratislava sentenced him to 30 years of unconditional prison in June 1948.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti je pracovníkom sekcie vedeckého výskumu v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským a regionálnym dejinám 20. storočia, židovskému a rómskemu holokaustu a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na regionálne dejiny mesta Púchov a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

PERZEKÚCIA BÝVALÝCH SOCIÁLNYCH DEMOKRATOV. PRÍPAD ANTONA TOMEČKA

BRANISLAV KINČOK

Na tzv. zjednocovacom zjazde Komunistickej strany Slovenska, ktorý sa uskutočnil 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici, došlo k faktickému pohlteniu, a tým aj dočasnému zániku sociálnej demokracie na Slovensku. Už v lete roku 1945 však zosilneli hlasy, ktoré toto zlúčenie spochybňovali a vyzývali k obnoveniu činnosti sociálnej demokracie na Slovensku. Fakt, že sa existujúca stranícko-politická štruktúra s dvoma politickými stranami na Slovensku neosvedčila, viedol na jar roku 1946 k vzniku ďalších dvoch politických strán. Jednou z nich bola Strana práce, v rámci ktorej sa opätovne obnovila činnosť sociálnej demokracie na Slovensku. Po Februári 1948 Strana práce, v tom čase už vystupujúca pod značkou Československá sociálna demokracia na Slovensku, prešla najskôr „očistou“ vlastných radov a v polovici marca 1948 úplne zanikla. Členovia, ktorí sa nezmierili so „zlúčením“, zostali verní ideám a programu svojej strany a postavili sa na odpor komunistickému režimu, sa stali objektom prenasledovania a perzekúcie, pričom mnohí nakoniec skončili v komunistických väzniciach a táboroch.

Už krátko po prechode frontu sa na východnom Slovensku (neskôr aj na západnom Slovensku) začali obnovovať organizácie sociálnej demokracie, ktoré nerešpektovali výsledky zjednocovacieho zjazdu zo septembra 1944.¹ Predstavitelia Komunistickej strany Slovenska (KSS) sa snažili tieto organizácie čo najrýchlejšie zrušiť, čo sa im aj podarilo. Snaha o vytvorenie samostatnej sociálnodemokratickej strany však nikdy neprestala. Zapájali sa do nej predovšetkým tí sociálni demokrati, ktorí mali výhrady voči organizačnému zlúčeniu s KSS – Alexander Bahurinský, Jozef

Bahurinský a Jozef Mrázek – a sociálni demokrati z londýnskeho exilu – Ján Bečko a Ján Čaplovič. Prijatie slovenskej delegácie na XX. zjazde Československej sociálnodemokratickej strany v Prahe (18. – 21. októbra 1945) bolo vyjadrením jednoznačnej podpory pre opätovný vznik sociálnej demokracie na Slovensku. Nešlo však o vytvorenie novej strany, ale o rozšírenie činnosti už existujúcej Československej sociálnej demokracie na Slovensko. Preto sa počas zjazdu vytvoril výbor, ktorý mal toto rozšírenie pripraviť.² S takýmto postupom však nesúhlasili predstavitelia Komunistickej strany Čes-

koslovenska (KSČ) a KSS, ktorí radšej preferovali vznik tretej strany na Slovensku. Mali však niekoľko podmienok – mala to byť strana nová (aj pomenovaním) a nemala vzniknúť odštiepením sociálnych demokratov z KSS. Aj jej samotný názov – Strana práce – odsúhlasili na poradách KSS a českých sociálnych demokratov.³ Oficiálne sa utvorila 20. januára 1946 a do Národného frontu bola prijatá 13. marca 1946. Následne, na žilinskej konferencii strany (30. – 31. marca 1946) sa dotvorilo aj riadne vedenie strany.⁴

Po neúspešných voľbách v máji 1946, kedy Strana práce získala

1 K činnosti slovenských sociálnych demokratov v rokoch 1938 – 1944 pozri FREMAL, K.: *Slovenskí sociálni demokrati 1938 – 1944. Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP*. Banská Bystrica 2014.

2 Predsedom tohto výboru bol A. Bahurinský, I. podpredsedom J. Mrázek, II. podpredsedom Šimon Struhárik a tajomníkom Ján Šindler. Medzi členov výboru patrila napríklad aj Zdenka Fenclová. ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. CD-ROM, Košice 2002, s. 13.

3 Tamže, s. 14.

4 Predsedom Strany práce sa stal Ivan Frlička, I. podpredsedom Jozef Šabršula, II. podpredsedom A. Bahurinský, III. podpredsedom Ema Pišková, IV. podpredsedom Alexander Huba, generálnym tajomníkom J. Bečko a generálnym sekretárom J. Čaplovič. Členmi predstavenstva boli J. Bahurinský, Ignác Šajmír, Štefan Černík, J. Mrázek, Viliam Radakovič, Šimon Struhárik a J. Šindler. Tamže, s. 16.

Sjednocovací sjazd

Komunistickéj a Sociálne demokratickej strany robotníckej na Slovensku radostnou skutočnosťou!

V dňoch keď celá pracujúca trieda stojí jednotne so zbraňou v ruke v boji proti besnému svojmu nepriateľovi — fašizmu, keď celý národ chápe silu jednoty pre boj za národné oslobodenie, konečne prehovorila otvorene aj dávna túžba pracujúcich po sjednotení oboch marxistických strán v stranu jednotne organizovanú.

Náš terajší spontánne spoločný boj, ktorý my doma v jednote a za podpory socialistického štátu SSSR víťazne dobojujeme, bol najpresvedčivejším argumentom pre sjednotenie našich sil na ďalší boj za spoločný náš cieľ: spravodlivejší sociálny poriadok pre pracujúce masy

Tento vysoký spoločný náš cieľ stavia sa nám na dosah v dnešnej historickej dobe, ak sme v stave veľkoryse a rázne odstrániť každú prekážku, ktorá by súbežne hatila dosiahnutie cieľa.

Keď pred rokom sišli sa zástupcovia oboch socialistických strán, aby sa dohodli na sjednotení, bolo to preto, aby vyhovelí želaniu širokých ľudových mas, ktoré už skoršie v krvavom krste vojny a pod tým istým útlakom vládneho režimu, prestaly cítiť stranícky a cítily jednotne - socialisticky.

Bolo to želanie, ktoré spontánne vyvrela z duše ľudu, ktorého politická sloboda bola tisovským režimom potlačovaná, ktorého voľcovia i členovia boli pre svoje presvedčenie žalárovani a mučení

Z utrpenia ľudu, z jeho nádeje v lepšiu budúcnosť a šťastivejší život v novom slobodnom socialistickom štáte, vyrástla túha po sjednotení socialistických strán, aby bola zaručená jednotná línia v borbe za jeho práva a v novom štáte také zastúpenie aké mu patrí.

Sjednotenie socialistických strán slovenských je nielen príkazom doby, je vyjadrením skutočného stavu smýšľania robotníckej triedy a pracujúcej inteligencie a jediným nutným dôsledkom vyspelej politickej vrozne ľudu.

Ihneď v prvých dňoch poprevratových bola na konferencii v Banskej Bystrici potvrdená skoršia dohoda o sjednotení, ktorého verejným manifestačným prejavom bude sjazd, **ktorý sa bude konať dňa 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici.** Na tomto sjazde manifestačne zrodí sa jediná socialistická strana slovenská, ktorá naďalej podľa spoločnej dohody zástupcov oboch soc. strán ponese meno

Komunistická strana slovenská

4.

(Zdroj: Archív autora)

len 50 079 hlasov (3,1 %)⁵, sa najdiskutovanejšou otázkou stal zjednocovací sjazd KSS a sociálnej demokracie v roku 1944. Čelní predstavitelia strany pravidelne tlmočili svoje ostré výhrady voči tomu-to zjazdu a konanie predstaviteľov

KSS z obdobia Povstania a krátko po oslobodení označovali za nedeokratické. Čoraz viac sa preto dostávala do popredia otázka úplného zjednotenia s Československou sociálnou demokraciou. Prvým krokom k tejto zmene bola zmena sa-

motného názvu strany – Ústredný výkonný výbor 28. septembra 1946 schválil zmenu názvu Strana práce na Sociálna demokracia na Slovensku.⁶ Ďalšie posilňovanie väzieb na Československú sociálnu demokraciu vyvrcholilo na jeseň 1947, práve v období politickej krízy na Slovensku, z ktorej Sociálna demokracia na Slovensku vyťažila jedno kreslo v Zbore povereníkov. Na zjazdoch v Bratislave (17. – 19. októbra 1947) a v Brne (14. – 16. novembra 1947) sa vytvorila celoštátna strana, ktorej zložky vystupovali na Slovensku pod názvom Československá sociálna demokracia na Slovensku (ČSSDS).⁷

Postup slovenských sociálnych demokratov bol počas Februára 1948 plne koordinovaný s pražským straníckym ústredím. Jeho postoje preto budili dojem pasivity a vyčkávania. V českej sociálnej demokracii sa začalo výrazne presadzovať prokomunisticky orientované krídlo a výsledkom jeho činnosti bolo, že Československá sociálna demokracia podporila komunistov pri riešení parlamentnej krízy – jej ministri demisiu nepodali, teda vstúpili do novej vlády a rovnako sa podieľali na činnosti akčných výborov. Podobný vývoj prebiehal aj na Slovensku – 29. februára 1948 schválilo predstavenstvo ČSSDS ustanovenie ústredného akčného výboru strany, ktorý následne vykonal zmeny vo vedení strany.⁸ Strana prešla dôkladnou „očistou“ vlastných radov – mnohí sociálni demokrati boli zo strany vyľúčení.

V konečnom dôsledku však tieto opatrenia československej sociálnej demokracii nepomohli, pretože jej osud sa spečatil už na prvom zasadnutí Informačného byra komunistických a robotníckych strán (Kominforma) v septembri 1947, kde sa opäť

5 Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava 1947, s. 306.

6 ŠUTAJ, Š.: Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948), s. 32 – 33.

7 Tamže, s. 42.

8 V novom vedení zo známejších sociálnych demokratov zostali len I. Frlička a J. Šabršula. Tamže, s. 78.

objavili staré kominternovské hodnotenia, ktoré sociálnu demokraciu vinili z rozbitia jednoty robotníckej triedy.⁹ K naplneniu tohto osudu došlo koncom júna 1948, kedy sa poprední predstavitelia sociálnej demokracie vyslovili za zjednotenie s Komunistickou stranou Československa (KSČ) na princípoch marxizmu-leninizmu. Odmenou za postoje vo Februári 1948 a zjednotenie bolo kooptovanie 14 členov a 7 náhradníkov sociálnej demokracie do Ústredného výboru (ÚV) KSČ. Viacerí z nich zastávali významné funkcie až do konca svojho života a verne slúžili komunistickému režimu.¹⁰ Naopak, časť členskej základne sociálnej demokracie sa ocitla v pozícii nespoľahlivých osôb. Išlo najmä o členov, ktorí sa dlhodobo (ešte pred rokom 1948) nestotožňovali s politikou komunistickej strany, a preto ich komunisti označili za tzv. pravicové krídlo sociálnej demokracie. Po Februári 1948 sa stali vo väčšej miere predmetom záujmu Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorá ich zaradila do kategórie tzv. bývalých ľudí.¹¹

Na rozdiel od českých krajín, na Slovensku k žiadnemu ďalšiemu zlučovaniu KSS a sociálnej demokracie už v roku 1948 nedošlo, pretože pre komunistov zostali v platnosti závery zlučovacieho zjazdu z roku 1944. V dôsledku oprávnených obáv o vlastnú budúcnosť sa väčšia časť z 18-tisícovej členskej základne sociálnej demokracie na Sloven-

Anton Tomeček na fotografii ŠtB (Zdroj: ABS)

ska stiahla z verejného života (najmä radoví členovia a nižší funkcionári) a prešla do pasivity a izolácie. Menšia časť členov sa však s takýmto stavom naďalej odmietala zmieriť. Boli to hlavne bývalí funkcionári – členovia slovenského ústredného výboru, komisií a pracovníci aparátu – ktorých bolo na Slovensku približne 150 až 200 a angažovanejší jednotlivci.¹² Nový režim ich označil nálepkou „pravicových“ sociálnych demokratov a tým sa v jeho očiach stali skutočnými, prípadne potenciálnymi nepriateľmi. Hovorilo sa o nich ako o buržoáznej agentúre v robotníckom hnutí, služobníkoch impe-

rializmu a zradcoch socialistického programu, ktorí sa snažili o návrat buržoázie k moci a ku kapitalistickému systému. Takáto definícia sa veľmi rýchlo rozšírila medzi komunistickými funkcionármi a ideológmi, novinármi, príslušníkmi ŠtB, prokurátormi a sudcami.¹³ Ideologické a politické zdôvodnenie prenasledovania tejto skupiny politických oponentov tak bolo zafinancované.

Jednou z obetí tejto perzekúcie bola aj osoba s veľmi pestrou minulosťou – bývalý spravodajský dôstojník škpt. Anton Tomeček, ktorý bol v apríli 1954 odsúdený na dlhoročný trest v politickom procese so skupinou bývalých sociálnych demokratov Zdenka Fenclová a spol. V rámci tohto prípadu A. Tomeček spolu s ďalšími dvomi spoluobvinenými tvoril „špionážnu“ líniu, ktorá mala bývalých sociálnych demokratov spojiť so spravodajskou činnosťou pre britskú spravodajskú službu. Keďže samotnej Zdenke Fenclovej a čiastočne aj jej skupine už bol v časopise *Pamäť národa* venovaný istý priestor¹⁴, práve na príklade Antona Tomečka by sme si predstavili jednu z najmenej známych línií vyšetrovania a perzekúcie bývalých sociálnych demokratov a zároveň sa pokúsime ilustrovať, akým spôsobom ŠtB postupovala pri infiltrácii jednotlivých skupín bývalých predstaviteľov nekomunistických strán na Slovensku.¹⁵

Anton Tomeček, ktorý sa narodil

9 Vo vyhlásení z tohto zasadania sa uvádzalo: „Vo chvíli, keď sa v dôsledku vojny prehlbovala všeobecná kríza kapitalizmu, keď nesmierne rástla prestíž a sila Sovietskeho zväzu, keď sa nové európske krajiny oddeľovali od kapitalistického systému a vykročili na cestu socializmu – v tejto chvíli kapitalizmus a imperializmus nezbytné potreboval k svojej dočasnej záchrane pomoc sociálnej demokracie. Sociálna demokracia znovu vystúpila ako buržoázna strana v radoch robotníckej triedy. Pravicoví socialisti konali ako verní pomocníci imperialistov, vnášajúc rozklad do radov robotníckej triedy, otravujúc jej vedomie.“ *Pravda*, 9. 12. 1949, s. 9.

10 KAPLAN, K.: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno 2011, s. 13; ŠTEFANSKÝ, M.: Osudy sociálnych demokratov v rokoch 1948 – 1989. In: SIKORA, S. – HOTÁR, V. S. (zost.): *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava 1996, s. 333.

11 Túto kategóriu tvorili najmä príslušníci bývalých politických strán, podnikatelia a živnostníci.

12 KAPLAN, K.: *Sociální demokracie po únoru 1948*, s. 20.

13 Tamže, s. 16 – 17.

14 Stručne sa perzekúcii skupiny okolo Zdenky Fenclovej venoval historik Matej Medvecký: MEDVECKÝ, M.: Tvrdohlavá socialistka. *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 3, s. 74 – 79.

15 Takýto prístup k problematike sme zvolili aj z dôvodu, že priblížiť celý prípad Z. Fenclovej a spol. (k prípadu sa zachoval rozsiahly pramenový materiál) a aj osudy jednotlivých členov skupiny presahuje možnosti tejto štúdie.

8. júna 1912 vo Viedni, je pre slovenskú historiografiu relatívne neznámou postavou. A to napriek tomu, že bol súčasťou viacerých významných historických udalostí.¹⁶ Jeho rodičia, ktorí mali český pôvod, sa krátko po vzniku Československa presťahovali do prihraničnej obce Uhorská Ves (dnes Záhorská Ves, okres Malacky). Mladý Anton tu navštevoval ľudovú a meštiansku školu a v rokoch 1927 – 1931 študoval v učiteľskom ústave v Modre. Po úspešnom ukončení štúdia nastúpil ako učiteľ do ľudovej školy v Záhorskej Vsi a neskôr učil ako zastupujúci učiteľ na štátnej ľudovej škole v Čiernej vode pri Bratislave a v Gajaroch.¹⁷ Po nástupe na prezenčnú vojenskú službu ho zaradili do školy dôstojníkov v zálohe a neskôr (v roku 1936) absolvoval v Bratislave aj mesačný kurz spravodajských dôstojníkov v zálohe. Po návrate do civilu ho zaradili do I. zálohy ako podporučíka pechoty v zálohe a do roku 1944 pokračoval v kariére učiteľa na meštianskej škole v Záhorskej Vsi. V septembri roku 1939 sa zúčastnil ťaženia proti Poľsku a neskôr aj viacerých vojenských cvičení. Jedným z nich bol aj spravodajský kurz, ktorý na prelome apríla a mája roku 1944 organizoval prednosta spravodajského oddelenia Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO) stot. gšt. Ján Juraj Stanek.¹⁸ Po jeho ukončení sa A. Tomeček do civilu už nevrátil, ale nastúpil na MNO ako vedúci študijnej skupiny spravodajského oddelenia. Okrem

J. Staneka prichádzal do častého kontaktu aj so samotným ministrom národnej obrany Ferdinandom Čatlošom a podieľal sa aj na prípravách jeho memoranda a známych odletoch lietadiel do Sovietskeho zväzu začiatkom augusta 1944. Po vypuknutí Povstania Tomeček opustil Bratislavu a odišiel do Banskej Bystrice, kde sa po počítačových problémoch stal príslušníkom spravodajského oddelenia 1. československej armády (1. ČSA) na Slovensku. Tu preveroval osoby, ktoré prichádzali do Banskej Bystrice z územia západného Slovenska a rovnako mal na starosti spoluprácu so spojeneckými misiami na povstaleckom území. Tesne pred porážkou Povstania, už v hodnosti kapitána, dostal za úlohu vybudovať predsunutú spravodajskú ústredňu Západ. Presunul sa do priestoru obce Rybník (okres Levice) a postupne zorganizoval partizánsku skupinu Hron – Christov, ktorá po získaní funkčnej rádiostanice podávala približujúcej sa Červenej armáde (ČA) informácie rôzneho charakteru. Po obsadení tohto priestoru sovietskymi vojskami koncom decembra 1944 sa A. Tomeček stal veliteľom Československej vojenskej a politickej správy v Leviciach. Prvoradou úlohou správy bolo zabezpečenie plynulého zásobovania sovietskych vojsk a neskôr aj domáceho obyvateľstva. V marci roku 1945 sa v tyle postupujúcich sovietskych vojsk s poverením Slovenskej národnej rady (SNR) vytvárať na ob-

sadenom území ďalšie vojenské politické správy presunul na západ. Vzhľadom na rýchly postup ČA však k ich vytvoreniu nedošlo, a preto začiatkom apríla 1945 zriadil v oslobodenej Bratislave Československé vojenské veliteľstvo. Po menšej roztržke s podpredsedom SNR Gustávom Husákom sa Tomeček presunul do Malaciek, kde 1. mája 1945 založil československú vojenskú posádku a stal sa jej prvým veliteľom. Tu ho zastihol oficiálny koniec vojny.¹⁹

ANTON TOMEČEK A SOCIÁLNA DEMOKRACIA PO ROKU 1945

Zaujímavú otázku v životných osudoch A. Tomečka po roku 1945 predstavuje jeho politická orientácia. O jeho politickom zameraní v mladosti, teda v období 1. ČSR, máme len jedinú zmienku. Objavila sa v roku 1953 vo svedeckej výpovedi bývalého člena Strany práce Jaroslava Krčmára, ktorého A. Tomeček učil na meštiackej škole v Záhorskej Vsi. Podľa jeho tvrdenia sa Tomeček vo svojich prednáškach na hodinách telesnej výchovy a občianskej náuky venoval hlavne obavám z nastupujúceho fašizmu a upriamoval pozornosť žiakov na Sovietsky zväz.²⁰ Takéto tvrdenie by nasvedčovalo tomu, že A. Tomeček už v mladosti prejavoval otvorené politické sympatie najmä k ľavicí.²¹ Vzhľadom na jeho osudy po roku 1945 môžeme predpokladať, že už v tomto období mu boli najbližšie idey sociálnej demokracie. Po vzniku Slovenskej re-

- 16 Okrem spomínaného Mateja Medveckého sa bližšie postave A. Tomečka venoval iba historik Jozef Jablonický a autor tejto štúdie: JABLONICKÝ, J.: *Povstanie bez legiend*. Bratislava 1990; JABLONICKÝ, J. – KROPILÁK, M.: *Slovník Slovenského národného povstania*. II. doplnené vydanie. Bratislava 1970; JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania. (Kapitoly z občianskeho odboja)*. II. doplnené vydanie. Banská Bystrica 2009; KINČOK, B.: *Spravodajský dôstojník Anton Tomeček*. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica 2009, s. 383 – 400.
- 17 Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) v Prahe, fond (ďalej f.) Vyšetrovacie spisy (ďalej VS), V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 1.
- 18 Bližšie k osobe Jána J. Staneka pozri: KLUBERT, T.: *Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“ (Necenzurovaný obraz Jána Juraja Staneka)*. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava 2004, s. 201 – 231.
- 19 Podrobnejšie k činnosti A. Tomečka do roku 1945 pozri KINČOK, B.: *Spravodajský dôstojník Anton Tomeček*, s. 383 – 400.
- 20 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi Jaroslava Krčmára zo 7. 8. 1953, s. 1 – 2.
- 21 Pred vyšetrovateľmi ŠtB sám seba označil za rusofila. Tamže, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 1.

publiky v roku 1939 mu však otvorené ľavicové vystupovanie mohlo uškodiť, preto od takýchto prejavov ustúpil. V novembri 1939 si ako učiteľ podal prihlášku do Hlinkovej mládeže, pričom miestny veliteľ v Záhorskej Vsi mu dal kladné odporúčanie.²² Nie je však isté, či bola jeho prihláška akceptovaná, pretože k jeho osobe údajne pretrvávala nedôvera. V tajnosti začal koketovať s občianskym odbojom, konkrétne so skupinou Flóra, s ktorou nadviazal spojenie v roku 1941. Na jeho budúcu politickú orientáciu mali vplyv udalosti počas príprav a priebehu Povstania, kedy bol Tomeček ako spravodajský dôstojník v kontakte s komunistickým odbojom. Jeho ľavicová orientácia sa prejavila vo februári 1945, kedy podľa vlastných slov vstúpil do KSS (stal sa kandidátom).²³ Vzhľadom na zlúčenie KSS a sociálnej demokracie na Slovensku nemal „ľavičiar“ Tomeček príliš na výber.

Životné osudy A. Tomečka boli po roku 1945 zo začiatku späté najmä s armádou, napriek tomu, že ako záložný dôstojník očakával skorú demobilizáciu. Stal sa však opak a už 20. apríla 1945 bol pridelený k Hlavnej správe Obranného spravodajstva (HS OBZ) v Prahe, pričom si ho mal údajne vyžiadať priamo jej náčelník, obávaný Bedřich Reicin.²⁴ Tomeček sa zdráhal tento rozkaz vykonať a obhajoval sa svojím nedobrom zdravotným stavom. Vynútil si

Ján Lucbauer na fotografii ŠtB (Zdroj: ABS)

zrušenie pridelenia s tým, že po určitej dobe ho znovu povolajú do Prahy. Ako veliteľ posádky v Malackách však pre HS OBZ vykonával rôzne úlohy.²⁵ V roku 1945 do tejto posádky nastúpil ako poddôstojník jeho bývalý žiak zo školy v Záhorskej Vsi a budúci spoluobvinený Ján Lucbauer²⁶, ktorého Tomeček vzal pod svoje krídla a umiestnil ho na OBZ. Lucbauer mal za úlohu pátrať a zisťovať podozrivé osoby a vykonávať obranné spravodajstvo. Tomeček ho často posielal na rakúske hranice, kde mal sledovať, či pohraničná stráž plní rozkazy a zadržáva osoby, ktoré sa vracajú na územie Slo-

venska z Rakúska. Rovnako mal v pohraničí monitorovať osoby, ktoré spolupracovali s Nemcami. Keďže sa J. Lucbauer v službe osvedčil, Tomeček ho po odchode do civilu v roku 1946 odporučil VII. oddeleniu Povereníctva vnútra v Bratislave.²⁷ Bol to začiatok ich dlhoročného priateľstva a zároveň spolupráce, ktorá nakoniec oboch priviedla pred súd.

V Malackách nezostal dlho ani A. Tomeček, ktorého 29. októbra 1945 premiestnili do Bratislavy a vymenovali za prednostu 2. (spravodajského) oddelenia Veliteľstva 4. vojenskej oblasti, ktoré malo za úlohu vykonávať výzvedné spravodajstvo. Toto oddelenie veľmi úzko spolupracovalo s Ústrednou politickým spravodajstvom, neskôr premenovanou na VI. odbor Povereníctva vnútra. Vďaka pracovným stykom s viacerými významnými príslušníkmi armádnych a civilných spravodajských zložiek si Tomeček vybudoval množstvo užitočných kontaktov, no na druhej strane získal aj niekoľko nepriateľov. V prvom rade sa dostal do konfliktu s niekoľkými významnými príslušníkmi bezpečnosti, hlavne s Matejom Bélom a Šimonom Čermákom. Tí koncom roku 1946 vytvorili veľmi nebezpečnú ilegálnu skupinu komunistov v bezpečnostnom aparáte na Slovensku. Dôvody ich konfliktu nie sú známe, no A. Tomeček všetkých členov skupiny veľmi dobre poznal.²⁸ A v neposlednom rade mal zlé vzťahy aj s bez-

22 Slovenský národný archív (ďalej SNA) v Bratislave, f. 605 Hlinkova mládež, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 15, signatúra (ďalej sig.) 605 – 15 – 7. Prihláška A. Tomečka do Hlinkovej mládeže z 11. 11. 1939.

23 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 7 a 11.

24 Bližšie k osobe B. Reicina pozri HANZLÍK, F.: *Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru*. Praha 2011.

25 ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Výpis zo spisu VVZS o škpt. Antonovi Tomečkovi, s. 2.

26 Ján Lucbauer (1922) sa narodil v obci Záhorská Ves. Po skončení meštianskej školy pôsobil ako pomocný robotník a v rokoch 1940 – 1943 sa vyučil za kovobrusiča. V roku 1943 nastúpil na prezenčnú vojenskú službu a zúčastnil sa SNP. Po jeho porážke sa vrátil do Záhorskej Vsi a po vojne pokračoval vo vojenskej službe v posádke Malacky. Po návrate do civilu krátko pracoval ako galvanizér a v roku 1946 bol prijatý na PV na odbor štátnej bezpečnosti v Bratislave, kde pôsobil až do roku 1950. Po prepustení zo služby pracoval ako úradník v n. p. Mäsoprodukt v Bratislave. Tamže, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Protokol o výpovedi J. Lucbauera z 12. 8. 1953, s. 1.

27 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 14. 5. 1953, s. 9.

28 Okrem M. Béla a Š. Čermáka boli v skupine aj Teodor Baláž, Vincent Medek a František Lipka. MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011, s. 272.

pečnostným referentom na sekretariáte ÚV KSS Oskarom Valáškom.²⁹ Nedôvera k jeho osobe podľa všetkého pramenila z minulosti spravodajského dôstojníka MNO Slovenskej republiky. K jej posilneniu mu nepomohla ani aktívna účasť v Povstaní a ani členstvo v komunistickej strane, v ktorej však nevyvíjal žiadnu stranícku činnosť.³⁰ V očiach niektorých profesionálnych armádných dôstojníkov zostával ako záložný dôstojník stále iba „civilom“. Okrem toho, sa už od roku 1945 začal stretávať s viacerými sympatizantmi sociálnej demokracie na Slovensku – napríklad Viliamom Valovičom a Františkom Uhlířom. V roku 1946 tieto vzťahy vyústili do jeho vstupu do Strany práce, ktorá mala nahradiť absenciu sociálnej demokracie na Slovensku. Jej členom sa stal 7. júla 1946.³¹

Navonok sa však nedôvera k osobe A. Tomečka neprejavovala. Skôr naopak. Podľa všetkého sa postupne vypracoval na odborníka v oblasti spravodajskej obrany priemyslu. V júni roku 1946 ho B. Reicin navrhol vymenovať za prednostu 5. oddelenia HS OBZ v Prahe, ktoré malo za úlohu spravodajskú obranu priemyslu. Tomeček však túto ponuku znovu odmietol a trpezlivosť náčel-

Zdenka Fenclová na fotografii ŠtB (Zdroj: ABS)

níka HS OBZ pretiekla. Vypukla medzi nimi vzájomná roztržka a B. Reicin sa mu vyhrážal trestným oznámením. Záložný dôstojník Tomeček na to zareagoval podaním žiadosti o prepustenie z vojenskej služby. Na miesto prednostu spravodajského oddelenia Veliteľstva 4. vojenskej oblasti nastúpil mjr. Ján Baláž, ktorému odchádzajúci prednosta odovzdal agendu a celú agentúrnu sieť a 1. septembra 1946 sa jeho aktívna vojenská služba skončila.³² Odmiet-

nutím dvoch ponúk od B. Reicina si Tomeček veľmi skomplikoval svoju situáciu a pre bezpečnostný aparát, ktorý už v tomto období z väčšej časti tvorili členovia a sympatizanti komunistickej strany, sa stal natrvalo podozrivou osobou.

Po odchode do civilu Tomeček došiel k rozhodnutiu, že sa už k učiteľskému povolaniu nevráti. Mal množstvo významných kontaktov, dlhšie sa venoval problematike priemyslu, a práve preto začal hľadať zamestnanie v tomto odvetví. Niekoľko mesiacov sa mu to nedarilo, pretože skupina okolo M. Čermáka mu údajne po odchode z armády komplikovala hľadanie adekvátneho civilného zamestnania.³³ No nakoniec bol úspešný a od 1. januára 1947 nastúpil ako úradník na Oblastné riaditeľstvo chemických závodov v Bratislave, kde sa stal vedúcim štatistického oddelenia.³⁴

Po odchode z armády ešte viac zintenzívnil svoje kontakty so sociálnymi demokratmi a zoznámil sa so známou sociálnou demokratkou, v tom období aj sudkyňou Zdenkou Fenclovou.³⁵ Podľa mena ju poznal minimálne už od roku 1941, pretože bola podobne ako on zapojená do ilegálnej činnosti skupiny Flóra. Prvýkrát sa stretli v roku 1946 v bratislav-

29 ABS, f. VS, V-602 MV. Zdenka Fenclová a spol., podväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 7.

30 Jeho prihláška do strany z roku 1945 sa stratila a musel si podať novú. Tamže, s. 11.

31 Tomeček svoje členstvo v Strane práce pred vyšetrovateľmi ŠtB popieral. Tí však disponovali jeho členským preukazom, ktorý vyhotovil intervenčný tajomník Strany práce Jaroslav Krčmár. Tomeček sa bránil tým, že prekaz bol vystavený len kvôli jeho účasti na konferencii národohospodárskych pracovníkov sociálnej demokracie v Prahe, ktorá sa konala v lete 1946. Toto tvrdenie potvrdil aj Jaroslav Krčmár. ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 21. 4. 1953, s. 4; Tamže. Protokol o výpovedi Jaroslava Krčmára zo 7. 8. 1953, s. 2.

32 Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 4.

33 Toto Tomečkove tvrdenie môže byť reálne, pretože jedným z cieľov skupiny okolo M. Čermáka bolo aj odstraňovanie pre nich nebezpečných a nespoľahlivých ľudí, medzi ktorých pravdepodobne počítali aj Tomečka: „... ak budeme chcieť niekoho odstrániť, tak ho všetci tak-ticky ohovoríme.“ MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko*, s. 272.

34 V roku 1948 prešiel na pozíciu plánovača výroby. ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 4.

35 Zdenka Fenclová (1910) sa narodila v českej obci Okříšky. V roku 1934 vyštudovala Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. O tri roky neskôr získala titul „Sudca“ a do roku 1939 pôsobila na Krajskom súde v Bratislave. Angažovala sa v sociálnodemokratickej strane. V apríli 1939 nútené odišla do Protektorátu Čechy a Morava, no na jeseň toho istého roku sa vrátila na Slovensko. Pôsobila v ilegálnej skupine Flóra a niekoľko mesiacov bola väzená. Po vojne sa vrátila k sudcovskému povolaniu a pôsobila na Krajskom súde v Bratislave, Okresnom ľudovom súde v Šamoríne a Okresnom ľudovom súde v Bratislave. V roku 1946 vstúpila do Strany práce. K 1. 1. 1950 bola prepustená z justície. MEDVECKÝ, M.: *Tvrdohlavá socialistka*, s. 74 – 76.

skej kaviarni Metropol, kde sa konali schôdze sociálnych demokratov, konkrétne Robotníckej akadémie.³⁶ Tomeček sa postupne s Fenclovou spriatelil a začal sa v jej spoločnosti objavovať pravidelne. Vzhľadom na charakter zamestnania a aj nespornú odbornosť v otázkach priemyslu sa Tomeček postupne prepracoval do hospodárskej komisie Ústredného výboru Strany práce. Intenzívne kontakty so skupinou okolo Z. Fenclovej pretrvali až do prelomu rokov 1947/1948 a následne sa prerušili.³⁷

Dôvodom tohto náhleho prerušenia boli podľa všetkého udalosti februára 1948. Anton Tomeček, skúsený spravodajský dôstojník, už krátko po týchto udalostiach, pochopil nezvratnosť politickej situácie a aj vratkosť vlastného postavenia. Jeho obavy sa ešte znásobili po definitívnom zániku Strany práce, v tom čase už vystupujúcej pod značkou Československá sociálna demokracia na Slovensku. Významnejší funkcionári, ktorí sa nezmiarili s jej zánikom a nesúhlasili ani s politikou komunistickej strany, mali v takomto prípade na výber len tri riešenia – odísť do emigrácie, pôsobiť v ilegalite alebo odísť z verejného života. Anton Tomeček, ktorý nebol významným funkcionárom (podobný názor mali aj predstavitelia nového režimu), sa situáciu rozhodol zachrániť riešením svojho (ne)členstva v komunis-

Ján Kosorinský na fotografii ŠtB (Zdroj: ABS)

tickej strane. Ako aktívny člen Strany práce samozrejme zanedbával povinnosti člena KSS – do februára 1948 sa určite za člena komunistickej strany ani nepovažoval – a neplatil členské. Tesne pred previerkami to chcel napraviť a zaplatené členské príspevky si naraz nalepil do členského preukazu. Preverovacia komisia to však zistila a považovala to za dôvod na vylúčenie zo strany.³⁸ Skutočným dôvodom ale bola nedôvera, ktorá k osobe A. Tomečka v KSS pretrvávala aj vďaka O. Valáškovovi. Po tomto neúspechu sa Tomeček, nevidiac zmysel v emigrácii a zatiaľ ani v akejkoľvek ilegálnej činnosti, rozhodol na krátky čas odísť z verejn-

ho života a prerušil kontakty so skupinou sociálnych demokratov zoskupených okolo Z. Fenclovej.

Na takéto rozhodnutie mala vplyv aj situácia v jeho súkromnom živote – jeho manželské spolunažívanie sprevádzali problémy a v roku 1949 sa rozviedol so svojou prvou manželkou Rozáliou, rod. Nitrayovou (vzali sa v roku 1939) a následne sa druhýkrát oženil s Máriou Magdalénou, rod. Nigredyovou. Postupne ho začala dobiehať aj jeho armádna minulosť a okolnosti, za ktorých opustil vojsko. Už 27. marca 1947 ho vojenský prokurátor v Bratislave obžaloval zo zneužitia „služobnej moci“ – ako veliteľ posádky v Malackách mal údajne v roku 1945 odcudziť civilné auto. Vrchný vojenský súd v Bratislave ho však 23. mája 1948 spod tejto obžaloby v plnom rozsahu oslobodil.³⁹

Zmeny sa dotkli aj jeho zamestnania, keď 1. augusta 1948 opustil Oblastné riaditeľstvo chemických závodov v Bratislave a od 15. septembra nastúpil ako plánovací referent na Oblastné riaditeľstvo slovenského potravinárskeho priemyslu v Bratislave.⁴⁰ Tu sa zoznámil s Jánom Kosorinským,⁴¹ ktorý pracoval ako zástupca zmocnenca pre spracovanie ovocia a zeleniny na Slovensku a bol Tomečkovým priamym nadriadeným.⁴² Často spolu cestovali služobne na ministerstvo výživy do Prahy,

36 Z. Fenclová pred vyšetrovateľmi ŠtB tvrdila, že Tomečka spoznala už ako „agilného člena, ktorý plne háji tendenciu sociálnej demokracie.“ ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzvázok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952, s. 1.

37 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 21. 4. 1953, s. 4.

38 Tamže, Zdenka Fenclová a spol., podzvázok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 11.

39 ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Výpis zo spisu VVZS o špkt. Antonovi Tomečkovi, s. 2; Tamže, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 6.

40 Tamže, s. 4.

41 Ján Kosorinský (1918) pochádzal z obce Pitelová. Po absolvovaní ľudovej školy začal študovať na gymnáziu vo Zvolene a neskôr v Bratislave. V roku 1936 odišiel študovať techniku do Prahy. Po zatvorení českých vysokých škôl odišiel študovať do Juhoslávie, kde v roku 1940 získal diplom inžiniera chémie. V roku 1941 narukoval do slovenskej armády, z ktorej bol kvôli zdravotným problémom v roku 1943 prepustený. Zdravotné problémy boli tiež príčinou jeho neúčasti v Povstaní, no napriek tomu bol krátko zaistený Gestapom za ukrývanie parašutistov. Po skončení vojny sa stal členom národnej správy cukrovaru v Sládkovičove (Diosek). V roku 1946 začal pracovať v Slovenskej odborovej rade a v roku 1948 nastúpil na Povereníctvo výživy v Bratislave. V roku 1950 začal pracovať v Novákoch a neskôr v závode Hron. ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Kosorinskému. Protokol o výpovedi J. Kosorinského z 30. 9. 1952, s. 1 – 7.

42 Tamže, s. 2.

a tak ich pracovné vzťahy postupne prerástli v priateľstvo.⁴³ J. Kosorinský a rovnako aj J. Lucbauer zaujali v živote A. Tomečka výnimočné miesto a jedine ich dvoch mohol označiť za priateľov.⁴⁴

Tomečkova politická nečinnosť však bola veľmi krátka a aj preto sa už onedlho začali nad ním sťahovať prvé mraky.

V HEADÁČIKU ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

Samotné perzekúcie bývalých sociálnych demokratov prebiehali na Slovensku v rôznych etapách. Prvá sa uskutočnila v rokoch 1948 – 1949 a jej obeťami sa stali najmä bývalí sociálnodemokratickí funkcionári, ktorí už v tomto období začali vykonávať prvotnú ilegálnu činnosť. V prvých dvoch rokoch sa ŠtB sústredila hlavne na ich spojenie s exilom, pričom tieto kontakty hodnotila ako špionážne.

V rámci Slovenska, už krátko po februári 1948, začal III. odbor Povereníctva vnútra rozpracovávať prípad „Bechyne“. Figurovalo v ňom 25 členov tzv. pravicového krídla sociálnej demokracie na Slovensku, ktorí mali podľa názoru ŠtB tvoriť ilegálnu sociálnodemokratickú stranu na Slovensku. ŠtB ich podozrievala z vykonávania organizačných príprav na vytvorenie „*Ústredného výkonného výboru, ktorý bude zostavený tak, že dve tretiny členov budú v ilegalite doma a jedna tretina*

v emigrácii v zahraničí. Tento Ústredný výkonný výbor má sa stať jediným oficiálnym vedením ilegálnej sociálnej demokracie v ČSR.“ Na čele tejto skupiny mal stáť bývalý okresný tajomník sociálnodemokratickej strany Ján Ďurčovič, bývalý člen predstavenstva Strany práce Ján Šindler a aj bývalý funkcionár sociálnodemokratickej mládeže Dominik Vrba.⁴⁵ Skupina mala údajne priame spojenie s emigráciou v Londýne, konkrétne so samotným bývalým generálnym tajomníkom Československej strany sociálnodemokratickej (ČSSD) Blažejom Vilímom. Okrem napojenia na emigráciu ŠtB evidovala aj ďalšie napojenia, o. i. aj na armádu. A presne tu sa prvýkrát v súvislosti s ilegálnou činnosťou sociálnodemokratickej strany objavuje meno Antona Tomečka.

Celá skupina bola už od začiatku svojej činnosti monitorovaná bezpečnostnými zložkami, pretože ŠtB mala v skupine svojho dôverníka. Existujú záznamy z obsahu rozhovorov na jednotlivých schôdzkach, a dokonca aj fotografie z týchto schôdzok. Pozícia, resp. postavenie A. Tomečka v tejto skupine nie je úplne jasné. Podľa zistení ŠtB sa mal D. Vrba pokúsiť nadviazať kontakty so súčasnými a aj s bývalými armádnymi dôstojníkmi, a to práve prostredníctvom A. Tomečka.⁴⁶ V auguste 1948 sa medzi J. Ďurčovičom a D. Vrbom odohral rozhovor, v ktorom ho Vrba informoval o stretnu-

tí s bývalým spravodajským dôstojníkom. Obaja rozoberali jeho úlohu v činnosti skupiny a dospeli ku konštatovaniu, že A. Tomeček má pravdepodobne vlastnú ilegálnu organizáciu, a teda pracuje pre obe strany.⁴⁷ Toto konštatovanie skutočne mohlo mať reálny základ, pretože už v roku 1948 J. Lucbauer Tomečka informoval, že jeden z jeho kolegov v bratislavskej ŠtB o ňom napísal úradný záznam, v ktorom tvrdil, že často cestuje do Záhorskej Vsi, kde je vedúcim skupiny, ktorá pomáha ľuďom za hranice.⁴⁸ Tomeček v spolupráci s Lucbauerom skutočne pomohol niekoľkým osobám pri ilegálnom prechode hranice, napríklad začiatkom roku 1950 bývalému ústrednému tajomníkovi sociálnej demokracie na Slovensku Františkovi Hlubíkovi, ktorý zohral v budúcom živote A. Tomečka jednu z kľúčových úloh⁴⁹ a v tom istom období plánoval ilegálny prechod cez hranice aj v prípade V. Valoviča, ktorý sa však nakoniec nerealizoval.⁵⁰ Pomoc pri týchto prechodoch mu mohol poskytnúť aj J. Lucbauer, ktorý bol príslušníkom I. oddelenia (referát ochrany hraníc) Krajského veliteľstva (KV) ŠtB v Bratislave.

Tomečkovo zaangažovanie v skupine okolo Ďurčoviča a Šindlera bolo teda minimálne. Navyše od jesene 1948 činnosť skupiny stagnovala, pretože jej členovia zistili, že sú bezpečnostnými zložkami monitorovaní a v skupine sa podľa ŠtB ob-

43 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 14. 5. 1953, s. 9.

44 Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 8.

45 Okrem nich boli v skupine nasledujúce osoby: František Uhlíř, Viliam Valovič, Ľudovít Dobrotka, Zdenka Fenclová, Rudolf Vacek, manželka Jána Ďurčoviča, Peter Schrek, Jaroslav Haniš, Justín Škoda, Milan Belanský, Stanislav Panák, Jaroslav Krčmář, Jozef Ján Obselka, Mikuláš Huba, Ján Glesk, Valéria Czánová, Opplt, František Čilík, Ferdinand Chudík, Pavol Kašínský, Václav Barták a Ondrej Bobál. ABS, f. Studijní ústav MV, S/2 – Zbierka rôznych písomností (ďalej S/2), 215 – 63 – 71. Prehľad prípadu „Bechyne“ zo 6. 11. 1948, s. 3 – 6.

46 Tamže, s. 9.

47 „*Tomeček je starý spravodajský dôstojník a kto sa tomu dostane do rúk, s tým to dobre neskončí.*“ Tamže. Výpis z úradného záznamu č. 30 zo 7. 8. 1948.

48 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 26.

49 Tamže, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Výpis z Alistu č. 246 zo 16. 1. 1952.

50 Tamže, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi Viliama Valoviča z 5. 8. 1953, s. 2; Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 21. 4. 1953, s. 5.

javovali spory o smerovaní ilegálnej činnosti.⁵¹ K zatýkaniu (realizácii) osôb v takto zloženej skupine nakoniec nedošlo, no jej členovia v blízkej budúcnosti vytvorili pre ŠtB základ ďalších skupín.

Koncom novembra 1948 pražská centrála ŠtB pristúpila k čiastočnému zatýkaniu v prípade „Belgia“. Vo väzbe ŠtB skončili predstavitelia ilegálnej sociálnodemokratickej strany v Čechách a na Morave, najmä z prostredia bývalých funkcionárov mládeže – Josef Jonáš, Jaroslav Kýbl.⁵² Toto zatýkanie malo vplyv aj na predstaviteľov ilegálnej sociálnej demokracie na Slovensku, ktorí boli v kontakte so zatknutými osobami. Už beztak znížená činnosť sa ešte viac utlmila, po tom ako sa jej predstavitelia, pravdepodobne od A. Tomečka, dozvedeli o zatýkaní v Čechách a na Morave.⁵³ K opätovnému oživeniu činnosti došlo až začiatkom roka 1949, kedy sa vedenie skupiny pokúšalo vyslať do Rakúska jedného zo svojich členov – Justína Škodu, ktorého však 21. marca 1949 zatkli príslušníci bezpečnosti v priestore obce Rusovce.⁵⁴

Krátko po tejto udalosti sa aj bratislavská ŠtB začala pripravovať na zatýkanie bývalých sociálnych demokratov, ktorí vystupovali v prípade „Bechyne“. Tomeček sa o týchto plánoch dozvedel od J. Lucbauera a požiadal ho, aby sa pokúsil toto zatýkanie nejakým spôsobom oddialiť, pretože plánoval varovať osoby, ktoré sú ešte na slobode.⁵⁵ To sa mu však nepodarilo a ŠtB zatkla takmer všetky vytypované osoby a ako prvú vykonštruovala skupinu Ján Šindler a spol. Jej členovia sa 21. júna 1949 postavili pred senát Štátneho

Ján Ďurovič (dole) pri príchode na stretnutie (Zdroj: ABS)

súdu v Bratislave. Najťažšie rozsudky si vypočuli práve vedúce osoby z prípadu „Bechyne“ – Jána Šindle-

ra a Dominika Vrba odsúdili na 6 rokov, Jána Ďurčoviča dokonca na 12 rokov odňatia slobody. Druhú sku-

51 ABS, f. S/2, 215 – 63 – 71. Prehľad prípadu „Bechyne“ zo 6. 11. 1948, s. 12.

52 V prípade Josefa Jonáša a Jaroslava Kýbla išlo zo strany ŠtB o vykonanie tzv. odľuky, počas ktorej získala obe osoby k spolupráci a prepustila ich na slobodu s úlohami pôsobiť v ilegálnej mládeži. Obaja to však využili a emigrovali do zahraničia. KAPLAN, K.: *Sociální demokracie po únoru 1948*, s. 37, pozn. č. 36.

53 ABS, f. S/2, 215 – 63 – 71. Zpráva o prípade „Belgia“ z 5. 4. 1949, s. 2.

54 Tamže, s. 5.

55 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Protokol o výpovedi J. Lucbauera z 24. 9. 1952, s. 2 – 4.

Fotografia ŠtB zachytáva Dominika Vrbu, Františka Uhlířa a Stanislava Panáka (Zdroj: ABS)

pinu ŠtB vytvorila okolo Jána Gleska.⁵⁶ Pred Štátny súd v Bratislave sa postavila 27. septembra 1949 – prekvapujúco zaznelo šesť oslobodzujúcich rozsudkov a len hlavu skupiny,

J. Gleska, súd odsúdil na tri mesiace odňatia slobody.⁵⁷

Napriek Tomečkovým početným kontaktom s osobami odsúdenými v oboch skupinách, ŠtB v roku 1949

ešte jeho činnosť nepovažovala za závažnú. Na jar roku 1950 sa však hľadáčik ŠtB priblížil k A. Tomečkovi už nebezpečne blízko. V apríli alebo v máji roku 1950 sa ho J. Lucbauer spýtal, či nemá niečo spoločné so skupinou okolo bývalého veliteľa 2. československej partizánskej brigády J. V. Stalina Jozefa Brunovského, na ktorej rozpracovaní sa podieľal. V rámci skupiny boli vyšetřovaní aj traja bratia F. Hlubíka (Jozefát, Štefan a Ján), ktorému A. Tomeček pomohol utiecť do zahraničia. Navyše ŠtB istý čas uvažovala, že do tejto skupiny zaradí aj Tomečkovu známou Z. Fenclovú, čo sa však nakoniec neuskutočnilo.⁵⁸ A. Tomeček potvrdil, že o skupine nič nevie a nemá s ňou nič spoločné. Preto mu J. Lucbauer povedal, že „to je dobre, celá skupina je již odhalena pro ilegální činnost a bál jsem se, že jsi do ní zapojený.“⁵⁹ Skupina J. Brunovský a spol. nakoniec 3. apríla 1951 skončila pred Štátnym súdom v Bratislave a viacerí obvinení dostali dlhoročné tresty odňatia slobody.⁶⁰

Bezpečnostné zložky sa však v súvislosti s týmto prípadom začali výraznejšie zaujímať o osobu A. Tomečka. Prvotný podnet prišiel od zástupcu veliteľa KV ŠtB v Bratislave Š. Čermáka, s ktorým mal Tomeček dlhoročné nezhody. V októbri 1950 ústne požiadal Krajské vojenské veliteľstvo v Bratislave o informácie k jeho osobe. To už 30. októbra 1950 Čermáka informovalo, že Tomeček bol príslušníkom československej sociálnej demokracie, konkrétne jej „pravícového krídla“, a udržiaval kontakty so Z. Fenclovou. Tým bol automaticky podozrivý, že sa na neho mohli „napojiť osoby nepriateľské zo zahraničia“ a konkrétne, že „bol získaný anglickou misiou z dôb Slovenského národného povstania ako

56 Okrem J. Gleska v nej boli zaradení aj F. Chudík, P. Kašínský, O. Bobál, V. Barták, Ján Kerestúr a Eduard Podošva.

57 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, f. Štátny súd, Or III 245/49. Rozsudok nad skupinou J. Gleska a spol. z 27. 9. 1949.

58 MEDVECKÝ, M.: Tvrdohlavá socialistka, s. 76.

59 Tamže, s. 9.

60 ŠA Bratislava, f. Štátny súd, 3 Ts III 114/50. Rozsudok nad skupinou J. Brunovský a spol. z 3. 4. 1951.

agent-rezident.“ Rovnako sa v správe objavilo, že Tomeček o sebe na verejnosti šíri, že je bezdôvodne sledovaný príslušníkmi ŠtB, a to napriek tomu, že nie je napojený na nikoho v zahraničí a žiadnu ilegálnu činnosť neprevádza.⁶¹ V správe sa objavila aj informácia, že príslušníci vojenského spravodajstva majú informácie o tom, že Tomeček má na KV ŠtB v Bratislave dobrého priateľa J. Lucbauera.⁶²

Š. Čermák, resp. vedenie bratislavskej ŠtB pravdepodobne nepovažovali tieto informácie za dostatočné a preto sa rozhodli do okolia A. Tomečka infiltrovať ďalších tajných spolupracovníkov. Vedeli už o jeho bývalých kontaktoch so Z. Fenclovou, preto na neho nasadili tajnú spolupracovníčku, ktorá Fenclovú rozpracovávala už od roku 1949. Touto agentkou bola Zora Adamcová⁶³, ktorá pracovala na rovnakom pracovisku ako A. Tomeček.⁶⁴ Na jar roku 1951 sa tu zoznámili, a keď mu Z. Adamcová oznámila, že Fenclová je jej dobrou priateľkou, niekoľkokrát sa spolu stretli.⁶⁵ A. Tomeček získal k mladej a podľa všetkého aj atraktívnej agentke ŠtB,

František Hlubík (Zdroj: ABS)

ktorá ho znovu spojila so Z. Fenclovou, postupne dôveru. Začal sa jej zdôverovať aj o svojich politických názoroch, čo sa mu v konečnom dôsledku stalo osudným. Okrem priameho nasadenia tajných spolupra-

covníkov používala ŠtB na získavanie informácií o A. Tomečkovi aj rôzne technické prostriedky, najmä odpočúvanie bytu a telefónu. Informácie sa postupne hromadili a 29. decembra 1951 KV ŠtB v Bratislave na neho zaviedlo osobný zväzok. Dôvodom jeho založenia bolo podozrenie, že A. Tomeček prevádza „špiónážnu činnosť v prospech Anglicka.“⁶⁶

Práve v tomto období (rok 1950) prišiel vďaka známosti s A. Tomečkom o miesto v bratislavskej ŠtB⁶⁷ J. Lucbauer, ktorý nastúpil ako revízor do národného podniku Mäsoprodukt v Bratislave.⁶⁸ Ich vzájomné priateľstvo to však nepoznalo a aj naďalej sa spolu často stretávali, či už v rôznych kaviarňach alebo v byte A. Tomečka.

OSUDOVÉ STRETNUTIE

Po nadviazaní opätovného kontaktu Tomečka s Fenclovou sa ich vzájomné stretnutia na jeseň roku 1951 opäť na niekoľko týždňov prerušili. A. Tomeček v tomto období zmenil zamestnanie a od 30. septembra 1951 bol ako štátny zamestnanec pridelený na Povereníctvo potravinárskeho priemyslu v Bratisla-

61 Toto podozrenie však malo reálny základ. Podľa Š. Čermáka bol už v tomto období na Tomečka nasadený tajný spolupracovník KV ŠtB v Bratislave Karol Markovič. Túto informáciu Tomečkovi údajne prezradil J. Lucbauer. ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Š. Čermáka z 27. 10. 1952, s. 1.

62 Tamže, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Správa Krajského vojenského veliteľstva v Bratislave z 30. 10. 1950.

63 Zora Adamcová (1923) sa narodila v obci Malá Vieska (dnes súčasť obce Družstevná pri Hornáde) v rodine českého profesora Karla Košinu. Navštevovala ľudovú školu v Turčianskych Tepliciach a gymnázium v Martine. V roku 1939 sa jej rodina presťahovala do Prahy, kde zmaturovala a neskôr absolvovala štátne skúšky z nemčiny a angličtiny. V roku 1942 sa vydala za profesora Františka Adamca. Do septembra roku 1944 vyučovala v Ústave moderných rečí v Prahe a potom nastúpila ako úradníčka do leteckých závodov Arado Praha. V roku 1945 nastúpila na ministerstvo zahraničného obchodu k Jánovi Lichnerovi a neskôr (od júna 1946) pôsobila ako jeho sekretárka na ministerstve národnej obrany. Zároveň študovala na právnickej fakulte. Po februári 1948 ju ŠtB zatkla a vďaka kompromitujúcim informáciám ju získala do svojich služieb. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) v Bratislave, f. KS ZNB S-ŠtB Bratislava, Fond starých písomností, a. č. S – 452/57. Zápisnica so Z. Adamcovou z 30. 3. 1948, s. 1.

64 Okrem Zory Adamcovej bratislavská ŠtB nasadila na A. Tomečka ďalších dvoch agentov a troch dôverníkov. ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Návrh na trvalé uloženie zväzku do archívu MV z 23. 7. 1959.

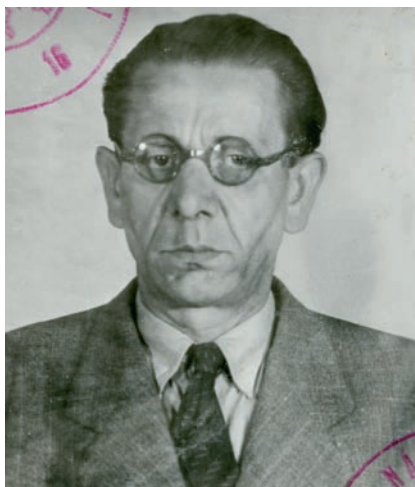
65 Tieto stretnutia iniciovala vždy agentka Zora Adamcová. Tamže, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952, s. 4.

66 Tamže, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Návrh na trvalé uloženie zväzku do archívu MV z 23. 7. 1959.

67 Toto konštatovanie potvrdil aj Š. Čermák. Tamže, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Š. Čermáka z 27. 10. 1952, s. 1.

68 Oficiálne bol J. Lucbauer prepustený z ŠtB z dôvodu, že ako bývalý civilný zamestnanec nechcel prijať hodnosť strážmajstra SNB, lebo civilnú hodnosť mal vyššiu. Údajne aj jeho manželka nebola spokojná s tým, že pracuje v ŠtB. Tamže, V-602 MV, Operatívny podzväzok I. Zdenka Fenclová a spol. Ustanovka na J. Lucbauera zo 6. 11. 1952, s. 2.

ve, hlavná správa Mäso – Ryby.⁶⁹ Tesne pred vianočnými sviatkami však Z. Fenclovú navštívil emigrant František Hlubík, ktorý teraz pôsobil ako agent britskej spravodajskej služby. Keďže väčšina osôb, s ktorými sa plánoval po príchode na Slovensko stretnúť, už bola bezpečnostnými zložkami zaistená, rozhodol sa vyhľadať Z. Fenclovú, s ktorou sa dobre poznal. Požiadal ju, či by mu nevedela sprostredkovať kontakt so spoľahlivým sociálnym demokratom. Fenclová mu prisľúbila pomoc a prostredníctvom Jozefa Foltu⁷⁰ kontaktovala A. Tomečka s tým, aby ju cez sviatky navštívil.⁷¹ Po príchode do jej bytu 31. decembra 1951 ho Fenclová informovala o návšteve F. Hlubíka a požiadala ho, aby sa s ním stretol a porozprával. Medzi rečou mu naznačila, že v tomto prípade ide o spravodajskú činnosť. Tomeček reagoval vcelku pozitívne, no kategoricky odmietol spolupracovať s J. Foltom, ktorého považoval za amatéra, ktorého si ŠtB „hneď všimne, lebo nepracuje a jazdí po republike.“ Fenclová ho uistila, že Folta je do prípadu zapojený len minimálne. Tomeček preto súhlasil a hneď na druhý deň sa opäť v byte Fenclovej stretol s F. Hlubíkom.⁷² Ten ho informoval, že potrebuje v Bratislave

Jozef Folta na fotografii ŠtB
(Zdroj: ABS)

človeka, ktorý „by jim dodával pravidelne zprávy běžného i mimořádného charakteru.“ Tomeček sa ho pýtal na detaily spolupráce a ako skúsený spravodajský dôstojník rýchlo zistil, že má pred sebou pomerne neskúseného agenta. Jeho odpovede ho nie celkom uspokojili, no napriek tomu pokračoval v rozhovore. Hlubík ho ďalej informoval, že najväčší záujem má o informácie o brzdiacich zariadeniach, ktoré sa montovali do prúdových lietadiel v sovietskom bloku, o legitimácie akéhokoľvek dru-

hu a o správy o náladách obyvateľstva a výrobe v niektorých závodoch. Rovnako sa zaujímal o možnosti umiestnenia rádiovysielačky, ktorá by v prípade potreby mohla byť aktivovaná. Svoje predstavy predostrel aj Tomeček, ktorý chcel získavať hlavne informácie hospodárskeho charakteru a politické správy plánoval prenechať Fenclovej. Nakoniec obaja na podmienky spolupráce pristali a Tomeček navrhol, že vybuduje v okolí Bratislavy tri mŕtve schránky⁷³ – jednu hlavnú a dve záložné. Na záver prvej schôdzky sa dohodli na ďalšom stretnutí 7. januára 1952.⁷⁴

Medzitým A. Tomeček nezaháľal a hneď na druhý deň 1. januára 1952 založil prvú, hlavnú, mŕtvu schránku pri starej lamačskej ceste v Bratislave. Tvorila ju alumíniová škatuľa so zatváracou sklenenou vložkou.⁷⁵ Ďalšie dve, vedľajšie, založil 4. januára na Slavíne a 5. januára pri ihrisku NV Bratislava (Slovan).⁷⁶ Na stretnutí 7. januára 1952, ktoré sa znovu uskutočnilo v byte Z. Fenclovej, už Hlubík inštruoval Tomečka o tom, ako má písať, odovzdávať a preberať správy.⁷⁷ Dohodli sa, že správy bude od marca 1952 ukladať do mŕtvej schránky raz mesačne, a to vždy v prvú nedeľu v mesiaci. Z dochova-

69 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 4.

70 Jozef Folta (1903) sa narodil v meste Hranice (okres Přerov). Po ukončení meštianskej školy pracoval v rôznych zamestnaniach, najmä ako robotník. Od roku 1918 bol členom sociálno-demokratickej strany a istý čas aj jej plateným funkcionárom. V roku 1939 sa odsťahoval na Slovensko a živil sa ako obchodník s drevom. V roku 1946 vstúpil do Strany práce a v roku 1948 sa stal podpredsedom jej akčného výboru a pričínal sa o jej zlúčenie s komunistami. So Zdenkou Fenclovou mal iba spoločenské styky.

71 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952, s. 5.

72 Podľa J. Kosorinského sa Tomeček pred ním chválil, že počas Povstania spolupracoval s členom anglickej vojenskej misie, istým Harym. Kosorinský tvrdil, že Hary vyslal F. Hlubíka priamo za Tomečkom, a preto mu ten ihneď dôveroval. Túto informáciu však treba brať so značnou rezervou a podľa všetkého sa nezakladá na pravde. Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Kosorinskému. Protokol o výpovedi J. Kosorinského z 11. 5. 1953, s. 1 – 2.

73 Mŕtva schránka je jedným z najčastejšie používaných prostriedkov spojenia. Ide o starostlivo vybrané a upravené miesto určené k odovzdávaniu správ alebo rôznych materiálov. Väčšinou sa buduje na verejne prístupných miestach (búťľavé stromy, štrbiny a otvory v skalách, úkryty vo vlakoch, splachovacie nádrže na verejných záchodoch atď.).

74 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 12 – 13.

75 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Protokol o výpovedi J. Lucbauera z 27. 5. 1953, s. 2.

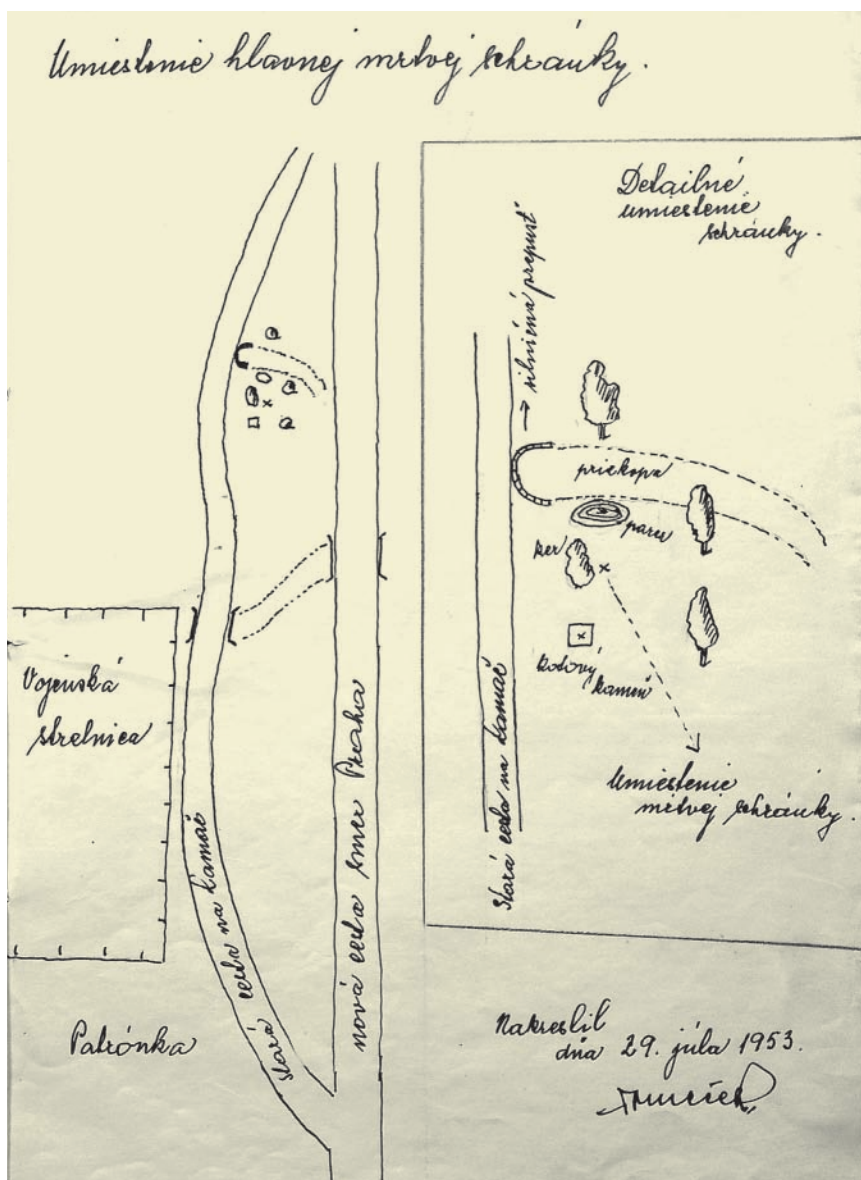
76 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 21. 4. 1953, s. 7.

77 F. Hlubík ho veľmi podrobne inštruoval, aké majú byť správy z formálneho hľadiska – mali obsahovať šesťmiestne číslo, štát, odbor, akým spôsobom boli získané a aj ich hodnotnosť. Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 30. 4. 1953, s. 1.

ných dokumentov však nie je celkom jasné, akým spôsobom Tomeček popísal Hlubíkovi umiestnenie hlavnej mŕtvej schránky – či mu odovzdal grafický popis, alebo len ústny opis jej umiestnenia.⁷⁸ Každopádne, hlavná schránka bola umiestnená vhodne, pretože Hlubík pochádzal z Lamača a tento terén veľmi dobre poznal. Počas tohto stretnutia odovzdal Tomečkovi aj karbónový papier⁷⁹ a dohodli sa, že v prípade jeho úspešného prechodu cez hranice zaznie v prvý štvrtok v mesiaci február o 22:00 hod. v českom vysielaní BBC heslo „Lidé věří v osud.“⁸⁰ Rozprávali sa aj o nezhodách v emigrácii a Tomeček povedal Hlubíkovi svoje názory na niektorých emigrantov, ktorých poznal z pôsobenia na spravodajskom oddelení 1. ČSA na Slovensku. Ďalej ho informoval aj o požiare v cukrovare v Seredi na Vianoce roku 1951.⁸¹ Po vysvetlení všetkých detailov sa Tomeček s Hlubíkom rozlúčil a viac sa už nestretli.

Tomeček si po odchode agenta uvedomoval, že ani na získavanie kvalitatívne slabších spravodajských informácií sám stačiť nebude. Do spravodajskej činnosti sa preto rozhodol zapojiť ďalšie osoby, ktorým bezvýhradne dôveroval. Rozhodol sa veľmi rýchlo a voľba padla na jeho dvoch priateľov – J. Kosorinského a J. Lucbauera – a rovnako aj na Zoru Adamcovú. Posledná voľba však bola fatálnou chybou.

Už 10. januára 1952 cestoval Tomeček služobne do Prahy a túto cestu využil aj na stretnutie s J. Kosorinským a Z. Adamcovou, ktorí pôsobili v metropole Československa. Najskôr sa stretol s J. Kosorinským,

Nákres umiestnenia troch mŕtvych schránok (Zdroj: ABS)

ktorý v tomto období pracoval ako vedúci laboratória pre výskum a výrobu hliníka v Prahe. Informoval ho

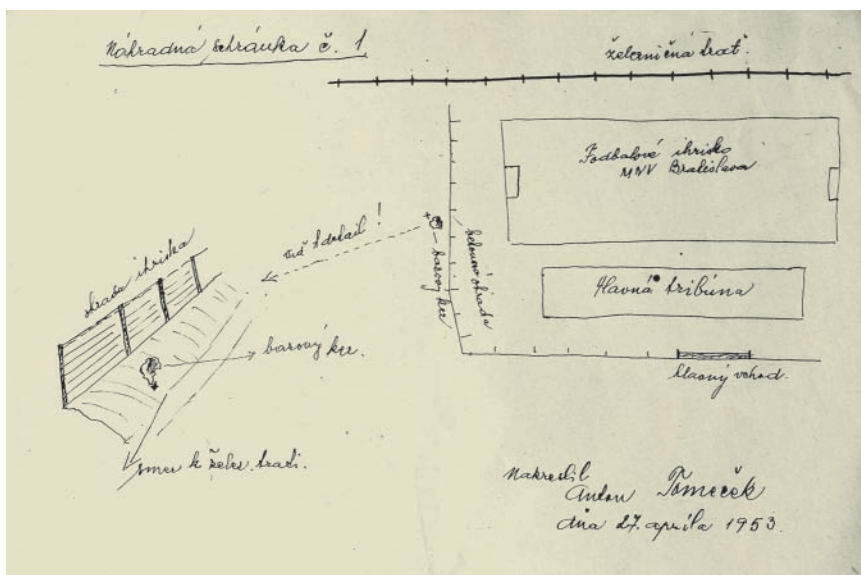
o stretnutí s F. Hlubíkom a že mu plánuje odovzdávať spravodajské informácie. Zároveň Kosorinské-

78 A. Tomeček pred vyšetrovateľmi tvrdil, že Hlubíkovi zámerne odovzdal nesprávny opis umiestnenia schránky, pretože agenta považoval za amatéra.

79 Karbón je chemicky špeciálne upravený papier, ktorý sa používa pre účely tajnopisu. Karbón sa chemicky upravenou stranou priloží na čistý list papiera a tajný text sa cezeň píše ceruzkou alebo tvrdým špicatým predmetom. Písanie cez karbón nezanecháva viditeľnú stopu a tajnopisná správa sa ďalej zamaskuje bežným textom napísaným medzi tajnopisné riadky. Adresát následne vyvolá text napísaný cez karbón vhodnou chemikáliou.

80 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 14 – 15.

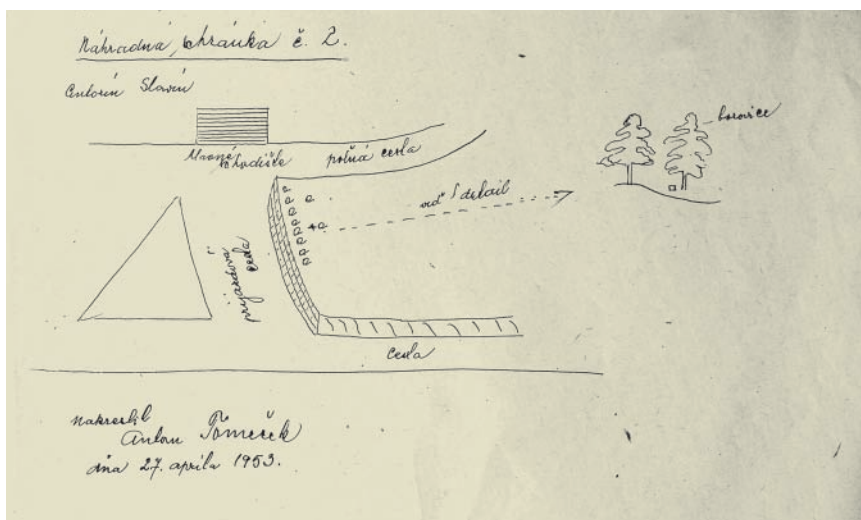
81 Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 30. 4. 1953, s. 3 – 4.

ho požiadal o získavanie informácií z odvetvia priemyslu. Ten s ponukou súhlasil.⁸² So Z. Adamcovou sa stretol 11. januára 1952 v hoteli Palace a otvorene jej porozprával o všetkých predchádzajúcich udalostiach. Požiadal ju o spoluprácu – získavanie informácií hospodárskeho charakteru – a informoval ju aj o stretnutí s J. Kosorinským, ktorý mu tiež potvrdil spoluprácu. Naznačil jej, že doteraz nechcel vykonávať spravodajskú činnosť, lebo ju považoval za predčasnú, no teraz sa to zmenilo.⁸³

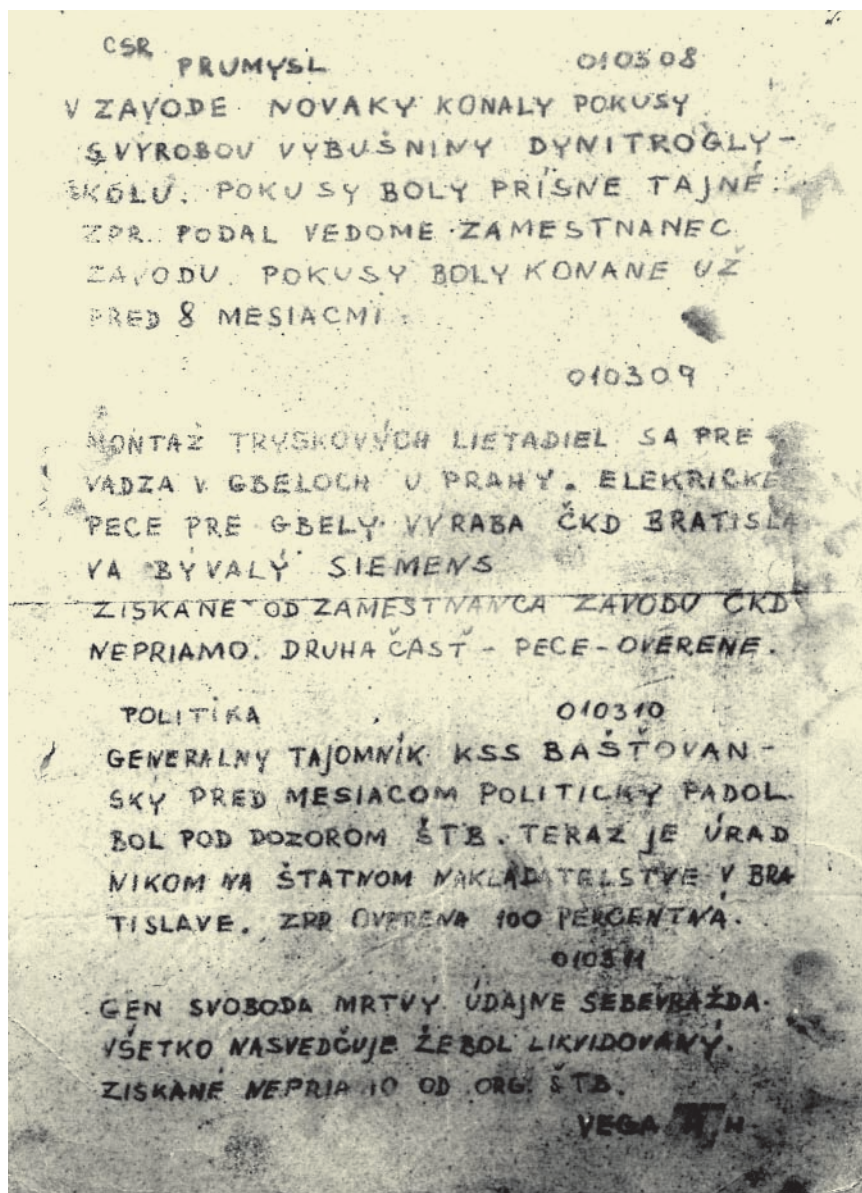
Po návrate do Bratislavy si podobnú schôdzku naplánoval aj s J. Lucbauerom. Najprv ho len informoval o stretnutí s F. Hlubíkom, no neskôr ho požiadal o získavanie správ z oblasti KV ŠtB v Bratislave – zaujímal sa najmä o jej organizačnú štruktúru, personálne obsadenie a charakteristiky jednotlivých pracovníkov.⁸⁴

Po tom, ako v českom vysielaní BBC odznelo heslo „Lidé věří v osud“⁸⁵, Tomeček naplno rozbehol spravodajskú činnosť. Už v priebehu februára 1952 mu J. Kosorinský a J. Lucbauer odovzdali prvé spravodajské informácie. Z nich zostavil správu, ktorú 1. marca 1952 napísal na karbónový papier. Obsahovala päť krátkych správ z oblasti priemyselnej výroby a dve z oblasti politiky.⁸⁶ Niektoré správy popisovali všeobecne známe veci, iné boli vyslovene

Nákres umiestnenia troch mŕtvych schránok (Zdroj: ABS)

- 82 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Kosorinskému. Protokol o výpovedi J. Kosorinského z 10. 4. 1953, s. 10.
- 83 O tejto schôdzke a jej priebehu mala ŠtB informácie už 16. 1. 1952. ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Výpis z Alistu č. 246 zo 16. 1. 1952.
- 84 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Protokol o výpovedi J. Lucbauera z 24. 9. 1952, s. 5 – 6.
- 85 Tamže, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 24.
- 86 J. Kosorinský dodal Tomečkovi celkovo štyri správy – o budovaní závodu Hron vo Svätom Kríži (Žiar nad Hronom), kde sa mal vyrábať hliník, o závode ČKD Martin, kde sa od roku 1953 mali začať vyrábať tanky, o budovaní závodu v Detve s označením M2 (Závody V. I. Lenina, n. p. Detva.), ktorý mal byť pobočkou závodu ČKD Martin a mali sa tu tiež vyrábať tanky a o závode v Novákoch, kde sa robili pokusy s výbušninami. J. Lucbauer dodal Tomečkovi dve správy – verejne známu správu o politickom páde generálneho tajomníka KSS Štefana Baštovanského a zmaťočnú správu o samovražde gen. Ludvíka Svobodu. Poslednú správu o bývalej továrni Siemens (ČKD Bratislava), kde sa montovali elektrické pece na kalenie súčiastok pri vysokých teplotách, počul Tomeček vo vlaku od neznámej osoby. Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 30. 4. 1953, s. 2 – 7; ABS, f. VS, V-602 MV, Obálka doličných vecí Z. Fenclová a spol. Špionážna správa A. Tomečka z 1. 3. 1952.

Špiónážna správa, ktorú napísal Anton Tomeček (Zdroj: ABS)

ne klebety z prostredia bratislavskej ŠtB, no niektoré mali istú spravodajskú hodnotu. Túto správu, presne

podľa Hlubíkových pokynov, vložil do hlavnej mŕtvej schránky v prvú nedeľu v mesiaci marec. Okrem Luc-

bauera a Kosorinského bol Tomeček v pravidelnom kontakte aj so Z. Fenclovou, s ktorou sa stretával každý druhý piatok a informoval ju o priebehu spravodajskej činnosti.⁸⁷

Svojich spolupracovníkov naďalej vyzýval k získavaniu najrôznejších informácií – od J. Kosorinského žiadal správy o priemysle na strednom Slovensku, koľko výrobkov sa odtiaľ vyváža do ZSSR a rovnako od neho žiadal nákres brzdiaceho zariadenia na prúdových stíhačkách MIG – 15.⁸⁸ J. Lucbauer ho informoval o najnovších udalostiach z prostredia KV ŠtB v Bratislava – o výmene jej veliteľa, o príchode sovietskych poradcov do Bratislavy, o odpočúvaní telefonátov a kontrole listov a o celkových pomeroch a vzťahoch medzi jej príslušníkmi.⁸⁹

V apríli 1952 sa Tomeček spoločne s Lucbauerom rozhodli skontrolovať hlavnú schránku, či došlo k jej vyprázdneniu. Pri tejto kontrole zistili, že správa z 1. marca sa v nej stále nachádza, a preto ju tam ponechali.⁹⁰ Tomeček vytušil, že spojenie s britskou spravodajskou službou sa prerušilo, lepšie povedané k žiadnemu ani nedošlo. V polovici apríla 1952 toto zistenie oznámil aj Z. Fenclovej a naznačil jej, že sa mu táto situácia nepozdáva a najradšej by spravodajskú činnosť prerušil.⁹¹ K takýmto úvahám ho nevedol len neúspešný pokus o nadviazanie spojenia, ale aj fakt, že v tomto období sa mu podarilo získať lepšie pracovné postavenie – od apríla 1952 sa stal prednostom plánovacieho oddelenia na Povereníctve potravinárskeho priemyslu v Bratislave.⁹² Možno aj preto už o ďalšie dva týždne Z. Fenclovej definitívne oznámil, že so spravodaj-

87 Tamže, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952, s. 8 – 9.

88 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Kosorinskému. Protokol o výpovedi J. Kosorinského z 30. 9. 1952, s. 4.

89 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Protokol o výpovedi J. Lucbauera z 24. 9. 1952, s. 7.

90 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952, s. 20 – 21.

91 Tamže, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952, s. 9.

92 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 11. 8. 1953, s. 1.

skou činnosťou končí. Zároveň to bolo aj ich posledné vzájomné stretnutie pred zatknutím.⁹³

Kontakt s ostatnými spolupracovníkmi však neprerušil. Pri ďalšej návšteve Prahy sa 12. mája 1952 stretol v kaviarni hotela Palace s agentkou ŠtB Zorou Adamcovou. Porozprával jej o posledných udalostiach a oznámil jej, že spolupráca v Bratislave uviazla na mŕtvom bode a mŕtvu schránku nevedia nájsť agenti britskej spravodajskej služby, napriek tomu, že Hlubíkovi odovzdal popis jej umiestnenia. Informoval ju aj o tom, že sa s Fenclovou už niekoľko týždňov nestretol, lebo sa podľa neho správala amatérsky, preto ju chcel zo spravodajskej činnosti vylúčiť. Agentka Adamcová mu na záver schôdzky odovzdala informácie, ktoré od nej požadoval na poslednom stretnutí v januári.⁹⁴ Už počas tohto stretnutia boli v hotelovej kaviarni prítomní príslušníci ŠtB, konkrétne zo 4. oddelenie II. sektoru Veliteľstva ŠtB, ktorí vizuálne sledovali stretnutie. Nachádzal sa medzi nimi aj príslušník jeho 1. referátu František Zajíček⁹⁵, ktorým bol riadiacim pracovníkom agentky Adamcovej. Tá ho ihneď po stretnutí informovala o obsahu rozhovoru a tým aj o mŕtvych schránkach. Zajíček nasledujúci deň odišiel do Bratislavy, kde spolu s príslušníkmi KV ŠtB hľadali uvedenú schránku, no neúspešne. V Bratislave ho zároveň informovali, že Tomeček sa stretáva s bývalým príslušníkom KV ŠtB J. Lucbauerom. Následne 17. mája 1952 odišli

Príslušník ŠtB František Zajíček (Zdroj: ABS)

z Veliteľstva ŠtB v Prahe štyria príslušníci ŠtB, ktorí celý nasledujúci deň pozorovali miesto, kde sa podľa nich mŕtva schránka mala nachádzať. Znova ju však nenašli.⁹⁶

Prípád A. Tomečka aj naďalej naberal na obrátkach a Veliteľstvo ŠtB v Prahe 22. mája 1952 znovu vyslalo do Bratislavy F. Zajíčka. Ten si po príchode na bratislavské veliteľstvo vyžiadala fotografie J. Lucbauera, jeho manželky a Františka Hlubíka. Nasledujúcich päť dní preberali možnosti sledovania A. Tomečka, či už v mieste jeho bydliska alebo v mieste zamestnania.⁹⁷ F. Zajíček putoval do Bratislavy znovu 12. júna 1952,

kde znovu konzultoval postup v prípade Tomeček, tak ako ho navrhol Veliteľstvo ŠtB. V prvom rade mal byť A. Tomeček od 19. júna 1952 neustále sledovaný príslušníkmi ŠtB. Odpočívanie jeho bytu technickými prostriedkami sa malo zabezpečiť prostredníctvom susedného bytu. Sledovanie prostredníctvom tajného spolupracovníka v tomto období ŠtB nevedela zabezpečiť, pretože v bratislavskom okolí A. Tomečka nemala získaného plnohodnotného agenta.⁹⁸

VYŠETROVANIE A SÚD

Napriek tomu, že A. Tomeček prerušil spravodajskú činnosť a aj kontakt so Z. Fenclovou, v lete roku 1952 sa okolo neho kruh ŠtB nezadržateľne uzatváral. V tomto období sa pravidelne stretával už iba s J. Lucbauerom, ktorý si ako bývalý príslušník ŠtB dokázal všimnúť svoje bezpečnostné okolie a tušil, že je spolu s Tomečkom pod drobnohľadom bezpečnostných zložiek. Preto sa ho raz spýtal, či „nemám dojem, že za mnou niekto chodí“. Tomeček však tento pocit nemal.⁹⁹

Zdanie však klamalo, pretože ŠtB už v tomto období pripravovala realizáciu, teda zatýkanie členov skupiny okolo Z. Fenclovej a A. Tomečka. Ako prvá prišla na rad Z. Fenclová, ktorú ŠtB považovala za kľúčovú osobu v skupine a plánovala ju postaviť do jej čela. Zaistili ju na príkaz Povereníctva pravosúdia 8. augusta 1952 v Mělníku¹⁰⁰ a umiestnili do väzby Krajského súdu v Bratisla-

93 Tamže. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 21. 4. 1953.

94 ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Výpis z A listu č. 297 zo 17. 5. 1952.

95 František Zajíček (17. 9. 1917) pochádzal z obce Buš. Do služieb ZNB vstúpil v auguste 1948, neskôr príslušník II. sektoru Veliteľstva ŠtB a od roku 1953 príslušník III. správy MV. V apríli 1955 preložený na Hlavnú správu VB v Prahe. Od roku 1969 príslušník Hlavného veliteľstva VB Českej socialistickej republiky. V roku 1976 odišiel do dôchodku v hodnosti majora. Člen KSČ od februára 1948. ABS Kanice, f. Personálne spisy príslušníkov MV. Osobný evidenčný karta Františka Zajíčka.

96 ABS, f. VS, Osobný zväzok 379 MV Anton Tomeček. Úradný záznam č. 104 z 19. 5. 1952.

97 Tamže. Úradný záznam č. 105 z 28. 5. 1952.

98 Tamže. Úradný záznam č. 106 z 13. 6. 1952.

99 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 26.

100 Podľa rukou písaného vpisu v obžalobe skupiny Z. Fenclová a spol. k jej zaisteniu došlo už 30. 7. 1952. Tamže, Skupinový spis státnobezpečnostného vyšetrovania proti Z. Fenclovej a společníkum. Obžaloba z 13. 8. 1953, s. 1.

Anton Tomeček krátko po zatknutí ŠtB (Zdroj: ABS)

ve, neskôr do väznice Krajskej Správy (KS) ŠtB v Bratislave.¹⁰¹ Prvý rozsiahly protokol s ňou spísali 26. augusta 1952 a dozvedeli sa z neho o jej kontaktoch s A. Tomečkom, o udalostiach okolo agenta F. Hlubíka, o mŕtvych schránkach a aj o Tomečkových kontaktoch s J. Lucbauerom.¹⁰² Na základe tejto výpovede a predchádzajúceho sledovania vypracovala KS ŠtB v Bratislave 27. augusta 1952 návrh na zatknutie A. Tomečka a J. Lucbauera.¹⁰³

V posledných augustových dňoch sa A. Tomeček snažil opäť skontaktovať Z. Fenclovú, pretože ich dl-

há vzájomná odmlka v ňom vzbudzovala obavy a podozrenie. Preto 29. augusta 1952 požiadal na stretnutí J. Lucbauera, aby zašiel do jej domu a zistil, či ešte býva v Bratislave (mal vedomosť, že Z. Fenclová mala byť z Bratislavy vysťahovaná v rámci Akcie „B“). Lucbauer jej dom navštívil, no dnu pre istotu nevstúpil a podľa menovky na dverách usúdil, že Z. Fenclová (v tom čase už zaistená) aj naďalej býva v Bratislave. O dva dni neskôr svoje zistenie tlmočil A. Tomečkovi.¹⁰⁴ Bolo to ich posledné stretnutie pred zatknutím, pretože nasledujúci deň, 1. septem-

bra 1952, ich oboch zaistili príslušníci ŠtB a umiestnili do väznice KS ŠtB v Bratislave.¹⁰⁵

Hneď v prvý deň zaistenia A. Tomečka podrobili rozsiahlemu výsluchu, ktorý viedol vrchný strážmajster Ján Šulej¹⁰⁶. Jeho výsledkom bol 30-stranový protokol, v ktorom A. Tomeček opisuje svoje pôsobenie v slovenskej armáde, v Povstaní a po oslobodení, a najmä kontakty so Z. Fenclovou, agentom F. Hlubíkom, J. Lucbauerom, J. Kosorinským a agentkou ŠtB Z. Adamcovou. Tomeček sa v tomto protokole snažil svoju spravodajskú činnosť

101 MEDVECKÝ, M.: Tvrdohlavá socialistka, s. 76.

102 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzvázok č. 1. Protokol o výpovedi Z. Fenclovej z 26. 8. 1952.

103 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Návrh na zatknutie A. Tomečka z 27. 8. 1952; Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Lucbauerovi. Návrh na zatknutie J. Lucbauera z 27. 8. 1952.

104 Tamže, Zdenka Fenclová a spol., podzvázok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952, s. 26; Tamže. Protokol o výpovedi J. Lucbauera zo 4. 9. 1952, s. 1.

105 ABS, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti, 305 – 273 – 4. Žiadosť Magdalény Tomečkovej z 10. 10. 1953.

Podľa oficiálnych dokumentov boli A. Tomeček a J. Lucbauer zatknutí až 5. 9. 1952 v ranných hodinách. Správy o ich zadržaní však boli vyhotovené až dodatočne. ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Z. Fenclovej a spoločníkum. Zpráva o zadržaní a zatknutí A. Tomečka z 5. 9. 1952; Tamže. Zpráva o zadržaní a zatknutí J. Lucbauera z 5. 9. 1952.

106 Ján Šulej (17. 12. 1912) pochádzal zo stredoslovenskej obce Polomka. Do ZNB vstúpil 10. 11. 1945 a zaradili ho do funkcie okresného referenta Odbočky ŠtB v Ružomberku. V auguste 1946 ho premiestnili na Povereníctvo vnútra, kde strávil štyri roky. V roku 1950 sa stal príslušníkom KV ŠtB v Bratislave, kde ako referent pôsobil až do roku 1960. V 60. rokoch pôsobil na Miestnom oddelení VB Bratislava 4. V roku 1967 ho v hodnosti kapitána prepustili zo služieb MV z dôvodu vysokého veku a zníženej telesnej zdatnosti. Od roku 1950 člen KSČ. ABS Kanice, f. Personálne spisy príslušníkov MV. Osobní evidenční karta Jána Šuleja.

zlahčovať, pričom tvrdil, že agenta Hlubíka nepoznal, odmietol mu odovzdať popis umiestnenia hlavnej mŕtvej schránky a nevložil do nej žiadnu správu.¹⁰⁷ Dva dni po zaistení, 3. septembra 1952, v sprievode príslušníkov ŠtB navštívil miesta uloženia dvoch náhradných mŕtvych schránok, no ani jedna tam už nebola. A. Tomeček to vysvetlil tým, že boli nedôsledne ukryté a niekto ich našiel a zničil.¹⁰⁸ Hlavnú mŕtvu schránku však ŠtB našla. Až do 4. septembra 1952 vyšetrovatelia KS ŠtB v Bratislave pokračovali v dlhodobých výsluchoch A. Tomečka, ktorých výsledkom bolo viacero protokolov.¹⁰⁹ Na ich základe bratislavská ŠtB vypracovala 8. septembra 1952 návrh na zatknutie J. Kosorinského¹¹⁰, ktorý bol podľa oficiálnych dokumentov zatknutý 13. septembra 1952.¹¹¹ Celkovo sa bratislavské vyšetrovanie tejto štvorčlennej skupiny nieslo v duchu politických postojov, teda kládol sa dôraz na organizovanie ilegálnej sociálnodemokratickej strany.

Až 16. septembra 1952 KS ŠtB v Bratislave oficiálne požiadala Štátnu prokuratúru v Bratislave, aby bol A. Tomeček ponechaný vo vyšetrovacej väzbe.¹¹² Tá 23. septembra tejto žiadosti vyhovel a povolila vyšetrovaciu väzbu v jeho prípade na dobu 5 mesiacov.¹¹³ Po jej uplynutí

Vyšetrovateľ bratislavskej ŠtB Ján Šulej
(Zdroj: ABS)

mu vyšetrovaciu väzbu predĺžili ešte štyrikrát.

Po tom, ako sa všetci štyria podozriví ocitli vo vyšetrovacej väzbe, Hlavná správa (HS) ŠtB v Prahe prevzala ich prípad do svojej kompetencie a 16. septembra 1952 všetkých štyroch eskortovali z Bratislavy do pražskej väznice Ruzyň.¹¹⁴ Tu sa k skupine pripojil aj J. Folta, ktorého zatkli na príkaz pražskej centrály

ŠtB 17. septembra 1952.¹¹⁵ Celú kauzu prebral VI. B odbor HS ŠtB, ktorý sa zaoberal vyšetrovaním prípadov celoštátneho významu (najmä velezrady a špionáže). Vyšetrovanie A. Tomečka prevzal od 19. septembra 1952 vyšetrovateľ Jaroslav Jeřábek¹¹⁶. Hneď na druhý deň vznikol prvý (24-stranový) protokol o výpovedi, ktorý sa nakoniec dostal aj do vyšetrovacieho spisu. V úvode protokolu A. Tomeček vypovedal podobne ako pred bratislavskými vyšetrovateľmi a snažil sa rovnakými tvrdeniami svoju spravodajskú činnosť zlahčovať. Vyšetrovateľ Jeřábek však postupoval oveľa tvrdšími metódami a v druhej polovici protokolu začal A. Tomeček pod tlakom meniť svoju výpoveď a tvrdil, že agenta Hlubíka poznal, odovzdal mu aj popis umiestnenia hlavnej mŕtvej schránky a tiež, že do nej uložil správu.¹¹⁷ Akým štýlom pokračovalo vyšetrovanie A. Tomečka ďalej, nie je zo zachovaných dokumentov jasné, pretože protokol z 20. septembra je posledným zachovaným protokolom z roku 1952. Na základe toho však môžeme predpokladať, že vyšetrovanie prípadu Z. Fenclová a spol. sa na niekoľko mesiacov dostalo na vedľajšiu koľaj.

Zmena nastala až na jar roku 1953. Najskôr prípad A. Tomečka od 24. februára 1953 prevzal neskúse-

107 ABS, f. VS, V-602 MV, Zdenka Fenclová a spol., podzväzok č. 1. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 1. 9. 1952.

108 Boli to obyčajné zaváraninové fľaše. Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 28. 4. 1953, s. 2.

109 Do 16. 9. 1952 s ním spísali celkovo 69 strán výpovedí. Tamže, Z. Fenclová a spol., operatívny podzväzok I. Oznámenie o zapožičaných protokoloch z 1. 10. 1952.

110 Tamže, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jánovi Kosorinskému. Návrh na zatknutie J. Kosorinského z 8. 9. 1952.

111 Tamže. Zpráva o zadržaní a zatknutí J. Kosorinského z 13. 9. 1952.

112 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Žiadosť KS ŠtB Bratislava zo 16. 9. 1952.

113 Tamže. Rozhodnutie Štátnej prokuratúry v Bratislave z 23. 9. 1952.

114 Národní archiv České republiky (ďalej NA) v Prahe, Osobný väzenský spis Antona Tomečka. Kópia príkazu k eskorte zo 16. 9. 1952.

115 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Jozefovi Foltovi. Rozkaz k zatknutiu J. Foltu zo 16. 9. 1952.

116 Jaroslav Jeřábek (21. 2. 1909) pochádzal z mesta Ledec nad Sázavou. Pred rokom 1945 pracoval ako robotník v továrni. Vo februári 1946 vstúpil do ZNB a začiatkom 50. rokov sa stal vyšetrovateľom VI. B odboru Veliteľstva ŠtB v Prahe. V roku 1954 ho preradili na OŽD Prahe a o tri roky neskôr sa stal príslušníkom KS MV Praha. V roku 1964 ho v hodnosti kapitána prepustili zo služieb MV. Od roku 1948 člen KSČ. ABS Kanice, f. Personálne spisy príslušníkov MV. Personálna karta Jaroslava Jeřábka.

117 A. Tomeček nemal veľký manévrovací priestor, pretože ŠtB v hlavnej mŕtvej schránke našla aj samotnú správu. ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnebezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 20. 9. 1952.

ný vyšetrovateľ Jindřich Křištof¹¹⁸ (ako vyšetrovateľ pracoval len ôsmy deň!) a následne sa začal kontrolovať stav hlavných prípadov, ktoré sa vyšetrovali vo väznici v Ruzyni. Medzi 18 veľkými prípadmi, ktoré sa mali ukončiť v dohľadnej dobe, bola aj „skupina pravicových sociálnych demokratov, prevádzajúcich špionáž pre agenta IS“ na čele so Z. Fenclovou.¹¹⁹ Podľa smelého plánu vyšetrovateľov bol prípad pred ukončením a „za 6 týždňov je možné poslať trestné oznámenie.“¹²⁰ Realita však bola odlišná. Pod vedením nového vyšetrovateľa začali nové protokoly o výpovedi A. Tomečka vznikáť až v druhej polovici apríla 1953. Sústredili sa v prvom rade na jeho spravodajskú (rozumej špionážnu) činnosť. Dôvodom bola zmena koncepcie celého prípadu, keď vyšetrovatelia ŠtB začali klásť väčší dôraz na spoluprácu skupiny s britskou spravodajskou službou, ktorej predstaviteľom mal byť emigrant F. Hlubík. Táto koncepcia sa dala zdôrazniť práve cez osobu A. Tomečka, ktorý sa tým stal v rámci skupiny osobou číslo 2. Rovnako sa stal prostredníkom, cez ktorého sa bývalí príslušníci sociálnej demokracie na Slovensku mohli spojiť so „špionážou v prospech západných štátov“. V tomto období došlo aj ku konečnému zostaveniu skupiny – do jej čela postavila ŠtB Z. Fenclovú a doplnila ju A. Tomečkom, J. Kosorinským, J. Lucbauerom a J. Foltom.

Vyšetrovateľ Jindřich Křištof (Zdroj: ABS)

Vyšetrovanie pokračovalo v ďalších mesiacoch v stanovených intenciách – Tomeček a podobne aj ďalší členovia skupiny (s výnimkou J. Foltu) v podstate vypovedali podľa očakávaní vyšetrovateľov, a preto sa vyšetrovanie prípadu začiatkom augusta 1952 ocitlo v záverečnej fáze. Posledný protokol o výpovedi spísali s A. Tomečkom 12. augusta 1953. Priznal sa v ňom, že v roku 1950 preberal s V. Valovičom jeho odchod do emigrácie a rovnako priznal stretnutia s agentom F. Hlubíkom a súhlas so vzájomnou spoluprácou, do ktorej zapojil aj svojich priateľov J. Ko-

sorinského a J. Lucbauera. Na záver výpovede priznal vytvorenie troch mŕtvych schránok a vloženie „špionážnej“ správy.¹²¹ Nasledujúci deň ŠtB oficiálne ukončila vyšetrovanie A. Tomečka a celého prípadu Z. Fenclovej a spol.¹²²

V ten istý deň sa objavila aj prvá verzia obžaloby. Vypracoval ju kpt. Josef Lédl a odsúhlasil ju aj náčelník Správy štátnobezpečnostného vyšetrovania pplk. Milan Moučka. Autor obžaloby hneď v úvode prostredníctvom už odsúdených bývalých sociálnych demokratov Zdeňka Peška a Vojtěcha Dundra spojil skupinu Z. Fenclovej so skupinou Milady Horákovéj – členovia skupiny Z. Fenclová a spol. mali podľa tejto verzie obžaloby ako „pravičáckí sociálni demokraté“ pokračovať v „rozvratnej“ činnosti skupiny okolo M. Horákovéj. V predstavách vyšetrovateľov mala toto spojenie už od roku 1948 zabezpečovať práve Z. Fenclová, ktorá mala za pomoci bývalých slovenských sociálnych demokratov F. Hlubíka a Jozefa Mrázka vytvoriť ilegálnu skupinu slovenských sociálnych demokratov.¹²³ Zámer zostavovateľov obžaloby bol jasný – vytvoriť dojem, že „nebezpečenstvo sociáldemokratizmu“ nezmizlo spolu s odstránením skupiny M. Horákovéj, ale naďalej, minimálne na Slovensku, pretrváva. Toto „nebezpečenstvo“ sa malo zvýrazniť spojením agenta britskej spravodajskej služby

- 118 Jindřich Křištof (26. 6. 1927) pochádzal z obce Zalíbená. Po skončení meštianskej školy pracoval ako strojný zámočník. V roku 1947 vstúpil do KSČ. Do služieb ZNB vstúpil 16. 2. 1953 a zaradili ho ako mladšieho vyšetrovacieho referenta k Správe vyšetrovania MV. V rokoch 1957 – 1958 navštevoval jednoročnú právnickú školu pracujúcich pri ministerstve spravodlivosti. Po jej absolvovaní bol náčelníkom oddelenia Správy vyšetrovania ŠtB. V roku 1966 absolvoval právnickú fakultu. V auguste 1968 bol po zistení komisie pre zisťovanie a posudzovanie prípadov nezákonného postupu príslušníkov ZNB v hodnosti majora preložený do funkcie staršieho referenta. Po roku 1968 zaznamenal opätovný kariérny rast – postupne sa stal náčelníkom odboru Správy vyšetrovania ŠtB FMV a dosiahol hodnosť plukovníka. Jeho ďalšiu kariéru prerušila 2. 8. 1980 náhla smrť. ABS Kanice, f. Personálne spisy príslušníkov MV. Osobní evidenční karta Jindřicha Křištofa.
- 119 V tomto období ešte vyšetrovatelia uvažovali, že do skupiny zaradia aj bývalého sociálneho demokrata a povereníka pravosúdia Andreja Búzu, ktorému mala Z. Fenclová umožniť emigráciu. Ten sa však v skupine nakoniec neocitol.
- 120 A ÚPN, f. Sekretariát Federálneho ministerstva vnútra Praha A 2/2, šk. č. 5, a. j. 188. Prehľad o stave hlavných prípadov vyšetrovaných v Prahe – Ruzyň v roku 1953.
- 121 ABS, f. VS, V-602 MV, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Antonovi Tomečkovi. Protokol o výpovedi A. Tomečka z 12. 8. 1953.
- 122 Tamže. Protokol o ukončení vyšetrovania A. Tomečka z 13. 8. 1953.
- 123 ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovaní proti Z. Fenclové a spol. Obžaloba z 13. 8. 1953, s. 2 – 3.

so Z. Fenclovou, ktorá ho ďalej naktaktovala na bývalého spravodajského dôstojníka A. Tomečka. Ten na spoluprácu s agentom pristúpil, a tak sa v predstavách ŠtB stal rezidentom britskej spravodajskej služby v Československu s vlastnou „špiónážnou sieťou“, ktorú tvorili jeho priatelia J. Kosorinský a J. Lucbauer. Podľa tejto obžaloby všetci členovia skupiny od roku 1948 až do svojho zatknutia prevádzali „rozvratnou špiónážní činnosť ve snaze prispěti ke zvratu dnešního lidově-demokratického zřízení v Československé republice.“ Tým všetci spáchali trestný čin velezrady a všetci okrem J. Foltu aj trestný čin vyzvedačstva a J. Lucbauer aj trestný čin ohrozenia obrany republiky. Tvorcovia obžaloby navrhovali celú skupinu postaviť pred Najvyšší súd v Prahe a okrem dôkazov prečítať na pojednávaní aj 11 svedeckých výpovedí.¹²⁴ Celú obžalobu v podstate tvorili dve línie – politická a špiónážna – ktoré spájala osoba Z. Fenclovej. Podľa takto postavenej obžaloby hrozil štyrom členom skupiny trest smrti.

Táto obžaloba smerovala na Generálnu prokuratúru do Prahy, kde však podľa všetkého usúdili, že prípad nemá dostatočný celoštátny rozmer, preto túto verziu neschválili, pričom celý prípad presunuli na Slovensko, kde si ho prevzala Krajská prokuratúra v Bratislave. V tejto súvislosti 14. septembra 1953 eskortovali A. Tomečka z väznice Ruzyně do väznice v Krajského súdu v Bratislave.¹²⁵

Práce na novej verzii obžaloby sa však predlžovali a až 8. februára 1954 krajský prokurátor Eduard Srneček podal proti skupine Z. Fenclová a spol. novú obžalobu, ktorá sa od

predchádzajúcej líšila. Na úkor politickej línie dávala výrazne silnejší akcent na špiónážnu časť prípadu. Napojenie na skupinu M. Horákovskej síce úplne nezmyslo, no doplnilo ho konštatovanie, že Z. Fenclová ako bývalá funkcionárka sociálnodemokratickej strany, resp. Strany práce, „nesúhlasila so zlúčením sociálnodemokratickej strany s KSCČ“, a preto podľa obžaloby údajne v druhej polovici roku 1948 spolu s ďalšími bývalými členmi sociálnodemokratickej strany založili ilegálnu organizáciu tejto strany. Špiónážny akcent posilnila prokuratúra tým, že túto skupinu spojila prostredníctvom F. Hlubíka s rakúskou sociálnodemokratickou stranou a tiež s už odsúdenou skupinou J. Brunovský a spol. Podľa obžaloby sa tak Z. Fenclová o. i. podieľala aj na organizovaní ilegálnych prechodov do zahraničia.¹²⁶ Ostatné časti obžaloby neprešli výraznejšími zmenami. Z pohľadu obvinených však došlo k veľmi významnej zmene v závere obžaloby – pri definícii trestných činov. Prokurátor zo spáchania trestného činu velezrady a vyzvedačstva obvinil už iba Z. Fenclovú, ktorej tak naďalej hrozil výnimočný trest. Ostatných, A. Tomečka a J. Kosorinského už obvinil „iba“ z trestného činu vyzvedačstva, J. Lucbauera zo zločinu ohrozenia republiky a trestného činu vyzvedačstva a J. Foltu z trestného činu velezrady. Podľa takejto obžaloby im už trest smrti nehrozil. Krajský prokurátor navrhol vykonať proces v Bratislave, pričom by sa na ňom prečítalo šesť svedeckých výpovedí.¹²⁷

Samotný proces sa nakoniec konal až 3. a 4. mája 1954 na Krajskom súde v Bratislave. Senát krajského

súdu tvoril predseda Juraj Uhrín a sudcovia Bernát Steiner a Jozef Gellen. Krajskú prokuratúru zastupoval Pavol Winter, zapisovateľkou bola Irma Polačková. Obvinení dostali pridelených obhajcov ex offio – Z. Fenclovej a A. Tomečkovi prideliť Gustáva Ružiaka a J. Kosorinskému, J. Lucbauerovi a J. Foltovi prideliť Ladislava Bóra.¹²⁸ Po obžalobe, ktorú predniesol prokurátor Pavol Winter, ako prvá vypovedala Zdenka Fenclová. Hneď na úvod skonštatovala, že sa cíti vinnou v celom rozsahu obžaloby, a vypovedala presne podľa očakávaní organizátorov procesu. Podobný prístup zvolil aj A. Tomeček, ktorý sa proti obvineniam v obžalobe nebránil. Opačný prístup si vybral J. Kosorinský, ktorý sa vinným necítil, pretože sa považoval v tomto prípade za spolupracovníka ŠtB v Trnave. Prokurátor ho však usvedčoval dôkazmi a konfrontáciou s A. Tomečkom. Ako predposledný pristúpil k senátu J. Lucbauer. Vzhľadom na to, že by v jeho výpovedi mohli odznieť informácie, ktoré vtedy podliehali štátnemu tajomstvu, bola počas nej vylúčená verejnosť. Lucbauer vyhlásil, že sa cíti vinným len zo spolupráce s A. Tomečkom. Posledný absolvoval výpoveď J. Folta, ktorý akékoľvek obvinenia uvedené v obžalobe rezolútne odmietol. Podobne ako J. Kosorinského aj jeho usvedčoval prokurátor dôkazmi a konfrontáciou so Z. Fenclovou.¹²⁹ Žiadna obrana však obvineným nepomohla, pretože na záver pojednávania predseda senátu prečítal rozsudok, v ktorom sa stotožnil s obvineniami krajskej prokuratúry a potvrdil, že Z. Fenclová spáchala trestný čin velezrady a vyzvedačstva, J. Folta trestný čin velezrady,

124 Tamže, s. 4 – 8.

125 NA, Osobný väzenský spis Antona Tomečka. Kópia príkazu k eskorte zo 14. 9. 1953.

126 ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Z. Fenclové a společníkům. Obžaloba z 8. 2. 1954, s. 1 – 2.

127 Tamže, s. 5.

128 ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Z. Fenclové a společníkům. Zápisnica o hlavnom pojednávaní 3. – 4. 5. 1954, s. 1.

129 Tamže, s. 2 – 16.

A. Tomeček a J. Kosorinský trestný čin vyzvedačstva a J. Lucbauer trestný čin vyzvedačstva a zločin ohrozenia obrany republiky. Krajský súd preto Z. Fenclovú odsúdil na trest odňatia slobody na doživotie, A. Tomečku na 20 rokov, J. Kosorinského na 16, J. Foltu na 13 a J. Lucbauera na 11 rokov odňatia slobody.¹³⁰ Všetci obvinení, okrem J. Lucbauera, sa proti tomuto rozsudku odvolali.¹³¹

Prípád sa preto dostal k Najvyššiemu súdu v Prahe, ktorý 2. septembra 1954 okrem jedného rozsudku všetky ostatné potvrdil. Tou výnimkou bol práve A. Tomeček, ktorému najvyšší súd upravil výšku trestu na 18 rokov odňatia slobody.¹³²

VÄZENSKÉ OSUDY

Po vynesení rozsudku Najvyššieho súdu v Prahe premiestnili A. Tomečka do vyšetrovacej väznice č. 1 v Bratislave. Krajský prokurátor E. Srneček najskôr 15. septembra 1954 vydal príkaz, aby bol trest v jeho prípade vykonaný¹³³ a o dva dni neskôr vypracoval hodnotenie A. Tomečka pre výkon trestu, ktoré ho malo sprevádzať na jeho ďalšej väzenskej ceste.¹³⁴ Tá nakoniec viedla do tábora v priestore uránových baní v Jáchymove, ktoré predstavovali jedno z najtvrdších miest výkonu trestu v komunistickom Československu. A. Tomečka 9. novembra 1954 premiestnili do Nápravno-pracovného tábora (NPT) – A Nikolaj, v ktorom bola súčasťou každodenného

života vyčerpávajúca a životu nebezpečná práca v baniach. Pri nástupe do výkonu trestu mu udelili najvyššiu zdravotnú klasifikáciu I (bol schopný vykonávať ťažkú fyzickú prácu) a zaradili ho do hlbinných baní, kde pracoval na pozícii nabíjača, resp. lámača.¹³⁵ Väzni tu pracovali v tvrdých podmienkach, bez ochranných pomôcok a dostávali sa denne do bezprostredného kontaktu s rádioaktívnym materiálom. Nevhodné pracovné podmienky boli aj príčinou častých pracovných úrazov. Jeden z nich neobišiel ani A. Tomečka, ktorému 7. júla 1958 pri vypúšťaní vydolovanej horniny cez komín spadol na chrbát veľký kameň a spôsobil mu pomliaždeniny chrbta. Do práce sa vrátil až 11. októbra 1958.¹³⁶ Svoju pracovnú normu v prvých dvoch rokoch výkonu trestu plnil na 100%. Po dvoch rokoch ho 1. decembra 1956 premiestnili do NPT – P „Rovnosť“, kde zostal až do svojho prepustenia. Jeho pracovná pozícia sa však nezmenila a naďalej pracoval ako pomocný robotník pri hlbinnnej ťažbe uránovej rudy,¹³⁷ pričom si udržiaval vysokú pracovnú normu.¹³⁸

Namáhavú prácu v baniach nemohli odsúdený vykonávať bez dostatočného množstva výživnej a kvalitnej stravy, ktorá však v táboroch chýbala. Preto sa tu objavoval hlad, ktorý vyvolával protesty odsúdených. Nepokoje sa vyskytli aj v tábore Nikolaj, kde si 23. septembra

1955 celá pracovná zmena odmietla prevziať obed. Medzi protestujúcimi bol aj A. Tomeček.¹³⁹ Životné podmienky väzňov neboli o nič lepšie ani v samotných táboroch, teda v priestoroch ubytovania. Táborový režim bol nesmierne prísny a jeho každodennou súčasťou bolo ponížovanie a hrubé zaobchádzanie zo strany táborovej stráže. V dôsledku toho sa u väzňov objavovali rôzne disciplinárne priestupky voči táborovému poriadku a neobišli ani A. Tomečka. Prvého priestupku sa dopustil 10. apríla 1956, kedy napísal „závadný“ list. Jeho obranu, že v liste nie je nič „závadné“, si príslušník táborovej stráže vysvetlil ako „drzé správanie“ a Tomečka neminul trest v podobe piatich dní izolácie s vyvádzaním a jedného mesiaca zastavených výhod.¹⁴⁰ Za neporiadok na posteli, ktorý mu zistili pri rannej prehliadke 1. novembra 1956, ho potrestali tromi dňami izolácie bez vyvádzania.¹⁴¹ Posledného disciplinárneho priestupku sa Tomeček dopustil 11. apríla 1957, keď pri sčítacom nástupe jedol a pri „přistižení drže zapíral“. Tentoraz bol trest mierny – „důtka s výstrahou“.¹⁴²

Táborový život v Jáchymove však mal oproti iným väzenským zariadeniam (napríklad pevným väzniciam) jednu výhodu – väzni tu neboli až tak izolovaní a prostredníctvom civilných zamestnancov boli v kontakte so svetom za ostnatým drôtom. Iné to však bolo pri kontakte s rodin-

130 ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis štátněbezpečnostního vyšetřování proti Z. Fenclové a spolčinkům. Rozsudok Krajského soudu v Bratislave zo 4. 5. 1954.

131 Tamže. Zápisnica o hlavnom pojednávaní 3. – 4. 5. 1954, s. 26.

132 Tamže. Rozsudok Najvyššieho soudu v Prahe z 2. 9. 1954.

133 NA, Osobný väzenský spis Antona Tomečka. Príkaz na vykonanie trestu z 15. 9. 1954.

134 Tamže. Vyhodnocení odsouzeného pro výkon trestu zo 17. 9. 1954.

135 Tamže. Evidenční karta pracovních výkonů A. Tomečka.

136 Tamže. Ohlášenie pracovného úrazu z 8. 7. 1958.

137 Tamže. Posudok na A. Tomečka z 31. 1. 1957.

138 V roku 1957 114 %, v roku 1958 124 % a v roku 1959 130 %. Tamže. Evidenční karta pracovních výkonů A. Tomečka.

139 Tamže. Záznam o porušení poriadku NPT.

140 Tamže. Hlášení ke kázeňskému řízení z 10. 4. 1956.

141 Tamže. Hlášení ke kázeňskému řízení z 1. 11. 1956.

142 Tamže. Hlášení ke kázeňskému řízení z 11. 4. 1957.

nými príslušníkmi. Odsúdení mali povolený pravidelný písomný styk a tiež návštevy. V prípade odsúdených zo Slovenska však k návštevám nedochádzalo pravidelne, z dôvodu veľkej vzdialenosti a s tým spojených neúnosných finančných nákladov. Potvrďuje to aj prípad A. Tomečka, ktorý udržiaval písomný styk hlavne s manželkou Máriou Magdalénou, no všetky návštevy v období výkonu trestu odmietol.¹⁴³

Vzťah A. Tomečka k svojmu trestu a jeho celkovej vine bol podobný ako v prípade iných politických väzňov. Pracovné normy si plnil no odmietol podpisovať akékoľvek pracovné záväzky. Výnimku urobil len 18. novembra 1956, kedy odpracoval zmenu v „prospech maďarského ľudu“, pričom zarobenú mzdu venoval na zakúpenie zdravotníckeho materiálu.¹⁴⁴ Pravidelne odoberal dennú tlač a často čítal knihy z táborovej knižnice, no nejavil záujem o účasť na kultúrnych podujatiach v táboroch. Podľa nadriadených, ktorí ho charakterizovali ako „*pokojnú povahu so sklonom k individualizmu*“, nemal záujem o svoju „prevýchovu“ a pri každom pohovore to dával otvorene najavo. Svoj trest považoval za nespravodlivý a neprime-raný.¹⁴⁵

Z tohto dôvodu vyvíjal spolu s rodinou snahu o predčasné ukončenie výkonu trestu. Koncom roka 1956 podala jeho manželka žiadosť o milosť, alebo zníženie výšky trestu. Žiadosť posudzoval Krajský súd v Bratislave, ktorý si od náčelníka NPT – P vyžiadal posudok na A. Tomečka.¹⁴⁶ Podľa náčelníka však trest v jeho prípade neplnil svoj „prevý-

Anton Tomeček vo výkone trestu (Zdroj: NA)

chovný“ účel, preto udelenie milosti neodporučil.¹⁴⁷ S týmto stanoviskom sa stotožnil aj krajský súd a žiadosť zamietol. O prepustení A. Tomečka na slobodu sa opäť rozhodovalo už o niekoľko mesiacov. Krajský súd v Karlových Varoch však 2. decembra 1957 rozhodol, že amnestia prezidenta republiky z 1. decembra 1957 sa na neho nevzťahuje.¹⁴⁸ Ďalší pokus o ukončenie výkonu trestu podnikol A. Tomeček až začiatkom roka 1960, keď si podal žiadosť o milosť. Posudzovalo ju Povereníctvo spravodlivosti v Bratislave, ktoré 22. februára 1960 požiadalo náčelníka NPT – P o vypracovanie posudku na odsúdeného.¹⁴⁹ Napriek vcelku pozitívnemu posudku sa náčelník tábora na záver vyjadril, že Tome-

ček aj naďalej nemá pozitívny vzťah k ľudovodemokratickému zriadeniu.¹⁵⁰ V tomto období sa však už pripravovala nová amnestia prezidenta republiky a prípad A. Tomečka sa dostal ku komisii, ktorá určovala jeho zaradenie alebo nezaradenie do plánovanej rozsiahlej amnestie. Krajská komisia v Karlových Varoch 9. marca 1960 rozhodla, že Anton Tomeček je účastníkom amnestie prezidenta republiky zo dňa 9. mája 1960 a odpúšťa sa mu zvyšok trestu odňatia slobody v trvaní 10 rokov 3 mesiace a 26 dní a vedľajší trest straty čestných občianskych práv.¹⁵¹ Trvalo ešte viac ako dva mesiace, kým bol A. Tomeček 11. mája 1960 prepustený na slobodu. Tým sa skončil jeho takmer 8-ročný pobyt za mrežami.

Prípady A. Tomečka a v podstate aj celej skupiny Z. Fenclová a spol., na ktorom sme si priblížili rôzne formy represie bývalých sociálnych demokratov na Slovensku, je klasickým príkladom perzekučných zásahov komunistického režimu prvej polovice 50. rokov. Napĺňa všetky znaky vykonštruovaných politických procesov z rokov 1948 – 1954, a to napriek tomu, že v prípade A. Tomečka skutočne došlo ku kontaktom s agentom britskej spravodajskej služby a k pokusom o vykonávanie spravodajskej činnosti. Toto konanie bolo motivované jeho politickými postojmi a nespokojnosťou s vývojom v Československu po roku 1948. Reálne však k odovzdávaniu správ akejkoľvek spravodajskej hodnoty nikdy nedošlo. Štátnej bezpečnosti to však neprekážalo a stačil jej len náznak takejto činnosti a dokáza-

143 Tamže. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv A. Tomečka.

144 Tamže. Záväzok Antona Tomečka z 15. 11. 1956.

145 Tamže. Hodnotenie A. Tomečka z 28. 3. 1960.

146 Tamže. Žiadosť o vypracovanie posudku na A. Tomečka z 19. 12. 1956 a 17. 1. 1957.

147 Tamže. Posudok na A. Tomečka z 31. 1. 1957.

148 Tamže. Rozhodnutie Krajského súdu v Karlových Varoch z 2. 12. 1957.

149 Tamže. Žiadosť o vypracovanie posudku na A. Tomečka z 22. 2. 1960.

150 Tamže. Hodnotenie A. Tomečka z 28. 3. 1960.

151 Tamže. Rozhodnutie Krajskej komisie v Karlových Varoch z 9. 3. 1960.

la z nej vykonštruovať jeden z „málo podobných prípadov, kde protištátna trestná činnosť bola páchaná v tom zmysle, že zakladanie ilegálne sociálnej demokracie bolo spojené s prevádzaním vyzvedačstva.“¹⁵² Celý prípad má však jedno špecifikum, ktoré spočíva v tom, že ho nemožno zaradiť vyslovene len do jednej kategórie politických procesov. Ako naznačili aj samotní organizátori procesu, prelínali sa v ňom dve línie – politická a špionážna. Na jednej strane kauza patrila medzi procesy s funk-

cionármi bývalých politických strán, v tomto prípade sociálnodemokratickej, no na druhej strane išlo o klasický špionážny proces z obdobia už doznievajúcej špionánie. Pre A. Tomečka a ďalších spoluobvinených išlo o veľmi nebezpečnú konštrukciu, z ktorej priam „kričali“ trestné činy velezrady a vyzvedačstva. Pre obvinených bolo šťastím v nešťastí, že proces sa nekonal už v roku 1953 na základe obvinení uvedených v prvej verzii obžaloby. V takom prípade by si niektorí členovia skupiny, medzi

nimi určite aj A. Tomeček, vypočuli z úst predsedu senátu ortieľ trestu smrti, v lepšom prípade doživotného odňatia slobody. Lenže zmenená politická atmosféra po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda sa premietla aj do prípadu Z. Fenclovej a spol. a proces so skupinou prebiehal v intenciách miernejšej obžaloby. Pre A. Tomečka to napriek dlhoročnému trestu odňatia slobody znamenalo nádej, že raz brány komunistických väzníc predsa len opustí.

Branislav Kinčok: Persecution of Former Social Democrats. The case of Anton Tomeček

Former members of the Social Democratic Party in Slovakia belonged to those who became a target of the Communist regime persecution. In particular those who did not identify themselves with the politics of the Communist Party and therefore the Communists labelled them as the so-called right wing of the Social Democracy. After the coup in February 1948 the interest of the State Security in them increased as they were classified as members of the category of so-called former people. The former intelligence officer Staff Captain Anton Tomeček, a person with an exuberant past, was one of the persecution victims. In April 1954 he was sentenced in a political trial against the group led by Zdenka Fenclová for many years in prison. The case had an “espionage” line represented by Anton Tomeček and two other accused persons; its aim was to bring former social democrats in connection with intelligence activities carried out for the British intelligence agency. We have used this case to present different forms of repression against former social democrats in Slovakia, as is a typical example of persecution attacks of the Communist regime in the first half of the 1950-ies. The case has got all signs of show trials taking place from 1948 till 1954, in spite of the fact that Tomeček indeed had contacts with an agent of British Secret Intelligence Service and he tried to participate in intelligence activities. On one hand it was a case that belonged to trials with leading representatives of former political parties, the Social Democratic Party in this case, and on the other hand it was a typical espionage trial from the period of “spy mania” already fading away in that time.

Mgr. Branislav Kinčok (1979)

Absolvent histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je spoluautorom monografií *Slovenskí generáli 1939 – 1945*, *Gustáv Husák a jeho doba* (2015), *Monografia obce Starý Tekov* (2014) a autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

152 ABS, f. VS, V-602 MV, Skupinový spis štátnbezpečnostného vyšetřování proti Z. Fenclové a spol. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave zo 4. 5. 1954, s. 1.

ŽIADOSTI ROĽNÍKOV Z OKRESU VRANOV NAD TOPĽOU O VYSTÚPENIE Z JRD V ROKU 1953

FRANTIŠEK NEUPAUER

Listy roľníkov z okresu Vranov nad Topľou¹ sú unikátnym svedectvom odporu združstevňovania v Československu. Nepriamo poukazujú na nesúhlas s politikou vládnej strany a jej politiky v 50. rokoch 20. storočia a s tým súvisiace nepokoje a bezpečnostné opatrenia zo strany štátu, ktoré neunikli ani pozornosti predstaviteľov Sovietskeho zväzu (ďalej ZSSR).

Vtedajší roľník nebol intelektuál, bol zvyknutý na tvrdú prácu na tzv. dedovizni (pôde svojich predkov). Prečo na východnom Slovensku, ktoré je z minulosti známe roľníckymi povstaniami, začali roľníci písať listy? Nie sú svedectvom „gándhíovskej cesty“ odporu? Po unikátnej štúdií Martiny Fiamovej o bezpečnostnej situácii v Prešovskom kraji v roku 1953² sa aj táto séria dokumentov môže stať dôležitou zložkou skúmania a hľadania skutočností a činiteľov, ktoré by ozrejmlili počiatky vystupovania z JRD v danom období bez preberania zaužívaných interpretácií.

Dňa 23. februára 1949 Národné zhromaždenie prijalo zákon o Jednotných roľníckych družstvách.

Podľa tohto zákona č. 69 z roku 1949 malo v každej obci vzniknúť jednotné roľnícke družstvo, a to na základe dobrovoľnosti a s tým, že pôda ostávala majetkom roľníkov. Na začiatku sa počítalo so vstupom do družstiev i tzv. kulakov (dedinských boháčov), ktorí však nemali zastávať vedúcu úlohu v družstvách. Postupne sa ich status menil a aj tí, čo do družstva vstúpili, boli z družstva vytesnení (bez toho, aby im bola vrátená pôda) a označení za „rozvracáčov“, „záškodníkov“.³

Legislatívne proklamovaná dobrovoľnosť vstupu do JRD bola reálne sprevádzaná násilnosťami v rôznych podobách: psychickej (zastrašovanie), ekonomickej (znevýhodňovanie roľníkov, ktorí odmietali kolekti-

vizáciu; zvyšovanie dávok tzv. kontingentov), fyzickej (šikanovanie, fyzické napadnutie roľníkov). Začiatkom päťdesiatych rokov už boli tisíce⁴ roľníkov a ich rodín postihovaných režimom konfiškáciou majetku, pokutovaním, väznením, vysťahovaním z obce.⁵

Musíme si teda uvedomiť, kto boli tí roľníci, ktorí písali listy v roku 1953. Z pohľadu režimu to neboli najradikálnejší roľníci, ktorých označili termínom „dedinský kulak“. Dedinskí kulaci v tom čase v mnohých obciach už neboli. Boli s celými rodinami presídlení alebo skončili vo väzení a ich manželky boli ponechané s deťmi bez príjmu, pričom ich nikto nechcel zamestnať.

1 V danom období sa nazýval „okres Vranov“.

2 FIAMOVÁ, M.: „Vydejte nám krávy, my družstvo nechceme!“ Bezpečnostná situácia v Prešovskom kraji v roku 1953. *Securitas Imperii*, 2012, č. 21, s. 150 – 181. Pozri aj ŠULEKOVÁ, L.: Odpor roľníkov proti kolektivizácii na východnom Slovensku. In: RAKOVSKÝ, J. – SVOBODA, L. (zost.): *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013. Najnovšie publikačné výstupy z roku 2016 sú dostupné na <http://forumhistoriae.sk/-/de-formovanie-vidieka-v-procese-kolektivizacie>.

3 O ideových zámeroch vzniku JRD a literatúre k danej téme pozri: NEUPAUER, F.: Násilná kolektivizácia a podtatranský región (1948 – 1960). *Pamäť národa*, roč. 11, 2015, č. 3, s. 27 – 45.

Od roku 1951 dochádza k násilnému vysťahovaniu sedliakov aj s rodinami z pôvodného bydliska. To pokračovalo aj v roku 1953. Počas prvých troch mesiacov došlo k vysťahovaniu 358 rodín a v mesiacoch apríl – máj to bolo dokonca 618 rodín. „Na podzim 1953 vydaly úřady dokumenty měnící přístup k soukromě hospodařícím rolníkům, k možnosti jejich vystěhování a konfiskace majetku, v prosinci téhož roku byly zrušeny tzv. kulacké seznamy.“ JECH, K.: *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*. Praha 2001. 252 s.

4 „Úhrnem se podle výpočtů historika Karla Jecha jednalo o 8 246 osob, z toho 3 246 mužů, 2 722 žen, 1 606 dětí a dalších 672 starých a práce neschopných lidí.“ BLAŽEK, P.; JECH, K., KUBÁLEK, M.: *Akce „K“*. *Vyhánění sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech*. s. 10.

5 Pozri HLAVOVÁ, V.: *Kulak – triedny nepriateľ*. Bratislava 2010, s. 158.

Časť z nich pracovala na družstve za tzv. družstevnú jednotku⁶.

Žiadosti o vystúpenie z JRD písali tí, ktorí sa vyhli priamej perzekúcii tak, že vstúpili do JRD, no v roku 1953⁷ viac s pokorou ako s hrdosťou predniesli svoje požiadavky zástupcom JRD a úradníkom komunistickej strany na rôznych postoch s cieľom získať naspäť vlastnú pôdu i príležitosť súkromne hospodáriť na vlastnej pôde. Uvedomili si, že realita spoločného hospodárenia JRD nespĺnila ich očakávania. Zistili si, či našťudovali, že im štátna moc nemôže brániť vystúpiť z JRD, do ktorého vstupovali neslobodne, nedobrovoľne. Neboli to len roľníci z okresu Vranov nad Topľou, ale z celého Prešovského kraja. Otvorene sa hlásili proti „urýchlenej kolektivizácii“ a začali vystupovať z JRD.⁸

Zároveň sa ukazuje, že roľníci nepochopili realitu totalitného režimu, v ktorom neexistuje priestor pre diskusiu, slobodu, či vrátenie súkromného majetku. Späť do reality totalitného režimu ich vrátili listy od okresných predstaviteľov KSS (ukážky niekoľkých listov uvádzame v tejto štúdii).

Väčšina historikov pri hľadaní

dôvodov protestantov a vystúpení z JRD dáva do popredia tri udalosti roku 1953:

1. Smrť Stalina (5. marec) a následne Gottwalda (14. marec).⁹
2. Menovú reformu (1. jún).¹⁰
3. Prejavy prezidenta Zápotockého.¹¹

Ukazuje sa, že niektoré listy roľníkov boli napísané ešte pred tými udalosťami. Čo otvára cestu k prehodnoteniu zaužívaných sumárnych pohľadov na protesty roľníkov.

Po obsahovej stránke sú listy roľníkov z dedín v okrese Vranov nad Topľou (Čemerné, Hencovce, Jastrabie a Kvakovce) svedectvom o násilnej kolektivizácii, informujú, za akých okolností podpísali prihlášku do JRD. Zároveň sú malou sondou do života roľníkov, ich zmýšľania. Nie menej dôležitá je jazyková a literárna stránka korešpondencie.

Väčšina listov je adresovaných zástupcom JRD, no našli sa aj roľníci, ktorí našli svojho adresáta na úrovni kraja, povereníctva, ba dokonca písali listy aj novému prezidentovi Československa Antonínovi Zápotockému. Následne cez Krajské národné výbory (odbor poľnohospodárstvo) sa od miestnych predsta-

viteľov žiadala odpoveď na ponosy roľníkov z kancelárie prezidenta.

Neskúmali sme, aký bol ďalší osud samotných listov a tých, ktorí ich písali. Chýbajúci pohľad oral history na situáciu v sledovanom okrese môže byť predmetom ďalšieho bádania, aj keď niektoré odpovede na niektoré otázky sa nachádzajú v štúdiách iných autorov. Napr. v správe sekretariátu ÚV KSČ o situácii v Prešovskom kraji z 26. októbra 1953 čítame: „*Proti sedláckym vystupujícím z JZD nasadily komunistické orgány bezpečnostní složky, venkov obsadilo vojsko.*“¹² Samotný zásah hovorí o strachu z roľníkov, no rovnako aj o strachu predstaviteľov Československa zo ZSSR, ktoré tlmilo razantný postup našich bezpečnostných zložiek. Boli to práve predstavitelia ZSSR, ktorí sa báli, aby vzbury na východe Slovenska neovplyvnili dianie v ZSSR, preto žiadali o prerušenie násilnej kolektivizácie.¹³

Dovoľme si poznamenať, že situácia na východe Slovenska ovplyvnila životy roľníkov v celom Československu. „*Na podzim 1953 vydaly úřady dokumenty měnící přístup k soukromě hospodařícím rolníkům, k možnosti jejich vystěhování a kon-*

- 6 Družstevná jednotka bola podielom člena družstva na výsledku hospodárenia JRD. Jej výška bola v každom JRD rôzna. Skladala sa zo mzdy a naturálií.
- 7 Rok 1953 sa nedotýkal len roľníkov, ale aj iných oblastí sociálneho a hospodárskeho života v krajinách pod kuratelou Moskvy. Podrobnejšie PERNES, J.: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha 2016, 412 s.; BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Od diktatury k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava 1995, 196 s.
- 8 BARNOVSKÝ, M.: Prestávka medzi prvou a druhou etapou kolektivizácie. In: RAŠTICOVÁ, B. (zost.): *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště 2002, s. 237.
- 9 Medzinárodný kontext pozri IORDACHI, C. – BAUREGAMPER, A.: *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. [Kolektivizácia poľnohospodárstva v komunistickej východnej Európe]. Budapest 2014, 502 s.
- 10 Podrobnosti k menovej reforme boli zverejnené v novinách Rudé právo. *Rudé právo*, roč. 33, č. 151, 1. 6. 1953.
- 11 „*Ve druhé polovině roku 1953 pronesl prezident Antonín Zápotocký několik projevů, které se zásadně dotýkaly dosavadních praktik zemědělské politiky KSČ, ztělesňované pro venkov nevybraně prosazovanou kolektivizací. Po srpnovém projevu k dělníkům na Klíčavské přehradě a zářijovém vystoupení na zasedání ÚV KSČ promluvil ve Stěžerách konečně přímo k zemědělskému publiku.*“ URBAN, J.: Tváří k venkovu. Vystoupení Antonína Zápotockého ve Stěžerách. *Paměť a dějiny*, roč. 7, 2013, č. 3, s. 32 – 46.
- 12 FIAMOVÁ, M.: „*Vydejte nám krávy, my družstvo nechceme!*“ Bezpečnostná situácia v Prešovskom kraji v roku 1953. *Securitas Imperii*, 2012, č. 21, s. 150 – 181.
- 13 O tom, že aj malý slovenský národ môže mať vplyv na dejinné udalosti svetového rozmeru, hovorí nielen strach ZSSR z udalostí na Slovensku v roku 1953, ale aj realita 25. 3. 1988 (Sviečková manifestácia v Bratislave), ktorá aj podľa slov nemeckého ministra zahraničných vecí (odzneli dňa 3. 10. 2016 na pôde nemeckého veľvyslanectva v Bratislave) ovplyvnila pád Berlínskeho múru. Archív autora, príhovor ministra zahraničných vecí Nemecka v Bratislave 3. 10. 2016.

fiskace majetku, a v prosinci téhož roku byly zrušeny tzv. kulacké seznamy.¹⁴ O niekoľko mesiacov neskôr X. zjazd KSČ (11. – 15. jún 1954), akceptoval sovietske odporúčania, medzi ktoré patrilo i tolerovanie „prestávky v kolektivizácii“. K novej vlne združstevňovania došlo v roku 1957.

Texty uvádzame v pôvodnom znení bez gramatických úprav. V prípade, ak je text nejasný, uvádzame v hranatej zátvorke pomocné slová, či písmená. Texty sú len ukážkou korešpondencie ďalších roľníkov. Desiatky podobných listov z obcí Čemerné, Jastrabie, Hencovce, Kvakovce a iných obcí sa nachádzajú v Štátnom archíve vo Vranove nad Topľou vo fonde Okresný národný výbor Vranov nad Topľou.¹⁵ Okrem listov roľníkov uvádzame aj odpoveď štátnych úradov na listy roľníkov.

Pre plastickejšie pochopenie situácie v okrese Vranov nad Topľou na začiatku roku 1953 si dovoľme odcitovať z prejavu vedúceho okresného družstevného oddelenia súdruha Behúna na prvej okresnej konferencii družstevníkov vo Vranove dňa 20. januára 1953, ktorý zaznel pred 132 delegátmi družstiev, 27 delegátmi z obcí, kde JRD nevzniklo a desiatkami hostí.¹⁶ Behún na schôdzi označil za priekopníka budovania socia-

lizmu v okrese súdruha Františka Homolku, vyzdvihol úlohu prezidenta Klementa Gottwalda i súdruha Stalina a poukázal na to, ako „banda sprisahaneckého centra Slánskeho a spol.¹⁷ sa snažila mariť úkoly vynesené IX. zjazdom našej strany.“ Následne v prejave poukázal na „sprisahanecké centrá“ v okrese. „Títo sprisahaneckí banditi mali svoje rozvedky aj v našom kraji a svojich pomáhačov (...) dôkazom toho je prípad v našom okrese, kde do roku 1951 bačoval bývalý poslanec Mulár aj s prívržencami. Založili jediné jedno JRD v obci Sol, ktoré malo len málo členov a slabé základy. No, ale po odhalení bandy Slánskeho a spol., taktiež Pšeničku a spol., a v našom okrese po odhalení Bielej légie a po vydaní vládneho uznesenia strany a vlády o rozšírení a zakladaní JRD zo dňa 3. júna 1952, ktoré uznesenie stalo sa zákonom a pod vedením OV KSS a súdruha vedúceho tajomníka Holomeka a predstaviteľov ONV zrodilo sa v našom okrese 24 JRD III. typu, čiže nových továrni na živočíšnu a rastlinnú výrobu, čím sa zaistila vyššia úroveň pracujúcich a výživa nášho obyvateľstva do budúcnosti a upevnil sa svetový mier.“¹⁸ V prejave poukázal na odpor kulakov („najnebezpečnejších, najnenávidenejších triednych nepriateľov“), ktorých „...intrigy boli rozbité na prach.“¹⁹ Následne zaznel pre-

jav okresného pôdohospodárskeho referenta Hudackého, v ktorom vykreslil štatistické údaje o počte JRD v okrese. „K 30. októbru 1952 vo vranovskom okrese založili družstevníci 24 JRD III. typu a 24 JRD rozoralo medze t. j. asi 51% zo všetkých obcí v okrese. V JRD II. a III. typu je združstevnené 2 109 roľníckych usadlostí s výmerou poľnohospodárskej pôdy 13 772 hektárov. Výmera pôdy v JRD činí 45% všetkej poľnohospodárskej pôdy a 43% ornej pôdy v okrese Vranov. V JRD v rámci okresu je združstevnené celkom 48% roľníckych usadlostí.“²⁰ Takýto enormný nárast JRD bol možný len vďaka silnej agitácii, ktorej sa roľníci nedokázali ubrániť ani „...útekom do poľa, skrývaním sa v stodole, alebo tým, že vôbec nespávali doma v posteli.“²¹ Zjazd ukončili záväzkom rozšíriť chov hovädzieho dobytku, ošípaných a kráv; záväzkom vylúčiť z družstiev dedinských boháčov a špekulantov a pod. Hlavný cieľ: „Do konca roka 1953 zaväzujeme sa rozšíriť členskú základňu a založiť vo všetkých obciach nášho okresu JRD, a tak previesť úplnú kolektivizáciu poľnohospodárstva v našom okrese.“²²

V kontexte uvedomenia si situácie v republike a v okrese nadobúdajú listy roľníkov svoj plný význam a vážnosť.

14 PERNES, J.: Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1948 – 1960. *Forum historiae*, roč. 10, 2016, č. 1.

15 Publikované listy sa nachádzajú v Štátnom archíve vo Vranove nad Topľou (ďalej ŠA VV), fond Okresný národný výbor Vranov nad Topľou (ďalej ONV VV), šk. č. 144 a šk. č. 145. Zároveň chcem poďakovať pracovníckam archívu za spoluprácu počas bádania archívnych fondov.

16 ŠA VV, f. ONV, inv. č. 228, šk. č. 144, zápisnica.

17 Žaloba proti vedení protistátného spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. *Rudé právo*, 20. 11. 1952, s. 3. Dostupné na <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1952/11/20/3.png>.

18 ŠA VV, f. ONV, inv. č. 228, šk. č. 144, zápisnica.

19 Tamže.

 Po skončení prejavu nasledovala voľba čestného predsedníctva, ktorého členmi sa stali: s. Jozef V. Stalin, s. K. Gottwald, s. A. Zápotocký, s. V. Široký, s. Bierut (prezident Poľska), s. Kim Ir-sen a i.

20 V danom období bolo v celej republike 8 656 JRD (asi 40% z celkového počtu obcí). ŠA VV, f. ONV, inv. č. 228, šk. č. 144, zápisnica.

21 Tamže.

22 Tamže.

ČEMERNÉ

Obec Čemerné je v súčasnosti mestskou časťou mesta Vranov nad Topľou. Podľa sčítania obyvateľov v roku 1930 malo Čemerné 2 011 obyvateľov.

V texte uvádzame šesť listov z danej obce. Ján Soták vo svojom liste zdôrazňuje výraz poukazujúci na

osobné vlastníctvo („vlastných pozemkov“). To sa opakuje aj v iných listoch z obce Čemerné. V liste Žofie Vasilovej nie je uvedený dátum napísania listu. Na rozdiel od väčšiny listov nie je adresátom JRD, ale Miestny národný výbor (ďalej MNV). V liste Jána Šusta je vykreslený proces

násilnej kolektivizácie: „nevstúpil som dobrovoľne“, „nepodpísal som“. Poukazuje na „oslovenie manželky“ a nie roľníka, vyhrážanie sa zhabaním majetku i reálne súdne predvolanie spojené s vyhrážkami väzenia.

Vec žiadosti vystúpenia z JRD²³

Žiadosť.

Podpísaný Ján Feník nar. XX.XX.XXXX²⁴ v Čemernom okr. Vranov. Žiadam o vystúpenie z JRD a to preto, svoju žiadosť odôvodňujem nasledovne:

Mám pozemku 1,80 ha²⁵ ostatné pozemky sú mojej manželky. Nakoľko so [som] robotníkom na JRD som nepracoval, ani ďalej pracovať nemôžem. Preto som nutený vystúpiť z JRD.

Podľa vzorových stanov článku druhého zo dňa 16. nov. [novembra] 1952²⁶ vystupujem z JRD a svoju členskú prihlášku zrušujem od dnešného dňa.

Čemerné 16. IV. 1953

Ján Feník

Jozef Leško Čemerné d. XX²⁷

Cemerné 27. IV. 1953

Titt

J.R.D. v Čemernom²⁸

Žiadosť o prepustenie člena z J.R.D. Podpysaní Jozef Leško obyvateľ obce Cemerne.

Okres Vranov uctyvám posím o prepustenie člena J.R.D svoju žiadosť odovodniťujem stym, [že] som na 100% invalid som hlúchonemý. Som²⁹ pritom stavé odovový a chovam 2 malo letné dietý. Tak že spoločnu hospodarskú pracú konať memožem [nemôžem ani] ni som [s]chopný.

Dalej prihlasujem z tym že dom a pozemký nie su mojím samým vlastným majetkom tak že polovica je ú sirvot [sirôt] tak že chcem ďalej sukromné hospodariť aby moje pozemký bolý vratena späť

Dufam že moja Žiadost prajné [bude] vybaveno začo vam vopred ďakujem a ostavam s pozdravom

Petrocnický uspech

Jozef Leško

23 ŠA VV, f. ONV VV, list Jána Feníka, šk. č. 144.

24 Anonymizovaný dátum narodenia.

25 ha = skratka plošnej jednotky hektár.

26 Zákon o zemédělské dani č. 77 z 11. 12. 1952, ktorý podpísal Gottwald v. r., Dr. John v. r., Zápotocký v. r. a Kabeš v. r. a bol publikovaný dňa 22. 12. 1952 v § 15 taktiež jasne infomoval o dobrovoľnosti roľníkov zotrvať v JRD „Přestane-li zemědělec během roku být členem jednotného zemědělského družstva, vyměří se mu zemědělská daň na tento rok jako samostatně hospodařícímu zemědelci.“ Sbíрка zákonov republiky Československé. část 37, 1952.

27 Anonymizované číslo domu.

28 ŠA VV, f. ONV VV, list Jozefa Leška, šk. č. 144.

29 Podčiarknuté pisateľom textu.

od. Ján Soták, Čemerne' č.d. 246. Vranov Topľou.

Vec: žiadosť vrátenia vlastných pozemkov
a výstup z JRD.

Titl.

JRD, Čemerne'

Podpísaný Ján Soták žiadam o vra-
tenie vlastných pozemkov a výstup z JRD.

Svoju žiadosť odvodňujem nasledovne:

1, Nakoľko som nemocný a pracovať
na poliach JRD nemôžem. Na svojom
mám pomoc, ktorú mi poskytujú
deti a manželka.

2, Som zamestnaný a pracujem
ako robotník, preto na dvoch
miestach nemôžem pracovať.

Na svojom som pracoval či pred
pracou ráno alebo večer po práci
na pomoci rodiny.

Dúfam, že mojej žiadosti bude
vyhovelno, a, že nájde u Vás čo naj-
väčšie porozumenie.

Ostavam spozdravom.

Češť práci.

J Milstny Narodni Vylbor Čemerné
Podpisana Žofia Vasitová žiadam vrátenie
svojich pozemkoch J. E. R. D. Troju žiadost odo
vodnijem tim. Prínutili ste ma so veľkým stra-
šením a s bleskovkô aby som stupila do J. R. D.
Ja som sa odvolovala, že ja nemam mnoho pozem-
koch, a mój muž už 10 rokov zamestavaní, a ja nemô-
žem na J. R. D. pracovať. Vy ste mi sľubily že takým
malým roľníkom sa pozemky odmerjavu len sa podpisat.
Teraz už je doba na patie a sadenie a dosiaľ ešte
nemam nič. Dufam že mi mojej žiadosti vyhovieťe a
a pozemky odmerjate.

Praci Čest
Žofia Vasitová
Čemerné

Ján Šust roľník Čemerné

Žiadosť o vrátenie vlastných
pozemkov.

Podpisany Ján Šust narodený [REDAKOVANÉ]
žiadam o vrátenie vlastných pozemkov
ktoré boli sčlenené súhlasne žiadam
o vystúpenie z J.R.D.

Moju žiadosť odvodňujem.

Vstúpil som dobrovoľne do J.R.D. bo čo viac
som ani nepodpisal len manželka lebo
ja oslovili že keď nepodpíšete tak nám
zhrabu dobytok potom aj siidne predvolane
som dostal a len preto aby som podpísal.
lebo keď nepodpíšem budem zatvorený.

Žiadam o rišovení mojej
žiadosti

Čist' prási

Ján Šust

Jan Gazda, št. Rolník Čemerne č. d. 59

Vec Žiadosť o vypustenie z J.R.D.

Čemerne 10/IV. 1953

Sudr. Správe J.R.D. v Čemernom

Štore menovaný uctive prosim o vypustenie z Jednotného Rolníckeho družstva do ktoreho som vstupil iba pod natiakom. Nakoľko Obec Čemerne sa neusúhlasila na spoločnom obrábaní pody preto i ja prosim aby som bol z J.R.D. Vypusteny a svoje pozemky obrabal sam.

Povinnosti voči našmu státu su mi známe a chcem ich poctive plniť.

Ja priaznive vybavenie mojej žiadosti vopred dakujem

Práci čest'

Jan Gazda št.
Rolník

JASTRABIE

Obec Jastrabie mala v roku 1950 len 64 domov a 351 obyvateľov. V roku 1992 107 domov na 387 obyvateľov. V súčasnosti má obec 462 obyvateľov.

„V lete roku 1952 bolo aj v Jastrabí založené JRD pod nátlakom.“ Tento „húfný nábor“ však nemal dlhú

životnosť. Na jeseň roku 1953 JRD prakticky neexistovalo. „Tí roľníci, ktorí kládli dlhšie odpor a mali väčší majetok boli vyhlásení za dedinských boháčov. Z Jastrabia bola takto násilne vysťahovaná rodina Kochanová do dediny Svetlice v okrese Humenné.“³⁰

Spoločné hospodárenie všetkých

roľníkov v obci Jastrabie (okrem vyvezenej rodiny Kochanovej, ktorá žila vo vysťahovalectve a v zlých sociálnych podmienkach) začalo v roku 1959.

V texte uvádzame štyri listy z danej obce.

Okresný Narodný Vibor

IX. ref. Vranov

Žiadosť o vystupenie z J.R.D.³¹

Žiadam o vystupenie z JRD. Do drustva som bol len natený [nútený]

Vystupujem preto, lebo chcem ďalej plniť stopercentne svoje dodavkové povinnosti

Za Vibavenie mojej žiadosti vám vopred dakujem

Michal Demčák

Jastrabie

Praci češť.

Juraj Sukovsky, roľník Jastrabie, okr. Vranov n/T.³²

Vec: Žiadosť o prepustenie z J.R.D. v obci Jastrabie.

P.T. Okresny narodny vibor IX. ref. Vranov

Podpisany Juraj Sukovsky maloroľnik Jastrabie³³ uctivo prosim a žiadam o prepustenie z Jednotneho roľnickeho drustva v obci Jastrabie.

Som vlastníkom pody vimere 3 h. 50 a.³⁴

Svoju žiadosť odovodňujem tím že som nemocny trpim silnim reumatizmom a manželka je tieš upelne niezdrava [nezdravá] tak že ja nemožem pracovať v J. R. D. abi som mohol viživiť sam seba ai [aj] manželku. Prihlašku do J.R.D som podpisal nie dobrovoľne ale násilnie [násilne]. Vihražali mi vseľiakym [Vyhrážali sa mi všelijakým] sposobom. tak prosim Vas vihovte mi mojej žiadosti za čo Vam vopred dakujem

Z uctu a z pozdravom som

Juraj Sukovsky roľnik

Jastrabie

Okr Vranov

Praci češť

20 VI 1953

30 DŽAMA, J.: *Jastrabie nad Topľou – 630 rokov*. OÚ Jastrabie 1993, s. 106.

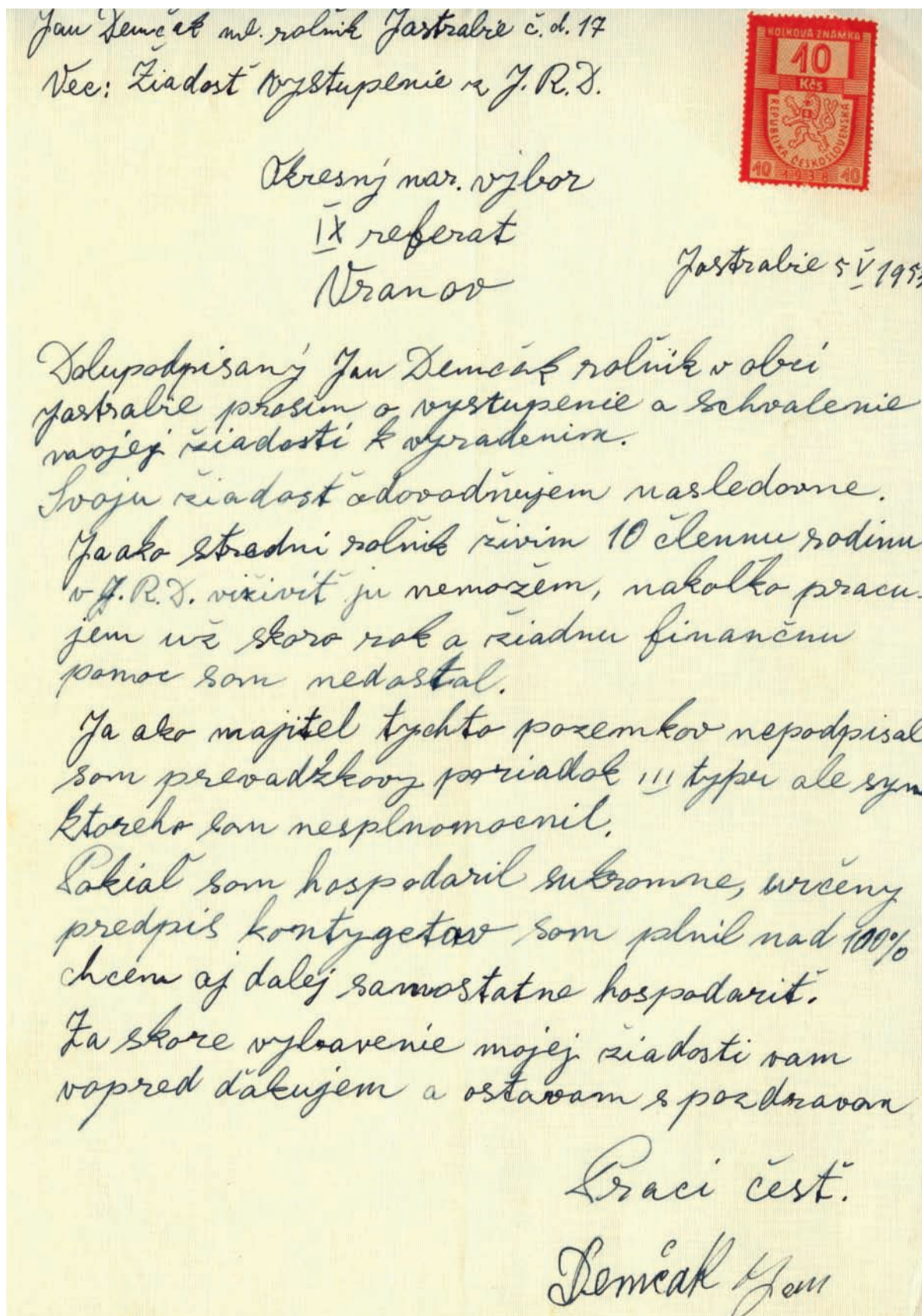
Archív autora (AA), komunikácia s OcÚ Jastrabie (T. Petrigová).

31 ŠA VV, f. ONV VV, list Michal Demčáka, šk. č. 144.

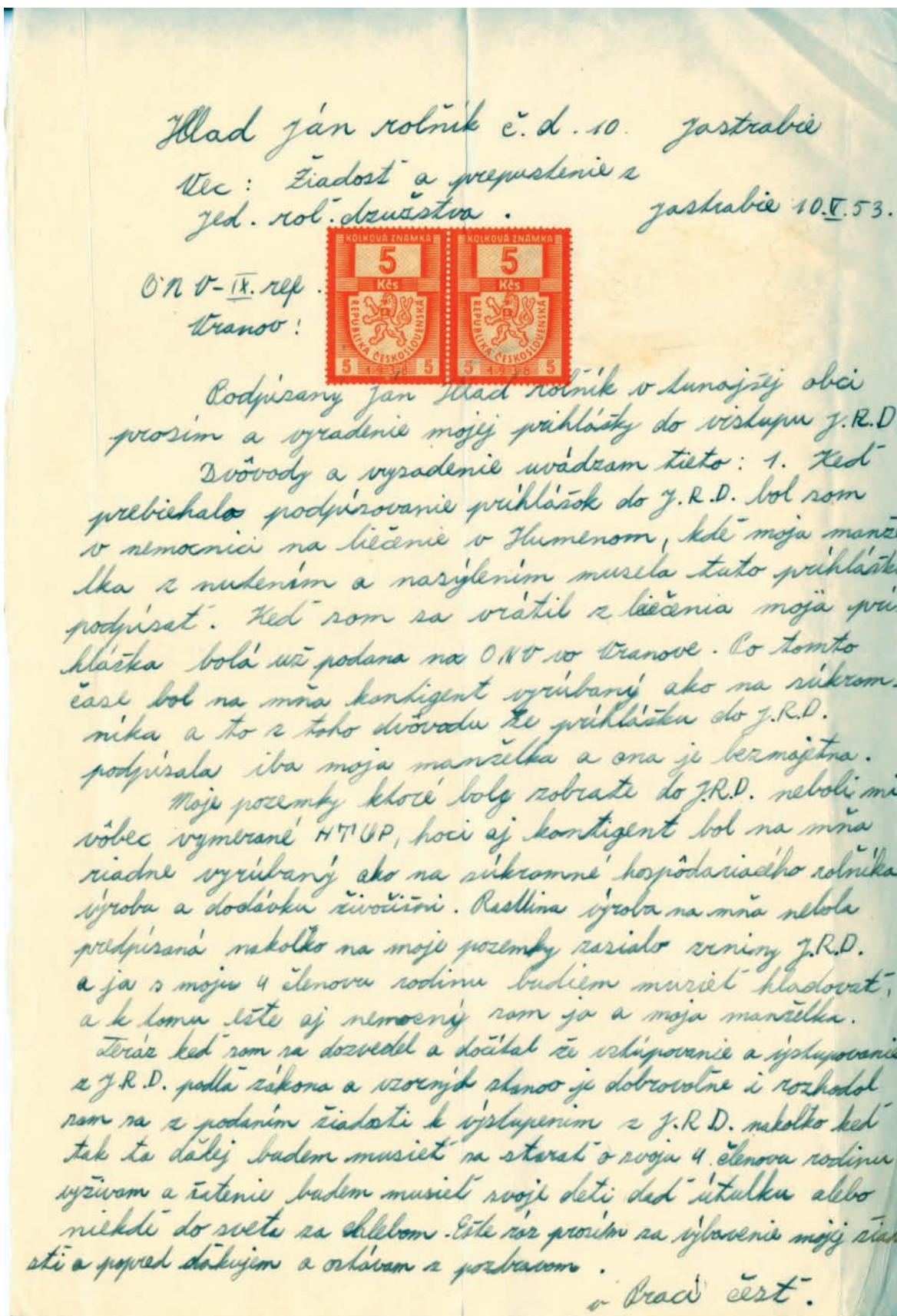
32 ŠA VV, f. ONV VV, list Juraja Sukovského, šk. č. 144.

33 V obci Jastrabie nebol sústredený chov dobytky (rovnako v obci Čemerné, Hencovce, Továrne, Jusková Voľa a Rudlov), a preto roľníci žiadali len o vrátenie pôdy.

34 3 hektáre, 50 árov.

List Jána Demčáka z Jastrabia z 5. mája 1953 Obecnému národnému výboru (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

List Jána Hlada z Jastrabia z 10. mája 1953 Okresnému národnému výboru vo Vranove nad Topľou

(Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

HENCOVCE

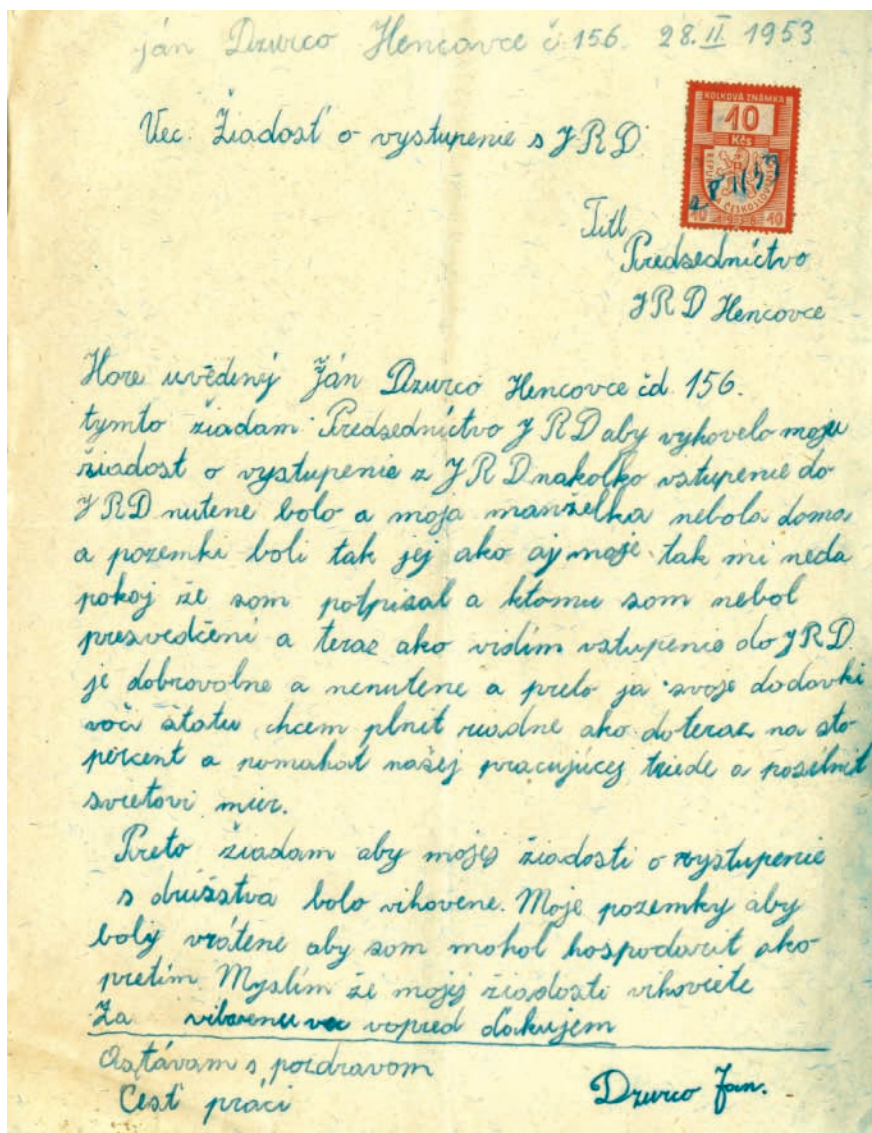
Po skončení druhej svetovej vojny patrila obec Hencovce medzi 13 obcí v okrese, ktoré boli označené za „úplne spálené a vojnou zničené“. Pred vojnou bolo v obci 152 domov a po vojne bolo 91 úplne spálených a 51 čiastočne zničených. K 1. marcu 1950 bol počet obyvateľov 822 a počet domov 155.³⁵ V obci Hencovce v roku 2015 žilo 1 342 obyvateľov.³⁶

List Jána Dzurca z Hencoviec

z 28. februára 1953 predsedníctvu JRD Hencovce je jasným svedectvom odmietnutia združstevňovania ešte pred úmrtím Klementa Gottwalda a Stalina. Roľník sa zaväzuje plniť kontingenty. V liste používa frazeológiu vtedajšie doby „posilniť svetový mier“, „pomáhať našej pracujúcej triede“.

Odpoveď na list Jána Dzurca z Hencoviec z Okresného národného

výboru vo Vranove zo dňa 6. marca 1953 je zaujímavý aj z pohľadu argumentácie štátneho úradníka: „*podpísal si prihlášku, tak aj prevádzkový poriadok III. typu vlastnou rukou*“; nechýba „otcovské napomenutie“, poukázanie na obdobie kapitalizmu, nepriateľstvo kulakov, ktorých čaká trest.

List Jána Dzurca z Hencoviec z 28. februára 1953 predsedníctvu JRD Hencovce (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

35 Podľa informácií autorov monografie o obci Hencovce žilo v obci (v roku 1950) 997 obyvateľov. Podrobnejšie: KÓNYA, P. – MICHNOVIČ, I.: *Dejiny Hencoviec*. Hencovce 2006, 198 s.

36 V roku 2015 žilo v obci 1 342 obyvateľov. Viac informácií o obci dostupné na <http://www.hencovce.sk>.

Okresný národný výbor vo V r a n o v .

vo Vranove dňa 6.III.1953

IX/2-175/1953.

Zn.

Predmet:

Ján Dzurca Hencovce

odpoveďna žiadosti o vystúp z JRD.

V á ž e n ý súdruh družstevník!

Družstevné odd.IX.referátu dňa 28.II.1953 obdržalo tvoju žiadosť,ktorí si si podal o vystúpenie z JRD na ktorú Ti od-povedáme následo vne.

Naša strana a vláda na základe 3.VI.1952 vydala usnesenie o rozširovaní členských základní JRD a o zakladaní nových JRD III a IV typu Na tomto základe do JRD vstúpilo stozisíce malých a stredných roľníkov našej ľudovodemokratickej republiky,ktorí si usnesenie strany a vlády zobrali za svoju zákonitosť a ktorí chcēju a buduju socializmus,čím zaistuju budúcnosť pre naše najmladšie generácie,to je ktajší život,ale ako sme ho mali my za kapitalizmu.

Ako Ti je známe,že tohoto roku v Prahe bol celoštátny sjazd družstevníkov,na ktorom sa schválili nové vzorové stanovy t.j. vzorové stanovy družstevníkov a na základe je dnom 1.III.53 vydaný zákon na ochranu družstiev III a IV typu,to je zákon na ochranu socialistického sektoru. To znamená,že naše družstva III a IV typu sa staly socialistickým sektorom a sú chránené týmto zákonom.Kto by sa pokúsil rozbiť tie naše JRD ,v nich sabotovať a mariť socialistický sektor,to znamená,že sa dopúšťa zločinu proti socialistickému sektoru a výstavby socializácií dediny a výstavby socializmu vôbec.

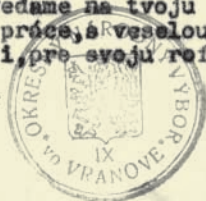
Do JRD si vstúpil na základe širokej presvedčovacej kampane,ktoraj sa dostalo aj Tebe,počta usnesenia strany a vlády kde si podpísal jak priháňku,tak aj prevádzkový periódok III typu vlastnou rukou. To znamená,že z JRD môžeš vystúpiť ale len pred uplynutím 6 mesiacov trojročnej lehoty a to po zatve,čiže to znamená že môžeš vystúpiť z JRD až o 3 roky.

U svojej žiadosti uvádzaš,že si nebol dostatočne presvedčený o rozvoji JRD a podobné nesmysly,čo sa však nezakladá na pravde.Nuž či sa Ti treba presvedčovať?Postav si otázku milý družstevníku,ako môžeš zaistiť lepší život svojej rodine? Aký si mal život za kapitalizmu?keď si ne nemal kde pracovať keď tvoje deti vystierali k Tebe ruky a prosily o kúsok aspoň suchého chleba a Ty si čo urobil? odvrátil si bolestne svoju tvár lebo si im nemohol poskytnuť,lebo si nemal možnosť.A čo robil dedinský boháč ? Chodil s rukami zastrčenými vo vrecku a uškieral sa na Teba,vyšmieval sa,že Ty si chudobný nemáš č-o svojim deťom do úst položiť. Takto bolo vtedy,za kapitalizmu,keď vládli dedinský boháči,na ktoré žele se zradcom Tisom.

A preto radím Ti,aby si sa nenechal svádzať s pravex pravej cesty, s cesty socializmu triedným nepriateľom dedinským boháčom na cestu Tvoju vlastnej záhuby do ktorej sa chce vrhnúť triedný nepriateľ nášho ľudu dedinský kulák,ktorý bude v krátkom čase odhalený.Tieto naši úhlavní nepriatelia ktorí nielen Tebe,ale aj ostatných v obci Hencovce svádza se správnej cesty na cestu záhuby.Tento úhlavný nepriateľ však bude prísne potrestaný a odovzdaný do rúk spravodlivosti.

Takto Ti odpovedame na tvoju žiadosť,ktorí si podal o výstup z JRD.Teda chyt sa znovu do práce,s veselou myslou a s chuťou,lebo veď pracue ješ pre seba,pre svoje deti,pre svoju rodnú vlasť čím posilniš svetový mier!

vedúci družstevného odd:

prednosta IX.referátu:

KVAKOVCE

Obec Kvakovce má v súčasnosti 447 obyvateľov. JRD v obci vzniklo v roku 1951.³⁷ Listy roľníkov z obce Kvakovce boli písané len niekoľko týždňov po tom, ako kvakovskí družstevníci obdržali darom od predsedu vlády Viliama Širokého dňa 19. júla 1953 motorovú striekačku DS-16/45-S. V tých dňoch zaznievali oslavné chvály na JRD: „*môžeme ho zaradiť medzi prvé vo vranovskom okrese*“, „*ľudia pochopili družstevnú myšlienku a vybudovali si JRD na pevných základoch*“. Tajomník MNV Humeník v ten deň (uvádzam v pôvodnom prepise – pozn. autora): „*vyzdvihol ostrážitosť členov JRD v obci Kvakovce a MO KSS, ktorá huževnate bojuje za družstevnú myšlienku a každý pokus nepriateľa o narušení chodu JRD likviduje v zárodku a ubezpečim zástupcov ÚVKSS, že ešte huževnatejšie budú somknutý okolo našej strany a nášeho milovaného prededu vlády s. Širokého.*“³⁸

V nasledujúcich listoch si môžeme prečítať o rôznych motiváciách, ktoré viedli roľníkov k vystúpeniu z JRD. Nechýba poukázanie na nedodržanie sľubov, či zlé medziľudské vzťahy vo vnútri družstva. List Jána Ritocha z Kvakoviec z 15. augusta 1952 je datovaný už do roku 1952. Myslíme si, že dátum (resp. rok) nie je presný nakoľko bol list archivovaný medzi listami z roku 1953. List poukazuje na neschopnosť „vyživiť členov rodiny“ v dôsledku vzniku JRD a zároveň citlivo pomenováva násilnú kolektivizáciu slovami: „nesprávnym presvedčaním“. Medzi listami zaujal pozornosť list Andreja Jevčáka adresovaný prezidentovi A. Zápotockému z 29. júla 1953. V liste sa píše o vylúčení z družstva „prihlášku mi hodil na stôl“, ako o dobrovoľnej snahe roľníka opustiť JRD. Na druhej strane na sťažnosť, že mu bol „vyrúbaný vysoký kontingent“ prišla odpoveď od predsedu MNV Kva-

kovce z 5. októbra 1953: „*Menovaný v žiadosti uvádza že mu MNV predpisalo vysoký kontingent. Podotikame že dodavku predpisovalo zmocnenec-ký aparad a nie MNV.*“ Inými slovami – zbavovanie sa zodpovednosti za represálie v obci poukázaním na štátne nariadenia. Následne bol roľník obvinený, že je „*bývalý špekulant a manipulant.*“ V závere listu sa Ondrej Jevčák (v úvode je napísané meno Andrej³⁹) dotýka aj témy menovej reformy a nedodržiavania platných pravidiel pri zmene peňazí.

Žiadosť Jána Gdovina z Kvakoviec je adresovaná poverenictvu poľnohospodárstva (asi) z júna 1953. Ján Gdovin bol vylúčený z JRD po štyroch mesiacoch od vstupu do družstva. Situácia, ktorú opisuje, sa týkala aj ďalších roľníkov. V odpovedi na tento list sa predseda MNV zameriava viac na činnosť sťažovateľa, ako na vyvrátenie podnetov napísaných v liste Jozefa Gdovina.

Kvakovce, 15. VIII. 1952

Žiadosť.

Vec opravna J.RD Kvakovce.

Žiadam o prepustenie z J.R.D ja dolu podposany. Jan Ritoch narodení XX.XX.XXXX. Žiadam o vidane prihlášky ktoru som podpísal do JRD. Svoju žiadosť odvolujem [odvolávam] nasledovne.

O dôvodne [Odôvodnenie].

Do roku 1952 som obhospodaroval vlastne pôdy 4.30 ha a som riadne plnil svoje dodavkove predpisane povinnosti. V roku 1952 pri zakladani JRD nespravnim presvedčovanim stal som sa aj ja členom jednotného roľnickeho drustva. Nakoľko ja za svoju poctivu pracu nemožem vyživiť päť členovu rodinu. Preto laskave žiadam o prepustenie z JRD.

Čakám odpoveď

Jan Ritoch

Na konci listu Jan Ritoch dopísal:

„*Ja som spokojenia [z pokolenia] chudobného moja matka mala 50 kadratnich šiach 13 roky mi sluzel a to od 10 roky do 23 roky. 32 roku mi že oženel a pošol mi ku vojsku 18 mesiaci mi bul. 35 roku mi začal hospodaric a na čieho mi že zmahal žena mala 1 hektar poľa. Kontingenti mi mal spelnene každý rok jake nam buli vyrubane.*“

37 Dostupné na <http://www.domasacity.sk/sk/obce/kvakovce/o-obci>.

38 ŠA VV, f. ONV VV, adm. spisy, šk. č. 145, Dar s. predsedu vlády V. Širokého obci Kvakovce.

39 Podľa údajov ÚPN bol Andrej Jevčák odsúdený z politických dôvodov ľudovým súdom vo Vranove nad Topľou a po roku 1989 bol rehabilitovaný.

Michal Pavučko. Kvakovce č 81 Kvakovci. 15. 1953.
Žiadosť o vystúpenie z družstva.
Podpisom Michal Pavučko. narodení. [REDACTED]
žiada o vystúpenie z družstva a vrátenie mojej
vlastnej pody. Ktorá mi bola vzata do j. r. d.
Kvakovci Prosím správu j. r. d. Kvakovci
aby mi moju vlastnú podu vidali vo výmere
sku vzali Lebo chcem pracovať na svojom
vlastníctve. Tak ešte prosím správu
jednotného roľníckeho družstva aby mi
bola moja práca čestne odmeňena
Za vybavenie opred ďakujem
s pozdravom
Praci čest

List Michala Pavučku z Kvakoviec správe JRD (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

Kvakovce 13. VIII. 53.

Vec. Žiadosť o prepustenie z J. R. D.

vd Maria Tutkova nar. v Kvakovciach

žiadam o prepustenie z J. R. D.

v Roku 1952. stupila som do družstva

preto lebo mi slubovali že budeme mať
všetkoho dost, ale do takého času nemom
žiadne vy hodi la len same trapeňe

a zrada, Preto z družstva vystupujem

Ažadam aby mojej žiadosti a vylučení
z družstva bolo vyhovena a živý i mŕtvy
inventar bol vratený nazad.

Praci čest!!

Kvakovec. 29. VII. 1953.

Účel: Žiadosť;

Sill.

Prezident Čsl. republiky
pád. Zápotocký
v Prahe;

Meno: Andrej Jevčák
nar. [redacted] v Kvakoveckach ako občan Čsl.
republiky uctievam proti pád. Prezidenta Zápotockého aby
mi bolo mojej žiadosti vykonané v ktorou sa štatútom
na uvedené miesto kompetentné úradí v našej
obei a okrese;

Uvod: prečo a s akých dôvodov
sa štatútom udavám sprave a presne kôrdi dotaz;

Meno: Andrej Jevčák, Kvakovec som tiež prebyvajúci
ako mala polievka plachet tka. ornej pôdi, nachádza-
júca sa v Obyčlivarskej oblasti, ako ričník šest
člonej rodiny ktorý už triedi po ukončení
výroby pôdohospodárskych práci soje v prírodných
prírodných práci v každých prémiiach našej Čsl.
republiky aby som ponúkol plniť záväzky plán.

Dalej uvádzam tie dôvody moje predpísané dodávky
rastlinnej a živocístej výroby som plnil pod to
prerub; keďže je našej obei bolo založené J.R.D.
10. VIII. 1952. keď som vstúpil aj ja ako člen členstva,
keďže z financiech dôvodov so ukončením našej
spoločnej hospodárskej práci som odšiel
zase ako na jednotlivom brigádu do každého
do prémiiach na oshravsko keď predovšetkým

List Andreja Jevčáka z Kvakoviec prezidentovi A. Zápotockému z 29. júla 1953 (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

pracujem do dverí, podobitiam se na
 kuto brigadu som odesiel so priklasom
 všetkých plôch predstavených našej
 obei, pretože ostala doma sama
 manželka so širokou perazatremima
 dieťmi; Dalej uvádzam se v našej obei
 bol posrední kovadzi dobytok kde
 dala aj moja manželka jediné kraven
 do spoločného dovu ako povýšei člen J.R.D. dalej
 uvádzam se moja manželka doma predostavala
 žiadne pohovkyvave lenkyj na cukor co som mal
 aj moj predpisany kvantitub vprech splnenu na
 slo preml, dalej predostavala takalaci list na
 domacu sakalacku vare jej bolo odmietnuto ba aj
 vjadavou, vtedy sta sa tajomnikom M.N.V.
 manželka Jurajom vojtkom se nemosi povye
 mala decka živye takolko pohovkyvave najvise
 pulicka a cukru se ona je pucava rebrae svoju
 kraven pavyel domov aby mohla svoje decka pabya-
 pic, paby jej pred. Vojtko odpovedal se si moze
 rebrae pavyel svoju kraven domov piciu slovami
 sta a rebrae si kraven pavyel domov, na druhý
 den člen družstva Jan Karpac takolko je aj
 prededou strany Komunysticky prijemal priklastu
 do svojho domu hotel je na stol a povedal se vey
 vize svama nemas spoločného nic, aj piciu poru
 bol spokany, dalej podobitiam se predstaveny našej
 obei na mna vyřubali vysochi kvantitub na kuto
 rob, takolko moje pozaukyj su v družstve a druhe mi
 vymerali spatny dredi na okroji dotara, ale do
 posial sa moja manželka pavye co povise plus svoju
 povyose voči štábe, co sa sta kvadryho a a

List Andreja Jevčáka z Kvakoviec prezidentovi A. Zápotockému z 29. júla 1953 (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

a bravčového plešca bravčové mäso som už
odovzdal prvý štvrť roka 135 kg a za hovädze
mäso planovane dve bravčij lebo nemam len
dve kravij, na ktorých prácujem na poli dodato-
čne potiaľto som do pošiel ešte na brigade v
Ostrave; Teraz uvádzam svoj najlepší bod v niekoľko
duoch ani 23. VII/53 prišli do mojej domú dvaja
členovia R.S.D. Jáchim Chlástka z Otravara a Lehar Jan
z Sobrej z jedným členom N.B. a jedným členom
J.R.D. našej obce a z parilím obrátili zámech na
mojej miestale kde si sami zbrali ako sbojuvci
moje jediné kravie ktoru som potreboval každé
dne do záhrady na obrabovanie mojich posevokov,
nakolko moja manželka stále sa betvolavala a
brdila že svoju predpisovanú dodávku masy splní
o najbližšom čase bravkami, Kravu mi zbrali
parilím ako na koubigeb a dali ju do J.R.D.
na chov do obce Benkovec, ešte uvádzam že keď
bola prevádzana prvá reforma masar boli mi
všetky pevasi výmenene jedna k paderali,
lebo ako praviu pátko sud. Prezidenta abij
bol tak dobrý a o mojej stáruost sa zaujal a
dodatočne vyšetrel...

Za vybavenie mojej zádosci vopred čo
pajvím ďakujem a s pozdravom ostavam

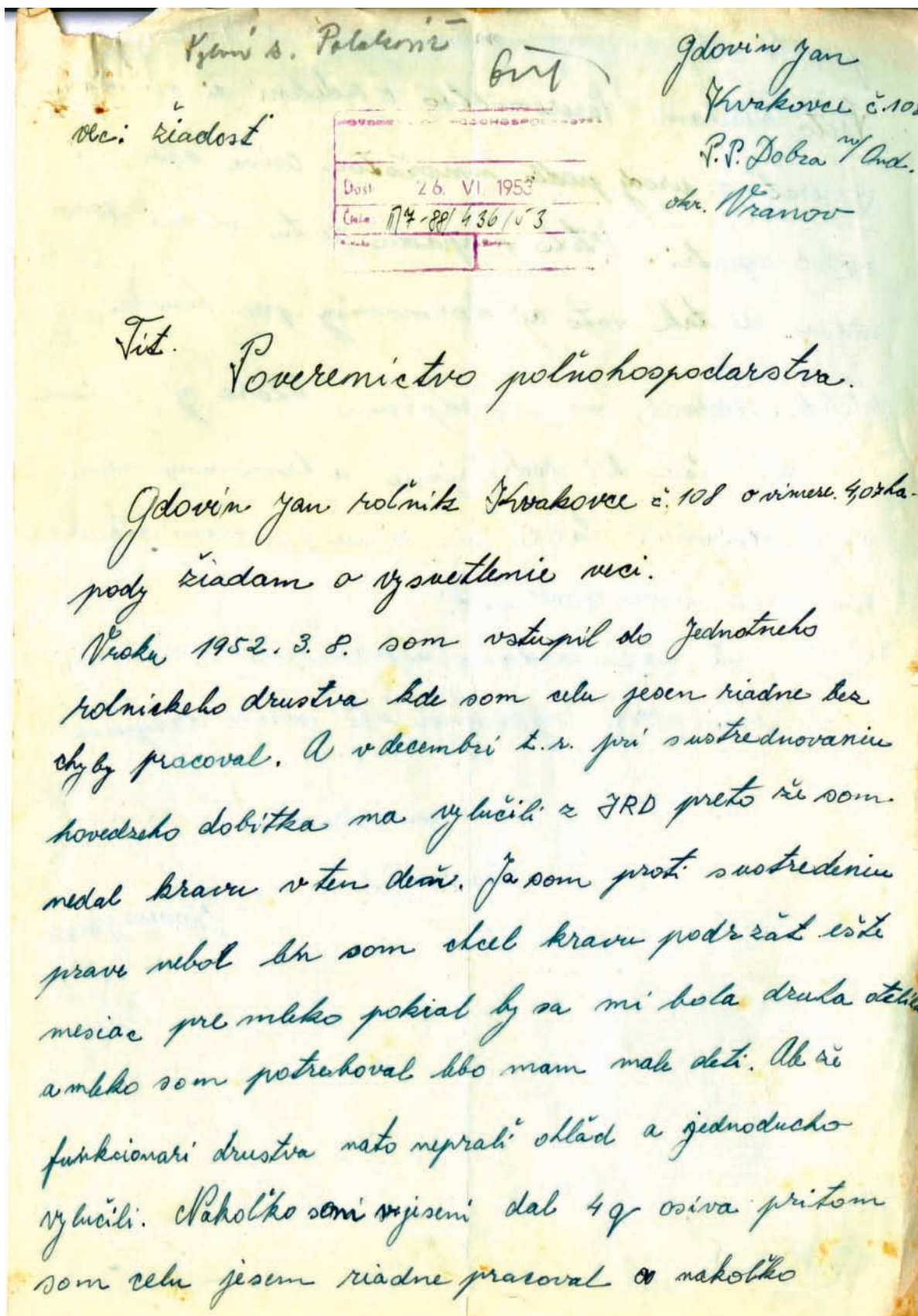
Tak počívci šapach

Jevčák Andrej

Stu Jevčák
Jevčák

List Andreja Jevčáka z Kvakoviec prezidentovi A. Zápotockému z 29. júla 1953 (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

Žiadosť Jána Gdovina z Kvakoviec adresovaná povereníctvu poľnohospodárstva (asi) z júna 1953

(Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

posiato lebo posemky nam vymerali az. ...
 Preto siadam Poverenictvo o sdeleni ci mi maju
 vymerat z urody podľa množstva osiva alebo mi
 vobec vyprati. Tého prípadu je tu v obci 10 kol-
 níkov. A tak isto aj kormoviny pre hovedi
 dobitok. Dodavky máme predpisane ktoré aj plnime
 planovani stav tzi dodržiame a kormoviny nam
 radne neprideli. Takže uz sime planovani stav
 nebudeme moe dodržat.
 Preto este raz siadam a prosim o sdeleni
 tejto veci a za vybavenie uz pred dakujem
 s pozdravom
 Praci Čest.
 Jdovin Jan

Žiadosť Jána Gdovina z Kvakoviec adresovaná poverenictvu poľnohospodárstva (asi) z júna 1953
 (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

Okresný národný výbor vo Vranove
Zn. IX/2-175/1953

vo Vranove dňa 6.III.1953⁴⁰

Predmet: Juraj Vencel Hencovce⁴¹
odpoveď žiadosti o vystúpenie z JRD.
V á ť e n ý súdruh družstevník!

Družstevné odd. IX. referátu dňa 28. II. 1953⁴² obdržalo Tvoju žiadosť, ktorú si si podal o vystúpenie z JRD na ktorú Ti odpovedáme nasledovne.

Naša strana a vláda na základe 3. VI. 1952 vydala uznesenie o rozširovaní členských základní JRD⁴³ a o zakladaní nových JRD III. a IV. typu.⁴⁴ Na tomto základe do JRD vstúpilo stotisíce [stotisé] malých a stredných roľníkov našej ľudovodemokratickej republiky, ktorí si usnesenie strány a vlády zobrali za svoju zákonitosť a ktorí chcjú a budujú socializmus, čím zaisťujú budúcnosť pre naše najmladšie generácie, to je krajší život, nie ako sme mali my za kapitalizmu.

Ako Ti je známe, že tohto roku v Prahe bol celoštátny sjazd družstevníkov, na ktorom sa schválili nové vzorové stanovy t.j. vzorové stanovy družstevníkov a na základe je dňom 1. III. 1953 vydaný zákon na ochranu družstiev III a IV typu, to je zákon na ochranu socialistického sektoru. To znamená, že naše družstvá III a IV typu sa staly socialistickým sektorom a sú chránené týmto zákonom. Kto by sa pokúsil rozbíjať tie naše JRD, v nich sabotovať a mariť socialistický sektor, to znamená, že sa dopúšťa zločinu proti socialistickému sektoru a výstavby socializácií dediny a výstavby socializmu vôbec.

Do JRD si vstúpil na základe širokej presvedčovacej kampane, ktorej sa dostalo aj Tebe, podľa usnesenia strány a vlády kde si podpísal jak prihlášku, tak aj prevádzkový poriadok III typu vlastnou rukou. To znamená, že z JRD môžeš vystúpiť ale len pred uplynutím 6 mesiacov trojročnej lehoty a to po ťatve, čiže to znamená že môžeš vystúpiť z JRD až o 3 roky.⁴⁵

U svojej žiadosti uvádzaš, že si nebol dostatočne presvedčený o rozvoji JRD a podobné nesmysly, čo sa však nezakladá na pravde. Nuž, či sa Ti treba presvedčovať? Postav si otázku milý družstevníku, ako môžeš, ako môžeš zaistiť lepší život svojej rodine? Aký si mal život za kapitalizmu? Keď si nemal kde pracovať keď Tvoje deti vystierali k Tebe ruky a prosily o kúsok aspoň suchého chleba a Ty si čo urobil? Odvrátil si bolestne svoju tvár lebo si im nemohol poskytnúť, lebo si nemal možnosť. A čo robil dedinský boháč? Chodil s rukami [rukami] zastrčenými vo vrecku a uškieral sa na Teba, vysmieval sa, že Ty si chudobný nemáš čo svojim deťom do úst položiť. Takto bolo vtedy, za kapitalizmu, keď vládli dedinský boháči, na čele so zradcom Tisom.⁴⁶

A preto radím Ti, aby si sa nenechal svádzať s pravej cesty, s cesty socializmu triedným nepriateľom dedinským boháčom na cestu Tvojej vlastnej záhuby do ktorej Ťa chce vrhnúť triedny nepriateľ nášho ľudu dedinský kulák, ktorý bude v krátkom čase odhalený. Tieto naši úhlavý [úhlavní] nepriatelia ktorý nielen Tebe, ale aj ostatných v obci Hencovce svádza so správnej cesty na cestu záhuby. Tento úhlavný nepriateľ však bude prísne potrestaný a odovzdaný do rúk spravodlivosti.

Takto Ti odpovedám na tvoju žiadosť, ktorú si podal o výstup z JRD. Teda chyť sa znovu do práce, s veselou myslou a s chuťou, lebo veď pracuješ pre seba, pre svoje deti, pre svoju rofnú [rodnú] vlasť čím posilníš svetový mier!

Vedúci družstevného odd:
(nečitateľný podpis)

prednosta IX. referátu
(nečitateľný podpis)⁴⁷

40 Aj na základe uvedeného dátumu vidíme, že sťažnosti roľníkov prichádzali už aj koncom februára 1953.

41 O obci Hencovce pozri viac KÓNYA, P. – MICHNOVIČ, I.: *Dejiny Hencoviec*. Hencovce 2006, 198 s.

42 Dátum, kedy prišla žiadosť o vystúpenie z JRD, poukazuje, že žiadosti prichádzali už pred smrťou Stalina.

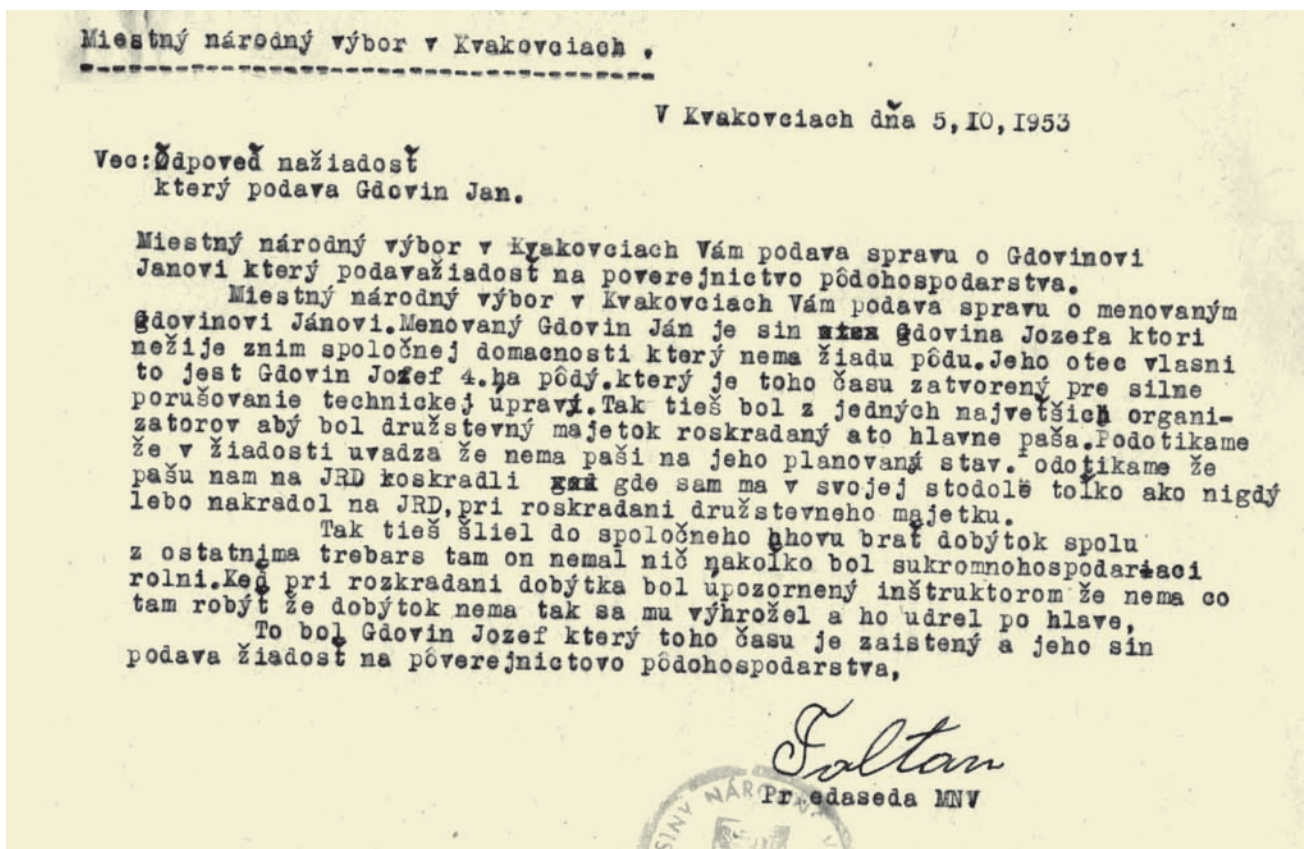
43 Vládneho uznesenia strany a vlády o rozšírení a zakladaní JRD z 3. 6. 1952.

44 Pozri podrobnejšie: NEUPAUER, F.: Násilná kolektivizácia a podtatranský región (1948 – 1960). *Pamäť národa*. roč. 11, 2015, č. 3, s. 27 – 45.

45 V texte spochybňujú skutočné dôvody žiadosti o vystúpenie z JRD. Zároveň určujú časovú lehotu, ktorá nebola nikde určená a stanovená žiadnym zákonom.

46 Sociálny a triedny útlak spájajú nielen s kapitalizmom, ale rovnako aj s obdobím Slovenskej republiky 1939 – 1945.

47 Okresný národný výbor vo Vranove (pečiatka).

Odpoveď MNV na list Jozefa Gdovina (Zdroj: ŠA Vranov nad Topľou, f. ONV VV)

ZÁVER:

Publikované listy poukazujú na odhodlanie roľníkov opätovne získať právo na súkromný majetok. Rôzno-

rodosť adresátov (MNV, JRD, prezident a i.) hovorí o osobnom odhodlaní a snahe jednotlivca vybrať si osobu či inštitúciu, od ktorej požaduje

roľník pomoc alebo nápravu. Môžu sa stať predmetom ďalšieho skúmania historikov, no rovnako aj jazykovedcov či etnológov.

František Neupauer: Farmers' Requests from Vranov nad Topľou Region to Leave the United Agricultural Cooperatives in 1953

Letters from farmers living in the region of Vranov nad Topľou are a unique testimony of the resistance against the collectivization in Czechoslovakia. They indirectly show the disagreement with the politics of the ruling political party in the 1920-ies and related riots followed by the security measures adopted by the state. They attracted also the attention of the Soviet Union representatives and it was their decision to damp the forced collectivization in Czechoslovakia down. The majority of letters were addressed to United Agricultural Cooperatives' representatives, but there were also farmers who wrote a letter to Antonín Zápotocký, the then new Czechoslovak President. Writing this kind of letters may also be called a "Gandhi like" resistance of farmers and peasants.

Mgr. František Neupauer, PhD. (1979)

Vyštudoval učiteľskú aprobáciu história – filozofia na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Neskôr pokračoval v doktorandskom štúdiu histórie v Banskej Bystrici a v Krakove. V súčasnosti pôsobí ako historik Ústavu pamäti národa. Vedecky, popularizačne a didakticky sa venuje spracovaniu životných príbehov obetí komunistického režimu, téme Černobyl' a problematike násilnej kolektívizácie.

AKCIA „PACEM“

PAVOL JAKUBČÍN

Komunistická štátna moc sa snažila uplatňovať úplnú cenzúru tlače a médií. Vďaka tomu sa akékoľvek nežiaduce informácie, či už bežné správy o spoločensko-politickom dianí, alebo nekontrolovaná a neželaná kritika systému, nemohli dostávať k väčšiemu okruhu občanov. V podmienkach totalitného štátu sa preto necenzurované informácie celkom prirodzene širili cestami a spôsobmi, ktoré štátna moc nedokázala úplne kontrolovať. V 70. a 80. rokoch 20. storočia boli takýmito spôsobmi najmä rozhlasové a televízne vysielanie zo zahraničia, pašovaná literatúra, domáce samizdaty a v menšej miere aj rôzne letáky. Práve letáky boli predmetom aj pomerne rozsiahlej pátracej akcie, ktorú viedla Štátna bezpečnosť v druhej polovici 70. rokov, s cieľom odhalenia ich autora a rozširovateľov.

Začiatkom mája 1975 boli vo viacerých mestách Stredoslovenského a Východoslovenského kraja nájdené v poštových schránkach letáky, ktoré, podľa hodnotenia Štátnej bezpečnosti, útočili proti učeniu marxizmu-leninizmu, ateistickej výchove, komunistickej morálke a hrubo napádali čs. zákony a predpisy o dozore štátu nad cirkvou. Odhaleniu autorov a rozširovateľov tohto letáku, označeného ako dokument „vysokiej spoločenskej nebezpečnosti“, bola zo strany príslušníkov bezpečnosti v nasledujúcich mesiacoch venovaná veľká pozornosť. Keďže letáky sa objavili v mestách stredoslovenského aj východoslovenského kraja, vyšetrovaním prípadu sa zaoberala Správa Štátnej bezpečnosti (S ŠtB) v Banskej Bystrici, ako aj S ŠtB v Košiciach. Banskobystrická krajská správa založila vyšetrovací spis s krycím názvom „LAIK“, zatiaľ čo vyšetrovací spis košickej správy ŠtB dostal krycie meno „PACEM“. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsím v stručnosti priblížiť okolnosti vyšetrovania ce-

lého prípadu, opatrenia, ktoré Štátna bezpečnosť prijala, ako aj zistené skutočnosti. Pre čo najlepšie vykreslenie celého prípadu sú v závere prepísané tri dokumenty, ktoré približujú okolnosti tejto akcie.¹

OBJAVENIE LETÁKOV A PRVÉ OPATRENIA

Prvé hlásenia o objavení „protištatných“ letákov získavali jednotlivé oddelenia Verejnej bezpečnosti a Štátnej bezpečnosti v sobotu 3. mája 1975, dopoludnia. Vo Východoslovenskom kraji boli letáky vhadzované do poštových schránok na novovybudovaných sídliskách miest Košice, Prešov, Poprad a Spišská Nová Ves vždy približne v okruhu dvoch – troch ulíc.² Keďže v niekoľkých prípadoch boli majiteľmi poštových schránok, v ktorých sa letáky objavili, príslušníci štátnej či verejnej bezpečnosti, títo o náleze letákov ihneď informovali svojich nadriadených. Na základe prvých získaných informácií vyšli do terénu službukonajúci príslušníci bezpečnosti, ktorí sa snažili zistiť rozsah rozšírenia letákov.

V prípade, že objavili letáky v ďalších schránkach, snažili sa ich vytiahnuť bez vedomia majiteľov. Ak to nebolo možné, požiadali o otvorenie schránky jej majiteľa a kvôli zachovaniu odtlačkov prstov manipulovali s letákom pinzetou, prípadne v rukaviciach. Ďalším vyšetrovaním sa zistilo, že vo všetkých uvedených mestách boli letáky do schránok vkladané 2. mája 1975, v podvečerných hodinách, približne medzi 19.00 – 20.00 hod. Z toho jednoznačne vyplynulo, že distribúciu letákov vykonávali viacerí ľudia. Napriek tomu sa však počas celého vyšetrovania nepodarilo nájsť žiadneho svedka, ktorý by videl kohokoľvek, kto letáky roznášal. Počas prvých troch mesiacov vyšetrovania (približne do augusta 1975) sa vo Východoslovenskom kraji podarilo zaistiť spolu 151 kusov letákov (53 v Košiciach, 25 v Prešove, 51 v Poprade a 22 v Spišskej Novej Vsi).³

Napísanie a rozširovanie letákov kvalifikovala Štátna bezpečnosť ako trestný čin poburovania, podľa § 100 odst. 1, písmeno a) Trestného záko-

1 Pri dokumentovaní prípadu budem vychádzať z vyšetrovacieho spisu s krycím menom „PACEM“, ktorý do prípadu založila S ŠtB Košice. Spis je uložený v Archíve Ústavu pamäti národa (A ÚPN), fond (f.): Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti, Správa Štátnej bezpečnosti Košice (KS ZNB S ŠtB Košice), archívne číslo (arch. č.): 10320, registračné číslo (reg. č.): 10682, krycie meno PACEM. Vyšetrovací spis s krycím menom „LAIK“, ktorý založila S ŠtB Banská Bystrica, nie je v A ÚPN zachovaný.

2 V stredoslovenskom kraji sa letáky objavili v mestách Banská Bystrica, Žilina, Ružomberok a Liptovský Mikuláš.

3 A ÚPN, f.: KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Vyhodnotenie plnenia úkolov v akcii „PACEM“, 14. 8. 1975.

Naše por. č.	Akcia	Výskyt		
1-5/87-5, 1-11/93-5 1-49/89-5	P Á C E M L A I K	Košice, Poprad Prešov, Sp. J. Ves Banská Bystrica		
Značka	Model	Klávesnica	Písmo	Rozteč
C O N S U L /Zeta/	štandardný 1502	1957-62 normaliz. slovenská	PICA	2,6
Individuálne znaky		Druhové znaky		
		Vyhotovil		

Pátracia karta s druhovými a individuálnymi znakmi, ktoré mali byť porovnávané pri skúškach písma v rámci pátrania (Zdroj: A ÚPN)

na.⁴ Na základe toho založila Správa ŠtB Košice v pondelok 5. mája 1975 pátrací zväzok na neznámeho páchatela s krycím názvom „PACEM“. Keďže obsah letákov bol prevažne náboženského rázu, prípadom sa zaoberalo 3. oddelenie 2. odboru S ŠtB Košice, ktoré sa zameriavalo na boj s vnútorným nepriateľom po línii cirkvi a siekt. V rámci oddelenia bola vytvorená skupina piatich operatívnych pracovníkov na čele s náčelníkom 3. oddelenia, ktorí sa mali prípadu prednostne venovať.⁵ Obdobne boli aj na oddeleniach ŠtB v dotknutých okresoch (Prešov, Poprad a Spišská Nová Ves) vytvorené skupinky, pozostávajúce z dvoch operatívnych pracovníkov.

O výskyte letákov bolo ešte 4. mája (v nedeľu) informované aj vedenie XII. správy Zboru národnej bezpeč-

nosti (S ZNB) v Bratislave. Niekoľko kusov letákov im bolo ešte v ten deň odoslaných pravidelným linkovým lietadlom Československých aerolínií.⁶ Zároveň bol o letákoch informovaný aj 5. odbor X. správy Federálneho ministerstva vnútra (FMV) v Prahe.⁷ Krajská správa ŠtB Košice vyzvala taktiež všetky oddelenia ŠtB vo Východoslovenskom kraji, aby obratom informovali, či sa letáky vyskytli aj v ich okrese.⁸

OBSAH A ANALÝZA LETÁKOV

Zaistené letáky vo všetkých mestách boli po obsahovej i formálnej stránke úplne totožné. Každý leták bol napísaný na troch listoch a piatich stranách, rozmnožených cyklostylom. Vložené boli do modrej alebo bielej obálky, bez udania adresáta a odosielateľa. Čo sa týka obsahu le-

táku, v úvode autor vyzýval na obnovu spoločenského života v štáte, najmä po stránke duchovnej. V prvej časti letáku rozvíjal tvrdenie, že vedecký ateizmus v skutočnosti vôbec nie je vedecký a pri dokazovaní svojich hlavných téz postupuje nevedecky. Argumentoval tiež, že prejavom ideovej slabosti materialistického svetonázoru je práve jeho neznášanlivosť až perzekúcia všetkých iných myšlienkových konceptov o pôvode sveta. Stručne sa dotýkal aj myšlienky slobody človeka v socialistickom štátnom zriadení. Ďalej sa už leták zameriaval na kritiku štátnej cirkevnej politiky v Československu. Konkrétne kritizoval existenciu a činnosť Združenia katolíckeho duchovenstva Pacem in terris (ZKD PIT), systém prihlasovania a vyučovania náboženstva na školách a celkové potlačanie náboženskej slobody. V závere vyzýval leták čitateľov k väčšej aktivite pri obrane svojich práv a k prehlbovaniu viery v Boha. Celý text letáku približuje dokument č. 1.

V rámci pátrania po autorovi letáku venovala Štátna bezpečnosť, najmä S ŠtB Košice, prvoradú pozornosť kňazom, ktorí zaujímali negatívny postoj voči kňazskej organizácii ZKD PIT. Už samotné krycie meno spisu „PACEM“, v ktorom bolo vedené vyšetrovanie Správou ŠtB Košice, poukazuje na fakt, že košická bezpečnosť vnímala leták predovšetkým ako útok proti existencii združenia Pacem in terris. V samotnom letáku je však kritike organizácie venovaný len jeden odsek, zatiaľ čo napríklad kritike spôsobu prihlasovania detí na výučbu náboženstva a celkovému potláčaniu re-

4 § 100, odstavec 1, písmeno a) Trestného zákona znel: „Kto z nepriateľstva k socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky najmenej dve osoby poburuje proti socialistickému spoločenskému a štátnemu zriadeniu republiky, [...] potresce sa odňatím slobody na šesť mesiacov až tri roky.“ Zákon č. 113/1973 Zb. (Trestný zákon).

5 Náčelníkom 3. oddelenia II. odboru S ŠtB Košice bol v tomto období pplk. Andrej Kontúra. A ÚPN, f. KS ZNB, S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320, Vyhodnotenie plnenia úkolov v akcii „PACEM“, 14. 8. 1975.

6 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Akcia „PACEM“ – správa, 4. 5. 1975.

7 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Anonymný protištátny dokument – zaslanie, 5. 5. 1975.

8 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Oddelenia ŠtB v kraji, 4. 5. 1975.

ligiozity je venovaný podstatne väčší priestor.

Pre potreby ďalšieho vyšetrovania boli letáky odoslané Odboru spravodajskej techniky XII. Správy ZNB v Bratislave na vykonanie expertíz, na základe ktorých mal byť určený typ písacieho stroja, spôsob rozmnožovania, vyvolané a analyzované odtlačky prstov. Vykonaná mala byť aj analýza textu po stránke pravopisnej, obsahovej a štylistickej s cieľom zistiť stupeň vzdelanosti páchatela.⁹ Výsledky analýzy približuje dokument č. 2.

ĎALŠÍ POSTUP PRI VYŠETROVANÍ

Na krajskej správe i na oddeleniach ŠtB v okresoch boli už v prvých dňoch po objavení letákov vypracované podrobné plány agentúrno-operatívnych opatrení, ktoré mali viesť k odhaleniu páchatelov. Príklad agentúrno-operatívneho plánu z Oddelenia Štátnej bezpečnosti Poprad (O ŠtB) Poprad uvádza dokument č. 3. Okresné oddelenia následne pravidelne informovali o výsledkoch svojho postupu S ŠtB v Košiciach, pričom v prvých mesiacoch pátrania zasielali hlásenia s týždennou periodicitou.

Na úrovni kraja i okresov prebiehalo pátranie približne rovnakým spôsobom, keďže preverované boli zväčša rovnaké skupiny podozrivých. Predsa sa však pri vyšetrovaní vyskytovali aj odlišnosti v postupe jednotlivých oddelení. Napríklad v okrese Stará Ľubovňa vykonávalo miestne oddelenie ŠtB vo veľkom rozsahu odoberanie vzoriek textov z písacích strojov z rôznych inštitúcií a podnikov. Pritom v ich okrese nebol zistený žiadny výskyt letákov.

Dôvodom takéhoto postupu bolo dlhoročné pôsobenie veľmi aktívneho kňaza Viktora Trstenského, ktorý patrilo v rámci Východoslovenského kraja k jedným z hlavných podozrivých ako možný autor textu letáku.¹⁰ Z tohto dôvodu sa ŠtB snažila získať vzorky písma z písacích strojov všetkých inštitúcií, v ktorých pracovali veriaci, ktorí predtým Trstenského bližšie poznali a podporovali. Tak sa stalo, že O ŠtB v Starej Ľubovni získavalo vzory písma z jednotlivých písacích strojov pomerne aktívne ešte aj koncom roka 1975, kedy už ostatné okresné oddelenia vo vyšetrovaní prípadu výrazne poľavili.¹¹ Vo viacerých mestách nadviazali oddelenia ŠtB spoluprácu aj s pracoviskami opravovní písacích strojov Data-system, v ktorých sa v rámci bežnej opravy taktiež mohol objaviť podozrivý písací stroj.

Napriek mnohým podniknutým opatreniam a široko vedenému vyšetrovaniu sa v priebehu štyroch mesiacov po objavení letákov nepodarilo nájsť ani autora, ani žiadneho z rozširovateľov letákov. Z tohto dôvodu bolo 26. septembra 1975 trestné stíhanie, vedené Odborom vyšetrovania ŠtB Košice na neznámeho páchatela, prerušené.¹² Samotné pátranie však pokračovalo ďalej. Koncom januára 1976 získala ŠtB od jedného zo svojich spolupracovníkov informáciu, že o letáku a ich obsahu sa hovorí aj v pravidelnom vysielaní slovenskej redakcie Vatikánskeho rozhlasu. O letáku informoval redaktor, jezuita Stanislav Polčín, ktorý mal vo viacerých reláciách postupne priblížiť celý text letáku. Bezpečnosť tak začala pracovať aj s novou hypotézou, že autorom textu letáku môže byť nie-

ktorý zo slovenských kňazov, pôsobiach v exile. Na základe toho bolo pátranie rozšírené aj na osoby, ktoré boli v roku 1974 – 1975 na zázjazde v Ríme a mohli prísť do styku so Stanislavom Polčinom, prípadne s iným zo slovenských kňazov.¹³

Keďže do pátrania boli zapojené krajské správy ŠtB v Košiciach aj v Banskej Bystrici, uskutočnilo sa niekoľko spoločných pracovných porád, na ktorých zástupcovia oboch útvarov referovali o vykonaných opatreniach a konzultovali ďalšie postupy. Prvá spoločná porada zástupcov S ŠtB Banská Bystrica a S ŠtB Košice sa konala už 6. mája 1975 v Banskej Bystrici. Okrem zástupcov oboch správ ŠtB, boli na nej prítomní aj pracovníci X. správy Federálneho ministerstva vnútra z Prahy.¹⁴ Pravidelné porady týkajúce sa akcie „PACEM“, s podobným priebehom ako na úrovni krajských správ, prebiehali aj na úrovni okresných oddelení oboch krajov.

PODOZRIVÉ OSOBY

V rámci pátrania po autorovi textu letákov a ich rozširovateľoch preverili jednotlivé oddelenia ŠtB v druhej polovici roka 1975 veľký počet podozrivých osôb. Podozriví boli predovšetkým kňazi, ktorí boli štátnou mocou označovaní ako reakční. K podozrivým patrili aj všetci tí kňazi, ktorí sa v rokoch 1968 – 1969 aktívne zapojili do činnosti Diela koncilovej obnovy. Taktiež kňazi, ktorí sa opakovane odmietali zúčastňovať na pravidelných schôdkach kňazského mierového združenia, či novokňazi, o ktorých mala Štátna bezpečnosť informácie, že ešte počas štúdia na bohosloveckej fakulte prejavili voči združeniu negatívny

9 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Materiály na prevedenie expertíz – zaslanie, 5. 5. 1975.

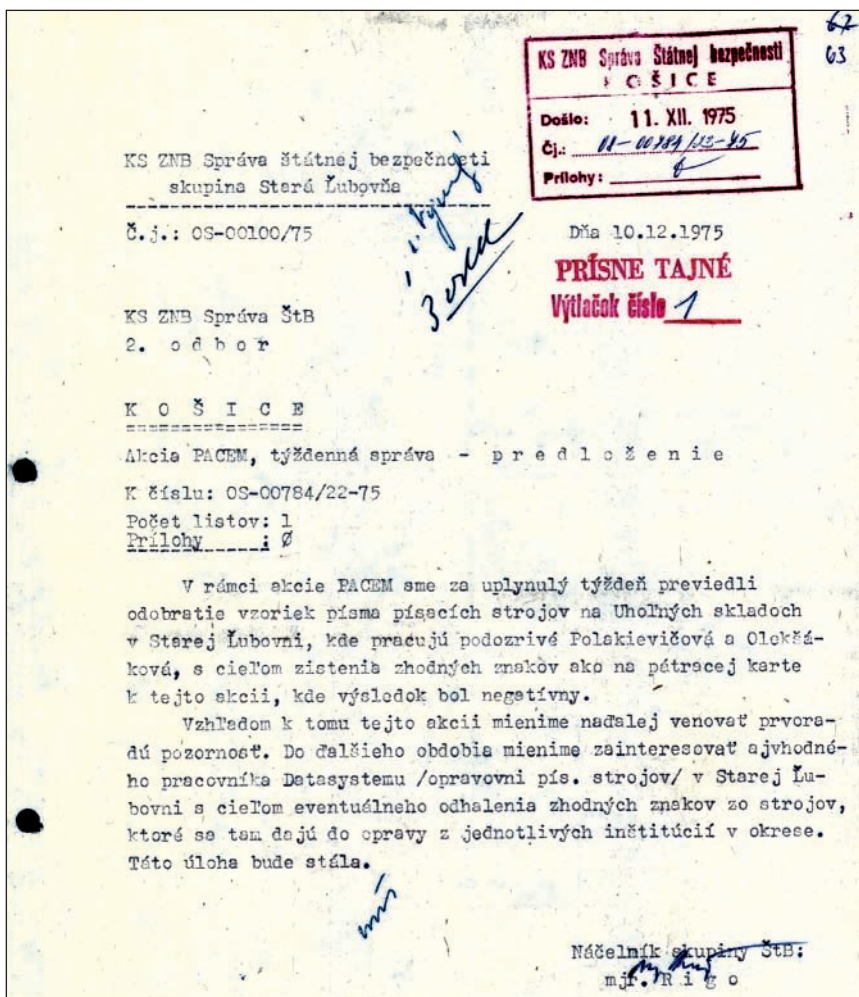
10 Viktor Trstenský (1908 – 2006), rímskokatolícky kňaz, v rokoch 1969 – 1974 pastoračne pôsobil v Starej Ľubovni. V januári 1974 mu bol odňatý štátny súhlas.

11 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Akcia „PACEM“ – týždenná správa predloženie, 10. 12. 1975.

12 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Uznesenie, 26. 9. 1975.

13 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Záznam č. 4/76, 27. 1. 1976.

14 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Záznam zo spoločnej porady, 6. 5. 1975.

Pravidelné hlásenie skupiny ŠtB Stará Ľubovňa o postupe pri vyšetrovaní v rámci akcie „PACEM“ (Zdroj: A ÚPN)

postoj.¹⁵ Ďalšiu veľkú skupinu podozrivých tvorili všetci „bývalí“ rehoľníci, najmä jezuiti, ktorých bezpečnostné služby socialistických štátov pokladali za akúsi „rozviedku“ pápeža a Svätej stolice.

Ku konkrétnym osobám, ktoré Štátna bezpečnosť v jednotlivých fázach vyšetrovania podozrievala ako autorov, patril napríklad košický kapitulný vikár Štefan Onderko, ktorý

sa v určitých obdobiach pomerne vehementne staval voči zásahom štátnej správy do svojich kompetencií. Taktiež kňaz Alojz Tkáč, ktorý bol podozrivý najmä kvôli svojmu referátu, prednesenému 23. októbra 1974 na zasadnutí ZKD PIT, v ktorom kritizoval náboženskú neslobodu v ČSSR. Podozrivými boli napríklad aj salezián Štefan Javorský, pôsobiaci ako správca farnosti na Mu-

rání, alebo už spomenutý Viktor Trstenský, ktorý často posielal rôznym štátnym orgánom protestné listy. V Stredoslovenskom kraji patrili medzi hlavných podozrivých kňazov Peter Dubovský, v tom čase pôsobiaci ako správca fary v Novej Lehote, okr. Prievidza, či Rudolf Baláž a viacerí ďalší.

Spomedzi laikov podozrievala Štátna bezpečnosť napríklad Antona Neuwirtha či Júliusa Homolu. Rozsiahle preverovanie sa týkalo aj laikov zapojených v činnosti Diela koncilov obnovy, ako aj všetkých podozrivých z rozsiahlej akcie „RODINA“.¹⁶

Preverovaní boli taktiež všetci študenti pochádzajúci z Východoslovenského kraja, študujúci na Vysokej škole dopravnej v Žiline. Podobne študenti zo Stredoslovenského kraja, najmä z okresov Žilina, Banská Bystrica, Ružomberok a Liptovský Mikuláš, študujúci na vysokých školách v Košiciach a v Prešove.¹⁷ Oddelenia Štátnej bezpečnosti zapojené do akcie sa snažili využiť pri hľadaní páchatela celú svoju dôvernícku a agentúrnu sieť, najmä v problematike cirkvi. Jednotliví tajní spolupracovníci boli požiadaní, aby si leták prečítali a vytipovali ľudí, ktorí mohli byť jeho autormi. Každé oddelenie tak získalo tip na desiatky ďalších podozrivých, z ktorých sa aspoň niektorých snažilo preverit.¹⁸

V prípade preverovania podozrivých osôb sa ŠtB predovšetkým snažila zistiť, či tieto vlastnia, prípadne majú prístup k písaciemu stroju značky Consul, rok výroby 1965 – 1966. Podľa vykonanej analýzy to bol totiž typ stroja, na ktorom bol leták napísaný. V prípade, že podozrivá osoba mala k takémuto stroju prístup, sna-

- 15 Bezpečnosť napríklad evidovala skupinu mladých kňazov, ktorí si ešte ako bohoslovci v poslednom ročníku štúdia na bohosloveckej fakulte sľúbili, že po vysvätení nevstúpia do radov ZKD PIT. A ÚPN, f. KS ZNB, S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320, Záznam č. 11/75, 5. 5. 1975.
- 16 V akcii „RODINA“ boli sledované a vyšetrované osoby, ktoré sa v 40. a 50. rokoch 20. storočia zapojili do činnosti krúžkov kresťanského spoločenstva s názvom Rodina. Spoločenstvo nadväzovalo na aktivity chorvátskeho kňaza Tomislava Poglajena Kolakoviča.
- 17 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Výskyt letákov náboženského charakteru – správa, 19. 5. 1975.
- 18 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Akcia „PACEM“ – správa, 4. 5. 1975.

žila sa ŠtB získať z neho vzorku písma. Ďalšou preverovanou skutočnosťou bolo, či daná osoba má doma výpisy a citáty z diel klasikov marxizmu-leninizmu o náboženstve a náboženskej slobode, ktoré sa v texte letáku viackrát objavili.

Odtlačky písma získavala bezpečnosť rôznymi spôsobmi. V niektorých prípadoch vnikli príslušníci ŠtB tajne do bytu alebo kancelárie podozrivej osoby a sami si na stroji napísali vzorku textu. Inokedy získal vzorku agentúrny spolupracovník počas priateľskej návštevy podozriveho, ktorého požiadal, či by si mohol niečo „naklepať“ na jeho stroji. V prípade jedného podozriveho z Košíc bola pri získaní vzorky písma písacieho stroja využitá aj učiteľka zo školy, ktorú navštevovala dcéra podozriveho. Na základe pokynov príslušníka ŠtB totiž triedna učiteľka požiadala všetky deti, ktoré majú doma písací stroj, aby jej prepísali časť vybraného textu.¹⁹

V prípade podozrivých kňazov získavala bezpečnosť odtlačok z písma ich stroja aj prostredníctvom okresných cirkevných tajomníkov. Tí boli totiž, ako najnižší predstavitelia štátneho aparátu vytvoreného pre kontrolu a dozor nad cirkvami, v najčastejšom úradnom styku s kňazmi. Disponovali preto dostatkom písomných dokumentov od každého kňaza.²⁰

Opatrením zameraným na vypátranie páchatelia bolo napríklad aj preverovanie všetkých osôb, ktoré boli v dňoch rozšírenia letákov ubytované v hoteloch miest, v ktorých sa letáky objavili. Bezpečnosť sa pri tom osobitne zameriavala na ľudí pochádzajúcich z niektorého z ďalších miest, v ktorých sa letáky objavili.²¹ V určitej fáze vyšetrovania boli zrejme podozriví aj niektorí pracov-

p. p. z. ut SAS - Vyšetrovacia

148

3 odd. I. odd.

KS ZNB Správa štátnej bezpečnosti
oddelenie Spišská Nová Ves

Sčíslo: _____
Odbor: _____ odd. _____
Operat. pracovník: Špak
Získal: * rezident, agent, informátor, dôverník, kandidát, styk, oper., prác., ** cudzinec
C. zväzku 426 kr. meno "Hornád"
Číslo jednice: OS - 00 CU / 1976
(Len pri odoslaní mimo odboru)

Výtlačok č.: 2
Počet listov: 1
Prílohy: 1
Rozdeľovník
Vytł.č.1 cez analytiku pre ŠtB
Vytł.č.2 pre 2.pdb.3.odd.S-ŠtB Košice
Vytł.č.3 pre 2.pdb.3.odd.-ŠtB Bystřice
Vytł.č.4 do FZ - TS

v Sp.Nová Ves dňa 29.1. 1976

KS ZNB Správa štátnej bezpečnosti
KOŠICE

Došlo: - 3. 11. 1976
Čj.: OS-00 196/25-76
Prílohy: 1

ZÁZNAM číslo 4/76

naväzuje na záz. č. _____

Stručne podstatu poznatku:
Informácia pojednáva o zhodnosti obsahu protištatného dokumentu z akcie "Pacem" - "Leik" s obsahom relácií ktoré od začiatku mesiaca januára 1976 v pondelok o 20.00 h. v slovenskej reči vysiela vatikánsky rozhlas.

Schôdzka konaná dňa 27.1.1976 Popis udalosti sa stala dňa január 1976

Miesto schôdzky: *
KB, PB, služob. miestnosť, verej. miestnosť, terén
Serioznosť spolupracovníka:
preverovaný, je preverovaný, nepreverovaný, podozrivý
neserioznosť

Prameň správy: *
Získal spoluprac. (pracovník)
a) rozhovorením s osobou, ktorá
- sa popis. udalosti zúčastnila
- sa o udalosti do počula

Popis udalosti se stala dňa január 1976
Spoluprac. správu získal: *
po úkolovaní, z vlastnej iniciatívy, náhodne
Správa sa vzťahuje: *
k rozprac. v operat. zväzku, k problematike, mimo problém, k ohlasom
b) prečítaním dokumentu
c) bôj u popisovanej udalosti
d) popis. udalosti sa aktívne zúčastnil
e) náhodne vypočul

1. Text 2. Operatívny význam 3. Dokumentované 4. Opatrenia 5. Dáta osôb uvedených v zázname
6. Názor operat. pracovníka na zistený poznatok

1/ RO poskytol prameňovi k prečítaniu protizákonný dokument z akcie "Pacem - Leik" s cieľom ustalenia a zaujatie stanoviska z ktorého resortu by prichádzal k uvahu autor tohoto dokumentu,
Prameň po prečítaní protizákonného dokumentu sa vyjadril, že od začiatku mesiaca januára 1976, každý pondelok o 20.00 hodín má vo vatikánskom rozhlase prednášku slovenský emigrant - jezuita FOUCIN, ktorý žije v jezuitskom kláštore v Ríme. V rozhlasových reláciách, po čiastkách vysiela v slovenskej reči doslova jednotlivé odstavce protizákonného dokumentu, ktorý sa vyskytol v mes. máji 1975 v jednotlivých okresoch Vsl. a Sel. kraja. Podľa názoru prameňa, tento protizákonný dokument napísal rím.kat. farár, čl. emigrant v Ríme, tu ho niejakým spôsobom prepašoval a po prepašovaní ho niektorý z rím.kat. farárov rozmožnil a do jednotlivých okresoch rozšíril.
2/ Z poznatku vyplýva, že k preverke bude treba pojsť aj tie osoby z rád rím.kat. duchovných, ktorí boli na zájazd v Ríme v r.

Poznámka: Každý poznatok (udalosť, jav) pís na samost. záznam
* = potvrdiť platný údaj
** = tiež potvrdiť ak sa týka v predu uvedená kategória cudzieho štát. príslušníka

1420-71

Informácia o vysielaaní Vatikánskeho rozhlasu od tajného spolupracovníka „HORNÁD“

(Zdroj: A ÚPN)

níci z Krajského odboru pasov a víz v Košiciach. V polovici mája 1975 totiž boli v rámci akcie „PACEM“ pre-

verované aj písacie stroje viacerých tamojších pracovníkov.²²

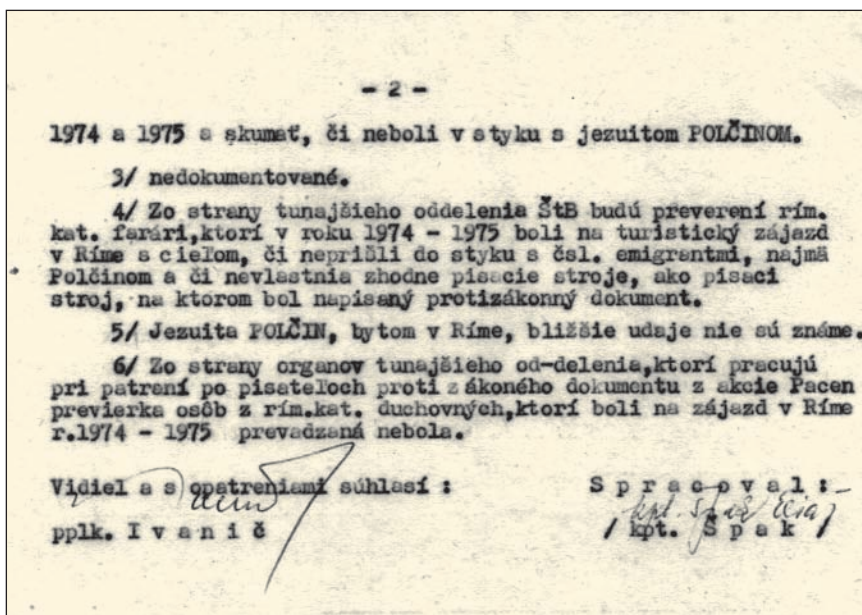
Vyšetrovanie prípadu pokračo-

19 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Záznam, 15. 5. 1975.

20 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Úlohy vyplývajúce zo záverov porád po problematike „cirkev“ na FMV a 2. odbore S-ŠtB Košice, 27. 2. 1976.

21 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Akcia Pacem – správa, 13. 5. 1975.

22 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Záznam, 16. 5. 1975; Záznam, 19. 5. 1975.

Informácia o vysielaní Vatikánskeho rozhlasu od tajného spolupracovníka „HORNÁD“

(Zdroj: A ÚPN)

valo aj v nasledujúcich rokoch. V januári 1977 vypracovala S ŠtB Košice plán ďalšieho postupu v prípade akcie „PACEM“. Väčšina prijatých opatrení však bola skôr formálneho rázu (napr. úlohy získavať informácie v spolupráci so S ŠtB Banská Bystrica, uskutočniť porady s náčelníkmi O-ŠtB, či zisťovať ďalších možných podozrivých). Z plánu je zrejme, že vyšetrovanie prípadu sa dostávalo do slepej uličky a razancia plánovaných opatrení výrazne poklesla.²³ V priebehu roku 1977 už neboli získané žiadne nové informácie, ktoré by poukazovali na ďalšie podozrivé osoby. Hoci v samotnom vyšetrovacom spise akcie „PA-

CEM“ sa nenachádzajú takmer žiadne dokumenty s datovaním po roku 1977, ŠtB ešte v pátraní po autorovi letákov úplne nerezignovala. Svedčí o tom skutočnosť, že pri vyšetrovaní niektorých iných prípadov boli získané materiály a vzorky písma z písacích strojov porovnávané aj so vzormi z akcie „PACEM“. Stalo sa tak napríklad v prípade domových prehliadok súvisiacich s aktivitami jezuitu Oskára Formánka v Prešove. V byte Formánka, saleziána Štefana Timka, kňaza Ignáca Juruša a laikov Márie Kožárovej a Olivera Oravca boli 16. novembra 1978 vykonané domové prehliadky, pri ktorých bolo zaistené veľké množstvo rôznych pí-

somností. Tie boli porovnávané aj so vzorkami z akcie „PACEM“, pričom však nebola zistená žiadna zhoda.²⁴ V Timkovom byte však ŠtB objavila jeden z letákov z akcie „PACEM“. Pri jeho následnom vypočúvaní však žiadne podrobnosti, ktoré by vniesli viac svetla do akcie „PACEM“, nezistila.²⁵

Vzhľadom na minimum nových informácií a stagnáciu vyšetrovania prípadu bol koncom roka 1979 vypracovaný návrh na uloženie pátracieho zväzku z akcie „PACEM“ do archívu.²⁶ Napriek rozsiahlemu vyšetrovaniu a uvedeným opatreniam sa v priebehu takmer piatich rokov nepodarilo nájsť autora textu letákov, objaviť písací stroj, na ktorom boli tieto napísané, ani vypátrať kohokoľvek, kto letáky rozširoval. Rozsah pátrania a intenzita aktivít bezpečnosti zrejme podnietil fakt, že v letádoch bol premysleným spôsobom kritizovaný vedecký ateizmus a materialistický svetonázor, ako aj skutočnosť, že autor vyzýval čitateľov – veriach, k väčšej aktivite. Práve väčšia aktivita občanov smerujúca k požiadavkám na dodržiavanie ich náboženských a občianskych práv bolo niečo, čo si normalizačný režim v polovici 70. rokov prial najmenej. Možno povedať, že tento leták nebol ojedinelým javom. V priebehu 70. a 80. rokov sa podobných letákov, kritizujúcich pomery v socialistickom štáte, objavili desiatky.²⁷ Zväčša však boli koncipované omnoho jednoduchšie a štátne orgány ich nepokladali za také nebezpečné ako letáky z akcie „PACEM“.

23 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Plán ďalšieho agentúrno-operatívneho rozpracovania akcie „PACEM“, 25. 1. 1977.

24 Viac o prípade Oskára Formánka pozri: JAKUBČÍN, P.: Jezuita Oskár Formánek a Štátna bezpečnosť. In: *Pamäť národa*, roč. XII, 2016, č. 2, s. 21 – 47.

25 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Zápis o výpovedi, 16. 11. 1978.

26 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Návrh na uloženie pátracieho zväzku „PACEM“ reg. č. 10682 do archívu, 12. 12. 1979.

27 Napríklad v polovici februára 1976 boli zo Žiliny rozposlané letáky, adresované na všetky biskupské úrady na Slovensku, obsahujúce požiadavky v oblasti výučby náboženstva na školách. Autor vystupoval v mene „zdrúženia robotníkov a roľníkov na obranu kresťanstva na Slovensku“ a v závere letáku sa vyhrážal, že za každého uväzneného člena zdrúženia budú zlikvidovaní desiat komunisti. A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Úlohy vyplývajúce zo záverov poradí po problematike „cirkev“ na FMV a 2. odbore S-ŠtB Košice, 27. 2. 1976.

DOKUMENT č. 1:²⁸**Priatelia katolíci, všetci kresťania, ako i ľudia hľadajúci pravdu a spravodlivosť!**

Dnes sa horlivo bilancuje 30 povojnových rokov. Pokladáme tu za zbytočné prilievať do mora samochvál ďalšiu vodu. Dobré bude podívať sa aj na druhú stránku reality, lebo jednostranný pohľad je klamný. Nie je dobré vyzdvihovať iba, koľko fabrík, ciest, priehrad, škôl obchodných domov, družstevných bytov, atď. sa vystavilo. Treba sa dôkladne pozrieť aj na budovanie mravnej stránky človeka. Človeka nerobí jeho hmotný blahobyť, ale hodnotu mu dáva jeho mravná osobnosť.

Bola a je potrebná obnova celého spoločenského života. Potrebná je obnova Cirkvi v duchu Kristovho evanjelia. Od vojny sa urobili závažné zmeny v materiálnej výstavbe. Treba zručiť nielen nevyhovujúce budovy, ale aj falošné predstavy o svete. Treba odstrániť aj povery z radov veriacich. Ale treba to robiť poľudsky, lebo každý z nás je poznačený dejinami predchádzajúcich generácií. Deptanie presvedčenia ľudí a násilnícke metódy sú barbarstvom, sú nevedecké. A teda ani taký socializmus sa nemôže nazývať vedeckým.

Materialistický svetový názor sa u nás vyhlasuje za jedine správny a vedecký. Jeho vedeckosť sa stále, až patologicky zdôrazňuje. Je podozrivé, lebo ozajstná veda nepotrebuje svoju vedeckosť stále zdôrazňovať.

Čím ďalej vnikáme do tajov hmoty a usporiadania sveta, tým viac vidíme, že súčasný ateizmus je protivecký svetový názor. Buduje na vede z polovice 19. storočia, a odvtedy veda urobila závažné pokroky. Dialektický materializmus tvrdí, že jestvuje iba hmota, že vesmír je večný a nekonečný. Podľa neho pravdivé je iba to, čo sa dá dokázať experimentom a zistiť prístrojmi. Kto však zmeral večnosť alebo nekonečnosť? Je nevedecké z maličkého okruhu našej zemskej materiálnej skutočnosti robiť „nezvratný“ záver, že vo vesmíre nie sú možné iné bytosti, ani formy života, ako materiálne. – Je nevedecké uznávať jedine metódy prírodných vied a materialistický prístup k svetu. Bolo by absurdné napr. z chemického rozboru farieb alebo použitého materiálu umeleckého diela /obrazu, sochy/ vyhlasovať, že dielo je produktom slepej náhody, alebo náhodného vývoja, a nie produktom tvorivej činnosti umelca, jeho duchovným výtvorom. Podobne je nevedecké rozborom stavebného materiálu dokazovať, že továreň, alebo stavba nemá projektanta a staviteľa, ale materiál sa sám od seba usporiadal. Ani malý podnik sa nemôže sám od seba riadiť a vyvíjať dokonalejším formám bez premýšľajúcej riadiacej zložky. A keď sa ani malá továreň alebo štát s pár miliónmi obyvateľov nemôže obísť bez riadenia, tým menej vesmír. Téza, že jestvuje iba hmota a nejestvuje Boh ani duchovný svet je len holé tvrdenie. Je to prvá dogma dialektického materializmu. Ateizmus je negatívna viera. Babka na dedine verí pánu farárovi, že Boh nejestvuje. Ateista zase verí svojmu propagandistovi, že Boh nejestvuje. Len babka správne chápe, že za tým poriadkom a vývojom vo svete, musí len predsa byť ktosi, kto to vymyslel a majstrovsky vedie.

O náboženstve sa vyhlasuje, že je produktom strachu človeka pred nezvládnuteľnými silami prírody. Naša konkrétna skutočnosť nám ukazuje, že práve ateizmus je produktom zastrasovania a strachu o buržoázne pohodlie.

Ateizmus nie je robotnícka ideológia, ale výplod buržoáznej inteligencie. To jasne píše Lenin v brožúrke „Čo robiť“ – /Bratislava 1949, str. 36, 46 – 47/.

Dnes vidíme, že väčšina nositeľov Nobelových cien, géniov dnešného ľudstva sú hlboko veriacimi ľuďmi a aj prakticky uskutočňujúcimi svoju vieru.

Znakom ideovej slabosti „vedeckého“ materialistického svetového názoru je aj jeho absolútna neznášanlivosť voči nemarxistickej filozofii a všetkým formám náboženstva. Neznáša konkurenciu, lebo by prehral konkurenčný boj. A preto používa proti ním represívne metódy, aj väznenie a mučenie. Je to nekultúrny boj z pocitu menejcennosti a duchovnej slabosti. Hovorí síce o presvedčaní a trpezlivosti, o rešpektovaní presvedčenia a osobnosti. Ale v našej tlači sme veľmi často svedkami hrubého urážania veriacich, ktorí tvoria väčšinu obyvateľstva nášho štátu. A beda tomu kňazovi, ktorý sa proti tomu verejne ozve!!! Štátna prokuratúra však mlčí pri priestupkoch proti § 198 ods. b Zb.,²⁹ hoci jej povinnosťou je dohliadať na zachovávanie

28 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320. Dokument je prepísaný v pôvodnom znení. Ponechané sú aj gramatické chyby, ktoré boli predmetom neskoršej analýzy dokumentu zo strany Štátnej bezpečnosti.

29 § 198 ods. b) Trestného zákona postihoval hanobenie národa, rasy a presvedčenia: „Kto verejne a pohoršujúcim spôsobom hanobí b) skupinu obyvateľov republiky preto, že sú stúpenkami socialistického spoločenského a štátneho zriadenia, pre ich vyznanie alebo preto, že sú bez vyznania, potresce sa odňatím slobody až na jeden rok alebo nápravným opatrením.“

socialis. zákonnosti na všetkých úsekoch verejného života. Či väčšina nášho ľudu sú tupci? Či za budovateľské výsledky našej vlasti vďačíme iba ateistom? Alebo aj poctivej práci svedomitých ľudí, štátotvornej väčšiny nášho ľudu – veriacim? A títo ľudia si zaslúžia diskrimináciu a urážky?

O náboženstve sa hovorí ako o opiu – ale krčmy /a nastavalo sa ich neúrekom dosť, aby sa v nich čapoval rozum a sociálny cit najmä pre rodiny/ nie sú plné nábožnými ľuďmi, ani náboženské reči sa tam nevedú. Všade sa hanobí kresťanská morálka, ale čo sa dáva namiesto nej?? Desatoro už neplatí – preto sa všade kradne podľa hesla: „Kto nekradne, okráda seba i svoju rodinu“. Vyrastá nám mládež sociálne nevšímavá, cynická, chuligánska – nie však vinou náboženskej výchovy v rodinách, ale protináboženskej výchovy v školách. Kde sa vytratila svedomitosť v práci?

Zaujímavá by bola aj štatistika napr. asociálnych živlov podľa svetového názoru. Lenže taká sa žiaľbohu nerobí z pochopiteľných dôvodov. Podotýkame, že matrikových kresťanov nepokladáme za veriacich, ale za praktických ateistov.

Dialektický materializmus nemá rozpracovanú filozófiu človeka a ľudskej osobnosti osobitne. Človeka definuje ako pracovnú silu, čiže ťažné zviera, živý traktor.

Na plagátoch sa píše: 30 rokov slobody. Lenže kde niet slobody ducha, slobody informácií a pohybu, slobody prejavu slovom a písmom, tam niet slobody človeka. Nie je slobodou iba prikyvovať a slepo vykonávať to, čo sa mu zhora diktuje. Prežívame revolúciu v etymologickom slova zmysle: návrat späť do minulosti, do poddanstva. Tam platilo: „Koho je pánstvo, toho bude aj náboženstvo!“ Poddaný nesmel bez povolenia pána opustiť územie panstva. To si uvedomujeme? Ktosi má u nás čertovský strach, že by naši ľudia mohli porovnávať systémy, a dakomu by spadol vavrínový veniec budovateľských zásluh, a mnohé naše výdobytky by veľmi vybledli!

Sľubovalo sa, že sa nebudú opakovať 50. roky. Vymyslel sa však rafinovanejší spôsob šikanovania veriacich a likvidácie Cirkvi. Veď načo si špiniť ruky a robiť mučeníkov zatváraním kňazov a veriacich? Cirkev nech si zlikvidujú sami vedúci, biskupi a kňazi. Skompromitované a slabošské individúá z kňazských radov si založili tzv. záujmovú organizáciu PACEM IN TERIS. Nechcú nič trpieť, len dobre sa mať za judášsky groš, ženú sa za titulmi a barokovými kostýmami. Reprezentujú feudálnu Cirkev, prisluhujúcu každému režimu. Nie sú to reprezentanti Kristovej Cirkvi a Kristovho evanjelia, veď podľa ovocia sa pozná strom. Pochlebojú svojím chlebobdarcom, aby títo mohli slobodne donkichotovskú útočiť proti Cirkvi a viere. Oni určujú, ktorí slabosi majú zastávať úrad pastierov Božieho stáda – aby si s ním mohli ateisti robiť čo chcú. Kedy pozdvihli napr. noví biskupi hlas na obranu viery a trpiacich veriacich?...

Minister ČSR, doc. doktor M. Klusák CSc. jasne povedal na zjazde kat. duchovenstva v Prahe 14. januára 1975: „Tak jako dosud budeme s Vatikánem jednat podle stejných zásad i nadále a budeme vycházet z principu suverenity československého státu a nebudeme jednat o našich vnitřních záležitostech. Máme své zásady církevní politiky a na nich budeme i nadále stavět“.

Inými slovami: náboženská diskriminácia /ktorú nikto z nás neoddišputuje/, prípadne aj všetka perzekúcia veriacich je vnútornou záležitosťou ČSSR. Myslíme, že tej istej zásady sa drží aj vojenská junta v Chile. Prečo sa teda nad ňou rozčuľovať?...

Pozrime sa do škôl. Inšpektori, riaditelia, učitelia trescú deti za to, že ich rodičia posielajú na vyučovanie náboženstva alebo s nimi sa modlia a chodia do kostola. Pri prihlasovaní detí na nábož. vyučovanie sa rodičom osobitne zdôrazňuje, že sa ich dieťa nedostane na strednú školu, ale ostane iba robotníkom. Podľa smerníc Ministerstva kultúry prijatie dieťaťa na strednú školu nezávisí natoľko na jeho vedomostiach, ale na tom, či chodilo na vyučovanie náboženstva alebo nie. Nadaným deťom sa zabráňuje prístup k vyššiemu vzdelaniu v rozpore s čl. 24 ústavy: „Všetci občania majú právo na vzdelanie“. Takto sa protizákonným postupom ochudobňuje náš štát o tisícky veľkých talentov, a to bude mať katastrofálny odraz na kultúrnom a hospodárskom živote.

UPOZORNITE riaditeľov škôl a učiteľov za ich protizákonnú a zločineckú činnosť.

Ateistická buržoázia, predajná ako každá iná, sa tu maskuje priveľkou horlivosťou a uráža robotnícku triedu: Za trest bude vaše dieťa iba robotníkom! – Konečne bude to pokresťančenie robotníckej triedy. Bude to ozaj najpokrokovejšia zložka našej spoločnosti!...

Inak tento postup Ministerstva kultúry a všetkých zložiek školstva voči deťom je v rozpore s čl. právom: „Kto nedovršil 15. rok svojho veku, nie je trestne zodpovedný!“ /§11 trestného zákona č. 113/73 Zb./. Nech

si však všetci títo činitelia uvedomia, že ich postup je protipedagogický a neľudský – a tým aj z medzinárodného práva trestný.

Kto má právo na dieťa, ktoré v bolestiach porodil, pri ktorom prebdel nejednú noc, ktoré živí a šatí z vlastných mozolov? Či hádam inšpektor, riaditeľ, učiteľ alebo nejaký úradník? Čo by povedali, keby im dakto vzal dieťa a vychovával by ho proti nim? §32 rodinného zákona hovorí: „Rozhodujúcu úlohu vo výchove detí majú rodičia.“ Čl. 2 bod. 1 čl. ústavy hovorí: „Všetka moc v ČSSR patrí pracujúcemu ľudu“. Kto poveril týchto súdruhov nerešpektovať tieto zákonité ustanovenia? Kto platí na školy? Z čie práce žijú títo učители a úradníci? Podľa zborníka Problémy svetonázorovej výchovy /1972/³⁰ v SSR je 14,1% ateistov, 70,7% veriacich a 15,2 / tkzv. nevyhranených. Akým právom teda hárka ateistov šliape po právach veriacich a vnučuje im svoje názory?

Odkiaľ vychádza iniciatíva na šliapanie základných ľudských práv a šikanovanie veriacich? Či sú to nie smernice Ministerstva kultúry? Veriaci sú praktickí postavení mimo zákona. Tisícim z nich sa otvorene povedalo, keď sa domáhali spravodlivosti a svojho práva, keď sa odvolávali na ústavu a na zákony! Prečo tu mlčí prokuratúra, ktorá má byť strážkyňou socialis. zákonnosti? Prečo mlčí KS,³¹ ktorá o sebe hovorí, že je vedúcou zložkou našej spoločnosti? Či je v poriadku, aby namiesto nich Slobodná Európa upozorňovala na zachovanie ľudských práv a štátnych zákonov u nás, v režime, ktorý sa vyhlasuje za najhumanejší?

Treba sa priznať, že sa na vedúce funkcie do štátneho aparátu dostalo množstvo karieristov, sadistov, psychopátov, ktorí sa vyžívajú v utrpení poctivých občanov. Nemožno povedať, žeby sa o tom „tam hore“ nevedelo. Kto vyberal a dosadzoval týchto ľudí do funkcií? Koľko previerok a kádrových posudkov sa vedie o každom človeku? Zdá sa, že mnohí činitelia si zásadne pletú socializmus s anarchizmom a chcú mať u nás právu džunglu: Lenže to je bumerang, ktorý sa vracia! V dejinách je na to milión drastických dôkazov!

Bolo by už raz načase, aby sa jasne ukázalo a vyhlásilo, ako sa bude stíhať šliapanie základných ľudských práv a občianskych slobôd! Ak strana v tejto veci nič nepresadí, môže to byť jedine preto, že nechce alebo nemôže. Ak nemôže, nie je vedúcou zložkou nášho spoločenského života v pozitívnom zmysle!

V. I. Lenin ešte pred I. svetovou vojnou napísal: „Sociálni demokrati žiadajú ďalej, aby každý mal úplné právo vyznávať akúkoľvek vieru celkom slobodne. Len v Rusku a v Turecku spomedzi európskych štátov ostali hanobné zákony proti ľuďom inej, nepravoslávnej viery. Tieto zákony buď priamo zakazujú určitú vieru alebo ju zakazujú rozširovať, alebo ľudí určitej viery zbavujú niektorých práv. Všetky tieto zákony sú najnespravodlivejšie, najnásilnivejšie a najhanobnejšie. Každý musí môcť úplne slobodne nielen vyznávať akúkoľvek vieru, ale aj rozširovať akúkoľvek vieru a meniť vieru. Ani jeden úradník nesmie mať ani len právo pýtať sa niekoho, akého je vierovyznania. To je vec svedomia a nikto sa do toho nesmie miešať... Kým sa tieto opatrenia neuskutočnia bez akýchkoľvek výhrad a zadných dvierok, dovtedy sa ľud nezbaví hanobného policajného prenasledovania za vieru a nie menej hanobných policajných almužien nejakej viere.“ /Spisy zv. 6, K dedinskej chudobe, Bratislava 1957, str. 353/³²

Podobne K. Marx píše: „Právo byť nábožným, a to ľubovoľne nábožným, právo vykonávať kult svojho zvláštneho náboženstva sa počíta výslovne medzi ľudské práva. Privilégium viery je všeobecné ľudské právo“ /Marx, Engels, Spisy, zv. 11, Praha 1956, str. 387/.

„Napriek tomu, že Ústredný výbor už niekoľkokrát zdôraznil a vysvetlil, že strana nepovažuje nábožen-sky veriaceho človeka za svojho nepriateľa, že akékoľvek snahy vyvolať v súčasnom období atmosféru prenasledovania náboženstva sú nielen protiústavné a protimarxistické, ale priamo škodlivé...“ /Funkcionárom a aktivistám Národní fronty, Praha 1972, str. 26/.

Je to teda jasná reč. PRIATELIA, študujte zákony ČSSR a všetkými silami presadzujte ich dôsledné plnenie. Nemlčte, bráňte sa. Nespravodlivosť netrpte. Je najhorší morálny úpadok, keď sa niekto zmieri s nespravodlivosťou. Dobré si všimajte hrdinov filmov v televízii a v kinách. Učte sa od nich hrdinstvu, aj metódam boja za spravodlivosť. Nezavierajte si oči, nezapchávajú si uši, nedívajte sa bez rozmýšľania. Konajte!!!! Neuspokojte sa len s domácimi informáciami. Pečené holuby Vám nespádnú do huby. Toľko práv budete mať,

30 CÍGER, J.: *Problémy svetonázorovej výchovy*. Bratislava 1972, 244 s.

31 Komunistická strana.

32 V citovanom 6. zväzku Leninových spisov sa skutočne nachádza uvedený citát. Citát pochádza z obdobia rokov 1902 – 1903 a je zrejme potrebné ho vnímať v kontexte doby, kedy chcel Lenin, v snahe uchopiť moc, získať podporu obyvateľstva. Vo všeobecnosti je totiž známy Leninov výslovne negatívny vzťah k náboženstvu a nenávisť voči všetkému, čo sa spájalo s vierou v Boha.

koľko si sami vydobyjete. Nespoliehajte sa na západ, ani na skompromitovaných kňazov, ale tak ako vyhľadávate skúsených lekárov, tak vyhľadávajte hrdinských kňazov, ako aj schopných veriacich laikov. Keď nemáte kňazov, aj sami sa schádzajte. Sami si zháňajte literatúru a študujte svoje /náboženské/ náboženstvo, lebo len správnym štúdiom odhalíte pravú tvár Boha, Cirkvi a sveta.

Katolíci, evanjelíci a židia konajte spoločne!

Boh leňochov nepodporuje. Pozrite sa na iné národy: Vietnamcov, Írčanov, Arabov, Kurdov, atď. a urobte si sami poriadok so zločineckými živlami, keď vám právo nepresadia zodpovedné orgány.

Deti si vychovávajú v náboženstve. Ale výuka nie je výchova. ŽITE po kresťansky a učte aj deti obetavosti.

Vaši katolícki priatelia.

Túto výzvu podľa možnosti rozširujte aj medzi známymi!

DOKUMENT č. 2:³³

XII. správa FMV

Bratislava

Číslo: KR-0091 /ST-1975

V Bratislave dňa 27. 5. 1975

Výtlačok číslo: 2.

KS ZNB, Správa ŠTB

2. odbor

K o š i c e

Akcia LAIK a PÁCEM – zaslanie výsledkov expertíz.

K č. j.: OS-00784/23-75

Prílohy: 11/44

Počet listov: 3

Na písomznalecké, jazykové a daktyloskopické skúmanie boli nám predložené anonymné písomnosti z 2. odboru S-ŠTB Banská Bystrica o počte 49 ks /akcia LAIK/, ktoré sme ozn. č. 1-49/89-5, z 2. odboru S-ŠTB Košice o počte 11 ks /akcia PÁCEM/, ktoré sme ozn. č. 1-11/93-5 a z 2. odboru XII. S FMV Bratislava 1 ks /akcia PÁCEM/, ozn. č. 1-5/87-5. Všetky predložené písomnosti sú rozmnožované CYKLOSTYLOM, ktorých blany boli napísané na písacom stroji.

Bolo potrebné zistiť značku písacieho stroja, vyhodnotiť individuálne znaky písma, písmo zaevidovať a vylustrovať v TEPe.³⁴ Ďalej text vyhodnotiť po jazykovej stránke a zaevidovať a vylustrovať v TESe.³⁵ Z listov a obálok vyvolať, zadokumentovať a vzájomne porovnať daktyloskopické stopy.

Prevedením požadovaných úkonov bolo zistené nasledovné:

1./ Na napísanie blán, z ktorých CYKLOSTYLOM boli rozmnožené anonymné písomnosti ozn. č. 1-5/87-5, 1-49/89-5 a 1-11/93-5, bol použitý jeden písací stroj značky CONSUL, ktorý ojedinele môže byť označený i ZETA, model 1502, osadený normalizovanou slovenskou klávesnicou, ktorá bola vyrábaná

33 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PÁCEM“, arch. č. 10320.

34 TEP – taktická evidencia písma.

35 TES – taktická evidencia slovenčiny.

od roku 1957 – 1962. Druhovú a individuálne znaky sú uvedené na PÁTRACEJ KARTE, podľa ktorej pri zisťovaní použitého písacieho stroja je potrebné postupovať. Skúšky písma prevádzajte podľa priloženého vzoru.

Z individuálnych znakov sú typické najmä tieto:

- o – ľavá časť je silno poškodená.
- v – pravá vonkajšia päťka chýba a ľavá je z časti poškodená.
- t – oblúk je z časti stlčený.
- y – pravá vonkajšia päťka chýba.
- á – oblúk z ľavej časti je stlčený.
- A – pravá vonkajšia päťka chýba.

Výrobné čísla uvedeného modelu začínajú týmito výrobnými číslami a majú tento rozsah:

1957 – 7	710001 – 710040
1958 – 8	8100001 – 8408673
1959 – 9	9100001 – 9408673
1960 – 0	0028853 – 0064189
1961 – 1	1065190 – 1099715
1962 – 2	2099716 – 2137054

2./ Písmo anonymných písomností bolo zaevidované do TEPu. Lustrovaním písma v TEPe nebola zistená zhoda. Sporné písmo bolo lustrované i v porovnávacom TEPe, ale ani v tomto prípade nebola zistená zhoda písma.

3./ Anonymné písomnosti ozn. č. 1–5/87–5, 1–49/89–5 a 1–11/93–5 po jazykovej stránke sú napísané veľmi dobrou úrovňou znalosti slov. spis. jazyka. Niekoľko chýb sa vyskytuje v nesprávnom použití slabičnej dĺžky /prokurátura, štatotvornej, nejednú noc, pravú tvar Boha/ a v nesprávnom mäkkčení spoluhlások /riaditeľa, ďalšiu, na vedmostiach, učiteľa/. Znakov je málo, dá sa predpokladať, že pisateľ i pri jeho veľmi dobrej vzdelanostnej i jazykovej úrovni robí chyby vo výslovnosti. Môže sa jednať o krátku a mäkkú východosl. výslovnosť, príp. niektoré miesta v stredosl. oblasti./ Štylizácia je dobrá a výber jazykových prostriedkov na vyjadrenie je volený veľmi dobre – kultúrne. Nárečové prvky sa v texte nevyskytli. V jazykovej evidencii zhodná písomnosť nebola zistená.

4./ K daktyloskopickej expertíze bolo predložený 49 letákov v obálkach z 2. odboru S–ŠTB B. Bystrica a 11 letákov v obálkach z 2. odboru S–ŠTB Košice, na ktorých boli vyvolané latentné daktyloskopické stopy, a to na 49 letákoch bolo zistených 29 použiteľných a 13 čiastočne použiteľných daktyloskopických stôp, z ktorých v dvoch prípadoch bola zistená vzájomná zhoda stôp 20 a 21/75 a na 11 letákoch 19 použiteľných a 6 čiastočne použiteľných daktyloskopických stôp. Vzájomným porovnaním stôp z oboch akcií nebola zistená zhoda, pretože v prevažnej väčšine zanechané stopy patria do rozličných zón prstov a dlaní. Daktyloskopické stopy sú zadokumentované a evidované z akcie LAIK pod číslami 9 až 28/75 a v akcii PACEM pod číslami 30 a 31/75.

Posudok vypracovali:

kpt. Dudáš – písomzn. časť

mjr. Frýdeková – jazyková časť

por. Tokárik – daktyloskopia

Zástupca náč. 6. odboru:
pplk. MICHALKA Emil

Dokument č. 3:³⁶

KS – ZNB, Správa Štb. Košice
Oddelenie P o p r a d

Dňa, 8. mája 1975

Schvaľujem

Náčelník O–Štb.:³⁷

P l á n

opatrení do akcie „PACEM“ v okrese Poprad k odhaleniu pisateľov protištátnych dokumentov:

Dňa, 2. 5. 1975 sa vyskytli v okrese Poprad, konkrétne v meste Poprad na sídlisku Juh a Západ protištátne letáky pod názvom „Priatelia katolíci, všetci kresťania, ako aj ľudia hľadajúci pravdu a spravodlivosť“. Mimo Popradu sa uvedené letáky vyskytli v okresoch Spiš. Nová Ves, Prešov a Košice. V Stredoslovenskom kraji sa tieto letáky vyskytli v B. Bystrici, Lipt. Mikuláši a Žiline. Letáky boli vhadzované medzi 19.00 a 20.00 hod. do schránok v jednotlivých bytoviek. V Poprade bolo zistených 37 kusov týchto letákov.

Za účelom odhalenia pisateľa a rozširovateľa protištátnych dokumentov budú prevedené tieto opatrenia:

1./ Na O–Štb. Poprad bola vytvorená dvojčlenná skupina oper. pracovníkov a to kpt. Hovanec a npor. Šimko, ktorí budú na tomto prípade pracovať.

Termín: ihneď

Zodpovedný: náč. O–Štb.

2./ Prehodnotiť rím. kat. farárov aktívne činných v DKO v rokoch 1968 – 1969 v okrese Poprad s cieľom vytypovania možného pisateľa. Súčasne zadovážiť od týchto osôb vzory písacích strojov a tieto zaslať na expertízu.

Termín: 15. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

3./ Vytážiť existujúcu agentúru a dôvernícku sieť po línii cirkvi s cieľom otypovania osôb prichádzajúcich v úvahu ako pisateľov protištátneho dokumentu.

Termín: ihneď

Zodpovedný: kpt. Hovanec

4./ Cestou agentúry a previerkou zistiť osoby z rád laikov, najmä osoby ktoré v minulosti boli rozpracované v akcii RUSICUM, LAICKÝ APOŠTOLÁT a RODINA, preveriť ich súčasnú činnosť, získať vzory písacích strojov z pracoviska a v súkromnom používaní s cieľom či neboli pisateľmi protištátneho dokumentu.

Termín: 25. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

5./ Ako podozrivá osoba z písania protištátneho dokumentu prichádza v úvahu JUDr. Ján JANIK, sudca na Okresnom súde v Poprade. Na jeho pracovisku previesť TA–144 a súčasne získať vzory písacích strojov z tohto pracoviska.

Termín: 12. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

6./ V okrese Poprad pôsobia rehoľnice v charitnom domove v Dolnom Smokovci a v Dome dôchodcov v Batizovciach. Získať z týchto stredísk vzory písacích strojov a tieto zaslať k posúdeniu expertíze.

Termín: 20. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

36 A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Košice, „PACEM“, arch. č. 10320.

37 Podpísaný náčelník O – ŠtB, mjr. Anton Chovanec.

7./ Prevádzať vyťaženie osôb z bytoviek kde sa letáky vyskytli s cieľom, či niektoré osoby nezistili pohyb cudzích osôb, alebo vozidiel v čase, keď boli letáky do jednotlivých bytoviek vhádzané.

Termín: 30. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

8./ Prehodnotiť styky podozrivých osôb z okresu Poprad do kraja B. Bystrica, hlavne z rad reakčných rim. kat. farárov a náboženskej inteligencie.

Termín: 15. 6. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

9./ Previesť previerku študentov z okresu Poprad, ktorí študujú na VŠD v Žiline s cieľom zistenia rozširovateľa protištátneho dokumentu.

Termín: 20. 6. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

10./ Prehodnotiť písomne materiály u OCT s cieľom vytypovania písacieho stroja na ktorom mohli byť protištátne dokumenty písané.

Termín: 15. 5. 1975

Zodpovedný: kpt. Hovanec

11./ V súvislosti s výskytom protištátnych dokumentov preveriť činnosť pátra KRAJČÍKA, ktorý je mimo pastoráciu, býva v Poprade–Veľkej a pracuje v okrese Lipt. Mikuláš. V prípade že vlastní písací stroj, získať vzory písma tiež previesť TA–144.

Termín: 20. 6. 1975

Zodpovedný: kpt. Hovanec

12./ Získať vzory písacieho stroja z n. p. Chemosvit vo Svite, kde pracuje ako sekretárka sestra rim. kat. farára KOŽÁRA zo Šuňavy s cieľom, či tento stroj nebol použitý na písanie protištátneho dokumentu.

Termín: 20. 5. 1975

Zodpovední: kpt. Hovanec
npor. Šimko

V prípade prevádzať súbežne previerky, osoby neprichádzajúce v úvahu ako pisateľov vylučovať a typovať ďalšie osoby ako možných pisateľov.

Vypracoval: kpt. Hovanec

Pavol Jakubčín: The Action „PACEM“

In May 1975 in various towns of the Central and Eastern Slovakia people found flyers in their post boxes. Those flyers were classified as “high social danger documents” by the state security authorities. According to the opinion of the State Security the flyers were targeted against Marxism Leninism, the atheistic education, Communist morals and they roughly attacked Czechoslovak laws and regulations on governmental surveillance over the churches. In the following months significant attention was dedicated to reveal their authors and distributors. In the given article the author presents the circumstances of the investigation of the case and the measures adopted by the State Security, as well as detected facts. Transcripts of three archive documents depicting the case are part of the article.

Mgr. Pavol Jakubčín, PhD. (1983)

Štúdium histórie a postgraduálne štúdium absolvoval na Trnavskej univerzite. Pracuje v Ústave pamäti národa, kde sa venuje problematike existencie a pôsobenia cirkví v období komunistickej totality. Súčasne pôsobí ako odborný asistent na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Je autorom monografie *Pastieri v osídlach moci* (2012), zostavovateľom niekoľkých zborníkov, ako aj autorom viacerých štúdií a odborných článkov.

NOVEMBER '89 BOL ZHADZOVANÍM PÚT NESLOBODY

ROZHOVOR S VLADIMÍROM OKTAVCOM

PETER JAŠEK

Nežná revolúcia bola významným medzníkom slovenských dejín. Priniesla pád normalizačného režimu a otvorila cestu k transformácii totalitného komunistického Československa na právny a demokratický štát. Umožnila vznik samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 a jej neskoršiu integráciu do európskych politických štruktúr. Medzi nemenej dôležité prínosy pádu komunistického režimu patrí aj odstránenie vedúcej úlohy komunistickej strany a vznik pluralitného stranického prostredia a slobodných volieb, odstránenie nefunkčného hospodárskeho systému centrálne riadenej ekonomiky a možnosť v praxi uplatňovať základné ľudské práva a slobody. Hlavné udalosti Nežnej revolúcie sa odohrávali v centrách vtedajšej Československej socialistickej republiky, teda hlavne v metropolách Prahe a Bratislave. Pri centralistickom štáte, akým bolo normalizačné Československo, to inak nemohlo byť. Čoskoro sa však pridávali aj ďalšie mestá, často v závislosti od toho, ako do nich prenikali informácie o revolučnom dianí. Na Slovensku bola prvým mestom, ktoré sa pridalo po Bratislave k Nežnej revolúcii,

Trnava. Predovšetkým vďaka hercom trnavského divadla Jána Palárika, medzi ktorými popredné miesto zaujal líder trnavskej VPN a moderátor mítingov na dnešnom Trojičnom námestí Vladimír Oktavec, ktorý poskytol rozhovor časopisu *Pamäť národa*.

▼ **Na úvod by som sa vás rád opýtal, z akého prostredia pochádzate, skúste si spomenúť na niečo, čo súviselo s komunizmom.**

Narodil som sa v Martine v roku 1951, do rodiny, v ktorej otec bol šéfredaktorom vydavateľstva Matice slovenskej Osveta. Matka bola úradníčka v banke. Slovensko vtedy ešte nemalo vlastnú encyklopédiu a na pôde Matice a Osvety vznikla myšlienka pripraviť a vydať Encyklopédiu Slovenska. Začal na tom robiť kolektív autorov, pripravili do sadzby prvú časť, písmená A – D, a nato prišiel zásah stranických a bezpečnostných orgánov. Teraz po revolúcii, keď otec zomrel, tak som získal v zmysle zákona právo ísť do archívu Ústavu pamäti národa a dostal som veľký štós materiálu, týkajúceho sa toho prípadu, a vlastne až tam som

sa z materiálov ŠtB poriadne podozvedal, o čo vtedy išlo. Tých ľudí pozatvárali: vedúci redakčného kruhu Alexander Hirner¹ dostal 13 rokov, otec 7 a ostatní dostali po menej.² Za sabotáž proti socialistickému zriadeniu a rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve.³ Vzhľadom ku mne to znamenalo, že v decembri 1959 prišla ŠtB a otca zobrala. Ten večer a noc si dobre pamätám aj po skoro 60 rokoch. Jeden uniformovaný príslušník s otcom odišiel a traja v civile celú noc prekutávali celý náš byt. Pamätám si, ako nás s bratom mama premiestňovala z izby do izby podľa toho, v ktorej práve neboli. Šesť rokov som potom vyrastal bez otca, s biľagom syna politického väzňa, ktorý chcel rozvrátiť ľudovo-demokratický štát a zničiť šťastnú budúcnosť pracujúcich. Dodnes si pamätám ten pocit, keď každoročne na začiatku školského roku mal každý žiak postupne vstať a nadiktovať meno, súrodencov a mená a zamestnania rodičov. Keď prišiel na mňa rad, nevedel som, ako to povedať, že otca síce mám, ale je vo väzení. Nezávidel som tie chvíle. Bol som tým medzi spolužiakmi trochu vysunutý a najlepším kamarátom mi bol tiež zase len syn politického väzňa z tej

1 Alexander Hirner (1911 – 1987), popredný slovenský sociológ a dlhoročný pracovník Matice slovenskej.

2 Ostatní členovia skupiny dostali nasledujúce tresty: Olexa 6 rokov, Ľ. Januška 4 roky, E. Tvarožek 3 a pol roka, J. Telgársky 2 a pol roka a Š. Veselý 18 mesiacov väzenia.

3 K prípadu slovenských encyklopedistov pozri TURČAN, Ľ.: Protištátna skupina redaktorov v Osvete a v Martine? In: BYSTRICKÝ, V. – ROGUĽOVÁ, J. (eds.): *Storočie procesov. Súdy, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava 2013, s. 227 – 240; TURČAN, Ľ.: Nevydaná encyklopédia. Pred päťdesiatimi piatimi rokmi začal proces proti Alexandrovi Hirnerovi a jeho spoločníkom. In: *Sociológia*, roč. 45, 2013, č. 5, s. 489 – 507; MARUŠIAK, J.: Zásah proti Príručnému encyklopedickému slovníku (PRES). In: MARUŠIAK, J. (ed.): *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno 2001, s. 141 – 161.

to partie, doktora Olexu.⁴ Ten bol tiež zavretý, a tak sme na tom boli rovnako. Domnievam sa, že už vtedy vo veku 7 až 12 rokov sa týmto formovalo moje vnímanie a vzťah ku komunizmu.

▼ **V 60. rokoch prišlo známe uvoľnenie, pamätáte si niečo z toho?**

Samozrejme, že si pamätám! Najmä éru bigbítu,⁵ gitary, to si dobre pamätám. Hoci v našich rádiách sa to nehralo, ale počúvali sme Rádio Luxemburg.⁶ A tiež si spomínam, že sme túto západnú rock'n'rollovú muziku chodili počúvať, keď do Martina prišli putovní komedianti so strelnicou. Z ich ampliónov znel Elvis Presley,⁷ Chubby Checker,⁸ The Beatles⁹... atď. Pretože im to akosi nikto nemohol zakázať. Ale nehralo sa to v oficiálnom rádiu, ani kúpiť si takéto platne nebolo možné. Ako je teraz už známe, ak vtedy v populárnej relácii *Pozor, zákruta*¹⁰ chceli pustiť aj jednu „západnú“ pesničku, museli tam zaradiť aj dve sovietske, nejakú bulharskú, poľskú, rumunskú..., skrátka piesne pochádzajúce z „tábora mieru“ museli prevalcovať západnú úpadkovú kultúru. Takže sme to vždy chodili počúvať na tie strelnice v maringotkách, a potom po nociach, keď bol lepší príjem, tak Rádio Luxemburg. Čiže uvoľnenie cez bigbít. A potom už aj u nás v Martine začali vznikať bigbítové kapely. Tie sme formovali ako chlapi ešte na základnej alebo strednej škole a hrali sme bigbít po pivniciach, v sušiarňach,

ktoré sme si prerobili na kluby. Toto bolo pre nás to uvoľnenie. Okrem socialisticko-realistickej sovietskej literatúry začali vychádzať aj Hemingway,¹¹ Steinbeck,¹² Saroyan,¹³ v martinskom divadle hrali Millera,¹⁴ Williamsa...¹⁵

▼ **Vás osobne to od začiatku ťahalo do hudobnej alebo kultúrnej sféry, čo sa týka povolania?**

Dá sa povedať, že áno. V 13-14 rokoch som prečítal všetkých svetových autorov, ku ktorým sa bolo možné dostať. Spomínaných Steinbecka, Hemingwaya, Saroyana, ale napríklad aj Dostojevského¹⁶ Toto ma formovalo k humanitnému nasmerovaniu. Ešte predtým, ako som išiel na Vysokú školu múzických umení (ďalej VŠMU), tak som začal študovať na Filozofickej fakulte slovenský jazyk, literatúru a estetiku. Ale to sa mi zdalo príliš teoretické a povedal som si, že treba ísť do praxe (smiech). Lebo otec bol pred zaistením literárny historik a kritik, čiastočne aj autor a prekladateľ, prekladal napr. Brechta.¹⁷ Mal som v pamäti obraz, ako sústavne sedí za písacím stolom.

▼ **Takže ste mali istú predispozíciu...**

Áno. Raz prišiel so mnou k nám domov kolega herec Jožko Krivička, a keď videl byt, kde boli všade samé knižnice, priznal, že toľko kníh pokope v živote nevidel.

4 Ján Olexa (1920), vo vydavateľstve Osveta pôsobil v tom čase ako hlavný účtovník.

5 Bigbít (pôvodne písane Big Beat), nový žáner popmusic, ktorý vznikol vo Veľkej Británii v 60. rokoch s charakteristickým gitarovým zvukom.

6 Radio Luxemburg bolo v 50. rokoch populárnou západnou rozhlasovou stanicou vysielaajúcou modernú a západnú popmusic. Pre obyvateľov komunistického Československa predstavovalo jeden z mála zdrojov, ako sa mohli dostať k modernej popmusic.

7 Elvis Presley (1935 – 1977), americký popový spevák, považovaný za kráľa rock'n'rollu. V 60. a 70. rokoch patril k najznámejším svetovým umelcom a ikonám popkultúry.

8 Chubby Checker (vlastným menom Ernest Evans, 1941), americký spevák a skladateľ, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov hudobného štýlu twist.

9 The Beatles, anglická rock'n'rollová skupina, ktorá vznikla v Liverpoole v roku 1960 a pôsobila do roku 1970. Tvorili ju John Lennon, Paul McCartney, George Harrison a Ringo Starr. V 60. rokoch boli najpopulárnejšou hudobnou skupinou na svete a zásadným spôsobom ovplyvnili vývoj svetovej hudby a popkultúry.

10 *Pozor zákruta!* je populárna relácia slovenského rozhlasu, určená najmä pre motoristov, vysielaaná od roku 1962.

11 Ernest Hemingway (1899 – 1961), americký spisovateľ a novinár, držiteľ Nobelovej ceny za literatúru, dodnes považovaný za jedného z najvýznamnejších amerických spisovateľov 20. storočia. Jeho najznámejšími dielami sú novela *Starec a more* a román *Komu zvoní do hrobu*.

12 John Steinbeck (1902 – 1968), americký spisovateľ, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru.

13 Willian Saroyan (1908 – 1981), americký dramatik a spisovateľ arménskeho pôvodu.

14 Arthur Miller (1915 – 2005), americký spisovateľ a dramatik. Patril k najznámejším americkým spisovateľom a autorom divadelných hier 20. storočia.

15 Thomas Lanier „Tennessee“ Williams (1911 – 1983), americký spisovateľ a jeden z najvýznamnejších amerických dramatikov 20. storočia. Fiodor Michajlovič Dostojevskij (1821 – 1881), jeden z najslávnejších ruských spisovateľov a filozofov. Predstaviteľ ruského realizmu. Vďaka svojmu najslávnejšiemu románu *Zločin a trest* je považovaný za zakladateľa psychologického románu.

17 Berthold Brecht (1898 – 1956), nemecký dramatik, režisér a spisovateľ, jeden z najvýznamnejších nemeckých dramatikov 20. storočia a zakladateľ epickej drámy.

Ako začínajúci bítnik v roku 1968 (Zdroj: Archív V. Oktavca)

▼ Vrcholom 60. rokov bol rok 1968. Ako si na to spomínate?

Bol som v Martine. V roku 1968 som skončil prvý ročník Strednej všeobecno-vzdelávacej školy, to boli dnešné gymnáziá. Boli prázdniny po prvom ročníku a najprv sme o vojenskej invázii počuli z rádia. Ešte skôr, ako sme sa stretli s nejakým tankom alebo ruským vojakom, tak sme začali „podzemnú činnosť“ (smiech). Kdesi sme zohnali bielu farbu, štetku, fúrik a išli sme ulicou popri Neografii. Ja som sedel na fúriku a niekto mi dal helmku. Bola to tak trošku aj mladícka recesia, boli sme vlastne deti, mali sme 16 rokov... Tak som sedel vo fúriku a kolega ma tlačil, v ruke som mal farbu so štetkou a písali sme po cestách heslá „Okupanti domov“ a podobné. Ako sme išli popri tlačiarňi Neografia, boli sme asi 25–30 metrov od križovatky, zrazu sme začuli rachot a po hlavnej ceste spoza Neografie vyšiel tank alebo nejaké obrnené vozidlo. Ja som sedel vo fúriku s helmou, tank zastal na križovatke a vežu s guľometmi zrazu otočil do ulice na-

ším smerom. Zastali sme a poriadne nám zmrazil úsmev na tvári. Toto sú historky, čo nikdy nezabudnem, toto bol august 1968 pre mňa.

Samozrejme, z augustových dní si toho pamätám viac. Pred tzv. Štefánikovým ústavom – v Martine bola zdravotná škola, pôvodne tzv. Štefánikov ústav – bol veľký priestor, kde sme mali postavené futbalové bránky a chodili tam hrať futbal. Pri tom ihrisku bola Okresná vojenská správa. Rusi po niekoľkých dňoch, keď to celé „zorganizovali“, tú budovu zabrali a mali tam nejaké okresné veliteľstvo. Ale my sme tam futbal chodili aj naďalej hrať. Pred bránami veliteľstva vždy niekto stál na stráži a často tam bol jeden ruský vojačik, ktorý sa po čase opýtal, či si s nami môže zahrať. Samozrejme, až keď skončil službu. Zobrali sme ho hrať a zobrali sme ho potom aj do toho nášho mládežníckeho klubu v sušiarni činžiaku. Mali sme tam lacné jablčné vína, popíjali sme a jemu to zachutilo. Ktovie ako dlho nemal alkohol, a tak sa zrejme dobre opil a potom sa vrátil na ubikáciu. Od toho dňa sme ho viac nevideli, ani futbal viac hrať neprišiel...

Ešte na jednu historku si spomínam, tá už je z obdobia nastupujúcej normalizácie. Chodili sme lyžovať na Martinské hole. V tej dobe stavali na Veľkej lúke televízny vysielateľ a pre robotníkov tam postavili nocľaháreň. Ale v zime, keď nestavali, sme boli dohodnutí cez kamaráta z Pozemných stavieb, že tam budeme môcť prespávať. Prišli sme na víkend a správca nám hovoril: „Dnes mám plno, pretože pracovníci z Pozemných stavieb akurát prišli si tiež zalyžovať. Ale hore pri stavbe máme ešte jednu takúto nocľaháreň, kde sa dá prespať. Ale hneď vedľa si postavili tábor sovietski spojári. Tak hneď choďte za veliteľom – seržantom Gríšom, a povedzte mu, kto ste a že vás ja posielam. Aby nevznikol problém, keď to oni považujú za svoj vojenský priestor.“ Nebolo mi všetko jedno, lebo naša vtedajšia zostava pozostávala zo mňa a dvoch dievčat. Keď som sa bol u toho seržanta ohlásiť, tak som pre istotu povedal, že sme len predvoj a neskôr prídu ďalší chalani. V ten večer sa hral hokejový zápas našich proti Sovietom. Seržant sa ma pýtal, či pôjdeme dole do veľkej chaty pozeráť hokej. My sme sa samozrejme chystali, tak povedal, že keď sa budeme vracáť, aby sme išli spolu s jeho vojakmi, ktorí sa tiež chystali, aby nedošlo k omylu. Mal som rozumieť tomu tak, že by mohla stráž do nás strieľať ako do narušiteľov. Lenže v tej veľkej chate boli akurát na lyžiarskom výcviku študenti Lekárskej fakulty, a tí, keď videli v spoločenskej miestnosti ruských vojakov, tak vznikli silné protiruské nálady. Ten pamätný zápas sme vyhrali, čo bolo vtedy veľmi neobvyklé – vyhrať nad Sovietmi. Vždy, keď sme dali gól, vysokoškólcovia vstali zo stoličiek, obrátili sa na sovietskych vojakov, kričali „Vy svine!“, hrozili stoličkami a pästami. Tí chudáci ani nemohli nič vidieť, len tak v rohu sedeli ucupeňí, viac-menej iba počuli. Keď videli, ako sa to celé vyvíja, že by mohol vzniknúť problém, tak sa po druhej tretí-

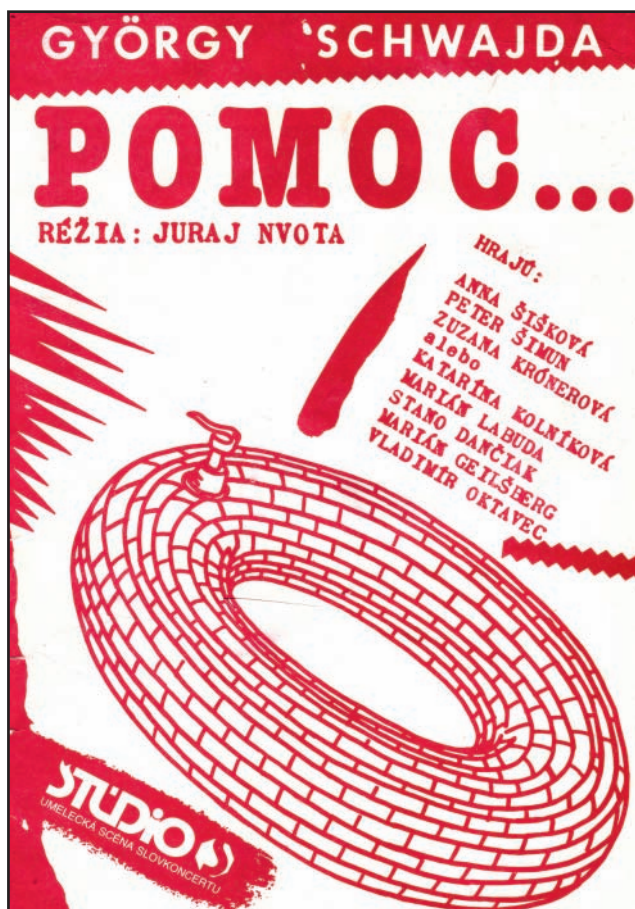
ne zdvihli a odišli. Ale teraz zase nám trom prestalo byť všetko jedno. Ako sa vrátiť hore, hlavne po upozornení, aby sme sa vracali s tými vojakmi, aby stráž nezačala strieľať. Ako sme sa blížili k vrcholu, kde mali spojársky voz s anténami a nad ním na stožiaroch silné svetlo, zrazu spoza toho voza vyšiel ruský vojak so samopalom a niečo zareval. My sme sa od strachu hodili do snehu. Ale ja som bol s dvoma dievčatami... Tak si hovorím, som tu jediný chlap, tak sa musím teraz prejaviť ako chlap. Trošku som zdvihol hlavu a kričím niečo ako *Što slučilos?* Vojak len znova niečo zareval, ale vyzeralo to, že nechce strieľať, tak som sa dvihol aspoň na kolená. Keď som sa viacšie priblížil a opýtal sa ho, čo sa deje, tak mi len odpovedal: „Pozdravljaju vas pabiedoj!“ a blahoželal mi k víťazstvu!

▼ **Po roku 1968 nasledovala normalizácia, to muselo byť pre ľudí obrovské sklamanie. Okupácia a politika potom. Aký bol názor na súdobých politikov?**

U Dubčeka¹⁸ možno v období Pražskej jari nastalo až jeho zbožňovanie. Až po okupáciu. Vtedy sa doňho vkladali obrovské nádeje. Potom, keď podpísal moskovské protokoly,¹⁹ prišlo sklamanie. Zobrali sme to ale tak, že čo mal robiť, musel, veď násilím ho tam odviekli atď. Viete, Slováci sú národ holubičích, tak si povedali: však čo, socializmus tu bol, je a bude a to sa už nijako nezmení. Tak došlo postupne k otupeniu a rezignácii.

▼ **Vy ste zrejme v tom období končili školu...**

V roku 1970 som maturoval a potom som išiel takpovediac v otcových stopách na filozofickú fakultu študovať slovenský jazyk, literatúru a estetiku. Ale už počas strednej školy som účinkoval v takom študentskom divadle malých foriem, Boli sme inšpirovaní pražským Semaforom²⁰ a tiež Lasicom²¹ a Satinským²², o Radošin-

Plagát k hre G. Schwajdu, ktorá mala premiéru 18. novembra 1989 (Zdroj: Archív V. Oktavca)

coch²³ som ešte nevedel. Dosť ma to chytilo, vystupovanie pred divákmi. Rozhodol som sa, že pôjdem na divadelnú fakultu VŠMU. Ale nakoniec ma rodičia odhovorili. Otec mal veľa stykov s divadelníkmi, pretože jednak

- 18 Alexander Dubček (1921 – 1992), komunistický a sociálnodemokratický politik. Vyrastal v Sovietskom zväze, počas 2. svetovej vojny pôsobil v ilegálnej KSS, aktívne sa zúčastnil bojov v SNP. V roku 1962 sa stal 1. tajomníkom ÚV KSS a z tejto pozície mal veľký podiel na politickom uvoľnení na Slovensku. V roku 1968 sa stal 1. tajomníkom ÚV KSČ a symbolom obrodného procesu Pražskej jari. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 sa jeho mocenské pozície oslabovali, v roku 1969 bol odvolaný z pozície 1. tajomníka ÚV KSČ a v straníckych čistkách vylúčený z KSČ. V období normalizácie sa zapojil do disentu a bol prísne sledovaný Štátnou bezpečnosťou (ŠtB). Po páde komunistického režimu sa vrátil do politiky ako predseda Federálneho zhromaždenia (1990 – 1992).
- 19 išlo o moskovské rokovania prebiehajúce 23. – 26. augusta 1968. V Moskve rokovala československá delegácia na čele s prezidentom Ludvíkom Svobodou, ktorej súčasťou boli aj reformní komunisti unesení Sovietmi 21. augusta, so sovietskou delegáciou na čele s Leonidom Brežnevom. Výsledkom rokovaní bolo podpísanie Moskovských protokolov, akceptujúcich „dočasnú“ okupáciu krajiny.
- 20 Semafor, divadlo v Prahe založené v roku 1959, ktoré preslávila najmä dvojica hercov Jiří Suchý a Jiří Šlitr. Názov divadla vznikol ako skratka zo spojenia Sedm malých forem, ktoré mali vyjadrovať široký záber a zameranie na divadlo malých foriem.
- 21 Milan Lasica (1940), slovenský humorista, herec, dramatik a spevák. Veľkú popularitu získal vystupovaním v Divadle na Korze v rokoch 1967 – 1971 spolu s Júliusom Satinským.
- 22 Július Satinský (1941 – 2002), slovenský herec a humorista, známym sa stal vystupovaním v dvojici s Milanom Lasicom.
- 23 Radošinské naivné divadlo, slovenské autorské divadlo, ktoré vzniklo v roku 1963 a ktoré sa preslávilo najmä pôvodnou piesňovou tvorbou a svojráznym humorom.

pre divadlo niečo prekladal, jednak táto slávna generácia hercov ako Huba,²⁴ Záborský,²⁵ všetci boli jeho spolužiaci. Vtedy ešte neexistovalo VŠMU a oni prišli študovať buď na Filozofickú alebo na Právnickú fakultu. Popri tom robili divadlo a až potom sa profesionalizovali. Väčšinou ani nedošťudovali, pretože tí, ktorí sa uchytli, začali robiť divadlo profesionálne. Otec mal medzi nimi veľa známych a s ich pomocou ma odhovoril, že nie je dobre, aby som išiel robiť divadlo. Často tí, ktorí v divadle sú, nechcú, aby sa ich deti tomu venovali, pretože vedia, čo všetko to prináša... Tak som sa najskôr nechal odhovoriť, ale stále mi to vrtalo v hlave. Po dvoch rokoch na Filozofickej fakulte, bez toho žeby som rodičom niečo povedal, išiel som na dekanát Divadelnej fakulty (vtedy ešte na Štúrovej ulici), vypýtal som si prihlášku a podklady, čo všetko si mám nastudovať a naučiť sa. Prišiel som na skúšky, a možno práve preto, že mi o nič nešlo – lebo ostatní uchádzači boli strémovaní, pod tlakom „musím!“ – bolo mi to jedno, však už som bol na inej škole, kde som mohol došťudovať. A to prijímaciu komisiu asi upúťalo, moja absolútna nestrémovanosť a sebastota, tak ma prijali.

▼ **Keď ste došťudovali, vrátili ste sa späť do Martina? Alebo ste ostali v Bratislave?**

Chcel som ísť do Martina, ale moje rodné divadlo, martinské, mi povedalo, že nemá voľné miesto v umeleckom súbore. Dva roky predtým, keď som na VŠMU končil druhý ročník a nastupoval do tretieho, vzniklo divadlo v Trnave. Vtedy tam odchádzal jeden kompletný absolvujúci ročník, ktorý v tom roku končil: Zednikovič,²⁶ Krónerová a ďalší, ktorí vytvorili novo vzniknutý súbor v Trnave. Ešte ho chceli dopĺňať, a keď som sa interestoval, tak mi povedali, že by boli radi, keby som prišiel. Čo bolo dôležité, medzitým, v treťom ročníku, som sa oženil a narodil sa mi syn, takže som potreboval vytvoriť zázemie pre rodinu. A v socializme sa dostať k bytu, to bolo niečo nepredstaviteľné, to ste v poradovníku čakali roky, až desaťročia... Aby sa podporilo etablovanie divadla v Trnave, mesto poskytlo štátne byty, a tak som dostal miesto s bytom, čo bolo veľmi výhodné. Takto som sa v roku 1976 dostal do Trnavy.

▼ **Hovorí sa, že normalizácia boli roky bez mena, šedivé obdobie dejín. Mohli by ste niečo povedať o skúsenostiach z trnavského divadla? Ako do jeho fungovania zasahovala politika? Aký bol záujem ľudí o divadlo a kultúru všeobecne?**

Jedna z vecí, ktoré ma k divadlu vtedy nasmerovali, bola relatívna osobná sloboda. Existuje taký termín – nie je môj –, ostrov pozitívnej deviácie. A divadlá, aspoň niektoré, boli takými ostrovmi. Lebo povedzme Slovenské národné divadlo bolo ako reprezentatívne veľmi sledované, alebo tiež martinské divadlo, ktoré malo slávnu históriu a kvalitatívne bolo na dosť vysokej úrovni... Tieto, štátnymi orgánmi sledovanejšie divadlá, išli skôr cestou akademického profesionalizmu, teda dosahovanie špičky v odbornom slova zmysle. Kým my, ako novo vzniknuté divadlo, sme skôr išli smerom profesionálnej realizácii toho, čo predstavovali tie divadlá malých foriem. Hrali sme veľa scenárov, ktoré vznikli priamo na pôde divadla alebo boli napísané priamo pre nás, napr. Štepkovu²⁷ trilógiu *Ako som vstúpil do seba*, *Ako sme sa hľadali* a *Ako bolo*, ktorú autor až po mnohých rokoch uviedol aj vo svojom vlastnom divadle. Ale napísal to pôvodne pre nás. Boli sme v Trnave v závetrí, takže sme si mohli viacej dovoliť. Bolo také obdobie, kedy milovníci dobrého divadla začali chodiť z Bratislavy do Trnavy, pretože v Trnave vznikali zaujímavé predstavenia. To bolo v druhej polovici 70. rokov a v prvej polovici 80. rokov. Boli tam dvaja režiséri: Ďuro Nvota²⁸ a Blaho Uhlár,²⁹ v tvorivom dialógu, kedy každý chápal divadlo inakšie. Súbor tvorila viac-menej jedna generácia doplnená niekoľkými osobami, ktoré prišli z iných divadiel. Takto sa vytvoril priestor pre generačné divadlo, ktoré prijalo generačný pocit. Na rozdiel od akademického, ktoré chcelo už po stodvadsiatykrát urobiť Shakespeara³⁰ ešte dokonalejšie, alebo objaviť v Moliéroví³¹ niečo, čo predtým nikto neobjavil, nejaké tretie, štvrté a osemnásť plány. Ale v Trnave vznikalo niečo, ani nie tak so snahou po akademickom divadelnej dokonalosti, ale s pocitom súčasníka pre súčasného diváka. V tomto období bolo trnavské divadlo na výslni, pretože sa tam tvorilo niečo iné ako v ostatných kamenných divadlách. Nehovorím, že lepšie, ale iné. Vtedy fungoval divadelný život

24 Mikuláš Huba (1919 – 1986), slovenský herec, recitátor a vysokoškolský pedagóg.

25 Viliam Záborský (1920 – 1982), slovenský herec, vysokoškolský pedagóg a recitátor, dlhoročný člen činohry Slovenského národného divadla.

26 Marián Zednikovič (1951 – 2007), slovenský herec, ktorý hrával v trnavskom divadle, ale známy je aj z účinkovania v televízii.

27 Stanislav Šteпка (1944), slovenský režisér, dramatik a scenárista, jeden zo zakladateľov a vedúcich osobností Radošinského naivného divadla.

28 Juraj Nvota (1954), slovenský divadelník a režisér.

29 Blano Uhlár (1951), slovenský divadelník a režisér, od 70. rokov pôsobil v Trnave, neskôr jeden zo zakladateľov Divadla Stoka.

30 William Shakespeare (1564 – 1616), jeden z najslávnejších anglických spisovateľov a tvorcov divadelných hier.

31 Jean Baptista Poqueline, Molière (1622 – 1673), špičkový francúzsky dramatik, divadelník a režisér.

GENERÁLNY ŠTRAJK V TRNAVE

Manifestačným štrajkom v pondelok na pravé poludnie vyjadrili pracujúci a mládež v celej našej vlasti úprimný vzťah k svojej vlasti, spoločnosti a socializmu. Za zvuku fabrických sirén, zvonenia z trnavských veží a trúbenia áut či iných signálov sa aj v našom okresnom meste rozhodli občania vyjsť do ulíc. Pravda, nie všetky pracoviská mohli stíchnuť, veď vo viacerých závodoch ide o nepretržité prevádzky. Ani v týchto fabrikách však nik nezostal ľahostajný k daniu okolo seba. Prvý deň tohto týždňa zostal dňom diskusií. S cieľom, aby mnohé chyby a nedostatky uplynulých rokov sa v našej spoločnosti už nikdy neopakovali.

Oba redakčné zábery sú z Gottwaldovho námestia v Trnave, kde v pondelok pred 12. h prišli na generálny štrajk tisíce občanov.

Snímky: Róbert SELICKÝ

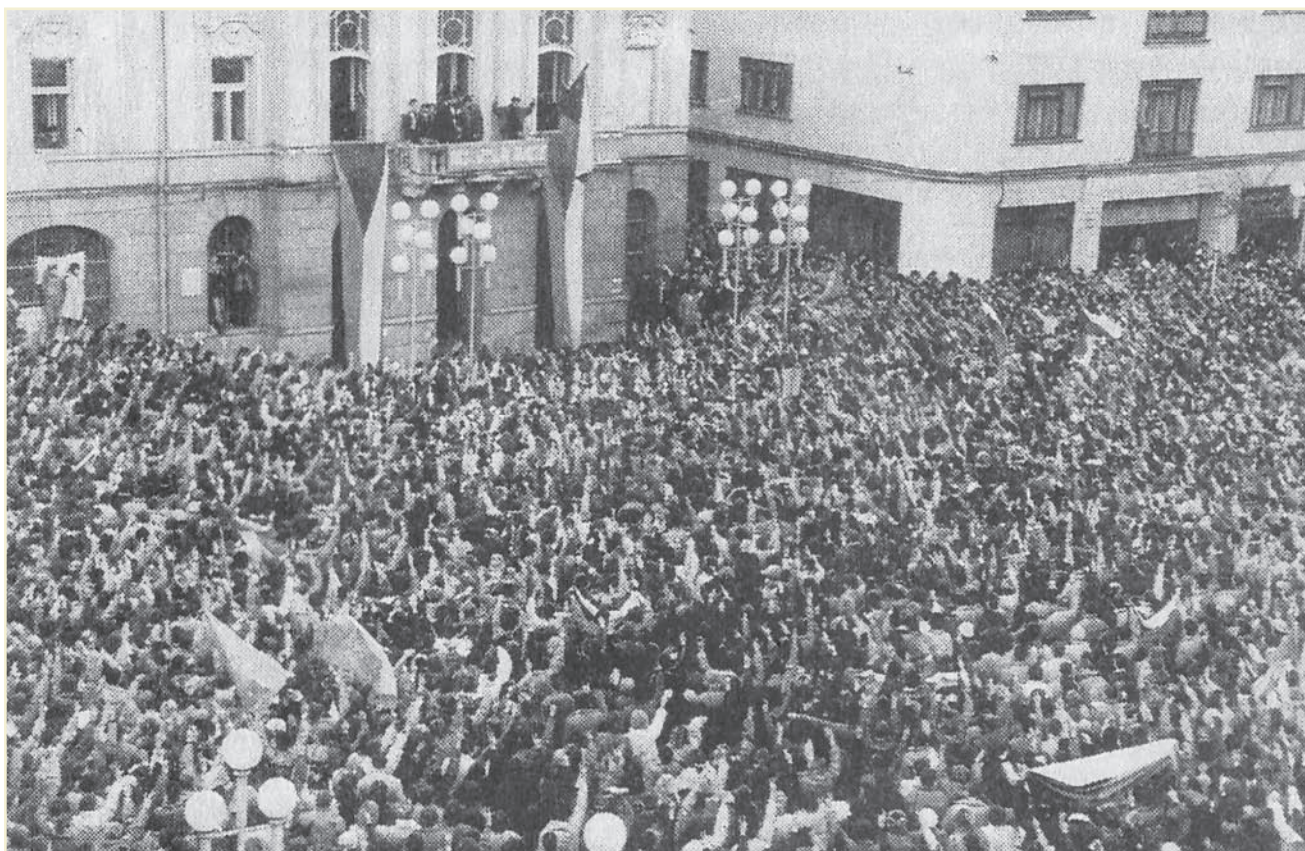
Správa o generálnom štrajku v Trnavskom Hlase (Zdroj: Trnavský Hlas)

na Slovensku takto: bol jeden špičkový súbor, Slovenské národné divadlo, a ostatné divadlá sa snažili tomuto súboru viac alebo menej úspešne priblížiť. A zrazu prišlo nejaké nové divadlo, ktoré išlo svojou originálnou cestou, začalo s dekompozíciou, netrvalo na princípoch Aristotelovskej³² výstavby drámy. Pamätám sa, že sme boli na stránkach *Pravdy* ako oficiálneho stranického denníka dosť nepopulárni a kritizovaní, že to, čo robíme, je len taký kabaret, taký menej vážny a nie seriózny druh divadla. Ale vznikali tam veci, ktoré by inde vzniknúť nemohli. Ľudia chodili aj preto, lebo formálne to bolo niečo iné, ale aj obsahovo. Vtedy boli ľudia tak naladení, že boli ochotní hľadať skryté významy. V novinách si nemohli prečítať nič necenzurované, nič pravdivé. Tak chodili do divadla a tam sa snažili dešifrovať druhotné plány, zakomponované v týchto hrách. Metaforou sme sa mohli vyjadriť tak, ako sa vo verejnom živote nedalo. A už vô-

bec nie v novinách. Toto si ľudia medzi sebou rozprávali iba v úzkych kruhoch, na chatách alebo niekde, kde ich nikto nepočul.

Dokonca sme boli ako jedno z mála divadiel, ak nie vôbec jediné slovenské v tých dobách, ktorému sa podarilo vyraziť do západnej Európy s predstavením. Na zájazde v Prahe nás náhodou videl člen nejakej divadelnej organizácie, ktorá usporadúvala festival v Lyone. Ten povedal, že toto predstavenie (Charlie) musí na ten festival dostať. Tak sa podarilo zorganizovať zájazd na festival do Lyonu, čo bolo na tú dobu nevídané-neslýchané, pretože bežné boli zájazdy divadelných predstavení do Sovietskeho zväzu v rámci plnenia všelijakých kultúrnych dohôd. Mali sme tam obrovský úspech. Aj keď festival nebol súťažný, naše predstavenie bolo vyhlásené za najlepšie. Prvýkrát som zažil to, čo je teraz veľmi populárne a zdegradované: standing ovation. Dnes je to

32 Aristoteles (384 pred Kristom – 322 pred Kristom), slávny grécky filozof a jeden zo zakladateľov logiky.

Nežná revolúcia naplnila aj námestie v Trnave. Jej hlavnou tribúnou sa stal balkón divadla (Zdroj: Trnavský hlas)

už pravidlo a bez toho nemôže skončiť žiadne predstavenie, ale vtedy to bežné nebolo a u nás už vôbec nie. V Lyone som si dal tú robotu a všetky predstavenia v rámci programu som absolvoval a standing ovation bolo iba na našom. Čiže to nebola formálna záležitosť, ale hodnotiacia. Ocenil sa tak len ten najlepší. Nie všetci. Bol tam aj jeden česky hovoriaci Kanadčan, jeho otec bol český pilot v RAF.³³ Po predstavení prišiel za nami do šatne a povedal nám zaujímavý postreh: „Viete, vám sa ľahko robí dobré divadlo, pretože u vás sa nič nesmie povedať otvorene, a preto sa musia hľadať spôsoby, ako to povedať v druhom, treťom pláne. Ako povedať niečo iné, aby tomu kto počúva vyšlo a prenieslo sa nejaké iné posolstvo.“ To je vlastne podstata umenia: metafora. Povedať obrazom, vyjadriť sa obrazne o nejakých skutočnostiach. Týmto spôsobom sa vtedy robilo divadlo.

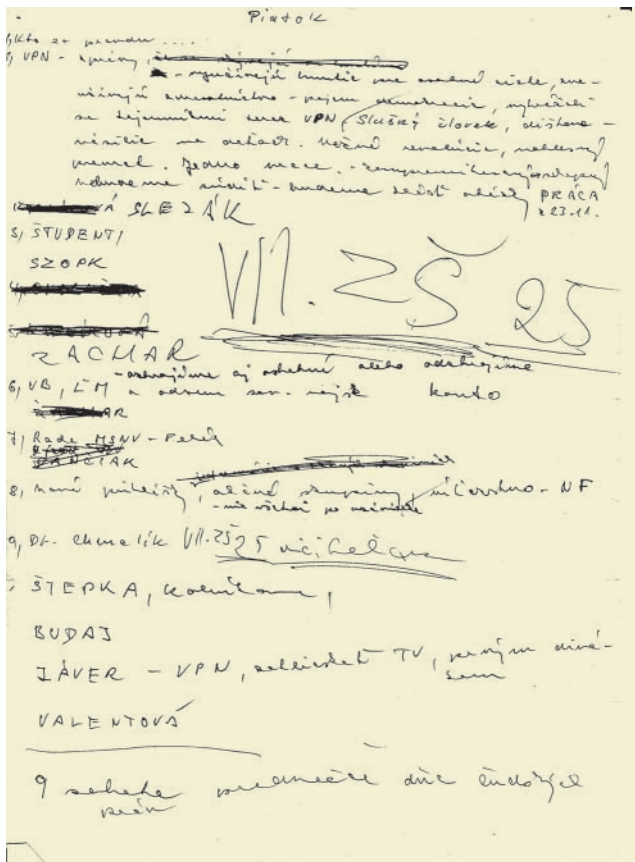
▼ Spýtam sa na udalosti druhej polovice 80. rokov, či sa niečo zmenilo oproti 70. alebo začiat-

ku 80. rokov. Cítili ste, že sa niečo mení, napr. keď nastúpil Gorbačov?

Áno, menilo sa. Uvediem príklad: pred každou premiérou bola tzv. zbíhačka, na ktorú vždy prišiel niekto, už sa to nevolalo cenzor, ale kultúrny pracovník stranického orgánu, ktorý si hru pozrel, robil si poznámky a na poslednú chvíľu povedal, ako a či vôbec hra môže ísť alebo nie. Nám sa nikdy nestalo, teda za celý ten čas môjho pôsobenia v divadle, že by povedal, že nemôže ísť predstavenie ako celok. Ale stalo sa x-krát, že povedal toto nie, toto nie a toto nie. Museli sa zmeniť pasáže, vety, celé časti diela, ktoré nemohli ísť na verejnosť. Len jeden príklad: v Štepkovej hre *Ako bolo* prišiel jeden predstaviteľ združstevňovania a bol kostýmovo vyriešený tak, že mal červenú kravatu. Toto vyhodili, že kravata musí byť iná, to na dokreslenie a ukážku. Ale boli samozrejme aj závažnejšie veci, kedy celá pasáž musela byť preštylizovaná.

Ale keď ste sa pýtali, či sa niečo menilo, tak áno. Po-

33 Royal Air Force (RAF), britské kráľovské letectvo v 2. svetovej vojne.

Scenár jedného z trnavských mítingov (Zdroj: Archív V. Oktavca)

sledné zhruba tri alebo štyri roky už chodil na tie zbiehačky človek, ktorý de facto nikdy nič nepovedal. Predtým sme vždy trpeli, čo v predstavení na poslednú chvíľu bude treba zmeniť alebo vynechať, preštylizovať, prerežirovať, tak posledné tri-štyri roky už sa nič také nedialo. Formálne prišiel, sadol si, podpísal papier. Toto bola veľká zmena, ktorá dokazovala akési štádium vyššieho rozkladu. Už si netrúfali povedať, že toto nepustím alebo toto nemôžete. Aj v prvotnej fáze, v dramaturgickej príprave, zrazu prechádzali tituly, ktoré by v 70. rokoch neprešli. Napríklad sme hrali sovietskeho autora Erdmana,³⁴ ktorý tvoril v 40. a 50. rokoch, ale ani v samotnom Sovietskom zväze nebol veľmi uvádzaný (ak vôbec), ale mal napísané zaujímavé veci. Naraz sme v roku 1987 alebo 1988 hrali jeho hru, kvázi protistalinskú, ale vlast-

ne protikomunistickú. Alebo sme hrali autorský scenár Jany Juráňovej³⁵ a Blaha Uhlára *Téma Majakovskij*, ktorá bola už vyslovene protirežimová. Majakovskij,³⁶ ktorý najskôr oslavoval revolúciu, sa veľmi skoro stal nepopulárnym a komunisti ho bili po hlave, keď vyjadril sklamanie z neslobody, ktorú komunizmus priniesol. Keď to postavíte na javisko, tak ešte v 70. rokoch by to nebolo možné, ale keď sme to hrali v roku 1986 alebo 1987, tak to možné už bolo. A bolo to veľmi úspešné!

▼ Uvoľnenie sa podľa vás prejavovalo aj v spoločnosti alebo iba na pôde divadla?

V divadle omnoho viacej. Predsa len, keď niekto bol chirurgom, ideový tlak na jeho prácu nebol taký výrazný. Musel sa raz za čas zúčastňovať ideovo-politických školení, ale bol chirurgom a operoval slepé črevo tak isto, ako by operoval v inom režime. Ale keď niekto bol divadelníkom, resp. spisovateľom alebo novinárom, tak ideologický tlak a neslobodu pociťoval omnoho viacej ako chirurg alebo banský inžinier. Preto protitlak bol omnoho väčší u spisovateľov, ktorí neboli prorežimní, alebo u divadelníkov, ktorým to za to stálo a ktorí si chceli páliť s režimom prsty. Takže by som na vašu otázku odpovedal, že aj v spoločnosti sa ľudia možno už prestali tak báť, ale nevyvíjali protitlak takou silou ako v divadle, kde ľudia pociťovali neslobodu silnejšie. Ľudia v bežnom živote boli rezignovaní a zmierení: je socializmus, koniec koncov chlieb mám, ale musím si privstať, ale však dá sa...

▼ A ako si spomínate na dni bezprostredne pred Nežnou revolúciou? V roku 1989 aj sem prenikali informácie, že v Poľsku a Maďarsku režim padá, v novembri padol Berlínsky múr...

Čakalo sa, kedy to padne aj u nás, hovorilo sa, že sme poslední v Európe. Znova by som sa vrátil k divadlu. Predstavenie *Pomoc* (autor Gyorgy Schwajda³⁷), počas premiéry ktorého 18. novembra 1989 prišiel telefonát z Prahy s informáciou, čo sa deje, bolo predstavenie, ktoré by pred piatimi rokmi nebolo možné uviesť na scénu: bolo tak silne protirežimné, prezentujúce zhovädilosť komunistického zriadenia. Bolo signifikantné, že toto predstavenie malo premiéru vtedy, keď sa v Prahe diali udalosti na Národnej tŕide³⁸ a následne vypukol štrajk divadelníkov. Zapojenie divadelníkov v prvých líniiach

34 Nikolaj Robertovič Erdman (1900 – 1970), sovietsky dramatik a scenárista.

35 Jana Juráňová (1957), slovenská spisovateľka a dramaturgička.

36 Vladimir Vladimirovič Majakovskij (1893 – 1930), sovietsky básnik gruzínskeho pôvodu. Pôvodne podporoval bolševikov, dokonca už v mladom veku a ešte pred ich prevratom, za čo bol aj väznený. Patril k zakladateľom ruského futurizmu.

37 Gyorgy Schwajda (1943 – 2010), maďarský dramatik a divadelný režisér pôsobiaci v Kaposvári.

38 Po brutálnom potlačení študentskej manifestácie na Národnej tŕide sa v Československu šírila správa, že počas zásahu bezpečnostných

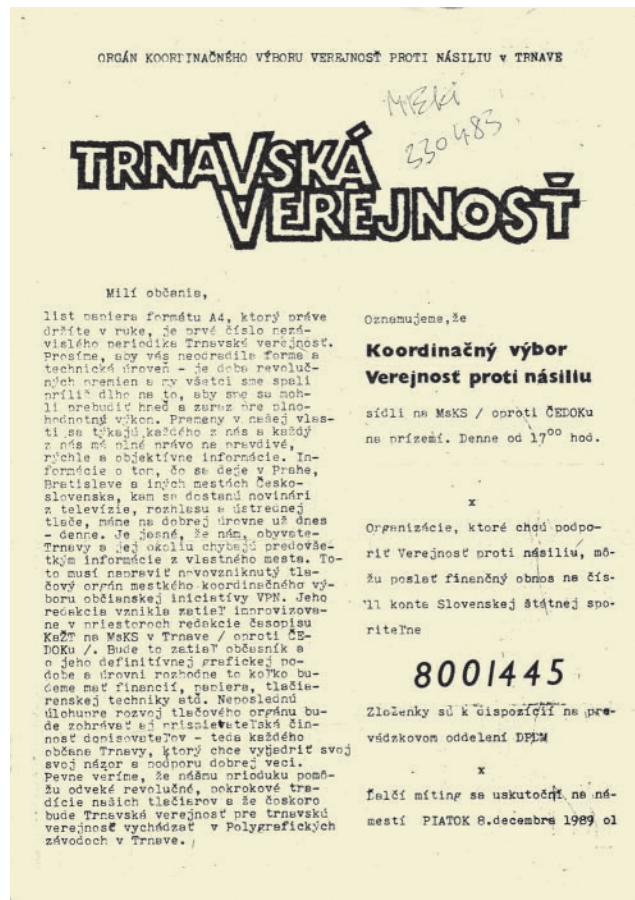
bolo dané tým, že boli najnespokojnejší, najnaštvanější, pretože boli najviac obmedzovaní vo svojej profesii a sebarealizácii.

▼ 16. novembra bola demonštrácia študentov v Bratislave. Zachytili ste ju v tom období?

To bolo vo štvrtok, kedy sme mali generálku v Štúdiu S,³⁹ a študenti boli kúsok vedľa, pred dnešným prezidentským palácom. Jedna naša kamarátka, novinárka Oľga Dubovská, išla na našu verejnú generálku popri týchto študentoch a zažila to. Po generálke sme spolu išli do Trnavy, sedeli sme v bufete a rozprávala nám o demonštrácii. Ale bola to iba informácia, ani som presne nevedel, o čo tam ide, iba že študenti protestovali. Pred premiérou som mal plnú hlavu pracovných povinností, všetko bolo nasmerované k tomu, aby premiéra dobre vyšla.

▼ Mohli by ste niečo povedať o prvých dňoch Nežnej revolúcie?

18. novembra sme mali spomínanú premiéru v Štúdiu S v Bratislave. V réžii Juraja Nvotu sme tam účinkovali štyria herci z Trnavy (Šimun,⁴⁰ Šišková,⁴¹ Geišberg⁴² a Oktavec) plus Marian Labuda,⁴³ Stano Dančiak⁴⁴ a Zuzka Krónerová. Počas predstavenia nám telefonovali z Divadla na zábradlí, že niektorí pražskí herci sa dohodli, že v reakcii na udalosti na Národni třide v sobotu večer nebudú hrať, ale debatovať s divákmi o spoločenskej situácii. Dramaturgom nášho predstavenia bol Martin Porubjak,⁴⁵ ktorý bol už výrazne protirežimne naladený. V rokoch 1968 – 1972 bol dramaturgom Divadla na Korze.⁴⁶ Keď bolo divadlo ako nežiaduce rozpustené, nemohol pôsobiť v Bratislave. Okamžite, ako sa to dozvedel, chcel iniciovať prerušenie predstavenia a pripojenie

Noviny Trnavská verejnosť aj so súdobým telefónnym číslom M. Žbirku (Zdroj: Archív V. Oktavca)

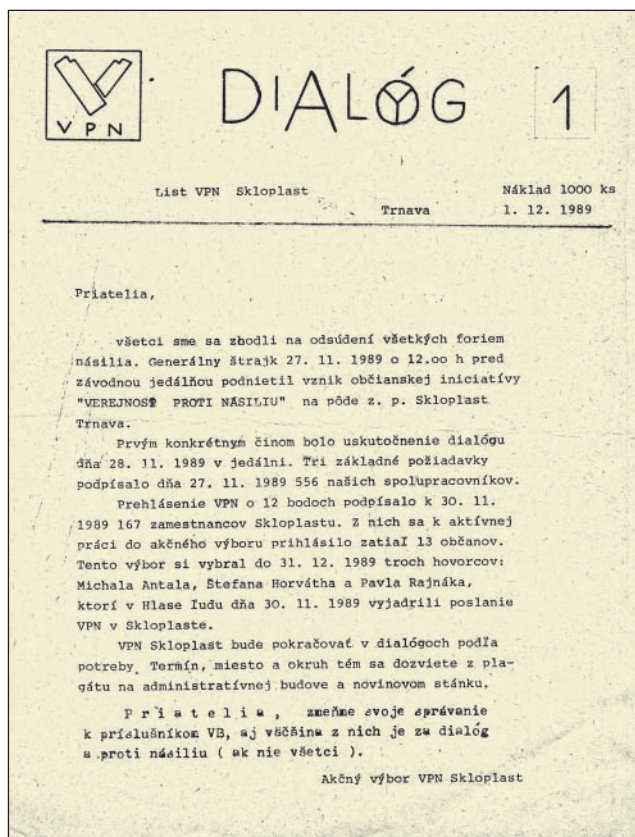
sa k akcii pražských divadelníkov. Lenže Milan Lasica ako riaditeľ divadla natáčal v televízii a nikto nemal tú odvahu, spraviť mu v divadle, na čele ktorého stojí, ta-

síl bol zabitý študent Martin Šmíd. Správa sa po niekoľkých dňoch ukázala ako nepravdivá, ale pomohla mobilizovať obyvateľstvo v prvých dňoch revolúcie. Viac k študentskej demonštrácii pozri BARTUŠKA, V.: *Polojasno. Pátrání po vinnících 17. listopadu*. Praha 1990; ŽÁČEK, P.: *Vypovídat pravdu a nic nezamlčet. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění události 17. listopadu 1989*. I. a II. díl. Praha 2014.

- 39 Štúdio S bratislavské divadlo sídliaace v priestore hotela Tatra na Námestí 1. mája, ktoré vzniklo v roku 1982 ako umelecká scéna Slovkoncertu, kde v 80. rokoch pôsobila dvojica Lasica – Satinský. Dnes pôsobí pod názvom Štúdio L+S.
- 40 Peter Šimun (1955), slovenský herec, v trnavskom divadle pôsobil od 70. rokov.
- 41 Anna Šišková (1960), slovenská herečka, v trnavskom divadle pôsobila od roku 1981.
- 42 Marian Gaišberg (1953), slovenský herec, v trnavskom divadle pôsobil od roku 1988.
- 43 Marian Labuda (1944), slovenský herec. Po vyštudovaní na VŠMU pôsobil v Slovenskom národnom divadle a v druhej polovici 60. rokov aj v Divadle na Korze. Popri tom účinkoval v mnohých populárnych filmoch a seriáloch.
- 44 Stanislav Dančiak (1942), slovenský herec. Po štúdiu na VŠMU pôsobil v Slovenskom národnom divadle, neskôr v Divadle na Korze a na Novej scéne, účinkoval aj vo viacerých filmoch, seriáloch a inscenáciách.
- 45 Martin Porubjak (1944 – 2015), dramaturg, režisér, politik a vysokoškolský pedagóg. V roku 1989 sa angažoval v hnutí VPN, v rokoch 1991 – 1992 bol podpredsedom slovenskej vlády.
- 46 Legendárne bratislavské divadlo na Korze, zatvorené normalizačným režimom v roku 1971. Známe bolo aj pôsobením humoristickej dvojice Milan Lasica – Július Satinský. Po roku 1989 bolo obnovené pod názvami Astorka – Korzo 90.

kýto psí kus, po tom všetkom, čo musel vo svojom umeleckom živote preskákať, keď dlhé roky za normalizácie nemohol vystupovať, a teraz sa mu konečne podarilo znova sa etablovať a stať sa riaditeľom malého divadla. Vtedy nikto nevedel, ako to dopadne, a prerušiť divadelné predstavenie, to by v prvom rade brali na zodpovednosť jeho. Tak sme predstavenie dohrali a po predstavení sme namiesto popremiérového rautu debatovali ako ďalej. Myslím, že v ten večer spísal Martin Porubjak prehlásenie slovenských divadelných umelcov a hneď sme ho zobrali do Trnavy. Išli sme s Ďurom Nvotom, Marianom Gaišbergom a Annou Šiškovou nazad do Trnavy, kde sme bývali. Peter Šimun, ktorý býval v Bratislave, sa nasledujúci deň v nedeľu zúčastnil stretnutia v Umeleckej besede, ktoré zvolali výtvarníci.⁴⁷ Tí už tiež vedeli, že sa niečo deje: výtvarníci, divadelníci a ochranári začali tam formovať to, čomu sa začalo hovoriť Verejnosť proti násiliu. Peter Šimun nám telefonoval, čo sa v nedeľu udialo a aké sú idey a prvotné plány, akési programové tézy... Myslím, že práve v tú nedeľu Malá scéna⁴⁸ a Astorka už nehrali. My sme sa dohodli telefonicky, že v pondelok vstúpime do štrajku, keďže v nedeľu sme v Trnave nehrali.

Dohodli sme sa (Šimun, Nvota, Geišberg a ja), že sa ráno stretneme v divadle. V pondelok ráno zasadalo vždy vedenie divadla: riaditeľ, predsedníčka strany, predsedníčka ROH,⁴⁹ predseda ZČSP,⁵⁰ ekonomická námestníčka a neviem kto všetko. Čakali sme ich na chodbe pred zasadacou miestnosťou, aby sme im povedali: „Vážené vedenie, my sme sa rozhodli vstúpiť do štrajku a večer nebudeme predstavenie hrať.“ Snažili sa nás upokojiť, hovorili, že nám hlavy vychladnú... Mysleli si, že to je výbuch hereckého ošiaľu a prejde nás to, večer pekne nastúpime a nedovolíme si spraviť takéto niečo strane a vláde. Ako prišiel večer a nič sa nemenilo, zavolali na pomoc nejakú funkcionárku z aparátu strany. Predsa len, keď bol niekto v divadle predsedom strany, bol z úzkeho divadelného kruhu, tykali sme si, a skôr sa poslal do kelu, ako niekto zo stranického orgánu zvonka. Keď prišla, najskôr po dobrom, a neskôr po zlom sa nám v šatni vyhrážala, že to nemôžeme urobiť, predsa strana a vláda nastúpili na cestu perestrojky, prestavby,⁵¹ pod novým vede-

Okrem Trnavskej verejnosti vydávali v Trnave počas revolúcie viacero novín. Dialóg bol tlačovinou, ktorú vydávala bunka VPN v Skloplaste (Zdroj: Archív V. Oktavca)

ním komunistckej strany sa všetky chyby minulosti odstránia a podobné reči. Ale my sme stále trvali na tom, že nebudeme hrať! Ktosi prišiel so správou, že súdružka predsedníčka základnej organizácie KSS informuje pred budovou divadla ľudí: „Prepáčte, technické príčiny, nebude sa hrať“, a posielala ich preč. Peter Šimun zbehol dole a ľudí, ktorým súdružka hovorila, že sa nebude hrať, tých zasa vracal, že sa bude hrať! Nakoniec ľudia prišli, my sme nepovolili, nastúpili sme na scénu pred divákov s vyhlásením, ktoré Martin Porubjak napísal a čítalo sa

47 Išlo o stretnutie z 19. novembra 1989, ktoré zvolal aktivista bratislavského disentu Rudolf Sikora. Na stretnutí sa zúčastnilo asi 250 ľudí a vzniklo na ňom hnutie Verejnosť proti násiliu. Pozri k tomu JAŠEK, P. – PÁLFFY, J.: „Vonku zúril socializmus, no my sme boli v sebe slobodní.“ Rozhovor s predstaviteľom neoficiálnej výtvarnej scény a spoluzakladateľom Verejnosti proti násiliu Rudolfom Sikorom. In: *Pamäť národa*, roč. 12, 2016, č. 2, s. 85 – 112.

48 Malá scéna SND, divadlo na Dostojevského rade.

49 Revolučné odborové hnutie, monopolná odborová organizácia a najmasovejšia spoločenská organizácia v bývalom komunistickom Československu.

50 Zväz Československo-sovietskeho priateľstva.

51 Perestrojka bola nová politika sovietskeho lídra Michaila Gorbačova, zameraná na hospodárske reformy sovietskeho systému v druhej polovici 80. rokov. Často sa pod týmto jedným pojmom spomína aj glasnosť zameraná na väčšiu slobodu slova v Sovietskom zväze. Československým ekvivalentom bola politika prestavby.

trnavský

hlas

OKRESNÝ TÝZDENNÍK

ROČNÍK XII. 8. DECEMBRA 1989 Cena 50 hal.

č. 49

Odstúpilo vedenie a predsedníctvo OV KSS

TRNAVA [r] — Po uzávierke tohto čísla, v utorok poďvečer, uskutočnilo sa mimoriadne zasadnutie okresného výboru KSS. V priebehu rokovania odstúpilo celé vedenie a predsedníctvo okresného výboru KSS. Bol zvolený 9-členný akčný výbor pre prípravu mimoriadnej konferencie KSS, ktorá sa uskutoční v sobotu, 9. decembra.

SME IBA NA ZAČIATKU CESTY

V piatok 1. decembra boli priestory Okresného výboru Národného frontu v Trnave miestom netradičného stretnutia. Svojím spôsobom, bez nadsadenia, historického. Veď za spoločný rokovací stôl zasadli zástupcovia štátnych orgánov, spoločenských organizácií združených v NF, všetkých troch politických strán na území okresu, občianskych iniciatív a akčných výborov.

Aj keď na pretrase boli mimoriadne vážne témy, takmer štvorhodinové rokovania malo pokojný, tvorivý rámc. Nikto nikoho neurážal, neponižoval. Hoci názory sa spoločiatku v niejednom bode rôznili.

Kto sa zúčastnil prvej schôdze? Predseda okresného národného výboru Jozef Tomašovič, Podpredseda OV SZM (zároveň nový, iba dvojdňový člen P-OV KSS) Miroslav Gajarský, Tajomník OV Strany slovenskej obrody JUDr. Juraj Jurovský, Zástupca Strany slobody Ing. Ján Kánik, Predstaviteľ akčného výboru občianskeho hnutia Verejnosť proti násiliu, herci Divadla pre deti a mládež v Trnave Juraj Nvota a Vladimír Oktavec, Zástupcovia Študentov Strojárskeotechnologickej fakulty SVŠT v Trnave Jaroslav Dunaj a Miroslav Švec.

Zasadnutie viedol tajomník OV NF SSR dr. Oto Ostrý.

Najskôr sa hovorilo o priestoroch prebiehajúcej z inštitúcií organizácií združených v Národnom fronte najviac páli táto boľáčka okresný výbor ČSRK a od 1. januára 1990

XI. CELOŠTÁTNY ZJAZD JRD: „DALŠÍ ROZVOJ SOCIALISTICKÉHO POĽNOHOSPODÁRSTVA“

E. SEDLÁK NA ČELE ÚV ZDR

XI. ZJAZD JRD

PRAHA (čs) — V sobotu 2. decembra krátko po šestnástej hodine sa skončilo rokovanie XI. celoštátneho zjazdu JRD. Zjazdu, ktorý sa od predchádzajúcich najvyšších snemovaní družstevných rotníkov vyznačoval neobyčajným dramatismom, napätím a rýchlou polarizáciou síl, stanovísk a názorov. Novým predsedom OV ZDR sa stal Emil Sedlák, predseda JRD Ostrov pri Piešťanoch. Na tlačovej besede reagoval predovšetkým na pripomienky týkajúce sa ďalšej práce ZDR. Zdôraznil, že je nevyhnutné prehĺbiť vplyv ZDR v hospodárskej a politickej oblasti. Vyslovil sa však proti unáhleným riešeniam. Odvetol názor o manipulácii zjazdu tým, že je na ňom všetci predsedovia JRD a členovia KSC. „Nezáleží na funkcii, ani na politickej príslušnosti, ale na tom, či ide o delegátov a či sú v rámci svojej kompetencie a zodpovednosti. Všetci boli zvolení demokraticky, niekde v tajných voľbách,“ povedal v závere E. Sedlák.

HISTORICKÉ ZASADNUTIE

● Pri piatkovom pracovnom stretnutí v priestoroch Okresného výboru Národného frontu SSR v Trnave bol aj náš fotoreportér Róbert Selický. Na tomto zbere sú (zľava) zástupcovia študentov SIF SVŠT Miroslav Švec a Jaroslav Dunaj, predseda ONV Jozef Tomašovič, tajomník OV NF Oto Ostrý a podpredseda OV SZM Miroslav Gajarský. ● Na obr. v strede Ján Kánik, zástupca Strany slobody. ● ... a tretia snímka: zľava herci trnavského Divadla pre deti a mládež Juraj Nvota, Vladimír Oktavec a tajomník OV Strany slovenskej obrady Juraj Jurovský.

Rokovania okrúhlych stolov neboli ani v Trnave jednoduché (Zdroj: Archív V. Oktavca)

deň predtým na Malej scéne a v Astorke. Prečítali sme ho ľuďom s tým, že máme takýto názor a myslíme si, že to už v spoločnosti ďalej takto nejde. A ak náhodou niekto súhlasí s textom, ktorý sme prečítali, a ak si myslí, že konáme správne, keď nehráme, môže ho podpísať. Na túto situáciu nezabudnem až do smrti: bola tam manželka Mariana Gaišberga, ktorá dopredu vedela, o čo pôjde. Kvôli tomu tam prišla, tak aj prvá vstala a podpísala. Ale ľudia, ktorí žili v socializme a o ničom nevedeli, ani len o tom, že deň predtým bola nejaká Národná trieda, pretože o tom médiá vôbec neinformovali a keď, len tak, že zasa nejaká skupina výtržníkov chcela narušiť obrodný proces, tak títo ľudia začali po jednom vstávať. Asi

nie všetci, ale mnohí vstali, prišli na scénu a podpísali! S týmito ľuďmi by som sa ešte rád stretol a podebatoval, čo si vtedy mysleli! To neboli ľudia, ktorí by boli pripravení, ktorí sa pohybovali na ostrove pozitívnej deviácie a formovali si odpor proti režimu programovo, ako my v divadle. Nehovorím, že sme boli disidenti, ale pestovali sme si odpor k režimu a v predstaveniach sme sa to snažili dávať najavo. Ale toto boli ľudia z TAZ-ky,⁵² Kovosmaltu alebo z fabrík, ktorí si žili svoj socialistický život. A tu proste vstali a prišli podpísať – v tom momente ešte riskovali, niekoľko prvých dní každý prejav odporu bol rizikom. Napriek Berlínskemu múru,⁵³ napriek poľskej Solidarite.⁵⁴ U nás to vtedy vyzeralo tak, akoby

52 Trnavské automobilové závody.

53 Berlínsky múr bol vybudovaný v noci na 13. augusta 1961, aby oddelil sovietsku okupačnú zónu Berlína od troch zón západných štátov. Po svojom postavení sa stal symbolom studenej vojny a rozdeleného sveta. Za jeho pád sa oficiálne považuje 9. november 1989, kedy vedenie NDR otvorilo prechody do Západného Berlína a svet obleteli zábery, ako tisíce občanov spontánne demoluujú múr.

54 Nezávislé samosprávne odbory Solidarita, ktoré vznikli v Poľsku v roku 1980 ako nezávislé odborové hnutie, sa stali hlavnou bázou zápasu proti komunistickému režimu. Po vyhlásení stanného práva pôsobili v ilegality a v roku 1989 mali zásadný podiel na páde komunistického režimu v Poľsku.

každý bol presvedčený, že socializmus tu bude navždy a týmto, čo robím, môžem prinajmenšom prísť o zamestnanie. Aj keď sa už tak nezastrašovalo, ale problém so zamestnaním a s tým, že deti nemohli ísť na výberové školy, to bolo stále aktuálne.

Toto bol začiatok trnavskej revolúcie, pondelok 20. novembra. Mimochodom, bol to prvý podobný protest mimo Bratislavu. Nie preto, že by sme boli väčší hrdinovia ako kolegovia v Nitre, Martine alebo Košiciach, ale jednoducho preto, že sme v sobotu my piati boli v pravom čase (18. novembra) na pravom mieste, s pravými ľuďmi. Vďaka tomu sme boli pri prvotnom zdroji informácií a boli sme tak naladení, preniesli sme to do Trnavy. Toto je podstatné: trnavské divadlo bolo v pondelok prvé mimobratislavské divadlo, ktoré vstúpilo do štrajku, a tým sa v Trnave začala revolúcia.

Neskôr na seminári Ústavu pamäti národa⁵⁵ sme debatovali s Julom Brockom⁵⁶ a spomínali na to, a až vtedy sa mi vyjasnila jedna záhada. Po tomto pondelňajšom predstavení, ktoré sme neodohrali, sme zostali sedieť v úzkej skupine ľudí a riešili, čo urobiť zajtra. Pýtali sme sa navzájom, či sa ešte dostaneme domov, možno už na ulici čakala ŠtB... Ako sme tam sedeli, naraz sa rozleteli dvere, vošiel výtvarník Jozef Dóka⁵⁷ a hovorí: „Chlapi, počul som to v rozhlase! Ideme do toho!“ To bol prvý človek, ktorý prišiel z ľudu, poznali sme sa. Ale stále mi nešlo do hlavy, ako to mohol počuť v rozhlase a ešte k tomu na Slobodnej Európe,⁵⁸ že v trnavskom divadle sa štrajkuje, keď všetci okrem nás verili až do 19. hodiny, že predstavenie sa odohrá? Až teraz mi Julo Brocka vysvetlil, že mali v rámci svojich štruktúr v podzemnej cirkvi stretnutie, kam ktosi prišiel s informáciou, že v trnavskom divadle sa neodohralo predstavenie. Brocka bol informátor pátra Hlinku⁵⁹ v Slobodnej Európe, tak mu túto informáciu zatelefonoval a vo vysielaní Slobodnej Európy o 21. hodine zaznelo, že trnavskí herci neodohrali predstavenie.

▼ Spomenuli ste, že ste sedeli a premýšľali čo ďalej. Aké boli scenáre?

Ešte neboli ani veľké mítingy v Bratislave, ale od Jara Filipa⁶⁰ sme sa dozvedeli, že v utorok sa pripravuje míting na Námestí SNP. Tak sme sadli do auta a išli na tento míting a po mítingu sme sa dozvedeli, že na VŠMU existuje študentské koordinačné centrum. Išli sme tam a prišla správa, že trnavským fakultným papalášom sa podarilo zlomiť študentov trnavskej materiálno-technologickú fakultu, kde študenti odvolali štrajk a nastúpia do školy. Hneď sa začalo debatovať v tom zmysle, že treba zabrániť tomu, aby sa niekde lámal štrajk študentov! Ale ja to chápem, veď v Bratislave bolo vysokoškolákov veľa. Ale v Trnave bola jedna vysunutá fakulta, a je ľahšie zlomiť menšiu skupinu ľudí. Dostali sme, ako Trnavčania, bojovú úlohu ísť a podporiť v odhodlaní trnavských študentov, aby sa vrátili k štrajku a nepoddávali sa. Išiel s nami aj Miloš Žiak,⁶¹ bol v prvej skupine revolucionárov a neskorších VPN-károv. Tak sme išli presvedčať trnavských študentov, aby pokračovali v štrajku. Keď sme prišli k internátu, bol už večer a bol vysvietený, ale dvere boli zamknuté. Vo foyeri boli nejakí páni, vlastne súdruhovia, jeden prodekan fakulty a druhý profesionálny politický pracovník, ktorí strážili ako strážne psy študentov, aby sa k nim nikto nedostal. Snažili sme sa tam dobýjať a búchali sme na dvere, že sa chceme rozprávať so študentmi. Ale to nechceli pripustiť, lebo toto je internát, kde nemáme čo robiť a už je neskoro večer! Keď sme nechceli ustúpiť, tak privolili, že zajtra bude v aule zhromaždenie študentov s vedením a môžeme si prísť vypočuť, že študenti sa chcú dobrovoľne učiť, nechcú štrajkovať a počúvať naše rozvracačské myšlienky. Ale že nesmieme robiť žiadnu aktivitu ani prehovoriť. Niektorý z nás referoval o výsledku koordinačnému výboru a na stretnutie v aule na druhý deň prišli z Bratislavy dve autá. Pamätám si Števa Kvietika,⁶² Zuzanu Kocúri-

55 Išlo o konferenciu venovanú dejinám Trnavy usporiadajú v máji roku 2012 v priestoroch Trnavskej univerzity.

56 Július Brocka (1957), pred novembrom 1989 aktivista tajnej cirkvi, politik. Pred rokom 1989 sa výrazne angažoval v katolíckom disente na Slovensku v štruktúrach tajnej cirkvi, kde organizoval stretnutia mládeže a jej účasť na púťach. Po páde komunistického režimu pôsobil ako poslanec SNR, resp. NR SR (od roku 1992), a minister práce, sociálnych vecí a rodiny (1994).

57 Jozef Dóka ml. (1948 – 2011), grafický dizajnér.

58 Rádio Slobodná Európa / Radio Free Europe / Radio Liberty, rozhlasová stanica podporovaná USA, ktorá pôsobila v Mníchove a začala svoje rozhlasové vysielanie v roku 1951. Zameriavala sa na rozhlasové vysielanie do komunistických štátov, kde vytvárala protiváhu domácej propagande.

59 Anton Hlinka (1926 – 2011), saleziánsky kňaz, rozhlasový redaktor, ktorý na vlnách rozhlasových staníc *Slobodná Európa* a *Hlas Ameriky* informoval z Mníchova o prenasledovaní cirkvi na Slovensku. Zároveň sa angažoval pri vydávaní náboženskej literatúry v zahraničí, ako aj jej distribúciu na Slovensko. Vďaka svojej sieti informátorov mohol o priebehu manifestácie podrobne informovať slovenskú i svetovú verejnosť. Ako prvý vysielal informáciu o jej priebehu niekoľko minút po jej skončení.

60 Jaroslav Filip (1949 – 2000), slovenský hudobný skladateľ, dramaturg a humorista. V 70. rokoch spolupracoval najmä s Dežom Ursíny, neskôr v priebehu 80. rokov najmä s dvojicou Lasica – Satinský. Niekoľko rokov, vrátane roku 1989, bol aj členom trnavského divadla.

61 Miloš Žiak (1959), slovenský spisovateľ, jeden zo spoluzakladateľov hnutia Verejnosť proti násiliu a člen jeho koordinačného výboru.

62 Štefan Kvietik (1934), slovenský herec a vysokoškolský pedagóg, od roku 1959 člen činohry Slovenského národného divadla. V rokoch

Priatelja z "VPN".

Tlmošive Vám pozdravy radových politických pracovníkov, ktorý boli roky doslova otrokmi aparátu na čele s Antonom Nehajom. Tento bol a je doposiaľ obklopený udavačmi priamo z aparátu strany a z niektorých podnikov a škôl.

Medzi nami pracovníkmi aparátu dochádza k vnútornej polárizácii. Žiaľ "sudruh" Nehaj so svojimi udavačmi a konfidetami ŠtB bezpečnosti nás stále vyhrážkami sťažujú. Bolo by vhodné aby aj verejnosť vedela kto terorizuje normálnych pracovníkov aparátu strany, ktorý majú čisté svedomie.

Anton Nehaj - vedúci tajomník, ktorý okrem ŠtB neuznáva nikoho len udavačov

Milan Kleštinec - pomocník vedúceho tajomníka, konfident ŠtB, bez jeho vyjadrenia nikto v okrese nedosta devízový príslub, jedna z jeho dcer je pracovníčkou ŠtB

Marian Lužák - náčelník štábu LM/v podstaty veliteľ LM v okrese/ bývalý pracovník atom. elektrárni J. Bohunice. Je názoru aby voči pankhartom zasiahla armáda.

Daniél Dávidek - zat bývalého predsedu Okresnej odborovej rady Augustína Blahúta, absolvent tzv. Internátnej strednej školy pre pracujúci/sa ro získal stredoškolské vzdelanie/. Ukončil ako privilegovaný Vysokú školu ekonomickú. Na bývalom pracovisku ako inžinier nestačil na plnenie úloh, tak ho Nehaj na intervenciu pána Blahúta dnes dôchodcu zamestnal v aparáte strany a dostať maximálne možný plat na úkor starších pracovníkov za ktorými nikto nestl.

Vladimír Machata - skrachaný vysokoškolský. Prišiel do aparátu preta aby si mohol dokončiť diaľkovú formou SVĚT ktorá sa zrovna vtedy vytvorila v Trnave ináč by mentálne nato nemal

Uvedení ľudia by mali ostať aj naďalej pracovať v aparáte strany, lebo sa boja že by ich ľudia ako známych udavačov a konfidetov ŠtB z podnikov vyhnaní. medzi nami boli prezývaní ako "tvrdšasi" bolo Nehajom poverovaní špinavou prácou likvidáciou a sťažovaním ľudí.

Včera sa/5.12.89 sa konalo uzavretie pánom OV KSS kde okrem uvedených nikto z nás nemal prístup, Nehaj ich chcel prepašovať do akéhokoľvek výboru ale plénum ich ako známych konfidetov ŠtB odmietlo.

V sobotu tento týždeň sa bude konať o 9 00 hod. mimoriadna okresná konferencia strany, bolo by vhodné ak by ste sa tu prišli pozrieť, nemôžu Vás odmietnuť. Budem prítom ak sa objavíte v budove bolo by vhodné prísť o 10 00 hod. bude to v plnom prúde a dostanem Vás tam. Toľko v krátkosti.

Ozven sa pod značkou **88888** 13 839

VPN v Trnave dostávala počas revolučných dní rôzne „odporúčania“. Ukážka anonymného listu od radových pracovníkov Okresného výboru KSS (Zdroj: Archív V. Oktavca)

kovú,⁶³ Ľuba Pauloviča⁶⁴ a profesora Ladislava Kováča,⁶⁵ ktorý bol neskôr minister školstva za VPN, uznávaný vedec v odbore prírodných vied. S touto revolučnou posilou sme išli do auly. Štefan Kvietik rozhodne neakceptoval, že by sme mali byť ticho a len počúvať, a začal burcovať študentov. Profesor Kováč mal inteligentný, pokojný príhovor, ale bol to vedec s medzinárodným renomé, takže ani pedagógovia trnavskej fakulty sa ho neodvážili zahriať. Podarilo sa nabudiť trnavských študentov, Bratislavčania odišli a my Trnavčania sme išli so študentmi v sprievode rovno z toho zhromaždenia v aule na dnešné Trojičné námestie, ktoré sa vtedy volalo Gottwaldovo a bolo bez Trojičky. Ďuro Nvota rýchlo utekal do divadla, zobral z rekvizitárne baterkový tlampač a dal mi ho do rúk. A prebehol prvý improvizovaný míting s ručným tlampačom, ešte úplne bez scenára, vyslovene len to, čo človeku napadlo. Tribúnou bolo schodište vchodu do Domu kultúry.

▼ To bolo v stredu?

Áno, a na tomto poľudňajšom mítingu sme avizovali míting na štvrtok o 17.00. Po tomto improvizovanom, nazývam ho „upútavkovom“ mítingu, sme ešte v stredu išli znova do Bratislavy na veľký míting pre inšpiráciu. Na štvrtok sme už pripravili náš vlastný, trnavský míting, kde sme si medzičasom dohodli hostí.

▼ Aké boli scenáre mítingov?

Bolo to trochu divadelné. Vo štvrtok, keď bol prvý míting, vyšiel som na balkón a bez nejakých slov som začal spievať pieseň *Kto za pravdu horí*.⁶⁶ Už do mikrofónu, takže to bolo ako-tak ozvučené, a ľudia sa pridávali. Aspoň tí, ktorí pieseň poznali. Tí, ktorí ju nepoznali, začali chodiť do divadla a pýtali si text. Druhý bod boli vždy informácie o aktuálnom dianí, pretože ľudia vtedy nemali možnosť dozvedieť sa niečo z rádia alebo televízie. Takže sme podávali správy, ktoré sa dostávali k nám do divadla rôznymi kanálmi. V miestnosti dramaturgov vznikol revolučný štáb, a tam sa vždy niekto zastavil z Bratislavy, ale aj z Prahy, s materiálmi. Tam sme sa dozvedali, čo sa kde udialo a čo je nové. Potom tretí bod bolo vystúpenie študentov, potom vystúpili ochranári, ak sme mali niekoho z nich. Potom bol vstup niektoré-

1990 – 1994 bol poslancom Národnej rady Slovenskej republiky.

63 Zuzana Kocúriková (1948), slovenská herečka, od 70. rokov členka činohry Slovenského národného divadla.

64 Ľubomír Paulovič (1952), slovenský herec, dlhoročný člen SND.

65 Prof. Ladislav Kováč (1932), slovenský biochemik a vysokoškolský pedagóg. V roku 1989 ho Verejnosť proti násiliu nominovala do pozície ministra školstva, mládeže a telesnej výchovy vo vláde národného porozumenia. V rokoch 1991 – 1992 bol veľvyslancom Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky pri UNESCO v Paríži.

66 Kto za pravdu horí, pôvodne hymnická báseň, ktorú napísal Karol Kuzmány a vyšla v časopise Orol tatranský v apríli 1848 pod názvom Sláva šľachetným. Jej text neskôr zhudobnil skladateľ Štefan Fajnor.

ho pesničkára a ja som mal príhovor na aktuálne témy, napríklad otázka rozpustenia ľudových milícií.⁶⁷ Dostal som z okresného výboru KSS správu, podľa ktorej milicionári tlačili na okresného tajomníka Nehaja, aby otvoril sklad a vydal im zbrane a že oni už urobia poriadok. Ale Nehaj už nedostal pokyn a povolenie zhora, takže to nespravil. Potom vtedajší riaditeľ divadla Fehér,⁶⁸ ktorý bol zároveň mestským poslancom, vždy prišiel s informáciami z mesta. Potom – a to bol vždy dôležitý bod mítingu – sa informovalo, koľko petícií podporujúcich VPN za ten deň pribudlo. Lebo cieľom revolučného diania bolo, aby sa na jednotlivých pracoviskách podpisovali listiny a rezolúcie, podporujúce aktivity VPN. Keď bol zástupca nejakého podniku ochotný, hlavne z väčšieho podniku, ako napr. z Atómových elektrární, radi sme mu poskytli priestor na tribúne, teda v našom prípade na balkóne. Takto sa mi nedávno pripomenul trnavský župan, bývalý karatista Tibor Mikuš,⁶⁹ vtedy v atómovej elektrárni v Jaslovských Bohuniciach zakladal VPN. Vyslovene chcel vystúpiť pred mikrofónom priamo a osobne vyjadriť to, že bohunická atómka sa pripája k VPN. Nebol ojedinelý, takýchto ľudí bolo viac. My sme si cenili, že nielen my prečítame, ako sa pridalo ďalších „xy“ podpisov, ale niekto priamo z podniku prišiel a vystúpil.

Vítali sme to. Podobne aj doktor Chmelík⁷⁰ za zdravotníkov. Bol môj osobný priateľ, dávno pred revolúciou sme sa stýkali a prevádzali „podzemnú činnosť“. U neho na záhrade sme grilovali a nadávali na režim. Boli sme tak naladení, aj keď sme nič nedokázali. Keďže bol môj priateľ, pozval som ho na premiéru v Štúdiu S, takže bol prítomný pri tom, ako to celé začalo kvasiť 18. novembra a hneď začal organizovať VPN medzi trnavskými zdravotníkmi. Neskôr bol poslancom Národnej rady za Kresťanskodemokratické hnutie.

Mali sme potom na mítingoch aj množstvo hostí: známe osobnosti, ako boli Štepka, Chudík,⁷¹ Pántik,⁷² Labuda, Vášáryová,⁷³ Valentová,⁷⁴ Žbirka,⁷⁵ Hammel⁷⁶... za ochranárov prišiel na míting napr. brat Jána Budaja, potom Peter Tatár,⁷⁷ Mikuláš Huba⁷⁸, inokedy slovenský literát Valér Mikula⁷⁹ atď. Osobitou kapitolou bol pozdrav arcibiskupa Sokola.⁸⁰ Chceli sme – a to by bola v Trnave bomba – na balkón dostať arcibiskupa Sokola, aby odtiaľ dal požehnanie trnavským „revolučným“ katolíkom. Tento nápad dostal vtedajší študent réžie na VŠMU Ďuro Johanides,⁸¹ ktorý nám po celý čas v Trnave vypomáhal a robil spojku s bratislavským študentským koordinačným centrom. Až k arcibiskupovi sa síce nedostal, len k nejakému sekretárovi, ale dosiahol, že arci-

- 67 Ľudové milície, bojové a polovojskové formácie robotníkov oddaných KSČ, ktorých úlohou bolo v prípade mimoriadnych situácií strážiť dôležité podniky, mosty a strategické body. Výraznú úlohu zohrali najmä pri komunistickom prevrate v roku 1948.
- 68 Mikuláš Fehér (1942), slovenský režisér a dramaturg.
- 69 Tibor Mikuš (1952), viacnásobný československý a slovenský majster v karate a regionálny politik. V rokoch 1995 – 1996 bol riaditeľom Atómových elektrární Jaslovské Bohunice, v rokoch 1996 – 1998 riaditeľ Slovenských elektrární, od roku 2006 predseda Trnavského samosprávneho kraja.
- 70 Prof. Bohumil Chmelík (1938), lekár, vysokoškolský pedagóg a regionálny politik.
- 71 Ladislav Chudík (1924 – 2015), slovenský herec a vysokoškolský pedagóg. Od roku 1944 bol členom činohry SND, v rokoch 1963 – 1966 dokonca jej šéfom. V rokoch 1989 sa stal ministrom kultúry Slovenskej republiky v novo zvolenej vláde národného porozumenia, bol ním však len do marca 1990.
- 72 Július Pántik (1922 – 2002), slovenský herec a vysokoškolský pedagóg, pôsobil najmä v Slovenskom národnom divadle. Ako pedagóg pôsobil najmä na Štátnom konzervatóriu a VŠMU.
- 73 Magda Vášáryová (1948), slovenská herečka, politička a diplomatka. Pôsobila v Divadle na Korze, Malej scéne a SND, získala aj titul Zaslúžilá umelkyňa. V rokoch 1990 – 1993 pôsobila ako veľvyslankyňa Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v Rakúsku, v rokoch 2000 – 2005 ako veľvyslankyňa Slovenskej republiky v Poľsku.
- 74 Soňa Valentová (1946), slovenská herečka pochádzajúca z Trnavy.
- 75 Miroslav Žbirka (1952), slovenský spevák a skladateľ, bývalý člen skupiny Modus. V minulosti patril a dodnes patrí k najpopulárnejším slovenským spevákom, v roku 1982 dostal aj prestížne ocenenie Zlatý slávik.
- 76 Pavol Hammel (1948), slovenský spevák a hudobný skladateľ. Jeden zo zakladateľov kultovej skupiny 60. rokov Prúdy.
- 77 Peter Tatár (1953), lekár a v 80. rokoch aktivista ochranárskeho hnutia, spolupracoval na publikácii *Bratislava/nahlas*. V rokoch 1989 – 1990 patril medzi členov koordinačného centra Verejnosti proti násiliu.
- 78 Mikuláš Huba (1954), slovenský geograf a ekológ a vysokoškolský pedagóg. Od 70. rokov bol členom Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, mal veľký podiel na vydaní publikácie *Bratislava/nahlas* v roku 1987. V rokoch 1990 – 1992 bol poslancom Slovenskej národnej rady a predsedom jej odboru pre životné prostredie.
- 79 Valér Mikula (1949), vysokoškolský pedagóg a literárny kritik.
- 80 Ján Sokol (1933), emeritný biskup Trnavskej arcidiecézy. Za kňaza bol vysvätený v roku 1957, avšak keďže nemal štátny súhlas na vedenie fary, pôsobil ako kaplán. V 70. rokoch pôsobil ako správca fary v Seredi a v priebehu 80. rokov v Trnave. V roku 1988 bol vysvätený za biskupa a v roku 1989 za arcibiskupa.
- 81 Juraj Johanides (1962), slovenský režisér.

biskup poslal posolstvo, ktoré prečítala manželka pána (neskôr) poslanca Brocku. Čítala sa aj výzva radových komunistov, ktorú napísal Ľubo Feldek.⁸² Na jednom mítingu vystúpil spevák Miro Žbirka a po mítingu mi na môj výtlačok *Trnavskej verejnosti*, ktorú vydávali miestni aktivisti, napísal svoje telefónne číslo s odkazom, že sa môžem ozvať, keby som niečo potreboval, to bolo v tej dobe veľmi milé. Lebo boli vtedy mnohí, ktorí vyčkávali, ako to dopadne, a ktorým trvalo dlhšie, kým sa vyjadrili... Ale taký Žbirka alebo Paľo Hammel⁸³ sa pripojili hneď, predsa len boli z iného žánru, hrali viac bigbít ako tí, čo hrali pop a tvorili stredný prúd.

▼ **Mohli by ste opísať atmosféru, aká na mítingoch vládla? Alebo aspoň odhadnúť počet ľudí?**

Viete, ono nebolo možné verejne vyhlásiť v rádiu alebo nejakom médiu informácie, museli sa šíriť ústnym podaním. Ale počet ľudí stúpala a vrcholil generálnym štrajkom. Vtedy to boli tisíce účastníkov, námestie bolo plné, aj vo všetkých bočných uliciach boli ľudia. Generálny štrajk musel byť v Trnave na dvakrát. Lebo termín mítingu nebol ako štandardne podvečer, ale o 12.00. Lenže zo Skloplastu, TAZ-ky a ďalších vzdialenejších podnikov trvalo pracovníkom dlhšie, kým sa dostali na námestie. Keď začali štrajkovať o 12.00, kým prišli na námestie, bolo 12.45! Tak sme museli aj druhýkrát zimprovizovať míting. Vtedy to už bolo naozaj masové, ale na prvých mítingoch sa začalo povedzme s 800 – 1 000 ľuďmi. Plné námestie môže byť aj niekoľko tisíc ľudí. Inak bolo zaujímavé, že tieto novembrové dni boli dosť mrazivé. Neboli záľahy snehu, ale bolo trochu nasnežené aj cez deň a navečer bol mráz. Keď sa míting skončil, z balkóna bolo vidno roztopené námestie. Na bokoch a v uliciach bol sneh, ale námestie bolo od ľudského tepla roztopené. Pri tvorbe scenára mítingov bolo treba myslieť na to, že ľudia musia stáť v mrazoch, takže bolo vhodné pre nich spraviť trochu šou v dobrom slova zmysle.

A atmosféra, to bolo niečo, čo človek zažije raz za život. Bolo to také zhadzovanie pút. Človek niekoľko rokov žil v tom, že žije nedôstojný život napriek tomu, že nie je v base, ale naraz akoby všetko, po čom potajme túžil, nejaké predstavy, sa stali skutočnosťou. A keď si mohol tento pocit vymieňať a zdieľať ho s mnohými inými ľuďmi, boli to obrovské a vzácne pocity, ktoré vy nezažijete (smiech).

▼ **Vy ste boli v podstate líder v Trnave. Akým spôsobom ste sa dostali do tej pozície? Vyplynulo to prirodzene alebo sa na vás obrátili kolegovia?**

Jedným predpokladom bola životná príprava. Nie každý bol tak naladený, že sa cítil ako v base. Niektorí boli celkom spokojní s tým, ako to v socializme išlo, aj keď neboli vyslovene režimotvorní, ale neboli naštvaní. To je jedna vec. Druhá vec bola zhoda okolností: premiéra v Štúdiu S, kde to začalo kvasiť. A tretia vec, keď sme pripravovali míting, niekto proste musí byť ten Kňazko,⁸⁴ a Ďuro Nvota hovorí: Vlodo! Dlhoo ma poznal ako kamarát aj ako režisér, mal so mnou nejaké životné skúsenosti. A možno aj nebolo až tak veľmi z čoho vyberať. Pripravovali sme prvý veľký míting, zháňali sme hostí, zabezpečovali ozvučenie, ale stále bolo treba moderátora. V prvom momente som si povedal, že skúsím. Najskôr s tým, že na druhý deň skúsi niekto iný. Ale potom sa to osvedčilo a po niekoľkých mítingoch by nebolo dobré meniť záprah, ktorý ťahá, lebo to bola rituálna záležitosť a ľudia si zvykli a na to čakali. Rovnako čakali *Kto za pravdu horí* na začiatku a konci.

▼ **Ešte by ma zaujímala tvorba scenárov: v akom okruhu ste sa podieľali a kto mal hlavné slovo?**

Keď bolo 20. výročie, tak si spomenulo aj mesto a došiel som čestné občianstvo Trnavy. Museli ho dať konkrétnemu človeku a najviditeľnejší v období mítingov som bol ja. Ale jednoznačne treba povedať, že to neznamená, že som bol jediný a sám, alebo ten najdôležitejší, ktorý robil na príprave. Ani by sa to nedalo zvládnuť, ani by som to nebol schopný. Išlo o skupinu ľudí. Burcujúcim motorom a najradikálnejším bol Peter Šimun. Ako Bratislavčan bol v styku s bratislavskou VPN a do Trnavy prinášal revolučný plameň, ktorý možno keby nebol živý, mohol pomaly ochabovať, uhasínať. Dennodenným pomocníkom a pripravovateľom bol režisér Ďuro Nvota. Hostí zabezpečovali najmä Ady Hajdu⁸⁵ a Roman Luknár,⁸⁶ ktorí boli vtedy členmi trnavského súboru a robili akoby taxikárov, vozili hostí. Intenzívnym spolupracovníkom bol riaditeľ divadla Mikuláš Fehér, ktorý v prvý večer, keď tam bola stranícka funkcionárka a snažila sa nás zlomiť, ako riaditeľ divadla bol prítomný. Celý čas bol ticho a na záver, keď videla, že si nepomôže, tak sa tá súdružka obrátila naňho a povedala: „Ty si tu riaditeľ,

82 Ľubomír Feldek (1936), spisovateľ a dramatik. V 60. rokoch bol aktívnym spisovateľom, v období normalizácie pôsobil v divadle Nová scéna. V novembri 1989 patril medzi spoluzakladateľov hnutia VPN.

83 Pavol Hammel (1948), slovenský spevák a hudobný skladateľ. Jeden zo zakladateľov kultovej skupiny 60. rokov Prúdy.

84 Milan Kňazko (1945), herec a politik. V roku 1989 patril medzi hlavných tribúnov Nežnej revolúcie na Slovensku, spoluzakladateľ VPN (1989). Patril medzi zakladateľov HZDS, neskôr minister kultúry SR (1998 – 2002).

85 Vladimír Hajdu (1963), slovenský herec, od roku 1987 pôsobil v trnavskom divadle.

86 Roman Luknár (1965), slovenský herec.

tak povedz niečo hercom!“ Vtedy povedal, že sa pridáva na stranu hercov a súhlasí s nami. Tým pádom chytila kabelku, treskla dvermi a odišla. V danom okamihu to bol od nomenklatúrneho kádra, komunistického riaditeľa, veľký počin prihlásiť sa k revolúcii.

▼ **A z mimodivadelného prostredia? Bol tam niekto, kto vám utkvel v pamäti?**

Áno. Prvý, kto prišiel asi po troch alebo štyroch dňoch, už po mítingu, zaklopal na dvere a povedal: „*Volám sa Arpád Matejka⁸⁷ a chcel by som vám pomôcť.*“ Potom bol veľká ryba, keď VPN prestalo byť občianskym hnutím a začalo byť politickou stranou, stal sa šéfom trnavskej VPN, pretože ja som do politiky nechcel ísť, keď prestalo byť občianskym hnutím, chcel som sa vrátiť do divadla. Matejka bol potom federálnym poslancom a sa stal najbližším spolupracovníkom Mečiara,⁸⁸ keď sa tvorilo Hnutie za demokratické Slovensko (ďalej HZDS). Ale tento Matejka bol z mimodivadelných kruhov prvý, ktorý prišiel pomáhať. Neskôr sa ukázalo, že bol prvý, kto priniesol politický moment do trnavskej VPN. Už vtedy to začal brať ako politickú aktivitu, ako niečo, z čoho vznikne politická strana, a keď chcel niečo cez politiku dosiahnuť, musel sa pripojiť a angažovať. Toto už boli ľudia, ktorí sa postupne pripájali, ale ktorí to už nechápali tak ako my, ako občiansku aktivitu, poviem to tak vzletne v mene demokracie a ľudských práv, ale chápali to ako prevzatie moci.

▼ **Ďalšia otázka, ktorá ma zaujíma, boli vzťahy medzi ľuďmi v trnavskej VPN a vzťahy s centrom v Bratislave.**

Medzi nami, ktorých som menoval a boli sme divadelníci, boli sme naladení na spoločnú strunu a stáli sme pri zrode mítingov, boli veľmi dobré vzťahy. Ved' nám išlo o spoločnú vec. Všetkým nám išlo nie o Matejkovské chápanie prevzatia moci, ale o zrušenie 4. článku ústavy⁸⁹ a aby tu prestala komunistická nesloboda. Takže vzťahy boli veľmi dobré. Keď to začala byť viac politika, v tom postmítingovom období, tak sme vycúvali, vráta-

Pre každého herca je Hollywood vrcholom (Zdroj: Archív V. Oktavca)

ne mňa. O neskoršom diani už nie som ten najkompetentnejší človek, ktorý by mohol hovoriť, čo sa dialo. Ešte ma volali na nejaké politické akcie, ale čím ďalej tým viac to prestalo byť mojou srdcovou záležitosťou.

▼ **A vzťahy s bratislavským centrom, prípadne s Prahou? Dalo by sa povedať, že Trnava bola autonómna?**

Mnohí si myslia, že celá revolúcia bola niečo koordinované, pripravované a zorganizované. Zo svojej pozície môžem povedať, že nebola. Stále mi vrta hlavou rola, ktorú zohral toho 17. novembra na demonstrácii Zifčák,⁹⁰ lebo to by nahrávalo tomu, že akási koordinácia alebo čosi, za tým bolo.⁹¹ To neviem. Ale samotné revolučné dianie, ktorého som bol účastný ja, tam neexistovala žiadna zákulisná koordinácia. Idea Petra Zajaca⁹²

87 Arpád Matejka (1939), politik a podnikateľ, patril k blízkym spolupracovníkom Vladimíra Mečiara začiatkom 90. rokov.

88 Vladimír Mečiar (1942), právnik a politik, minister vnútra slovenskej vlády (1990), neskôr predseda slovenskej vlády 1990 – 1991 a aj vládny samostatného Slovenska v rokoch 1992 – 1994 a 1994 – 1998, predseda HZDS (1991 – 2012).

89 4. článok ústavy hovoril o vedúcej úlohe komunistickej strany v spoločnosti.

90 Úlohu mŕtveho študenta počas pražskej manifestácie zohral poručík Štátnej bezpečnosti Ludvík Zifčák. K osobe Zifčáka pozri jeho personálny spis na stránke českého Ústavu pro studium totalitních režimů na URL <http://www.ustrcr.cz/cs/personalni-spis-ludvika-zifcaka>.

91 Po brutálnom potlačení študentskej manifestácie na Národnej tŕide sa v Československu šírila správa, že počas zásahu bezpečnostných síl bol zabitý študent Martin Šmíd. Správa sa po niekoľkých dňoch ukázala ako nepravdivá, ale pomohla mobilizovať obyvateľstvo v prvých dňoch revolúcie. Neskôr vysvitlo, že úlohu mŕtveho študenta zohral dôstojník ŠtB Ludvík Zifčák. Podľa niektorých názorov zinscenovala túto scénu Štátna bezpečnosť s cieľom odstrániť dogmatické stranícke vedenie a nahradiť ho pro-perestrojkovými komunistami.

92 Peter Zajac (1946), literárny vedec a vysokoškolský pedagóg. V roku 1989 patril k zakladateľom VPN. V rokoch 1998 – 2001 a 2010 – 2012

a Jana Budaja⁹³ bola, že nejdeme budovať hierarchiu típu ústredný výbor, krajské a okresné výbory atď., ale bolo to postavené tak, že VPN bude občianske hnutie založené na autonómnych bunkách. To sa samozrejme neskôr ukázalo, že nemôže fungovať v rámci uceleného politického systému. Ale vtedy to tak naozaj fungovalo, že sme sem-tam získali nejaké materiály z Bratislavy, ale koordinácia činnosti nebola. Mítingy sme pripravovali sami, oni boli len radi, že sa niečo deje aj v menších mestách. Bola to obrovská devíza, keď už boli v televízii a mohli povedať, že nejde len o záležitosť bratislavskej skupinky, ale mítingy sú v Trnave, Nitre, Košiciach atď. Bolo užitočné môcť povedať, že to je celoslovenská záležitosť.

Pamätám sa, že zopárkrát sme boli v centre VPN v Bratislave na Ventúrskej, vtedy sa volala Jiráskova, dnes si už nepamätám, ako sa stalo, že sa tam VPN usídlila.⁹⁴ Tam sme párkrát boli v snahe o výmenu skúseností a koordináciu, ale žeby to bolo nejako riadené sa nedá povedať. Len idea bola jednotná. Pamätám sa na jeden zážitok, ktorý nezabudnem, lebo som videl po prvýkrát Mečiara. Bola tam jedna sála, kde sa konali zhromaždenia, keď prišli aktivisti z ostatných slovenských miest. Bolo to začiatkom roku 1990, už bola vytvorená slovenská vláda,⁹⁵ kde nebolo obsadené miesto ministra vnútra. Stále sa nevedel nájsť správny kandidát. Na tomto bratislavskom stretnutí naraz prišiel Budaj s nejakým človekom a predstavil nám ho, VPN-károm z regiónov, ako toho predurčeného na túto funkciu. Mečiar mal príhovor, a ja som povedal tomu, čo sedel vedľa mňa, tuším z Prievidze: „*Tak toto nebude ten správny človek.*“ Lenže vtedy bol ošial z Mečiara, všetci ním boli očarení... Teraz zo seba robím múdreho, že som bol jediný, ktorý to dokázal na prvom stretnutí predvídať, lebo som videl a cítil to fluidum ktoré z neho išlo, že to nebude dobré. Ale možno to súvisí s tým, že som celú túto aktivitu nechápal ako politiku, ale ako prejav občianskeho vzdoru. Takže som bol inak naladený než tí, ktorí to už chápali ako politiku a videli v ňom toho, kto by vedel realizovať ich politické idey a ciele.

▼ Ako ste vnímali lídrov na Slovensku, najmä Jána Budaja a Milana Kňažka?

Ja si ich veľmi vážim. Kňažko, Budaj, Gál,⁹⁶ Peter Zajac, už ako k politikovi mám k nemu aj kritické postoje. Ale ako VPN-kári v tom období si myslím, že to boli revolucionári v tom najpozitívnejšom slova zmysle. Milana Kňažka som poznal ešte predtým, on bol asi jediný z celého Československa, ktorý ešte pred revolúciou vrátil titul Zaslúžilý umelec.⁹⁷ To bolo niečo nevidané-neslýchané. Tým pádom bolo jasné, že mu nedovolia filmoveť. Takže si myslím, že všetci títo ľudia a ich činnosť bola veľmi čistá a úprimná. Z mojej strany ju hodnotím veľmi vysoko.

▼ Rád by som sa ešte podrobnejšie opýtal na generálny štrajk, s čím sa vám spája?

Mne sa spája so spomienkou, že tam bolo 10 000 ľudí, možno aj viac, lebo prišli ľudia z vidieka a okolia Trnavy. Po generálnom štrajku som si povedal: už sa nemusím ničoho báť. To bol pondelok 27. novembra, ale ešte deň predtým, 26. novembra, keď som išiel večer po mítingu domov ulicou, tak som išiel stredom. Lebo ísť pri dome, to si stále človek myslel, že ho niekto spoza rohu ovalí. Ale stredom ulice, na to by som sa dokázal pripraviť. Ešte stále som si nebol istý, toho 26. večer, ako celé toto dopadne a ako dopadnem ja. Ale po generálnom štrajku mi už bolo jasné, že toto nikto nezvráti a režim určite padne.

▼ A čo prípravy? To muselo byť iné ako pripravovať bežný míting...

Viete čo, ani nie! Míting generálneho štrajku bol, čo sa týka programu, chudobnejší, pretože tam bol program jednoznačne daný a nemuseli sme nič vymýšľať. Ľudia mali zastaviť stroje alebo prestať pracovať, prísť na námestie a tým dokumentovať, že sa pripájajú. Nám stačilo dosť málo, program už nebol zďaleka taký bohatý

poslanec NR SR.

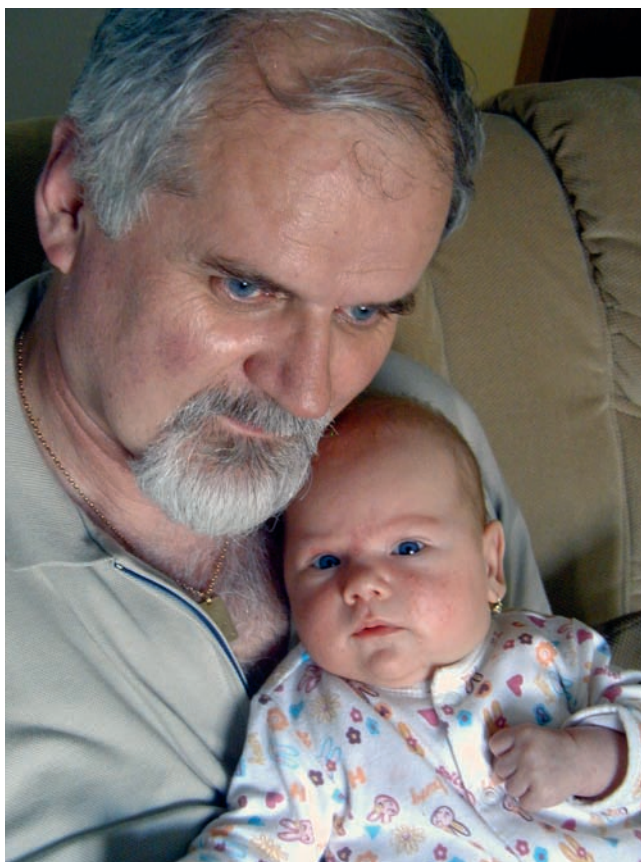
93 Ján Budaj (1952), ekologický aktivista, disident a politik. Angažoval sa predovšetkým pri vydávaní a distribuovaní samizdatovej literatúry v Bratislave. V 80. rokoch sa stal popredným aktivistom vznikajúceho ekologického hnutia ochranárov, ktoré bojovalo za zachovanie pôvodných bratislavských cintorínov. V roku 1987 bol zostavovateľom práce *Bratislava/nahlas*, v ktorej kritizoval politiku komunistického režimu na príklade mesta Bratislava. V roku 1989 sa stal lídrom hnutia VPN, najskôr ako jeden z moderátorov masových demonštrácií na Námestí SNP, neskôr ako predseda strany doviedol VPN k víťazstvu vo voľbách v roku 1990. Po tzv. lustráčnej afére sa stiahol z vrcholovej politiky.

94 Išlo o budovu Mozartovho domu a priestory, kde predtým sídlila Večerná univerzita marxizmu-leninizmu.

95 Slovenská vláda národného porozumenia na čele s Milanom Čičom bola vymenovaná 12. decembra 1989.

96 Fedor Gál (1945), sociológ, prognostik a politik. Koncom 80. rokov sa angažoval v ochranárskom hnutí. V roku 1989 patrila medzi zakladateľov a popredné osobnosti VPN, v rokoch 1990 – 1991 bol predseda Koordináčného centra VPN.

97 Titul Zaslúžilý umelec zriadila československá vláda nariadením č. 55/1953 v júni 1953. Titul mal vyjadriť zvláštne uznanie popredným osobnostiam umenia.

Hrdý starý otec s vnučkou (Zdroj: Archív V. Oktavca)

ako na iných mítingoch, kedy ľudia prišli vo svojom voľnom čase a bolo treba ich zaujať. Teraz prišli s vedomím dokumentovať, že sa pripájajú. Prečítali sme deklarácie, kvôli čomu je generálny štrajk, žiadame vypustiť 4. článok ústavy atď. Takže z hľadiska programu bol chudobnejší. Ale zasa bol o to masovejší a jednoznačnejší v tom vyznení, že toto bude koniec s komunizmom a už tu cesta späť nie je.

▼ **Zaujímala by ma reakcia štátnej moci a rokovania s komunistami. Evidovali ste štátnu moc? Prejavilo sa to iba strachom alebo boli nejaké konkrétne prejavy?**

Po druhom mítingu, v piatok, sme boli dosť vyčerpaní a začali sme pomaly premýšľať, čo bude nasledujúci deň. Jeden z nás si bol ešte neskoro večer kúpiť v bare pivo, a keď sa vrátil, informoval nás, že potom ako sa ľudia rozišli, zostali tam mladí študenti a v strede námestia, kde dnes je Trojička, zapálili sviečky. Tento známy mi hovorí: „Vlado, na rohu námestia stoja policajti a neviem, či ich nezbijú.“ To bolo ešte v období, kedy by to bolo normálne. Pozrel som z okna a videl, ako tam nao-

zaj stoja dvaja policajti, nie zásahová jednotka, ale dvaja pochôdzkári. Hneď som utekal dole, prišiel k nim a hovorím: „Nebláznite, však sú to mladí ľudia a zapalujú si sviečky, však tu hádam nič takého nerobia, aby ich tu bolo treba ešte nedajbože rozháňať!“ Ten policajt mal kožené rukavice, zrazu si ich dal dole a povedal mi: „Sme s vami!“ Lebo „Sme s vami, buďte s nami“ bolo revolučné heslo, ktoré sa pertraktovalo. Toto bola jedna skúsenosť so štátnou mocou, že aj policajt, ktorý bol cvičený na to, však poznáme zábery z pražských udalostí 17. novembra a z obdobia predtým, a keď takto zareagoval týždeň po Národnej triede, bola to veľká vec.

Na jednom mítingu bol ako hosť okresný tajomník strany Nehaj. Okresný tajomník komunistickej strany, to bol človek disponujúci obrovskou mocou a vplyvom, pretože strana rozhodovala čo áno a čo nie! Prišiel za mnou jeden známy, ochotník z divadelného súboru Kopánka, že keď sme demokrati, tak umožnime aj druhej strane – súdruhovi tajomníkovi, aby vystúpil a mohol povedať svoj názor. Chcel som mu vysvetliť, že to nedopadne dobre, nech to nerobia. Trvali na svojom, tak sme umožnili. Ale on toho veľa nepovedal. Marian Labuda, ktorý bol hosťom toho istého mítingu ako Nehaj, dodnes na to spomína. Keď sa náhodou stretneme, tak mi vždy pripomenie: „Na jedno nezabudnem, na ten míting v Trnave, keď tam bol ten okresný tajomník!“, hoci si meno nepamätá. V tej dobe okresní tajomníci boli bohovia a sledovať ho, ako tam sedí v sedačke v zrkadlovej sále a čaká, kedy naňho príde rad, ako taká kôпка nešťastia, to bol zážitok. Potom naňho prišiel rad, uviedol som ho, a ešte sa ani nestihol zjaviť a už piskot, burácanie, krik... Snažil som sa ľudí upokojiť, ale ani moja moderátorská autorita to nezvládla. Len čo začal hovoriť a čosi povedal, okamžite začali ľudia písať, takže jeho vystúpenie mohlo trvať ani nie pol minúty. Toto bolo druhé stretnutie s mocou, ale s mocou, ktorá už nedokázala predstúpiť pred verejnosť. Ale to, že bol zrušený článok 4 v ústave, bola jedna vec, ale to, že tu bude takáto pluralita, to vtedy nebolo samozrejmé, ani zďaleka jasné. Všetky prvé vlády, ktoré vznikli, boli také, že v nich bola polovica komunistov. Ale keď sa vrátim k Nehajovi a pokusu, aby niečo povedal z balkóna, tak bolo jasné, že spoločnosť to už odmieta.

Potom boli okrúhle stoly, ktoré samozrejme začali v Bratislave, ale neskôr boli aj v Trnave. Tam sa za komunistov zúčastnil mladý perspektívny káder, ktorý bol určite pripravovaný, že raz bude okresným tajomníkom. Ale v tom momente bol členom krajského výboru strany, a aj krajským predsedom Socialistického zväzu mládeže (SZM). Veď krajský predseda SZM, to bolo jasné, že to je človek z nomenklatúry pripravovaný na vysoké posty. Volal sa Gajarský, bol tam aj Tomašovič, predseda okresného národného výboru. Síce najvyššia garnitúra, ale musel skákať tak, ako písal okresný tajomník strany. Ten sa na jednej strane snažil byť kooperatívny,

V. Oktavec na vrcholoch, ktorými si je istý (Zdroj: Archív V. Oktavca)

V. Oktavec v roku 1989
(Zdroj: Archív V. Oktavca)

že samozrejme prichádzate s pripomienkami, veď toto sme potrebovali, aby nám zdola prichádzali pripomienky, boli sme uzavretí v straníckych kanceláriách a nemali sme styk s verejnosťou, a preto sme nemali spätnú väzbu. V tomto zmysle k nám bol ústretový, ale tiekol z neho pot, triasli sa mu ruky... Ten SZM-ák Gajarský bol frajer a stále neveril, že to je jeho koniec. Zaujímavé, ako to je bipolárne, starý funkcionár a mladý, ktorý sa nepotreboval nejako zapáčiť alebo byť kooperatívny. Ale teraz mi dochádza, či toto nie je predstaviteľ straníckej vrstvy, ktorá vedela a poznala ten vtip, že pred voľbami, už po revolúcii sa pýta jeden druhého: Koho budeš voliť?, a ten hovorí: komunistov. No to viem, ale v ktorej strane? Takže či to už nebol predstaviteľ tých, ktorí vedeli, že všetko sa zmení, ale my, ktorí máme páky, sa zasa dostaneme do každej strany, do každého vedenia.

Mám ešte jeden zaujímavý zážitok, ten je z oblasti súdnictva. Pretože vtedy prebiehali vyslovovania nedôvery. To vymyslela VPN, že sa majú iniciovať zhromaždenia v jednotlivých podnikoch, inštitúciách, fabrikách atď. a majú sa vyslovovať dôvery alebo nedôvery predstaviteľom. Ak je niekto riaditeľom a osadenstvo mu vysloví dôveru, tak komunista-nekomunista, mal by ostať

riaditeľom. Ale ľudia mali rozhodnúť, či mu vyslovia dôveru. Takže sa vyslovovali nedôvery a kto dostal nedôveru, bol pozbavený funkcie riaditeľa. Bolo to také, povedzme, že revolučné. Za mnou ako predstaviteľom VPN prišli z okresného súdu v Trnave, že idú vyslovovať nedôveru okresnému predsedovi súdu v Trnave. Vysvetlili mi, že tam budem len sedieť a potrebujú ma preto, aby bola prítomná VPN. Bol tam sudca Majchrák, neskôr bol na Najvyššom súde, a ešte jedna sudkyňa. Počas tohto diania naraz sa na okresnom súde, kde mala byť nejaká ochrana, do miestnosti rozleteli dvere a vošiel nejaký asociál s tým, že začal fyzicky inzultovať sudcov, zhodou okolností skoro samé dámy. Tak vtedy sa prejavila sila VPN a spacificoval som ho (smiech). Potom prišiel policajt, ktorý mi povedal, aby som ho pustil, bavili sa spolu ako starí známi. Odviedol ho, ale keď som išiel zo súdu, tak som ho stretol na ulici. Teraz už neviem, či to bola náhoda, alebo to bolo organizované s tým deštruovať stretnutie sudcov, či náhodou predseda okresného súdu nevedel, o čo pôjde, tak to zorganizoval, aby ukázal, že revolúcia sú samí výtržníci. Ktovie. Ale je to moja osobná spomienka na to, ako prebiehalo vyslovovanie nedôvery.

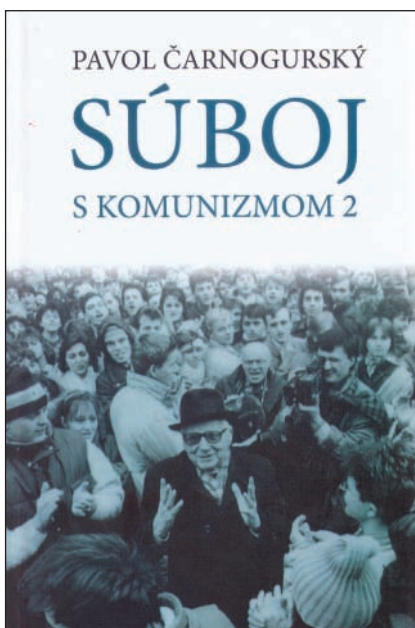
ČARNOGURSKÝ, P.:

Súboj s komunizmom 2

Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2015, 367 s.

Ku vzniku zaujímavých kníh často vedú spletité až paradoxné okolnosti. Bývalý politik Pavol Čarnogurský dlhé roky zhromažďoval dokumenty, na základe ktorých chcel napísať veľkú prácu o slovenskej politike v 20. storočí. Jeho plány zhatil náhly zásah komunistickej Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktorá väčšinu dokumentov zhabala. V atmosfére normalizačného režimu mal veľa dôvodov domnievať sa, že ich už nikdy neuvidí. Kým ich mal ešte v pamäti, spísal rýchlo memoárový text v snahe zachovať čo najviac z obsahu týchto dokumentov. Tieto spomienky tvoria ťažiskovú časť recenzovanej publikácie. Pri ich spísaní mu pomohli zachránené pramene, ktoré sa tesne pred domovou prehliadkou podarilo vyniesť z jeho bytu, ako aj zoznam zhabaných dokumentov. (Genézu oboch dielov Súboja s komunizmom, popis konšpiratívneho ukrytia rukopisov u manžela Čarnogurského netere Michala Skokana v Poprade, ako aj ich „znovuobjavenie“ až po autorovej smrti nájde čitateľ v prvom diele – *Čarnogurský, Pavol: Súboj s komunizmom. Bratislava: Kalligram 2013*).

Čitateľ druhého dielu sa „in medias res“ ocitá v osudovom dni 8. novembra 1976. Zoznámia sa s bežným dňom P. Čarnogurského – pracovníka štátneho podniku Doprastav, ktorý stavia v Bratislave kanalizačné vedenia. Zásah Štátnej bezpečnosti je bleskom z čistého neba – vytrhnutím človeka z každodennej životnej rutiny. Do nej patrilo aj pravidelné stretávanie sa bývalých politikov (komunistická ŠtB si informácie o nich viedla pod príznačne nazvanou kategóriou „bývalí ľudia“) každú nedeľu v tradičných bratislavských kaviarňach. Rovno z kostola teda sme-

roval najprv do spoločnosti bývalých spolustraníkov v Luxore, aby sa do obeda stihol zastaviť aj v kruhu niekdajších agrárnikov v Kryme...

Zásah ŠtB sa uskutočnil sa v čase, keď sa Čarnogurský chystal na návštevu brata v USA, ktorú mu režim prekvapivo predbežne povolil. Už mal niekoľko skúseností so zatknutím – v súvislosti s retribučnými procesmi v povojnových rokoch a tiež na začiatku päťdesiatych rokov. Aj v samotnom texte sa pošťožoval: „*Za uplynulých 32 rokov sa ponad Slovensko neprehrnulo žiadne politické nešťastie, ktoré by nebolo zasiahlo i mňa, niekedy predovšetkým mňa. Tak to bolo po prvých parlamentných voľbách 26. mája 1946, po odhalení takzvaného novoľudáckeho spriahania koncom septembra 1947, pri likvidovaní buržoázných nacionalistov 18. januára 1951. Vo všetkých týchto násilných a tragických udalostiach som bol takmer prvý, koho zatkli.*“ Všetky uväznenia paradoxne vždy nejako súviseli s osobou Gustáva Husáka. V niektorých prípadoch sa udiali na jeho príkaz, v iných zasa kvôli nemu, keď Štátna bezpečnosť zhromažďovala dôkazy pre monsterproces s tzv. buržoáznymi nacionalistami. V povojnových rokoch za-

týkanie odsúhlasoval ako vtedajší povereník vnútra, počas normalizácie ako najsilnejší muž v štáte – generálny tajomník štátostrany a prezident republiky. Indíciou o jeho osobnom zainteresovaní v kauze sú materiály, ktoré objavil český historik Michal Macháček priamo vo fonde prezidentskej kancelárie. Nachádzali sa tam viaceré dokumenty zhabané Čarnogurskému, ako aj *Poznámky k niektorým tvrdeniam Dr. G. Husáka v knihe Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní...*, ktoré boli do recenzovanej publikácie zaradené ako osobitná kapitola. Polemizuje v nej predovšetkým z Husákovou tézou, že v HSLŠ nebol prúd, ktorý by mal potenciál stať sa jednou z aktívnych zložiek pripravovaného Slovenského národného povstania. Čarnogurský poukazuje na viaceré konkrétne aktivity tzv. umierneného krídla HSLŠ (vrátane svojich vlastných) a naopak tvrdí, že povstanie nenadobudlo celonárodnejší charakter vďaka nechote jeho politického vedenia deliť sa o moc. Za ideálnu by považoval rumunskú cestu odpútania sa od Hitlera a prechod celej krajiny na druhú stranu frontu, ktorý by si nevyžiadal toľko ľudských obetí.

V doslove publikácie bolo meno historika, ktorý dokument objavil pozmenené na Pavol Minárik, údajne v snahe ochrániť ho pred prípadnou súdnou žalobou. Hoci si s ním tieto otázky zostavovateľa publikácie neskôr vzájomne vyjasnili, M. Macháček v neskoršom rozhovore pre denník Pravda vyjadril isté rozčarovanie nad týmto riešením (Jancura, Vladimír: Husákov profil dokresľujú archívne objavy. Pravda, 23. 3. 2016, dostupné na <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/387579-husakov-profil-dokresluju-archivne-objavy/>).

Okolnosti a popis vyšetovania tvoria prvú časť publikácie a čiastočne nadväzujú na prvý diel. Čarnogurský bol pod drobnohľadom ŠtB, „lebo si často dopisoval so zahraničím“, pričom do zahraničia posielal

materiály o prenasledovaní katolíckej cirkvi, ktoré sa potom objavovali v zahraničnej tlači. Predmetom záujmu vyšetrovateľov boli aj jeho vzťahy s historikom Jozefom Jablonickým, ktorý bol otvoreným oponentom najsilnejšieho stranického činiteľa v otázke interpretácie dejín SNP a normalizačná štátna moc ho zahňala až do disentu. Na jednej strane ho považoval za pôvodne „najodanejšieho historika, otrocky sa riadiaceho pokynmi strany...“, zároveň si ho však vážil ako „rodeného historika“, ktorý „*má zmysel pre pravdu, má vytrvalosť hľadať potrebné dôkazy pre skutočnosť, o ktorej usúdil, že taká bola, tak sa odohrala.*“ Vo výpovediach sa úzkostlivo snažil mu neuškodit', aby nebol (jeho slovami) ďalšou „nepotrebnou obeťou“ povstania.

Text má aj vysokú literárnu hodnotu, predovšetkým súvislé rozprávanie o jeho osudoch od prvých dní povstania cez jeho pôsobenie v Košiciach až po uväznenie retribučným súdom. Pobyt v metropole východného Slovenska (vtedy dočasnom hlavnom meste obnovujúcej sa Československej republiky) je opísaný čitateľsky atraktívne – pútavo a dramaticky. Absolvoval ho v uniforme československej armády, ktorá ho chránila pred „rýchlymi súdmi“, ktoré by zodpovedali aktuálnej politickej atmosfére v meste. Ako jediný človek „z druhej strany barikády“ pôsobil v tom prostredí veľmi exoticky a stal sa predmetom záujmu oboch vládnuccich slovenských politických skupín (komunistickej i demokratickej), ktoré si uvedomovali, že onedlho budú musieť svoje momentálne mocenské postavenie oprieť o reálnu podporu voličov.

Ďalšou zaujímavou a podrobne opísanou epizódou je vznik tzv. Aprílovej dohody, na základe ktorej sa predstavitelia politického katolicizmu vliali do Demokratickej strany. Bol jedným z kľúčových aktérov tohto spojenectva, ktoré prinieslo presvedčivú porážku komunistov na Slovensku. Už počas košickej anabá-

zy sa stal prostriedkom politických kalkulácií najvyšších predstaviteľov Komunistickej strany Slovenska v súvislosti so zámerom založiť na Slovensku tretiu – katolícku stranu. Ich zámerom bolo, samozrejme, oslabenie DS, no Čarnogurský chcel z tejto politickej konštelácie vyťažiť vznik silnej politickej strany, ktorá by zastupovala záujmy slovenských katolíkov.

Odpoveďou komunistov na jeho aktivity v súvislosti s Aprílovou dohodou bolo ďalšie uväznenie, krátko po voľbách. Hoci do komunistického prevratu vo februári 1948 zostávali ešte necelé dva roky, metódy práce i postup represívnych orgánov v rámci rezortu vnútra sa už v mnohom podobali neskoršiemu totalitnému režimu.

Autor čiastočne odkrýva aj pozadie retribučných procesov, ktoré zasiahli aj jeho samého. Okrem iného opisuje aj organizovanie finančnej zbierky na zaplatenie obhajoby Jozefa Tisa.

Subjektívny pohľad na udalosti je základným atribútom každých memoárov a samozrejme to platí aj o Čarnogurského pamätiach. V jeho prípade dominuje apológia politickej garnitúry, ku ktorej sa vždy hlásil. Je si istý, že aj v období po roku 1945 mala najväčšiu podporu obyvateľstva a bola rozhodujúcim činiteľom pri výsledku volieb na Slovensku v roku 1946. Je kritický k politike komunistov i demokratov – bývalých agrárnikov, ktorých v povojnových rokoch považoval za „generálov bez vojska“. Z jeho textov jasne vystupujú celoživotné ťažiskové body jeho politického programu – zachovanie slovenskej národnej svojbytnosti a obrana práv katolíckej cirkvi. Týmto cieľom podriaďoval všetky svoje politické aktivity i účelové politické spojenectvá. Počas troch povojnových rokov bol kritickým svedkom postupnej likvidácie všetkých atribútov politickej autonómie slovenských národných orgánov, ktorá vyvrcholila treťou pražskou dohodou.

Súboj s komunizmom 2 považujem za najzaujímavejší a z hľadiska historika najprínosnejší z doteraz vydaných Čarnogurského textov. Jeho pohľad je v ňom síce najviac subjektívny, no práve v tom je paradoxne jeho najväčšia hodnota. Autor (ako aj sám uvádza) mal väčšinou ambíciu písať objektívne analýzy obdobia rokov 1939 – 1945 a polemizovať tak s dobovou marxisticou historiografiou. Študoval v archívoch a viedol rozsiahlu korešpondenciu s bývalými predstaviteľmi slovenských i českých politických prúdov, ktorí žili doma i v emigrácii. V listoch ich žiadal o objasnenie mnohých podrobností o kľúčových udalostiach skúmaného obdobia, napr. okolo tzv. Homolovho puču. Jeho práce o 6. októbri (autonómii Slovenska) a 14. marci (vzniku Slovenského štátu) boli po ich vydaní vydavateľstvom Slovenskej akadémie vied na začiatku deväťdesiatych rokov zaujímavým (hoci subjektívnym) pohľadom „z druhej strany“, keďže dovtedy boli väčšinou bežne dostupné len práce písané v duchu povinných postulátov marxistickej historiografie. Formálne sú písané ako memoáre, no pozornému čitateľovi neunikne, že autor sa snažil svoje postoje objektivizovať rozsiahlym štúdiom. Dnes, po dvadsiatich rokoch výskumu i publikovania v slobodnejších podmienkach, už čitateľ nepotrebuje takú mieru „dovysvetľovania“ ani priložených plných textov dobových dokumentov. Naopak, pre historika i laického čitateľa má hodnotu práve autentický a subjektívny pohľad. Aj pramene, ktoré boli zhabané v roku 1976, zhromažďoval Čarnogurský s ambíciou napísať historickú prácu, ktorá by polemizovala s dobovou marxistickou historiografiou a priniesla iný pohľad, napríklad aj pre mladú generáciu, ktorá už osobne nezažila udalosti rokov 1939 – 1945. Represívny zásah štátnej moci ho však zmobilizoval k napísaniu spomienok na udalosti, ktoré zažil i na obsah dokumentov, ktoré mu zobrali. Rozpráva-

nie je preto na rozdiel od predchádzajúcich textov (vrátane práce *Svedok čias*, Bratislava: Vydavateľstvo USPO Peter Smolík 1997, ktorá opisovaným obdobím značne korešponduje s recenzovanou prácou) neobsahuje väčšie vysvetľovacie pasáže. Naproti tomu je plné autentického, farbistého opisu udalostí a ich aktérov. Predovšetkým to platí o atmosfére oslobodených Košíc. V jeho podaní nie je víťazná, skôr pochmúrna. Autor na základe osobných stretnutí opisuje skleslosť, neistotu a bezradnosť nekomunistických politických elít, ich obavy z ďalšieho osudu štátu v sovietskej sfére vplyvu. Takéto opisy ich bezprostredného správania sa a reakcií nenájde historik v žiadnych dobových prameňoch. Napríklad Ján Ursíny, zhrozený z krátkeho pobytu v ZSSR, Čarnogurskému dôverne povie, že je ochotný okamžite sa vzdať svojho rozsiahleho majetku a utiecť s jedným batohom aj s rodinou z krajiny, ak by v ČSR mali zavládnuť podobné pomery...

V špecifickej situácii sa v Košiciach nachádza Čarnogurského osudová postava – Gustáv Husák. Je síce na Slovensku všemocným poverenikom vnútra, no nestretáva ho ako triumfujúceho, ale naopak ustarosteného a politicky izolovaného človeka. Jeho najväčším problémom vtedy bolo jeho postavenie vo vlastnej – komunistickej strane. S Čarnogurským vo svojich zámeroch počíta ako s nástrojom na kontrolu nad kľúčovou časťou slovenského voličstva. Načrtne mu možnosť vzniku tretej strany Národného frontu a v snahe vyhnúť sa otvorenému konfliktu s katolíckou cirkvou ho napríklad poverí aj úlohou akéhosi mediátora vo vzťahu k najodbojnejšiemu biskupovi – Jánovi Vojtaššákovi.

Štruktúra práce nie je chronologicky súvislým celkom. Autor ju vy-

tvoril ako pracovný materiál a zrejme nepočítal s jej vydaním v takejto podobe. Jej fragmentárny charakter vyplýva z vyššie opísaných okolností vzniku textu. Autori úvodu (v úvode nie sú uvedení, no z kontextu vyplýva, že ide o synov autora textu) sa snád' mohli viac odosobniť a vyhnúť takej miere páťosu, ktorá napriek nepopierateľne dôležitej role autora v opisovanom období pôsobí až kontraproduktívne.

Formálnym nedostatkom publikácie je chýbajúci register (predovšetkým menný), ktorý by najmä historikom značne uľahčil prácu s memoármi ako historickým prameňom.

Čarnogurského spomienky sú čitateľsky veľmi pútavým pohľadom na dramatickú etapu slovenských dejín od Mníchova až po nástup komunistického režimu. Z hľadiska historiografie je cenný predovšetkým pohľad na povojnové roky 1945 – 1948, ktorý dopĺňa spektrum poznania tohto turbulentného obdobia.

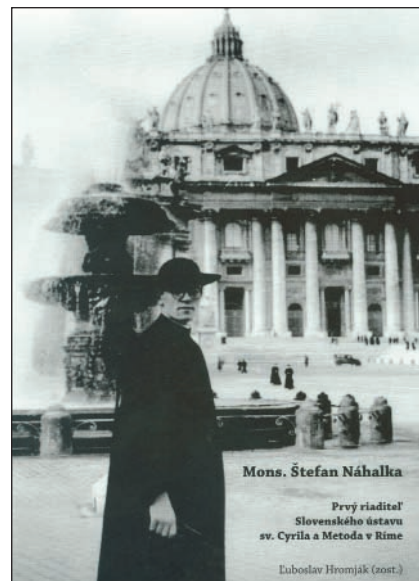
ONDREJ PODOLEC

HROMJÁK, E. (ZOST.):

Mons. Štefan Náhalka. Prvý riaditeľ Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme

Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka: Spišské Podhradie, 2011, 149 s.

V posledných rokoch vyšlo tlačou viacero prác venovaných osobnosti Mons. Štefana Náhalku.¹ Hoci Štefan Náhalka, ako prvý rektor Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme, zohral dôležitú úlohu v slovenských dejinách i v dejinách slovenského povojnového exi-

lu, nezaslúžene bola jeho osobnosť ešte donedávna pomerne neznáma. To sa aj vďaka viacerým publikáciám z posledných rokov začína pomaly meniť. Určitým dielom k tomu prispieva aj recenzovaný zborník, zachytávajúci príspevky z dvoch podujatí venovaných práve osobnosti Mons. Štefana Náhalku. Prvým podujatím bola vedecká konferencia, ktorá sa uskutočnila na pôde Teologického inštitútu Teologickej fakulty Katolíckej univerzity v Spišskej Kapitule 12. marca 2010 pri príležitosti 35. výročia smrti Štefana Náhalku. Druhým podujatím bolo spomienkové stretnutie v Náhalkovom rodisku, v Spišskej Tepličke 19. marca 2011, pri príležitosti 95. výročia jeho narodenia. Výsledná publikácia obsahuje prednášky a príhovory z oboch spomenutých podujatí.

Úvod k ťažiskovým príspevkom zborníka tvoria príhovory hostí, ktoré odzneli na konferencii v Spišskej Kapitule. Po nich nasleduje prvá časť zborníka, v ktorej sa nachádzajú tri príspevky. V prvom príspevku Luboslav Hromják načrtáva osob-

1 Naposledy to boli práce: MISÁL, S. (zost.): *Hlas Štefana Náhalku z Ríma*. Liptovská Teplička 2016; MISÁL, S.: *Veríme v návrat do rodnej zeme*. Liptovská Teplička 2016; RYDLO, J.: *Na pamäť storočnice Msgr. ThDr. Štefana Náhalku 1916 – 2016 zakladateľa Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme*. Bratislava 2016; či štúdiá KOHUTIAR, J.: Mons. Štefan Náhalka vo zväzkoch Štátnej bezpečnosti. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3, s. 60 – 71.

nosť Štefana Náhalku a najdôležitejšie medzníky, ktorými v živote prešiel. Pomerne stručné spracovanie príspevku možno azda vysvetliť skutočnosťou, že mnohé životopisné údaje Štefana Náhalku sa nachádzajú aj v spomienkových príspevkoch v druhej časti zborníka. Autor tak zrejme nechcel podrobnejšie rozoberať skutočnosti, ktoré sú do určitej miery publikované na ďalších stránkach. V príspevku je chybný údaj, podľa ktorého bol Náhalka v roku 1957 vymenovaný za člena Najvyššej rady pre emigráciu pápežom Pavlom VI. Chyba je určite spôsobená len nepozornosťou autora, keďže v danom roku ešte trval pontifikát pápeža Pia XII.

V druhom príspevku približuje Stanislav Misál obdobie necelých troch rokov (približne december 1950 – máj 1953), počas ktorých sa Štefan Náhalka ukrýval v Československu. Samotné miesta Náhalkovho úkrytu sú však definované len veľmi všeobecne a stručne. Je pochopiteľné, že presnejšie zrekonštruovať miesta, na ktorých sa skrýval, je veľmi ťažké z dôvodu malého množstva písomných prameňov. Aspoň čiastočne môžu byť pri tom nápomocné písomné či ústne výpovede pamätníkov, ktoré sa objavujú ešte aj v súčasnosti.² V samotnom príspevku vyznieva mierne mäťúco informácia o rôznych verziách úteku Štefana Náhalku do zahraničia. Autor najskôr spomína existenciu štyroch rôznych verzií toho, ako sa Náhalkovi podarilo dostať v roku 1953 za hranice Československa. Za najrozšírenejšiu pritom označuje tú, podľa ktorej sa do zahraničia dostal v blízkosti súčasného česko-nemeckého hraničného prechodu Železná Ruda na juhozápade Čiech. Ako však vyplýva z ďalšieho textu, Náhalka prekročil štátnu hranicu juž-

ne od Českých Budejovic, pričom sa aj so svojimi dvoma spoločníkmi dostal do Rakúska.

Autorom tretej štúdie je opäť E. Hromják, ktorý podáva obraz Štefana Náhalku, ako je zachytený v archívnych materiáloch pochádzajúcich z proveniencie Štátnej bezpečnosti. Využíva pri tom predovšetkým dokumenty uložené v Archíve Ústavu pamäti národa. Tie sú samozrejme dôležité, avšak o niečo bohatší archívny materiál k osobe Štefana Náhalku je uložený aj v českom Archive bezpečnostných složek, kde je samostatný spis v tzv. Historickom fonde (fond H).³ Mnoho informácií, ktoré Štátna bezpečnosť o Náhalkovi získavala, sa nachádza aj vo viacerých podzväzkoch objektového zväzku Vatikán. Autor si tieto limity svojej štúdie uvedomuje, ale ako sám píše, pre krátkosť času sa obmedzil len na vyššie uvedené zdroje. V štúdií pôsobí rušivo viacero nejasných formulácií. Zdá sa, akoby to boli prvotné myšlienky, ktoré už pre nedostatok času neboli cizelované ďalšou štylistickou úpravou.

Druhú časť zborníka tvoria spomienkové príspevky ľudí, ktorí Štefana Náhalku osobne poznali a počas jeho života sa s ním stretávali. Medzi nimi osobitne vynikajú spomienky Jozefa kardinála Tomka, ktorý patril k Náhalkovým najbližším spolupracovníkom a bol jedným zo zakladateľov Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme. Kardinál pomerne podrobne vykresľuje Náhalkovo pôsobenie v Ríme v prvých rokoch jeho exilu, ako aj širšie súvislosti úsilia o vybudovanie ústavu, ktorý sa v nasledujúcich rokoch stal mimoriadne dôležitým oporným bodom pre Slovákov v zahraničí, ale najmä doma, na Slovensku.

Celkovo možno zhodnotiť, že pomerne útlý zborník prináša viaceré

nové informácie a pohľady na osobnosť Mons. Štefana Náhalku, ktorý patrí k najvýznamnejším predstaviteľom slovenského katolíckeho exilu druhej polovice 20. storočia.

PAVOL JAKUBČIN

MLYNÁRIK, J.:

Spod divadelných kulís na parlamentnú tribúnu

Lučenec: PRO OFFICE s. r. o., 2014, 212 s.

Ján Mlynárik (1933 – 2012) patril k najplodnejším a zároveň najkontroverznejším slovenským historikom 20. storočia. Bol zanieteným obrancom demokratického odkazu prvej Československej republiky, odporcom totalitarizmu vo všetkých jeho odtieňoch, ale aj slovenského nacionalizmu. Doma i v exile otvorene vystupoval proti komunistickým falšovateľom dejín a nebál sa otvárať tabuizované témy spojené s vyhnaním sudetských Nemcov, ktorá dodnes rozdeľuje a traumatizuje českú spoločnosť.

Mlynárikov život bol plný vzostupov, pádov a nečakaných zvrátov. Ako 18-ročný vstúpil do KSČ, ale už v 60. rokoch sa stal kritikom jej politiky. Od vtedajšieho prezidenta Antonína Novotného si za to dokonca vyslúžil oficiálne napomenutie. Čerstvo rehabilitovaný Gustáv Husák ho zasa označil za stúpenca čechoslovakizmu.

Po štúdiu histórie na Univerzite Karlovej začal pracovať ako pedagóg na Vysokej škole múzických umení v Bratislave, z ktorej v roku 1959 odišiel vyučovať históriu na Akadémii múzických umení v Prahe. Po nástupe tzv. normalizácie ho vylúčili z KSČ. Od roku 1970 sa živil ako

2 Patrí k nim napríklad výpoveď Jitky Malíkovej, ktorá vo svojom byte v Prahe ukrývala začiatkom 50. rokov viacerých kňazov. Medzi nimi bol v roku 1951 aj Štefan Náhalka. Celé jej svedectvo možno nájsť na portáli Pamět národa. [citované 2. 9. 2016]. Dostupné na URL <<http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/2180>>.

3 Archiv bezpečnostných složek, fond: Historický fond, inventárna jednotka: H-503, Akce „LIPTÁK“.

kulisár v pražskom Národnom divadle a kurič v kaviarni Slávia. Patril k jedným z mála slovenských signatárov Charty 77 a bol ostrým kritikom povojnového vysídlenia čs. Nemcov, čím si vyslúžil stálu pozornosť Štátnej bezpečnosti (ŠtB). V roku 1981 ho za pokus prepašovať svoj archív do západného Nemecka obvinili z rozvracania republiky a na trinásť mesiacov uväznili. Po prepustení bol v rámci akcie „Asanace“ donútený vystahovať sa do Bavorska, kde pôsobil ako nezávislý historik a spolupracovník rozhlasových staníc Slobodná Európa, Hlas Ameriky, BBC a Deutschlandfunk.

Po páde komunistického režimu v novembri 1989 sa J. Mlynárik vrátil do Prahy, kde popri pedagogickej činnosti na Univerzite Karlovej pôsobil ako poslanec Federálneho zhromaždenia za hnutie Verejnosc proti násiliu. Na pôde parlamentu patril k najhorlivejším stúpencom zachovania čs. federácie a reštitúcie znárodnených majetkov. Po rozdelení Česko – Slovenska zostal žiť v Prahe a stal sa predsedom Zväzu Slovákov v Českej republike. Popri tom naďalej aktívne prednášal, písal, redigoval a v roku 2005 obhájil profesúru v odbore novodobých českých a slovenských dejín.

Posledným dielom tohto renomovaného historika sa stali jeho pamäte *Spod divadelných kulís na parlamentnú tribúnu*, ktoré vyšli tlačou dva roky po autorovej smrti. Takisto ako ostatné Mlynárikove diela sú napísané pútavou a neraz i provokatívnou formou. V úvodných častiach približuje čitateľovi zážitky z prenasledovania komunistickou Štátnou bezpečnosťou a nedobrovoľný odchod do exilu. Zároveň sa vracia k začiatkom svojej pedagogickej a vedeckej činnosti a úprimne sa vyznáva zo svojich chýb a životných omylov. Najprínosnejšie sú však pasáže, v ktorých J. Mlynárik, hodnotí popredné osobnosti českého a slovenského disentu, akými boli Václav Havel, Dominik Tatarka, Jozef Jablonický a mnohí ďalší. Nesmier-

ne zaujímavé sú tiež jeho postrehy o komunistických historikoch, presnejšie profesionálnych prekrúcačoch historickej pravdy, Samuelovi Cambelovi, Viliamovi Plevzovi, Milošovi Gosiorovskom či Miroslavovi Kropilákovi. Na tomto mieste treba zdôrazniť, že veľká časť týchto informácií nebola doposiaľ publikovaná. Mlynárik sa totiž vôbec nevyhýba „štavnatým“ detailom z ich súkromného života. Naopak, píše o ňom s evidentným zaujatím, ktoré na niektorých miestach hraničia so snahou škandalizovať svojich názorových i osobných oponentov. Z čisto ľudského hľadiska však chápeme Mlynárikove hlboké antipatie k Husákovmu „dvornému historikovi“ V. Plevzovi. Ako disidenta a obeť perzekúcií ŠtB ho muselo takisto mimoriadne iritovať, že z dobrovoľného prisluhovača komunistického režimu Lubomíra Liptáka sa po Novembri 1989 stala „ikona“ slovenskej historiografie. Naopak, pri popisovaní bohatého sexuálneho života D. Tatarku sa čitateľ nemôže zbaviť dojmu, že autor svojmu dlhoročnému priateľovi závidel jeho úspechy u nežného pohlavia. Čo však v Mlynárikových pamätiach citeľne chýba je podrobenejší popis jeho prenasledovania komunistickou tajnou políciou. Takisto svoj pobyt vo väzení zhrnul do niekoľkých riadkov, hoci išlo o najdramatickejšiu časť autorovho pohnutého života. Natíska sa vysvetlenie, že tieto zážitky boli pre neho natoľko ponižujúce a depresívne, že sa ich snažil vytesniť zo svojej pamäti. Potvrďuje to sám vetou „Vo väzení nás psychicky týrali. Niekoľkokrát vytiahli na chodbu mladého Cigána a za štekotu psa ho mlátili pelendrekmi.“ Práve zmes strachu a bezmocnosti nad spáchaným príkorím sa u Mlynárika prejavila stavmi úzkosti a vypuknutím cukrovky, ktorá ho pripravila o prsty na nohách.

Ďalšie časti knihy *Spod divadelných kulís na parlamentnú tribúnu* približujú život J. Mlynárika v západonemeckom exile. Značnú pozor-

nosť venuje svojej spolupráci so sudetonemeckými krajanými organizáciami. Odsun nemeckého obyvateľstva z Československa po druhej svetovej vojne totiž dôsledne označoval za etnickú čistku a generálnu skúšku na triednu čistku, ktorá sa odohrala po Februári 1948. Neúnavne preto pranieroval túto podľa neho najväčšiu škvrnu na štíte čs. štátu a vyzýval svojich kolegov v exile i domácom disente na prekonanie nacionálnej obmedzenosti. Za tento postoj ho českí šovinisti bez ohľadu na politickú príslušnosť dodnes označujú ako gemranofila a sudetomila.

V kritickom a často v provokatívnom duchu sa nesú aj záverečné kapitoly Mlynárikových pamätí, zamerané predovšetkým na jeho pôsobenie vo Federálnom zhromaždení. Cítiť v nich autorovu zatrpknutosť zo skutočnosti, že po páde komunistického režimu boli z politického života takmer úplne vylúčení predstavitelia exilu, zatiaľ čo v poslaneckých laviciach zostali sedieť desiatky funkcionárov KSČ, ktorí včas „prezliekli kabáty“, ale aj skompromitovaní zástupcovia strán bývalého Národného frontu. Rovnako nelichotivé sú i Mlynárikove hodnotenia viacerých zástupcov novovzniknutých politických subjektov. Za všetkých spomeňme Vladimíra Mečiara, Jána Slotu a Víťazoslava Morica. Autorovi však v žiadnom prípade nemožno uprieť snahu o čo najvernejšie zobrazenie porevolučnej doby a jej protagonistov, hoci sa pritom nevyhol omylom a zjednodušeniam. (Napri. pri popise demonštrácií pred slovenským parlamentom po schválení tzv. koalíčného jazykového zákona v októbri 1990.) Čitateľ sa tak môže takpovediac z prvej ruky dozvedieť o zákulisí delenia moci po „nežnej revolúcii“ a o rozkrádaní štátu a jeho protagonistoch.

Knihu *Spod divadelných kulís na parlamentnú tribúnu* dopĺňajú obrazové prílohy, zoznam publikačnej činnosti J. Mlynárika a jeho stručný životopis.

TOMÁŠ KLUBERT

ANKETOVÁ OTÁZKA:

Bývalí príslušníci Štátnej bezpečnosti sú poberateľmi výsluhových dôchodkov, ktoré sú ich benefitom k riadnym starobným dôchodkom za roky služby v totalitnej polícii. Ich obeť, politickí väzni a prenasledovaní, boli všemožne diskriminovaní, obmedzovaní na slobode, často mali problém so štúdiom, zamestnaním a celkovým uplatnením v spoločnosti. Ich dôchodky sú preto nízke, sú adekvátne ich postaveniu druhotriednych občanov aj príjmom. Z dôvodu tejto nespravodlivosti vznikla iniciatíva odobrať časť výsluhových dôchodkov bývalým príslušníkom ŠtB a pridať k dôchodkom obetiam komunistického režimu. Aký je váš názor na takéto riešenie odškodnenia obetí?

Tlačová konferencia k návrhu zákona o plošnom zdanení výsluhových dôchodkov pre bývalých príslušníkov Štátnej bezpečnosti a odškodnení politických väzňov. V strede dcéra politického väzňa, J. Šípošová (Foto: Dave Mariančík)

JULIANA BREZINSKÁ dcéra politického väzňa

Môžem povedať za viaceré deti politických väzňov. Ja i moje sestry sme nemohli študovať. Najstaršia sestra dokonca ako 14-ročná išla pracovať do Partizánskeho a bola živiteľka rodiny, lebo ani mamička sa nemohla zamestnať. Takže isto chápete, aké máme dnes dôchodky. Preto všetkým žijúcim politickým väzňom a ich deťom by mali navýšiť dôchodky. V našom prípade udať nášho otca dostal náš byt, z ktorého sme sa museli behom siedmich dní vysťahovať, a v začínajúcej televízii dostal vysoké postavenie. Jeho deti vyrastali v blahobyte a majú určite aj vynikajúce dôchodky. Preto je výsmechom to, aby bývalí prí-

slušníci ŠtB dostávali výsluhový dôchodok.

vladyka MILAN LACH pomocný prešovský biskup

Môj otec nikoho neudával v čase komunizmu, ale ako robotník tvrdo pracoval, aby uživil svoju rodinu. Nedostal za to žiadne výhody, ale mu vypočítali dôchodok podľa odpracovaných rokov a taký ho má. Preto si myslím, že bývalí príslušníci Štátnej bezpečnosti nech dostanú dôchodok za odpracované roky bez nejakých ďalších výhod. Za čo by tie výhody mali dostávať? Že počas komunizmu ponížovali ľudskú dôstojnosť ľudí, ktorí mali odvahu si zachovať svoju vlastnú tvar a nezriekli sa svojho náboženského či politic-

kého presvedčenia? Nech títo bývalí príslušníci Štátnej bezpečnosti konajú pokánie za svoje činy, ešte stále majú na to čas a nech prosia o odpustenie tých, ktorým nepravom ublížili.

ALBÍN MASLAŇÁK náboženský aktivista spred Novembra '89

Viem, že už by sme sa nemuseli vracieť do minulosti a mali by sme vidieť "budúcnosť", no niektoré krivdy vidieť musíme. Považujem za dosť nespravodlivé, ak ľudia, ktorí mali výhody počas totality, majú ich rovnako aj po páde komunizmu. Nechcem, aby títo ľudia teraz trpeli, no istá spravodlivosť by hľadám mala byť.

Moji rodičia boli poľnohospodári,

časť úrody, niekoľko metrákov zemiakov, mlieko, dobytok sme museli odovzdávať štátu na "kontigent". Rodičia boli zadržaní prácou. Mama nemohla ísť do roboty, lebo sme mali „gazdovku“, no keď dosiahla dôchodkový vek, za drinu počas celého života ju ohodnotili na 140.-Kčs mesačne. To bol jej dôchodok. Niečo jej priznali až po nekonečných vybavovačkách. Prečo tento príklad? Iní ľudia, ktorí si žili ľahučko, dostali svoj dôchodok, navyše, za servilnosť ich ešte aj odmenili. Tí, ktorí museli veľmi tvrdo pracovať neboli ničím zvýhodnení ani po revolúcii. Každý, kto mal výhody za lojalitu a službu totalite by si nemal nárokovať na žiadne benefity, naopak, z úcty voči tým, ktorí trpeli by sa ich mal sám vzdať – morálne si ich nezaslúži. Veľmi málo sa skúmali prípady šikanovania, či ponižovania aj zo strany takýchto ľudí a dnes je naozaj výsmechom, ak za to ešte poberajú benefit. Osobne súhlasím s tým, aby sa pomohlo ľuďom, ktorí za totalitu trpeli, boli znevýhodnení, hoci ich už začína byť čoraz menej. Bola by to aspoň mierna satisfakcia, možno nie priamo obetiam, aspoň ich rodinám alebo potomkov.

MIROSLAV KLOBUČNÍK historik

Neviem sa ubrániť dojmu, že ponovembrové dôchodkové zabezpečenie príslušníkov ŠtB je len ďalším potvrdením faktu, že 17. november 1989 síce priniesol koniec totality, ale nepriniesol nám slobodu v zmysle oslobodenia sa, a to spravodlivým a dôsledným vysporiadaním sa s krivdami a zločinmi komunizmu. A toho dôsledkom je pretrvávajúca nerovnosť príležitostí, ibaže v inej forme, pritom ale profituje z toho tá istá kategória ľudí –prospecháři, defraudanti, demagógovia, ktorí sú neraz osobne prepojení so štruktúrami bývalého režimu. Najsmutnejšie na tom je, že k tomuto zlyhaniu došlo najskôr na základe tichej, a možno aj vedomej dohody

medzi lídrami Novembra '89 a rozhodujúcimi potentátmi komunistického režimu. Symbolizuje to podanie si pravice V. Havla s L. Adamcom.

IMRICH BODY predseda Svetového združenia bývalých politických väzňov

Aj keď si myslím, že z morálneho hľadiska je takýto návrh možný, dôvodný, z dôvodu retroaktivity a aplikácie kolektívnej viny je takýto návrh právne nepriechodný z dôvodu, že aj títo ľudia splnili zákonné náležitosti Zákona o sociálnom zabezpečení policajtov a vojakov, ktorý v tomto nerozlišoval službu v totalitných a demokratických silových zložkách. Zároveň na to naväzuje aj vdovský a vdovecký výsluhový, sirotský... dôchodok, takže každý individuálny prípad by už právne narážal na širší okruh ľudí. Ak sa výnimky neriešili v tomto zákone, už to právne teraz nie je možné, alebo v rámci pravej retroaktivity, kde sa neuznávajú práva a povinnosti založené skutočnosťami, ktoré sa uznávali za právne skutočnosti za platnosti skoršieho zákona, nech sa navrhne novelizácia uvedeného zákona. Dôležitejším a čistejším riešením je navrhnúť odškodnenia obetí komunistického režimu vo výške výsluhových dôchodkov bývalých príslušníkov ŠtB.

IGOR BAKA historik, Vojenský historický ústav

Snaha o nápravu nepravostí spáchaných totalitným režimom by mala byť prioritou každej vyspelej demokratickej spoločnosti a jej politických reprezentantov. Mal by tomu zodpovedať aj postup pri odškodnení tých, ktorí boli akýmkoľvek spôsobom perzekvovaní za svoje politické presvedčenie, spoločenské, či sociálne postavenie. Samozrejme, základným predpokladom vyrovnávania sa so zločinmi bývalého re-

žimu je tiež zákonné vysporiadanie sa s činnosťou jednotlivých aktérov moci – primerane so zohľadnením miery ich vlastnej zodpovednosti. Žiaľ, na Slovensku tento proces stále nebol uspokojivo zavŕšený, čo je aj dôsledkom charakteru novembrovej revolúcie a presadenia hrubej čiar za minulosťou. Rezíduum tohto stavu je aj skutočnosť, že služobná príslušnosť zamestnancov bývalých tajných služieb je ešte aj dnes benefitom pri určovaní ich výsluhových a starobných dôchodkov. Výsledkom je nemorálny stav, keď na jednej strane dôchodky mnohých príslušníkov komunistických tajných služieb sa stále pohybujú nad hranicou priemerných starobných dôchodkov u nás, na druhej mnohí z tých, ktorí boli bývalým režimom perzekvovaní, živorina na hranici životného minima. Iniciatívu za odstránenie tohto nespravodlivého sociálneho stavu preto treba za každých okolností privítať. Spôsob, akým sa s týmto problémom vyrovnali okolité štáty, ukazuje, že vyriešenie nespravodlivého stavu zákonnou cestou je možné, čo v konečnom dôsledku potvrdil aj Európsky súd pre ľudské práva.

ANNA ZÁBORSKÁ dcéra politického väzňa, poslankyňa Európskeho parlamentu

Myslím si, že ide o dva problémy, ktoré treba riešiť samostatne. Ak ľudia, ktorých orgány štátnej moci prenasledovali, väznili a diskriminovali, ešte aj dvadsaťpäť rokov po páde komunistického režimu dostávajú kvôli tomu nízke dôchodky, je to nespravodlivosť. Povinnosť štátu napraviť tento stav však nemôže závisieť od toho, či zároveň budú potrestaní tí, ktorí v mene štátu túto nespravodlivosť spôsobili a vykonávali. Osobne podporujem myšlienku zväziť zníženie alebo odobratie výsluhových dôchodkov bývalým príslušníkom ŠtB, ale nie ako podmienku pre zvýšenie dôchodkov ich obetí.

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA SA ZAPÁJA DO VZDELÁVACÍCH AKTIVÍT

V stredu a štvrtok 21. a 22. septembra 2016 sa na petržalskom úseku slovenskej hranice s Rakúskom konala úspešná edukatívno-popularizačná akcia pre študentov stredných škôl. Počas exkurzie v dopoludňajších hodinách sa počas dvoch dní viac ako 220 študentov so svojimi pedagógmi na siedmich stanoviskách postupne oboznámilo s činnosťou vojenskej polície, čestnej stráže, personálneho úradu OS SR, s vojenskou kynológiou, so streľbou zo vzduchovky a samostatnou prehliadkou s výkladom vo Vojenskom bunkri BS-8 Hřbitov. Pracovníci Sekcie dokumentácie ÚPN Jerguš Sivoš a Ján Endrődí predstavili študentom na samostatnom stanovišti problematiku Železnej opony, jej vzniku, fungovania a ochrany počas totality v rokoch 1948 – 1989, nezákonnú činnosť jednotiek Pohraničnej stráže, ako aj jednotlivé príbehy a tragédie emigrantov. Vydarené podujatie poukázalo na neustálu potrebu vzdelávania mládeže v otázkach foriem a prejavov totality a ochrany hodnôt demokracie a humanity aj prostredníctvom takýchto podujatí v teréne, s názornými ukázkami pri dnes už bývalej Železnej opone.

V hraničnom pásme, rekonštrukcia Železnej opony (Foto: Miroslav Košírer)

PRACOVNÁ CESTA V ČESKEJ REPUBLIKE

Dňa 22. septembra 2016 navštívil predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák spolu s koordinátorom zahraničnej spolupráce ÚPN Mariánom Turzom v Prahe riaditeľku Platformy Pamäť a Svedomie Dr. Neelu Winkelmannovú – Heyrovskú.

Vyhodnotili spoluprácu počas medzinárodného Summitu ministrov spravodlivosti, ktorý sa uskutočnil v auguste 2016 v Bratislave, načrtli aj možnosti ďalšej spolupráce a postupu pri odškodnení obetí zabitých na hranici počas komunistického režimu v Československu.

Dr. Neela Winkelmannová – Heyrovská informovala predsedu Správnej rady ÚPN o aktivitách spojených s podávaním trestných oznámení na Generálnu prokuratúru v Nemecku pre zločiny proti ľudskosti. Podania sa týkali zabitých nemeckých občanov na československej štátnej hranici a podľa právnej definície zločinov proti ľudskosti sú nepremlčateľné.

Vo večerných hodinách sa za účasti vedenia ÚSTR a ÚPN, riaditeľov Zdenka Hazdru a Ondreja Krajňáka v priestoroch Knižnice Jána Langoša na Siwievovej ulici uskutočnila aj oslava desiateho výročia vydávania časopisu ÚSTR *Paměť a dějiny*.

Svojím vystúpením podujatie obohatil aj známy český pesničkár Jiří Deděček.

Na druhý deň 23. septembra 2016 sa zástupcovia ÚPN stretli na pôde slovenského veľvyslanectva v Prahe so slovenským veľvyslancom Petrom Weissom a informovali ho o činnosti a aktivitách ÚPN. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák pozval pána veľvyslanca na nadchádzajúci Festival slobody do Bratislavy.

Predseda Spr ÚPN Ondrej Krajňák v príhovore v Knižnici Jána Langoša v Prahe pri príležitosti 10. výročia vydávania časopisu ÚSTR *Paměť a dějiny* (Foto: Marián Turza)

SOUND IN THE SILENCE

Ústav Pamäti Národa sa zapojil do medzinárodného projektu Sound in the Silence, ktorý organizuje Európska sieť Pamäť a solidarita. Projekt sa konal v dňoch 29. septembra až 7. októbra 2016 a zúčastnili sa ho študenti stredných škôl zo štyroch krajín: Nemecka, Poľska, Maďarska a Slovenska. Myšlienkou projektu je mnohovrstevné vzdelávanie v oblasti histórie, realizované jednak na samotných miestach pamäti, ako aj počas umeleckých workshopov a taktiež integrácia a výmena skúseností medzi rovesníkmi z rôznych krajín. Študenti sa počas prvých troch dní sústredili v Osvienčime, kde sa uskutočnili historické prednášky so známou poľskou antropologičkou. Témou bolo predovšetkým hnutie od-

Účastníci projektu Sound in the Silence (Foto: M. Bienada, ENRS)

poru a osudy ľudí, ktorým sa podarilo utiecť z tábora, okrem iného Augusta Kowalczyka, Witolda Pileckého, Rudolfa Vrba a Alfreda Wetzlera. V tých dňoch tiež navštívili koncentračný tábor v Auschwitzi. Po skončení prvej časti sa presunuli do Terchovej, kde spolu s umeleckými vedúcimi vytvárali finálne predstavenie, ktoré prezentovali v objekte stanice Žilina-Záriečie 6. októbra 2016 o 17. hodine. Inšpiráciou pre vystúpenia im boli udalosti spojené s holokaustom.

ÚPN sa zúčastnil na tomto projekte prostredníctvom filmového štábu, ktorý počas projektu natáčal dokument o projekte. Režisérom dokumentu je Daniel Dluhý. Výsledok ich tvorivej práce sme si mohli pozrieť v rámci Festivalu slobody v dňoch 8. a 9. novembra 2016 v kine Lumière v Bratislave.

FILMOVÁ PROJEKCIA V KINE FILM EUROPE PRE BRATISLAVSKÉ ŠKOLY

V kine Film Europe sa v stredu a vo štvrtok 5. – 6. októbra 2016 uskutočnila filmová projekcia a diskusia pre žiakov základných škôl, ktorých zriaďovateľom je mestská časť Bratislava-Staré Mesto. Zo 7 oslovených škôl prijali pozvanie všetky. V stredu prišli žiaci deviateho ročníka s pedagógmi zo ZŠ na Hlbokej ceste 4 a ZŠ Jelenia 16, ZŠ Škarnicova 1, ZŠ Mudroňova 83 a vo štvrtok zo ZŠ na uliciach Dubová 1, Grössligova 48 a Vazovova 4.

Počas dvoch blokov v obidva dni mali žiaci a pedagógovia možnosť vidieť tri krátke filmy: *hraný komiks – Portrét slovenského letca Imricha Gablecha*, 2 krátke filmy z cyklu RTVS *Moje povstanie* o statočných ľuďoch, ktorí nezištne pomáhali partizánom počas SNP – *Marta*, ktorú hrala Dominika Cibulková a *Zoltán*, ktorého stvárnil Miroslav Šatan. Ako posledný nasledoval dokumentárny film ÚPN o pašovaní literatúry do Československa *Stopy v snehu* režiséra Slavomíra Zrebného, pracovníka Referátu Oral History. Program zavýšila diskusia s historikmi ÚPN Pavlom Jakubčinom, Patrikom Dubovským, pracovníkmi sekcie vedeckého výskumu ÚPN a jedným z ústredných postáv filmu *Stopy v snehu*, kápucínom Tomášom Koncom. Celkovo sa filmovej projekcie, na ktorú bol vstup voľný, zúčastnilo 153 žiakov a pedagógov.

DEŇ OTVORENÝCH DVERÍ V ÚSTAVE PAMÄTI NÁRODA

Ústav pamäti národa 20. októbra 2016 pripravil pre verejnosť Deň otvorených dverí. Počas celého dňa v jeho sídle na Miletičovej 19 a v archíve na Miletičovej 7 prezentovali zamestnanci ústavu činnosť inštitúcie. Na tlačovej konferencii predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák informoval o širokom spektre činností ústavu. Podotkol, že prijal odporúčanie ministerstva školstva, aby ÚPN participoval na vzdelávacom programe pre študentov ako vyznamenanie a osobný záväzok.

Verejnosti boli sprístupnené brány depozitu – archívu ÚPN, do ktorých iba výnimočne môžu nahliadnuť študenti alebo široká verejnosť. Návštevníci mali možnosť zoznámiť sa s prísne tajnými spismi, ktoré vyhotovila komunistická ŠtB. V archíve ÚPN sa nachádzajú aj vyšetrovacie spisy takmer 71 000 odsúdených slovenských občanov, politických väzňov, ktorí boli po roku 1989 rehabilitovaní.

Štátny tajomník MŠVVŠ SR Peter Krajňák vyjadril presvedčenie, že spolupráca ústavu a organizácií ministerstva školstva sa bude úspešne rozvíjať. Pripomenul

Tlačová konferencia ÚPN, zľava Ľubomír Ďurina, riaditeľ sekcie archívu, Peter Krajňák, štátny tajomník ministerstva školstva, Ondrej Krajňák, predseda Správnej rady ÚPN. Rudolf Dobiáš, spisovateľ a politický väzeň, Peter Juščák, hovorca ÚPN (Foto: Eduard Novák)

priority vzdelávania mladej generácie aj v otázkach historických skúseností s nedemokratickými režimami. Vo vzdelávacom programe ministerstva sú aj návštevy symbolických miest neslobody, ako je Múzeum holokaustu, koncentračný tábor v Sereďi, Múzeum rómskeho holokaustu v Dubnici nad Váhom aj na miesta v zahraničí, napríklad koncentračný tábor v Osvienčime. Zároveň potvrdil záujem, aby sa odborníci z ÚPN stretli aj s predmetovou komisiou Štátneho pedagogického ústavu a na

odbornej úrovni konzultovali historické udalosti a ich zaradenie v učebných procesoch škôl.

Spisovateľ, disident a bývalý politický väzeň Rudolf Dobiáš priblížil svoj životný príbeh návštevníkom ústavu a v ďalších diskusiách odpovedal na otázky návštevníkov počas celého dňa. Totalitná komunistická moc ho vo vykonštruovanom súdnom procese odsúdila na osemnásť rokov väzenia. Pretrpel tam sedem rokov a dlhé roky žil v ústraní ako občan druhej kategórie. Neskôr sa stal spisovateľom pre deti, rozhlasovým autorom a opísal aj osudy tzv. triednych nepriateľov vo štvorzväzkovom diele.

Návšteva žiakov počas dňa otvorených dverí v ÚPN (Foto: Eduard Novák)

Deň otvorených dverí ÚPN, žiaci počas diskusie (Foto: Eduard Novák)

Ďalším hosťom podujatia bol poslanec NR SR Ján Budaj, ktorý v diskusii zdôraznil potrebu zachovávať pravdivé informácie o našej minulosti. Počas Dňa otvorených dverí mali skupiny žiakov, študentov aj občania možnosť spoznať prácu archívu a jednotlivých oddelení ústavu. Videli filmy a prezentácie z dielne ÚPN a mali možnosť poznať obdobie neslobody z pohľadu tvorcov dokumentaristov. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák zhodnotil Deň otvorených dverí ako ďalšie z vydarených podujatí. Povedal: „Dnešným dňom definitívne otvárame brány našej inštitúcie pre všetkých študentov a pedagógov, aby sme im priblížili hrôzy, ktoré napáchali zločinecké režimy. Lebo pamäť ľudská býva krátka a človek je schopný úprimnej sebareflexie najmä vtedy, ak je pravdivo konfrontovaný so svojou minulosťou.“

SPOMIENKOVÉ PODUJATIE PRI PRÍLEŽITOSTI 60. VÝROČIA MAĎARSKEJ REVOLÚCIE

25. októbra 2016 sa pri príležitosti 60. výročia maďarskej revolúcie konalo v Dunajskej Strede spomienkové podujatie. Zorganizovali ho Ústav pamäti národa a mesto Dunajská Streda. Zástupcovia mesta a ÚPN si pri Pamätníku obetiam diktatúr uctili pamiatku obetí maďarskej revolúcie v roku 1956.

Spomienkovú slávnosť otvoril zástupca primátora mesta Dunajská Streda, Zoltán Horváth. Po ňom predseda správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák pripomenul úlohu ÚPN: „Musíme pamätať na obeť zločineckých režimov, aby sa neopakovali.“ Dodal, že aj „pred pár rokmi na Festivale slobody premietali dokumentárny film maďarských autorov s názvom „Zločin a beztretnosť“, ktorý vypovedá o cynizme Bélu Biszkuho, jedného z vodcov krvavých represálií po roku 1956. Priznal, že svoje skutky neľutuje a keby to mohol urobiť znovu, tak by to urobil... Táto spomienka na obeť je v mnohom výnimočná. Bezprostredne sa netýka iba obetí na našom území, ale predovšetkým na území našich južných susedov, ktorí sa pred 60. rokmi postavili na odpor komunistickému režimu.“

Slávnostné podujatie pokračovalo v mestskom kultúrnom stredisku, prístupné pre študentov a verejnosť. Historik Branislav Kinčok z ÚPN predniesol pred zaplnenou sálou referát na tému Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. Potom premietli autentické dokumenty z revolučného diania z Budapešti a svedectvá z okupácie 1968.

Spoločné podujatie mesta Dunajská Streda a Ústavu

Predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák s účastníkmi spomienkového podujatia (Foto: MsÚ Dunajská Streda)

Študenti počas prednášky a diskusie s historikmi ÚPN (Foto: MsÚ Dunajská Streda)

pamäti národa sa v meste, ale hlavne medzi študentmi stretlo s veľkým záujmom a je príspevkom k úsiliu o spoločné hľadanie historickej pravdy z obdobia neslobody.

SLÁVNOSTNÉ ODOVZDÁVANIE DEKRÉTOV VETERÁNOM A ÚČASTNÍKOM PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA V TRNAVE

Ústav pamäti národa v spolupráci s mestom Trnava usporiadal v stredu 26. októbra slávnostné odovzdávanie dekrétov veteránom a účastníkom protikomunistického odboja. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a zástupcovia mesta Trnava na ňom v priestoroch mestského úradu v Trnave ocenili dvadsaťdva veteránov a účastníkov protikomunistického odboja z Trnavského kraja. Ôsmi z nich dostali toto ocenenie in memoriam. Ocenenie Účastník protikomunistického odboja a Veterán protikomunistického odboja ÚPN odovzdáva pravidelne po mestách na celom Slovensku a v Trnave to bolo už druhýkrát. Slávnosť sa konala aj za účasti študentov trnavských stredných škôl, pre ktorých sú osudy ocenených príkladom, ako je v živote potrebné bojovať

Je dôležité, upozorňovať na túto časť našich dejín, aby sme si urobili obraz o tom, čo sa dialo, a uvedomili si hodnotu demokracie. Pretože nebolo vždy samozrejmé prejavovať navonok svoje vierovyznanie a uplatniť si slobodne ľudské práva. Takisto aj to, že sa to nezaobíšlo bez obetí. Ústav pamäti národa plní svoju úlohu pamäťovej inštitúcie a vyzdvihuje význam obety tých, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom postavili na odpor proti ko-

Ocenení účastníci protikomunistického odboja (Foto: Juraj Ondriaš)

munistickému režimu a svojím príkladom môžu dodnes oslovovať najmä mladú generáciu, aby si vážila hodnoty slobody a demokracie. Taktiež pripomína verejnosti, že zápas ocenených s totalitným režimom nebol márný a že odvahu postaviť sa násiliu a zvoli diktátorských režimov dokáže spoločensky oceniť bez ohľadu na plynúce roky. Pretože mnohí z týchto ľudí boli v období totality označovaní za politicky nespoľahlivých a výsledkom toho bolo väzenie. Utrpenie u mnohých neskončilo ani po prepustení a boli aj so svojimi rodinami monitorovaní až do pádu totalitného režimu. ÚPN priznáva tieto ocenenia od roku 2006, resp. 2009.

Na podujatí prevzalo ocenenia deväť občanov prenasledovaných v minulom režime, resp. ich príbuzní. Patrí medzi nich aj najstarší ocenený – Jozef Kubala, narodený v roku 1909. Ocenenie za desaťročné utrpenie v komunistickom väzení za neho prevzala dcéra. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák vo svojom príhovore uviedol: „Po páde komunistického režimu všetci býva-

Slávnostné oceňovanie veteránov a účastníkov protikomunistického odboja (Foto: Štefan Badura)

lí politickí väzni boli rehabilitovaní. A bolo veľa takých prípadov, keď ich rehabilitovali tí istí sudcovia, ktorí ich predtým do väzenia aj posielali. Neochota vysporiadať sa s vlastnou minulosťou ohrozuje našu budúcnosť. Tak, ako sa to udialo tesne po ukončení II. svetovej vojny, keď jedna totalita vystriedala druhú. A práve v týchto súvislostiach si omnoho hlbšie uvedomujem aktuálny význam a poslanie Ústavu pamäti národa ako inštitúcie, ktorej úlohou je nezabúdať. Lebo ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený si ju zopakovať.“

FESTIVAL SLOBODY 2016

FILMOVÁ PREHLIADKA

Ústav pamäti národa organizoval v dňoch 8. – 20. novembra 2016 multižánrový medzinárodný festival, ktorým si už po šiestykrát pripomína a zároveň aj analyzuje obdobie neslobody na Slovensku. Počas festivalu si bolo možné pozrieť množstvo zaujímavých filmov, výstav,

Slávnostné otvorenie Festivalu slobody (Foto: Lukáš Obšitník)

divadelných predstavení, zúčastniť sa rôznych diskusií a mnohých ďalších podujatí. Vyvrcholením festivalu bolo oceňovanie osobností, ktoré sa podieľali na boji proti totalite. Záštitu nad festivalom prevzal minister kultúry SR Marek Maďarič.

V utorok 8. novembra 2016 sa už od rána premietať pre základné a stredné školy filmy o prenasledovaných v období neslobody. Následne mohli žiaci a študenti diskutovať na dané témy. Hlavným bodom programu v prvý deň festivalu bolo jeho slávnostné otvorenie v kine Lumiére s moderátorom Milanom Markovičom za hojnej účasti publika. Po vystúpení organizátorov a hostí bol premietnutý film *Učiteľka* z obdobia normalizácie v roku 1983, ktorý popisuje manipulatívne praktiky učiteľky s rodinami žiakov a celým svojím okolím.

Uvedenie filmu *Saulov syn* Slavomírom Zrebným, riaditeľom filmovej prehliadky Festivalu slobody (Foto: Lukáš Obšitník)

Na ďalší deň, v stredu 9. novembra 2016 boli o. i. hlavnými bodmi programu predovšetkým dokumentárny film *Zločin a beztrestnosť*, ktorý priniesol unikátny rozhovor s Béloom Biszkom, bývalým komunistickým vrcholovým politikom, spoluzodpovedným za krvavé potlačenie maďarskej revolúcie v roku 1956. Premietanie bolo spojené s prednáškou a diskusiou na tému *Maďarsko – vyrovnávanie sa s totalitnou minulosťou*. Večerný program bol ukončený 10. novembra oscarovým historickým filmom *Saulov syn*, ktorý mení tradičné zobrazovanie témy holokaustu.

Štvrtkový (10. novembra 2016) program pokračoval premietaním filmov a podvečer aj veľmi silným diskusným večerom na tému *Atentát na Jána Pavla II. – fakty a otvorené otázky*. Andrzej Grajewski hovoril o dôkazoch napojenia atentátnika Aliho Agcu na tajné služby komunistického Bulharska a o podozrení z organizovania akcie sovietskou KGB, hoci priame dôkazy sa tu nájsť nepodarilo, aj kvôli uzavretým sovietskym archívom. Pavol Jakubčín priblížil, ako bol atentát vnímaný v Československu.

Diskusia na tému *Atentát na Jána Pavla II.*, v strede politológ Andrzej Grajewski (Foto: Lukáš Obšitník)

Po diskusii si bolo možné tiež pozrieť zaujímavý dokument *Červená armáda*, ktorý podáva príbeh najúspešnejšieho zoskupenia hokejovej histórie – o tíme Červená armáda – prostredníctvom jej dlhoročného kapitána Slava Fetisova a jeho spoluhráčov z legendárnej prvej päťky armádneho klubu CSKA Moskva, ktorá sa stala symbolom najväčšej slávy sovietskeho hokeja. V časoch studenej vojny bol ľadový hokej jedným z pilierov sovietskej propagandy, symbolom komunistickej dominancie. Autor Gabe Polsky sa ale vo svojom mimoriadnom dokumentárnom filme venuje aj odvrátenej strane úspechu – vojenskému režimu, ktorému boli hráči podriadení. Príbeh pokračuje rozkladom tímu a prvými zámorskými angažmánmi týchto hokejových legiend, ktoré odkryli kultúrnu priepasť medzi veľmocami, a presahuje až do čias dnešného Ruska.

SPOMIENKA NA POCHOD ŠTUDENTOV

Piatok 11. novembra 2016 bol veľmi bohatý na rôzne aktivity v rámci festivalu slobody. Program sme začali

Príhovor starostu mestskej časti Bratislava Staré Mesto Radoslava Števcíka (Foto: Lukáš Obšitník)

spomienkou na pochod študentov 16. novembra 1989. O týchto udalostiach diskutovali účastníci pochodu Radoslav Števcík, starosta Starého Mesta, Ján Budaj, bývalý disident a Ondrej Krajňák, predseda Správnej rady ÚPN. V rámci diskusie sme si pozreli aj niekoľko zachovaných videoukážok z pochodu. Následne sme už tradične položili vence k pamätnej tabuli na budove Univerzity Komenského venovanej tomuto dňu.

Ďalej program pokračoval diskusiou na tému: „*Prečo hrubá čiara alebo čo ešte ukrývajú archívy bezpečnostných zložiek?*“, kde boli hosťami Dr. Gergő Bendegúz Cseh (ABTL, Maďarsko), Mgr. Svetlana Ptáčniková (ABS, Česká republika) a PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD. (ÚPN, Slovensko), moderátorom bol Patrik Dubovský (ÚPN).

Deň vyvrcholil divadelným predstavením Cigánsky boxer (v podaní Filipa Tellera) o príbehu profesionálneho rómskeho boxera, ktorý v nacistickom Nemecku síce získal titul majstra v polotiažkej váhe, ale pre jeho pôvod mu bol neskôr odobratý. V roku 1943 bol zavraždený vo Wittenberge, pobočnom tábore koncentračného tábora Neuengamme. Po predstavení nasledovala diskusia s jeho tvorcami.

VÝSTAVA

Prvý víkendový deň, v sobotu 12. novembra, sme na Šafárikovom námestí otvorili medzinárodnú výstavu „Communism – la belle époque“, ktorú nám sprostredkoval Ústav národnej pamäti z Poľska. Výstava sa venovala 70. rokom 20. storočia v Bulharsku, Československu,

Otvorenie výstavy Communism – la belle époque (Foto: Lukáš Obšitník)

Maďarsku, v Nemeckej demokratickej republike, v Poľsku a Rumunsku, ktoré boli obdobím víťazstva tzv. reálneho socializmu. Život kontrolovala tajná polícia, a hoci ľudia väčšinou nepoznali život v inom svete, zdalo sa, že sú s režimom zmierení.

REKONŠTRUKCIA SÚDNEHO PROCESU

Vrcholom sobotného večera bola prvotriedne zvládnutá rekonštrukcia politického monsterprocesu „Stříteský a spol.“ z októbra 1950. F. A. Stříteský bol rešpektovaným rektorom piaristického kolégia v Litomyšli, spolu so študentmi prejavoval nesúhlas s nedemokratickým vývojom po februári '48, čím si vyslúžili pozornosť Štátnej bezpečnosti. Výsledkom bolo obvinenie 24 osôb „zo spolčovania sa navzájom i s inými osobami za účelom zničenia alebo rozvrátenia ľudovo-demokratického zriadenia zaručeného ústavou“. Ôsmim obžalovaným hrozil trest smrti, nakoniec sa rozsudky pohybovali medzi polročným odňatím slobody až po 25 rokov (rektor

Rekonštrukcia politického procesu Stříteský a spol. na PF UK (Foto: Lukáš Obšitník)

Stříteský). Predstavenie pripravili študenti a absolventi Právnickej fakulty Univerzity Karlovy v Prahe pod vedením Mgr. Jana Řeřichu a v odbornej gescii prof. JUDr. Jana Kuklíka, dekana PF UK. Ďakujeme za skvelý zážitok a veľké obohatenie!

V nedeľu 13. novembra sme v Moyzesovej sieni slávnostne odovzdali Ceny Ústavu pamäti národa a pamätné medaily Ústavu pamäti národa bojovníkom proti nacizmu a komunizmu. Záštitu nad podujatím prevzal rektor Univerzity Komenského Karol Mičieta, oceňovanie moderoval Štefan Bučko. Na Slovensku žije veľa vzácných osobností, zoznam tých, ktorých sme tento rok ocenili, aj krátke informácie o nich si podrobnejšie môžete pozrieť na stránkach časopisu Pamäť národa.

Festival slobody bol prítomný na celom Slovensku, a to prostredníctvom Slovenskej televízie, kde si mohli diváci pozrieť náš dokumentárny film STOPY V SNEHU. Film z produkcie ÚPN uviedli v rámci spomienky na Nežnú revolúciu. Vo filme vystupujú mnohí ľudia, ktorí

Predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák s ocenenými (Foto: Silvia Ďurechová)

Predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák (prvý zľava) v príhovore počas oceňovania bulharského dramatika Stefana Caneva (štvrtý zľava). Prítomná bola aj veľvyslankyňa Bulharska Margareta Ganeva (druhá zľava) (Foto: Eduard Novák)

toho pre našu krajinu a pre našu kultúru urobili veľa, no tak ako boli nenápadní vtedy, zostali nenápadní aj dnes.

Ide o dokumentárny film o pašovaní literatúry v období neslobody. Komunistický režim v Československu neumožňoval občanom slobodný prístup k informáciám. Len v 50. rokoch bolo v Československu zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a zriadená bola cenzúra. Film mapuje nielen samotné pašovanie, ale aj tlačenie kníh, samizdatov a ich distribúciu. Ústredným motívom je príbeh troch kamarátov, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Súdny proces vyvolal protest verejnosti a na medzinárodnom poli sa ich zastal aj americký prezident Ronald Reagan. Film objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode ostatných.

Zatvorená hranica medzi Slovenskom a Rakúskom (Foto: Peter Juščák)

CENA PRE S. CANEVA

Festival slobody pokračoval vo štvrtok 17. novembra v divadle Malá scéna STU vernisážou výstavy scénických výtvarníkov bratov Daubravovcov. Potom nasledovala diskusia „Ideály revolúcie a realita“ s bulharským spisovateľom a scenáristom Stefanom Canevom, Jánom Budajom a jeho hosťami. V rámci diskusie udelil Ústav pamäti národa Stefanovi Canevovi ocenenie Ústavu pamäti národa. Svojou prítomnosťou nás poctila a predniesla laudatio mimoriadna a splnomocnená veľvyslankyňa Bulharskej republiky Margarita Ganeva. Večer zavrášilo divadelné predstavenie Stefana Caneva „Panna Jana a Čajka“, ktorého ústrednou témou bol umelec a jeho svedomie.

VÍKEND ZATVORENÝCH HRANÍC

Počas nasledujúceho víkendu (18. – 20. novembra) sme symbolicky uzatvorili hranice na Cyklomoste slobody v Devínskej Novej Vsi, ktorý ponad rieku Moravu spája slovenské a rakúske územie.

Účastníci podujatia pri zatvorenej hranici (Foto: Peter Juščák)

Pripomenuli sme si tak dobu, kedy boli hranice zatvorené. V piatok sme na most osadili umelú zátarasu a v nedeľu sme ju slávnostne odstránili. Podujatie sprevádzal kultúrny program aj s hudobnou skupinou Longital, prečítali sme text „Několik vět“ Charty 77 a so sviečkami sme vykročili za slobodou. Symbolicky sme si tak pripomenuli pád Železnej opony. Týmto sa ukončila bratislavská časť tohtoročného Festivalu slobody.

FESTIVAL SLOBODY V PÚCHOVE A BARDEJOVE

Festival sa následne presunul do regiónov, konkrétne do miest Púchov (štvrtok 1. decembra) a Bardejov (piatok 2. decembra). Ako už v Bratislave, tak aj v regiónoch bol dopoludňajší program určený študentom základných a stredných škôl. Popoludnie a večer boli otvorené pre verejnosť. V tieto dni sme premietali filmy pripo-

mínajúce obdobie neslobody, po ktorých nechýbali plodné diskusie.

Všetkým spolupracovníkom a účastníkom úctivo ďakujeme a vážime si, že sme spoločne mohli takto osláviť hodnotu slobody, ktorú dnes máme.

OTVORENIE VÝSTAVY „PROTIKOMUNISTICKÝ ODBOJ NA SLOVENSKU“ V TRENČÍNE

Mesto Trenčín si, ako mnohé iné mestá a inštitúcie, pripomínalo v dňoch 15. – 17. novembra 2016 udalosti z Novembra '89. Počas troch dní si občania mohli vybrať z rôznych ponúkaných akcií, ako boli koncert, výstavy, film a pietna spomienka. Vernisáž, ktorá sa konala v mestskej veži v Trenčíne, oficiálne otvoril primátor mesta Trenčín Richard Rybníček za účasti predsedu SpR Ústavu pamäti národa Ondreja Krajňáka a Jána Fabičovica, predstaviteľa nadácie Konrada Adenauera, zastúpenie na Slovensku.

ÚPN sa podieľal na tejto spomienke poskytnutím výstavy (od 1. do 30. novembra 2016) „Protikomunistický odboj na Slovensku“, ktorú v úvode svojho príhovoru predstavil Ondrej Krajňák. Výstava sa zaoberá celým obdobím odporu voči komunizmu, katolíckym a občianskym disentom, aktivitami tzv. tajnej cirkvi, Bratislavskou päťkou a tiež úlohou slovenského exilu v protikomunistickom odboji. Záver je venovaný pádu komunistického režimu a vyrovnaniu sa s režimom v slovenskej legislatíve.

Ondrej Krajňák následne pripomenul, že po tomto všetkom „nie je našou úlohou robiť hrubé čiary a nie je úlohou politikov robiť podobné vyhlásenia. Preto je na-

Príhovor Ondreja Krajňáka (v strede), vľavo Ján Fabičovic, vpravo Richard Rybníček (Foto: Eduard Novák)

mieste, že dcéry politických väzňov nosia na tričkách nápis, *odpustili sme, ale nezabúdame*“.

Zdôraznil tiež, že „základom pre uzmiernenie a budovanie budúcnosti je spravodlivosť. A táto veta sa stala súčasťou vyhlásenia ministrov spravodlivosti členských štátov EÚ, ktorí sa v minulom roku zišli v Taline, aby sa zasadili o budovanie nadnárodnej inštitúcie, ktorá sa bude zaoberať potrestaním komunistických zločinov. Na konferencii o trestnoprávnom vyrovnávaní v Bratislave toto vyhlásenie akceptovalo 16 pamäťových inštitúcií z krajín strednej a východnej Európy“.

Okrem obrazovej výstavy poskytol Ústav pamäti národa aj film: November+20. ÚPN mohol týmto spôsobom priblížiť a pripomenúť obyvateľom mesta Trenčín priebeh, resp. vývoj udalostí protikomunistického odboja na Slovensku.

VERNISÁŽ TRNAVA

Hovorca ÚPN Peter Juščák pri otvorení výstavy spolu s výtvarníkom Mikolom Bilartom (Foto: Eduard Novák)

V Trnavskom Centre pomoci rodinám dňa 11. novembra 2016 otvorili výstavu ukrajinského výtvarníka žijúceho v Trnave. Autor Mykola Bilart predstavil sériu trojrozmerných diel, ktoré formou koláže pripomínajú diktátorské režimy v rôznych častiach sveta. Jednotlivé diela autor nazýva terčmi, pretože každý z diktátorských režimov mieri na človeka. Hovorca ÚPN Peter Juščák otvoril výstavu so slovami: „Totalitné režimy neznášajú humor ani iróniu. Sú vážne, pretože humor dokáže kadečo podkrývať a režimy nerady ukazujú svoje slabiny. Práce výtvarníka Mykolu Bilarta sú vážne aj vtipné. Dramatická vážnosť je miestami prekrytá humorom práve tak, ako sme poznali život v minulom režime. Sumár artefaktov niekdajšej moci, priložených navzájom k sebe

je umelcovým posolstvom, je presným opakom toho, čo pôvodní tvorcovia zamýšľali. Bilart nás núti pozastaviť sa, nazrieť do svojej minulosti, premýšľať. Výstava je zároveň ukázkou toho, čo z úmyslov niekdajšej moci ostalo.“

STRETNUTIE ZÁSTUPCOV ENRS V BRATISLAVE

Pracovná časť stretnutia riadiaceho grémiu ENRS
(Foto: Eduard Novák)

V Bratislave sa v dňoch 21. a 22. novembra konalo výročné stretnutie poradných grémií ENRS (Európskej siete pamäť a solidarita), čiže Akademickej rady a Poradného výboru spoločne s Riadiacim výborom.

Osemnásť zástupcov z oblasti vedy, vzdelávania, kultúry a politiky zo siedmich krajín (Nemecko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko, Albánsko, Rakúsko a Rumunsko) sa

Účastníci stretnutia ENRS položili veniec pri Bráne slobody na Devíne
(Foto: Eduard Novák)

zúčastnilo diskusie o aktivitách ENRS uskutočnených v roku 2016 a o aktivitách plánovaných na rok 2017. Predstavili svoje pohľady aj na úlohu siete v meniacej sa Európe a tomu odpovedajúcim dlhodobým cieľom. Spomedzi plánovaných projektov na rok 2017 sa diskutovalo predovšetkým o pripravovanej veľkej výstave „Po veľkej vojne v Európe 1918 – 1921“, o plánovanom sympóziu ENRS v Bruseli v júni a o dlhodobjšom projekte „Pozorovateľňa pamäte (Memory Observatory)“, ktorého cieľom by bolo sledovať a rešeršovať dianie na poli pamäťových inštitúcií a tak efektívnejšie koordinovať vývoj v tejto oblasti. Súčasťou stretnutia bolo aj polozenie venca pri Bráne slobody a návšteva hradu Devín. Účastníci stretnutia veľmi pozitívne ocenili prípravu stretnutia zo strany ÚPN.

ÚPN NA ODOVZDÁVANÍ CIEN ÚSTR V PRAHE

Odozdávanie cien ÚSTR v Prahe (Foto: ÚSTR)

Ústav pre štúdium totalitných režimov (ÚSTR) 23. novembra v Prahe v budove senátu Českej republiky odozdával Ceny ÚSTR-u za slobodu, demokraciu a ľudské práva 2016. Spolu bola cena udelená piatim jednotlivcom a dvom organizáciám.

Cenu za statočné občianske postoje v dobe nacistickej okupácie a komunistickej diktatúry boli odozdvané: najdlhšie slúžiacemu šéfredaktorovi Vatikánskeho rozhlasu pátrovi Josefovi Koláčkovi (od roku 1970 do 2001, a ešte dnes ako 87-ročný do neho prispieva!), slovenskému odbojárovi Martinovi Jancovi a prekladateľke Eva Kondrysovej. Cenu za mimoriadny prínos k reflexii no-

vodobých dejín získali divadelníci Tomáš Vůjtek a Jiří Havelka.

Toho roku dostali ocenenia prvýkrát aj organizácie. Genu za nasledovniahodné počiny pri hájení princípov demokracie, slobody a ľudských práv získal Inštitút pre demokraciu vo Východnej Európe (IDEE) a osobne ju prevzala predstaviteľka Inštitútu Irena Lasota. Rovnaká cena bola udelená aj ruskému združeniu Memorial, ktoré už takmer 30 rokov mapuje históriu sovietskych represíí a úroveň ľudských práv v dnešnom Rusku. Ocenenia osobne prevzali Jelena Žemková, výkonná riaditeľka Medzinárodného Memorialu so sídlom v Moskve, a Julija Sereda, predstaviteľka Memorialu v Rjazani.

Spoločne s riaditeľom ÚSTR-u Zdeňkom Hazdrom, ceny odovzdávala aj predsedníčka Rady ÚSTR-u Emília Benešová a Ondrej Krajňák, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa, ktorý vo svojom príhovore zdôraznil blízkosť českého a slovenského národa, ich spoločné dejiny a vyzdvihol dôležitosť laureátov ocenenia a to „že ich utrpenie nebolo zbytočné, že sa postavili na odpor voči zločineckým režimom a tak vydali svedectvo viery, odvahy a statočnosti. Stali sa prínosom pre zachovanie pamäti národa“.

Atmosféru slávnostného večera v Senáte úžasným spôsobom dotvorilo vystúpenie Sprituál kvinteta.

KONFERENCIA ÚPN A KAS: AKCIE, ZLOČINY A OBETE ŠTB A POHRANIČNEJ STRÁŽE V ROKOCH 1945 – 1989

Na 27. výročie novembra 1989 usporiadal ÚPN s podporou KAS Bratislava v dňoch 23. a 24. novembra 2016 slovensko-českú vedeckú konferenciu s názvom Akcie, zločiny a obeť ŠtB a Pohraničnej stráže v rokoch 1945 – 1989.

Zúčastnili sa na nej zástupcovia Ústavu pre štúdium totalitných režimov z ČR, Archívu bezpečnostných zločín, ÚDV PZ ČR a tiež aj ústavov Slovenskej akadémie vied a Akadémie vied ČR, ako aj vysokých a iných škôl a múzeí z takpovediac celého bývalého Česko-slovenska.

Príspevky sa týkali oboch hlavných tém, aktivít a zločinov i obetí Štátnej bezpečnosti i Pohraničnej stráže a niekedy tematicky zachádzali do zahraničia, čím sa potvrdila opodstatnenosť zvolenej témy konferencie a jej doterajšia vedecká nevyčerpanosť. Konferenciu otvorili hovorca ÚPN Peter Juščák a riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu Patrik Dubovský. Hlavnými úvodnými rečníkmi boli František Neupauer, s kľúčovým príspevkom politického väzňa a člena KPVS Rudolfa Dobiaša. Riaditeľ Ústavu pre súčasné dejiny AV ČR Oldřich Tů-

Účastníci spoločnej konferencie Ústavu pamäti národa a Nadácie Konrada Adenauera (Foto: Peter Jašek)

ma predniesol prejav k rezíduám komunistického režimu po Novembri 1989.

Autori príspevkov sa venovali najmä obeť z radov politických väzňov v uránových baniach, ich spomienkam na neľudské tresty, politickým procesom s oponentmi komunistického režimu. Význame zaznel autentický príspevok pracovníčky ÚPN a bývalej politickej väzenkyne Emílie Pastvovej. Rečníci referovali o útekoch za

Príhovor riaditeľa sekcie vedeckého výskumu ÚPN Patrika Dubovského (Foto: Peter Jašek)

„železnú oponu“, o únosoch spoza nej do Československa, o činnosti ŠtB voči aktívnym kňazom.

Hovorili o činnosti Pohraničnej stráže s následkami smrti, pripomenuli perzekúcie utekajúcich na Západ, venovali sa tzv. „nezákonným“ aktivitám v pohraničí.

Význam a poslanie konferencie zhrnuli Oldřich Tůma (riaditeľ ÚSD AV ČR), Milan Bárta (ÚSTR ČR) a Patrik Dubovský (ÚPN). Zhodne vyjadrili dôležitosť oboch problematik – perzekúcií ŠtB a neľudskej činnosti Pohraničnej stráže, a ocenili kvalitnú odbornú zostavu účastníkov konferencie, jej zámer i realizáciu a vedeckú úroveň príspevkov.

Skonštatovali prepojenosť totalitnej histórie so súčasnými novototalitnými javmi v oboch republikách. Poukázali aj na snahu privlastňovať si protitotalitné prejavy reprezentantmi nedemokratických subjektov.

Riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu ÚPN P. Dubovský poukázal na človeka ako individuum v dejinách, na jeho utrpenia a dôstojnosť, ako základ pre chápanie dejín „plných živých ľudí“. Ocenil priblíženie týchto českých reálií slovenskému poslucháčovi. Spomenul myšlienku Ferdinanda Peroutku: O zmysle našej práce, kde by práca historika nemala byť sterilná, ale v práci pamäťových inštitúcií by mala prispieť k stále neukončenému procesu vyrovnávania sa s totalitnými režimami v oboch nástupníckych republikách povojnovej ČSR či ČSSR.

Nový predseda poľského Inštitútu národnej pamäte Dr. Jaroslav Szarek (Foto: Pavol Kossey)

STRETNUTIE ZÁSTUPCOV ARCHÍVOV TAJNÝCH POLÍCIÍ V KRAKOVE

V dňoch 29. – 30. novembra 2016 sa v Krakove stretli zástupcovia Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície. Bolo prítomných viac ako 20 odborníkov reprezentujúcich archívy týkajúce sa obdobia neslobody z Poľska, Nemecka, Maďarska, Česka, Rumun-

Zástupcovia Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície (Foto: Pavol Kossey)

ska, Lotyšska, Slovinska, Bulharska, Estónska a Slovenska. Vystúpenie Ondreja Krajňáka, v ktorom okrem iného informoval aj o aktuálnej situácii ÚPN, vzbudilo veľkú pozornosť a podnietilo účastníkov konferencie k vyjadreniu podpory ÚPN spoločným prehlásením. Medzi iným sa v ňom uvádza: „S obavami pozorujeme pretrvávajúcu situáciu na Slovensku, a to v súvislosti s obvineniami proti predsedovi Správnej rady ÚPN Dr. Ondrejovi Krajňákovi. Sme presvedčení, že výsledky činnosti ÚPN vrátane aktivít na medzinárodnej úrovni, sú dôkazom zodpovedného plnenia úloh ústavu, spojených so zverejňovaním zločinov spáchaných v dobe totalitných režimov. Snaha prepisovať dejiny, a to najmä členmi bývalej tajnej polície je typická pre všetky postkomunistické krajiny. Vzopriet sa takýmto snahám si vyžaduje občiansku odvahu.“

Odborný program bol zameraný na elektronické počítačové systémy, ktoré využívali orgány štátnej bezpečnosti v strednej a východnej Európe na sklonku režimu, teda najmä v osemdesiatych rokoch minulého storočia. Hoci sa spravidla jedná iba o fragmentálne zvyšky pôvodných databáz, predsa môžu slúžiť ako doplnkový zdroj informácií k papierovým archíválnym materiálom.

S novým predsedom poľského Inštitútu národnej pamäte pánom Dr. Jaroslavom Szarekom nadviazal Ondrej Krajňák veľmi otvorený profesionálny a priateľský kontakt.

OCENENÉ OSOBNOSTI V ROKU 2016

V nedeľu 13. novembra 2016 sme v Moyzesovej sieni Slovenskej filharmónie v Bratislave slávnostne odovzdali Ceny Ústavu pamäti národa a pamätné medaily Ústavu pamäti národa bojovníkom proti nacizmu a komunizmu. Záštitu nad podujatím prevzal rektor Univerzity Komenského Karol Mičieta.

STATOČNÝ V NAŠEJ PAMÄTI A NAŠOM SRDCI – CENA ZA ODPOR PROTI NESLOBODE

ŠTEFAN A MÁRIA KAŠŠOVCI *in memoriam*

Manželia Štefan a Mária Kaššovci poskytli úkryt rodine Weissovcov, pričom ich v zime 1944/1945 ukryli v malej drevenej chatke v horách. Kaššovci nosili jedlo rodine Franza Weissa. Štefana Kašša niekto udal a Nemci ho odviekli do koncentračného tábora pri Linzi. Štefan a Mária Kaššovci boli tento rok (2016) ocenení štátom Izrael ako Spravodliví medzi národmi. Laudatio prečítala pravnučka Lucia Fašungová, cenu prevzal vnuk František Pánik.

(Zdroj: rodinný archív Lucie Fašungovej)

CENA ZA PRÍNOS PRE ZACHOVANIE PAMÄTI NÁRODA

Mons. prof. ThDr. PETER ŠTURÁK, PhD.

Dekan Gréckokatolíckej teologickej fakulty, cirkevný historik. Vo svojej profesijnej činnosti sa venuje cirkevným dejinám 20. storočia, dejinám Gréckokatolíckej cirkvi a osobe blahoslaveného biskupa P. P. Gojdiča OSBM. Je okrem iných autorom monografií *Otec biskup Pavol Gojdič, OSBM (1888-1960)*, *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989* a autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

(Foto: Silvia Ďurechová)

STATOČNÝ V NAŠEJ PAMÄTI A NAŠOM SRDCI – MIMORIADNE OCENENIE

MARIÁN ŠŤASTNÝ

Ideový autor myšlienky Sviečkovej manifestácie. Prvotná myšlienka vznikla v septembri 1987, keď začal výkonný podpredseda Svetového kongresu Slovákov (SKS) Marián Šťastný organizovať na 25. marca 1988 protestné zhromaždenia pred zastupiteľskými úradmi Československej socialistickej republiky (ČSSR) vo svete za dodržiavanie náboženských práv a slobôd v ČSSR. Predstavitelia tajnej cirkvi na Slovensku sa rozhodli pripojiť k tejto akcii formou polhodinového pokojného zhromaždenia so sviečkami v rukách.

(Foto: Silvia Ďurechová)

ĎAKOVNÝM LISTOM PREDSEDU SPRÁVNEJ RADY ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA A PAMÄTNOU MEDAILOU ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA SME OCENILI NASLEDOVNÝCH ÚČASTNÍKOV PROTINACISTICKÉHO A PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA:

Naděžda Kavalířová – Po februári 1948 bola z politických dôvodov vylúčená zo všetkých vysokých škôl v Československu. Neskôr pracovala ako zdravotná sestra. V roku 1956 bola zatknutá a odsúdená vo vykonštruovanom procese na päť rokov odňatia slobody. Z väzenia bola podmienene prepustená v roku 1959. Sedem rokov pracovala v robotníckych profesiách. V roku 1968 začala pracovať na novo sa tvoriacom Ministerstve práce a sociálnych vecí. Po celú dobu pôsobenia v sociálnej oblasti zastávala len radové pozície. Od roku 1990 sa angažuje v Konfederácii politických väzňov Českej republiky, pôsobila najskôr ako podpredsedníčka a od roku 2003 ako predsedníčka tejto organizácie.

Mária Godovičová, rod. Noskovičová – Keď mala 15 rokov, v roku 1951, uväznili jej brata Karola Noskoviča. O bratovi 7 mesiacov rodina nič nevedela a videli ho až na súde v putách. Odsúdený bol na 6 rokov. V roku 1952 zaistili jej otca Karola Noskoviča ako kulaka, ktorého odsúdili na 5 rokov, 50 000 korún pokuty, konfiškáciu majetku a 5 rokov zákaz pobytu v Bratislavskom kraji. V roku 1963 sa vydala za politického väzňa Pavla Godoviča, ktorý bol predtým odsúdený na 18 rokov, z toho vo väzení strávil 8 rokov.

Alexander Bachnár – Od detských čias sníval o tom, že raz bude učiť. Sen sa mu splnil v roku 1942 – v nováčkom zbernom tábore, odkiaľ odchádzali transporty do Osvienčimu. I napriek všadeprítomnej atmosfére strachu vznikla v Novákoch malá škola, kde vyučoval deti o tom, čo je sloboda – pomocou vážnej hudby. Neskôr sa zúčastnil povstania, je posledným žijúcim veliteľom židovskej partizánskej jednotky. Jeho žiakov z táborovej školy vyvraždili nacisti pred koncom vojny pri Kremničke. Z 12-člennej rodiny prežili iba traja – on, sestra a otec. Po vojne si zažili tiež topoľčiansky protižidovský pogrom. K svojej láske, učiteľstvu, sa po tom, čo prežil, nikdy nevrátil, zostala mu však láska k vážnej hudbe.

Ondrej Bubniak – Keď mal len osem mesiacov, s rodinou vycestovali do Francúzska za otcom, ktorý tam v čase hospodárskej krízy pracoval ako baník. V čase štúdií na gymnáziu s nevôľou sledoval, ako sa život vo Fran-

cúzsku zmenil po vypuknutí druhej svetovej vojny. Ondrej Bubniak bojoval proti nacizmu na strane francúzskych partizánov a spolu s letcom, generálom Ivanom Schwarzom sú poslední dvaja žijúci Slováci, ktorí sa zúčastnili priamo operácie Overlord, teda vylodenia Spojencov v Normandii. Hoci rodine ponúkli na konci vojny francúzske občianstvo, vrátili sa do rodnej Dúbravy. Je jediný Slovák v histórii, ktorý dostal najvyššie francúzske vyznamenanie Rad čestnej légie.

Jaroslav Gustafík – Pán Gustafík vyrastal v Petržalke v medzivojnovom období, kde spolu žili v porozumení štyri národnosti – a bol vášnivým futbalistom. Do jeho detstva zasiahol takzvaný Mníchovský diktát, keď Hitler oklieštil Československo – Petržalka a Devín sa stali v roku 1938 súčasťou hitlerovskej Tretej ríše. Hoci sa jeho rodina snažila odísť po týchto udalostiach na Slovensko, odmietla ich prijať slovenská vláda. Museli zostať žiť v okupovanej Petržalke. Pán Gustafík zmapoval tragické osudy – príbehy ľudí z Petržalky, ktorých umučilo gestapo, boli zavlčení do koncentrákov alebo padli na fronte, kam ich povolala Tretia ríša. Za svoju dlhoročnú prácu získal tiež ocenenie Osobnosť Petržalky.

Július Homola – Študoval na gymnáziách v Kremnici a Banskej Štiavnici a ako študent sa aktívne zapojil do predvolebnej kampane za víťazstvo Demokratickej strany v roku 1946. Aj keď bol obvinený z prípravy politickej vzbury, emigráciu odmietol. V roku 1951 bol zaradený do tzv. pomocných technických práporov v západných Čechách, kde staval vojenské letiská až do decembra 1953. Neskôr sa v roku 1968 aktívne zapojil do petície a zbieral podpisy za náboženskú slobodu. Po vysokej škole nastúpil na inžiniersku pozíciu, z ktorej bol v roku 1971 vyhodnený a až do roku 1989 pracoval ako robotník. Napísal 4 listy vysokým štátnym predstaviteľom, v ktorých sa zastával slobodného prežívania viery u prenasledovaných a utláčaných kresťanov. Odpovede na listy sa nedočkal, čoho sa však dočkal, boli prehliadky bytu Štátnou bezpečnosťou.

Jozef Kendra – Vyrastal v skromných podmienkach a hlbokoj viere, ku ktorej ho viedli obaja rodičia. Ma-

turoval v roku 1949, rok po Víťaznom februári, a veľmi citlivo vnímal, keď začala komunistická moc zatvárať tzv. triednych nepriateľov. V roku 1950 prebehla akcia „K“ – likvidácia mužských kláštorov – a následne akcia „P“ – likvidácia gréckokatolíckej cirkvi. Mladý Jozef Kendra s priateľmi vydal protištátne letáky, čoskoro však boli odhalené. V 50. rokoch prežil ťažké vyšetrovanie a bitky na samotkách. S trestom 10 rokov ho poslali najskôr do väzenia v Leopoldove, v auguste 1951 sa dostal do jáchymovských táborov. Na slobodu sa dostal po 5 a pol roku, no so zdravotnými problémami. Po Nežnej revolúcii sa rozhodol vydať na duchovnú cestu – ukončil teologické štúdiá a stal sa kňazom. Dnes pôsobí v reholi tešiteľov v Zlatých Moravciach a ľudí oslovuje svojou filozofiou aj krásnymi metaforami, keď hovorí o nesmrteľnej duši, slobodnej vôli a neustálom hľadaní dobra.

Marta Lihotská – Vyrastala v hlboko veriacej rodine, ktorá si perzekúcie komunistického režimu zažila už od jeho nástupu. V roku 1950 ušiel cez rozvodnenú Moravu jej brat Rudolf Kobela, aby si splnil svoj sen – túžil sa stať kňazom. Už vtedy sa dostala do hľadáčka Štátnej bezpečnosti. Marta sa navyše stretávala s veriacimi priateľkami, nazývali sa Nevoľníčky Matky Božej. Stretávanie s veriacimi a kontakt s bratom v zahraničí jej v roku 1959 vyniesli súd za velezradu – na prvom súde dostala 7 rokov. Do väzenia bol odsúdený aj jej otec a mama dostala dvojročnú podmienku. Keď ju uväznili, mala 25 rokov a prešla tými najťažšími väzeniami, medzi inými aj takzvaným železovským zeleným peklom, kde však stretla svoju najlepšiu priateľku. Ako politická väzenkyňa bola prepustená na amnestiu v roku 1960. Manžel Stanislav bol rovnako politický väzeň, ktorý strávil za odboj proti režimu v tých najťažších väzeniach 16 rokov. Dnes sa Marta Lihotská teší najmä z veľkej rodiny a svojich vnúčat.

Günther Mathias Rompf – Keď mal 30 rokov, rozhodol sa vstúpiť do saleziánskej rehole a svoju tajnú formáciu a štúdium bral dôsledne. Tajne študoval filozofiu a teológiu 9 rokov. V roku 1985 ho tajne vysvätil biskup Ján Chryzostom Korec. Pracoval ako robotník a popri tom sa venoval mládeži. Osobitne sa venoval chudobným rómskym deťom, ktorým pomáhal nielen materiálne, ale aj duchovne. Vyučoval ich náboženstvo. Štátnou bezpečnosťou bol sledovaný, vyšetrovaný a predvolávaný na výsluchy. V roku 1981 bol pol roka vo vyšetrovacej väzbe, pričom ho

odsúdili na 2 roky nepodmienečne podľa paragrafu 178, tzv. marenie štátneho dozoru nad cirkvami. Po roku 1989 bol plne rehabilitovaný a aktívne sa zapojil do obnovy činnosti saleziánskej rehole. Mládež ho oslovuje familiárne ujo Maťo a je známy aj svojím nevšedným humorom a veselosťou.

Branislav Tvarožek – Vychovaný bol v ideáloch humanizmu a demokracie prvej Československej republiky a štefánikovskom duchu. V roku 1942 ako stredoškólak písal heslá proti nacizmu, za čo bol vyšetrovaný a vylúčený zo školy. Po vypuknutí SNP sa stal členom vysokoškolského strážneho oddielu generálov Jána Goliana a Rudolfa Viesta. Veliteľov povstania sprevádzal až do posledných chvíľ, v odboji však zotrval až do konca vojny. V roku 1949 poskytol nocľah svojmu bratrancovi Živodarovi Tvarožkovi, ktorý ušiel za hranice a vrátil sa ako agent-chodec. V procese Tvarožek a spol. dostal jeho bratranec trest smrti, zmenený neskôr na doživotie a Branislav bol odsúdený na 5 rokov, ktoré strávil v jáchymovských baniach.

Jaroslav Žilák – Jaroslav sa už ako študent zapájal do činnosti klubu mladých demokratov. Po nástupe komunistov vo vykonštruovanom procese na začiatku 50. rokov odsúdili celú rodinu – otec dostal päť rokov, Jaroslav tri, matka osem mesiacov. Na trest nakoniec nemusela nastúpiť iba preto, že osemročná sestra Želka by tak zostala sama. Jaroslav po najťažších výsluchoch 50. rokov prešiel viacerými väzeniami. V Leopoldove páral perie spolu s Gustavom Husákom, v Jáchymove sa takmer stretol s otcom. On sám však hovorí, že ťažšie to mali mama so sestrou. Obe komunisti v akcii B vysťahovali z Trnavy do Kľačna pri Prievidzi – do polorozpadnutého domu, kde nebola voda ani elektrina. Dlhé roky sa nemohol zamestnať, pracoval nakoniec pri elektrifikácii niekoľkých slovenských dedín, na čo je dodnes hrdý. Jaroslav Žilák je spolu so svojou manželkou Elenkou dušou Konfederácie politických väzňov

Vo štvrtok 17. novembra 2016 Ústav pamäti národa ocenil bulharského básnika, spisovateľa a dramaturga **Stefana Caneva**, ktorého básne a divadelné hry sa prekladajú do všetkých európskych a viacerých svetových jazykov. V deň ocenenia sa v rámci Festivalu slobody v Divadle Malá scéna STU hrala premiéra jeho inscenácie Panna Jana a Čajka, zaoberajúca sa témou úlohy umelca a jeho svedomia.

KAJÚCNA TRYZNA V LEVOČI

Na Slovensku vznikla pozoruhodná aktivita občanov, ktorým nie sú ľahostajné krivdy minulosti prekryté vrstvami času a množstvom ďalších krívd. Sú si vedomí, že každá ťaživá doba má svoje korene v nedoriešených nepravostiach a minulých zločinoch. Rozhodli sa vystúpiť z kruhu mlčanlivého zatrpknutia, alibistického mlčania a nevšímavosti voči očividnej historickej nespravodlivosti, akou boli deportácie židovských občanov. Tryzny, ktoré sa už organizovali vo viacerých miestach, prinášajú svoje ovocie v podobe úprimného hlbokého zmierenia.

Tretiu novembrovú nedeľu si vedenie mesta spolu s cirkevnými hodnosťami, židmi žijúcimi v Levoči a široká verejnosť pripomenuli udalosti z čias druhej svetovej vojny. V tom čase aj v Levoči podľahli propagande odsudzovania a nedôvery voči židom a mnohých z nich deportovali do koncentračných táborov. S nápadom usporiadať v meste Kajúcnu tryznu za levočské obete holokaustu prišla mládež zo Spoločenstva Pavol v Levoči. Levoča sa stala deviatym mestom na Slovensku, kde sa takáto udalosť uskutočnila. Na mieste, kde stála židovská synagóga, osadili pamätnú tabuľu obetiam holokaustu od člena Spoločenstva Pavol, sochára Jána Frančáka.

„Chceli sme si pripomenúť, že na mieste, kde dnes stojí Spojená škola internátna na Námestí Štefana Kluberta, stála kedysi židovská synagóga. Navštevovala ju významná časť židovskej komunity, ktorá žila a tvorila hodnoty v Levoči. Žila tu inteligencia, ktorej máme byť za čo vďační,“ uviedol primátor mesta Milan Majerský.

Prvá zmienka o dvoch židovských rodinách žijúcich v Levoči pochádza z roku 1845. Neskôr, po roku 1870 sa ich počet v meste rozrástol. „Najvyšší počet zástupcov tejto komunity v Levoči evidujeme v roku 1910, kedy tu už žilo vyše 700 židov. Postupom času, pod vplyvom vojen, ich počet klesol,“ povedal historik Ivan Chalupecký. V Levoči zastávali židia významné funkcie a aktívne prispievali k rozvoju spoločnosti. Pracova-

Historik Ivan Chalupecký
(Foto: Kamil Tomčofčík)

li ako obchodníci, drobní remeselníci, pričínili sa aj o vznik prvej štátnej nemocnice v Levoči. Na krajskom súde, ktorý tu sídlil až do roku 1949, pôsobili štrnásť advokátov, desiati z nich boli židovského pôvodu.

Prvú synagógu v Levoči postavili v roku 1899 oproti Košickej bráne neďaleko mestských hradieb. Prežila obidve svetové vojny a zbúrali ju v 70. rokoch minulého storočia. Na jej mieste dnes stojí Spojená škola internátna na Námestí Štefana Kluberta.

Po roku 1850 vybudovali v Levoči aj židovský cintorín, ktorý bol do osadenia pamätnej tabule jedinou pamiatkou na židovské etnikum v Levoči.

Po vydaní Židovského kódexu, ktorý zaviedol okrem iného nútenú prácu, verejné označovanie, vyľúčenie zo škôl, odobratie predmetov osobného vlastníctva a ich prevod majetku do tzv. árijského vlastníctva, väčšinu židov žijúcich v Levoči deportovali. Levočskí obyvatelia

netušili, kam ich odvádzajú a čo na nich čaká, v meste sa však v tom období zvyšovala nedôvera a odsudzovanie.

„Mal som vtedy desať rokov a pamätám sa, ako do synagógy hnali židovské rodiny mojich spolužiakov a priateľov ako dobytkov. Väznili ich, vysmievali sa im, strihali im brady... Na málo vecí z mladosti sa pamätám, ale na ten obraz nikdy nezapudnem. Po deportácii Levoča značne upadla, pretože odišlo veľa ľudí, ktorí zvyšovali úroveň mesta,“ vysvetlil Ivan Chalupecký.

„Dnes je tu príležitosť, ktorou môžeme vyjadriť túžbu po odpustení zo strany židovskej komunity. Chcem si pripomenúť minulosť, aj chyby, ktoré urobili naši otcovia a predkovia a zmieriť sa. Cieľom je priniesť nádej a možnosť znovu spolupracovať ako bratia,“ vysvetlila Monika Takáčová zo Spoločenstva Pavol.

Na podujatí vystúpil aj rabín David Conway, ktorý sa do Levoče prisťahoval so svojou manželkou z Londýna. „Znamená to veľa pre mňa i moju manželku. Nie je síce priamo z Levoče, ale jej príbuzní a predkovia pochádzali odtiaľto. Mnohí z nich zomreli počas druhej svetovej vojny v koncentračných táboroch. Nejde len o osadenie pamätnej tabule, mladí ľudia vyčistili aj židovský cintorín v meste. Pripomenuli sme si levočských židov aj takýmto spôsobom a bolo to veľmi emocionálne, veľmi silné. Veď Slovensko je krajina rôznych národov a kultúr,“ poznamenal David Conway.

Vladimíra Novotná Čajová

TALIAN, KTORÝ OBJAVIL RUSKO

Dňa 28. decembra 2016 pochovali v Seriate (Bergamo) muža označeného za hlas „Church of Silence“ (podzemnej cirkvi).“ V roku 1957 založil *Nadáciu kresťanské Rusko*, ktorej desiatky členov pomáhali v čase komunistického režimu i kresťanom na Slovensku. Jeho životný profil a činnosť v čase neslobody v nás vyvoláva otázku: „Poznáme zahraničné osobnosti, ktoré pomáhali prenasledovaným v Československu?“

Romano Scalfi bol rovesníkom Jána Chryzostoma kardinála Korca, Vladimíra Jukla, Silvestra Krčméryho, osobností, ktoré nazývame piliermi podzemnej cirkvi na Slovensku. Vyštudoval teológiu a v roku 1948 sa stal kňazom. Po absolvovaní kolégia *Russikum*, ktoré v Ríme zakladal slovenský páter Vendelín Javorka SJ, chcel vycestovať do ZSSR, aby tam navštívil prenasledovaných kresťanov. Spolu s priateľmi sa mu niekoľkokrát podarilo pololegálne prekročiť hranice ZSSR. Keď sa počas cesty v roku 1960 stratili „anjelovi strážnemu“ – sledovačke tajných služieb KGB, navštívil viacero miest i prenasledovaných kresťanov. „Vtedy sme nadviazali osobné vzťahy s ľuďmi a pochopili realitu sovietskeho života,“ zaznačil si po návrate z cesty.

Od predstaviteľov štátu ovládaného „diabolským komunizmom“ si čoskoro našiel v pase pečiatku: „Zákaz vstupu na územie ZSSR (persona non grata)!“ Situáciu na hraniciach z roku 1970 opísal nasledovne:

„Vy ste pán Scalfi, že? Nemáte už dosť tých návštev ZSSR?“ prihovril sa mu pohraničiar.

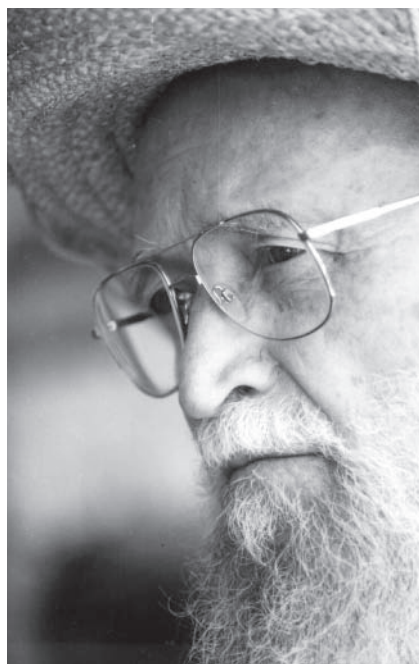
„Naopak, páči sa mi u vás čím ďalej tým viac.“

„No pozrite sa pane, je to ale ZSSR, ktorý už vás má tu dosť!“

Opätovne mohol vycestovať do ZSSR až vďaka „perestrojke“ M. Gorbačova v roku 1988.

Polená hodené pod nohy kňazovi Romanovi Scalfi na jeho ceste k trpiacim kresťanom sa stali vatrou zapalujúcou srdcia mnohých Talianov. Prostredníctvom *Nadácie kresťanské Rusko* pomáhali prenasledovaným

modlitbou, obetou, snahou osobne navštíviť prenasledovaných s cieľom odкрыť svedectvo ich života, bohatstva viery i tradície ľuďom na Západe. A nielen to. Podľa otca Romana nemali byť len skupinou „ekumenických alebo misijných špecialistov“. Nadácia sa mala stať priestorom pre „výchovu k viere“: „Pochopili sme, že nemôžeme len diskutovať o „sobornosti“ (z ruštiny – bratstve), ale že tú „sobornosť“ musíme žiť my sami,

(Foto: Archív Angelo Bonaguro)

spoločne a dennodenne.“ Nemenej dôležitým bolo budovanie bratstva a spolupráce s inými spoločenstvami. Silné priateľstvo ho spájalo s donom Giussanim, zakladateľom kato-

líckeho hnutia *Comunione e Liberazione*, ktorého členovia plnili podobné poslanie ako nadácia.

Kontakty boli živé a reálne aj vo vzťahu k Slovensku. Pani Gabika Tibenská spomína: „Pátra Scalfi som stretla koncom 80-tych rokov, keď som dostala povolenie vycestovať na pozvanie na Západ. Viem, že si veľmi vážil Silva a Vlada, a že im pomáhal aj materiálne. Asi cez nich smerovali hlavné kontakty k Talianku, kde Nadácia vydávala časopis *Altra Europa (Iná Európa)*.“ Po páde Berlínskeho múru začali vydávať časopis *La Nuova Europa* aj v ruskom jazyku (dnes funguje ako internetový portál www.lanuovaeuropa.org).

Angelo Bonaguro, člen nadácie spomína: „Keď už otec Scalfi nemohol vycestovať do ZSSR, tak tam vyslal celú generáciu mladých študentov, ktorí nadväzovali na staré kontakty a pestovali nové vzťahy. Pašovali náboženskú literatúru cez Poľsko (prostredníctvom rehoľníčok, cez Czestochowu), no rovnako aj prostredníctvom Slovákov (v spolupráci s pátrom Stanislavom Číkom vo Viedni a následne cez Vlada Jukla a Silva Krčméryho v Bratislave). Zo ZSSR a od Východoeurópanov sme získavali svedectvá o prenasledovaní kresťanov a texty samizdatov.“

Môžeme povedať, že činnosť Nadácie bola v mnohom podobná činnosti Výboru na obranu nespravodlivo stíhaných, ktorý vznikol v roku 1978. Na Západe hovorili o utrpení prenasledovaných, mobilizovali. Zároveň „prepašovali“ na Západ tému ekumenizmu, spoznávania byzantskej liturgie, učili ľudí v Talianku spoznávať a zamilovať si ikony, by-

zantskú liturgiu, mystiku Dostojevského a filozofiu Solovjova a mnoho ďalších pokladov Ruska a východného kresťanstva.

Autor nekrológu (Stefano Caprio) o Romanovi Scalfi napísal: „Nevieme, aký dopad mal otec Scalfi pri kolapse ateistického režimu v ZSSR (isťte veľký), ale mám pred očami radosť muža s dlhou bielou bradou a nebeskými očami, keď videl, ako sa jeho sen (pád totalitného režimu) mení v skutočnosť. Mladí, ním vyškolení odchádzali do Ruska ako misionári a prieskumníci sveta, ktorý tak miloval.“

Po páde Železnej opony mnohé kresťanské centrá v Európe, ktoré pomáhali prenasledovaným kresťanom na Východe, riešili existenciálnu dilemu: „Čo teraz?“ Keď som o tejto téme hovoril so zástupcami holandskej organizácie Open Doors, odpovedali mi: „Išli sme pašovať Bibliu tam, kde boli aj naďalej prenasledovaní kresťania – do Jemenu a inde.“ Angelo Bonaguro z Nadácie otca Romana spomína: „Aj nás sa dotkla táto otázka. Uvedomovali sme si, že tam u vás už bude demokracia a sloboda a naše dielo bude pre vás zbytočné. No zrazu sme si všimli, že tak ako u nás,

u vás, či v Rusku, mladá generácia tie vzácne poklady dejín, kultúry, viery vôbec nepozná! Pochopili sme, že našou „novou“ úlohou je, aby sme vám „vrátili“ tieto poklady svedkov prenasledovania, svedkov viery, ktoré sme u vás objavili vďaka dielu otca Romana a jeho priateľov. A to je, myslím si, spoločná úloha tak na Západe, ako i na Východe – zachrániť pamäť a svedectvo tých, ktorí – ako píše apoštol Pavol – dobrý boj bojovali, beh dokončili, vieru si zachovali.“

Ciele otca Romana sa realizujú i dnes. Členovia nadácie navštevujú ruské chrámy, gulagy, stretávajú sa s miestnym obyvateľstvom. Vytvárajú bratstvo s týmto veľkým národom, ku ktorému pozývali a vyzývali i nás pred desaťročiami predstavitelia Kolakovičovej Rodiny.

Romano Scalfi je osobnosťou plnou symbolov. Pričinil sa o šírenie samizdatu (aj zo Slovenska) v zahraničí. A je preto zaujímavé, že deň jeho narodenín je Dňom samizdatu (12. október). Zomrel v deň stých narodenín politickej väzenkyne, mučovníčky a rehoľníčky bl. Zdenky Schellingovej. Gabike Tibenskej sa pri jeho mene vyjaví spomienka: „Bol to jednoducho niekto, kto myslel na nás na Východe a môj dojem z neho bol taký, že je to veľmi láskavý človek.“

Romano Scalfi je človekom, ktorý v nás prebúdzá viacero otázok: Ako poďakujeme tým, ktorí pomáhali prenasledovaným na Slovensku? Poznáme ich? Ako naplnia pokolenie Kolakovičovej Rodiny výzvu „obrátiť Rusko“? Talian, ktorý obja(vi)l Rusko a jeho dielo môžu byť inšpiráciou. Cieľ Nadácie „zachrániť pamäť a svedectvo“ je výzvou inštitucionálnou i osobnou.

František Neupauer

Sen x skutočnosť | Umenie & propaganda 1939 – 1945

20. 10. 2016 – 26. 2. 2017

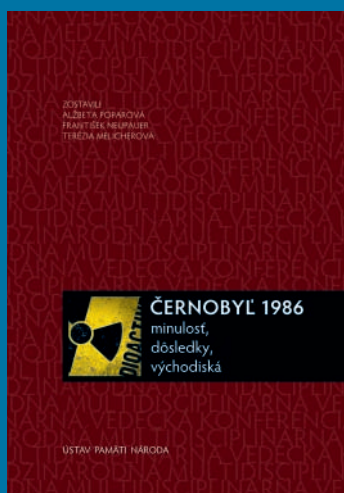
Esterházyho palác, 3. a 2. poschodie

Kurátorky:

Katarína Bajcurová, Petra Hanáková, Bohunka Koklesová

Obdobie existencie slovenského štátu (1939 – 1945) patrí k najkontroverznejším obdobiam našich novodobých dejín. V poslednom čase vyšiel celý rad publikácií, ktorý sa venuje vývoju slovenskej spoločnosti v tomto období z rôznych aspektov; dodnes však nevznikla publikácia, resp. iné odborné výstupy, ktoré by komplexnejšie interpretovali dejiny výtvarnej kultúry tohto obdobia. Výstava so sprievodným katalógom mapuje postavenie a premeny podôb a funkcií umenia, vizuálnej kultúry a propagandy v týchto rokoch. Cieľom je ukázať paradoxy fungovania vizuálneho umenia v sieti doteraz viac či menej tabuizovaných kontextov, ideologických a sociokultúrnych väzieb v rámci vtedajšieho režimu v celej žánrovej šírke (malíarstvo, sochárstvo, kresba, grafika, fotografia, film, úžitkové umenie a dizajn); reflektovať možnú závislosť – ne-závislosť (autonómnosť) umenia od spoločnosti (štátu, moci), špecifiká výtvarnej prevádzky, problematiku propagandy či vizuálnej kultúry každodenného života.

ALŽBETA POPAROVÁ, FRANTIŠEK NEUPAUER,
TERÉZIA MELICHEROVÁ

ČERNOBYL' 1986

MINULOSŤ, DÔSLEDKY, VÝCHODISKÁ

Ústav pamäti národa
Bratislava 2016
ISBN 978-80-89335-77-0

Zborník je výsledkom konferencie, ktorá sa uskutočnila pri príležitosti 30. výročia havárie Jadrovej elektrárne v Černobyle. Medzinárodnú multidisciplinárnu vedeckú konferenciu iniciovali a organizačne pripravili Ústav pamäti národa v Bratislave, Slovenský

hydrometeorologický ústav v Bratislave a Slovenská akadémia vied v Bratislave. Konala sa v deň výročia výbuchu 4. bloku černobyľskej elektrárne – 26. apríla 2016 v bratislavskom Primaciálnom paláci.

Cieľom konferencie bolo mapovať nielen tragický deň v Černobyle, ale aj nasledujúce udalosti s globálnymi dôsledkami. S príspevkami vystúpili špičkoví odborníci z rôznych oblastí bádania zo Slovenska, Českej republiky, Rakúska, Ukrajiny a Ruskej federácie. Každý prednášajúci sa pokúsil z hľadiska svojho vedného odboru objasniť príčiny a dôsledky havárie a naznačiť ďalší vývoj jadrovej energetiky a s ním súvisiace bezpodmienečne spoľahlivé zabezpečenie ochrany ľudského zdravia a prírodného prostredia.

V zborníku je uverejnených sedemnást' príspevkov, ktoré sú rozdelené do troch hlavných častí: Černobyľ' a Európa, Černobyľ' a Československo, Černobyľ' a pamäť.

ALEXANDER BALOGH

JÁN LANGOŠ – STRÁŽCA PAMÄTI

Artfórum, Bratislava 2016
ISBN: 978-80-8150-164-7

Kniha Strážca pamäti od autora Alexandra Balogha prináša civilný portrét Jána Langoša. Vznikla na základe rozprávania jeho rodiny, priateľov a známych. Tvoria ju dva druhy navzájom sa prelínajúcich textov – autorov rozhovor s Langošovou manželkou Gabrielou a prerozprávané stretnutia s približne dvadsiatkou podstatných ľudí Langošovho života. Autor i respondenti sa venujú kľúčovým udalostiam tohto disidenta a politika. Predslov napísal Martin M. Šimečka, záver knihy, ktorá ponúka veľké množstvo fotografií, tvoria dva monologické texty dcér Jána Langoša. Vydalo Artforum v roku 2016.

Hoci som sa s Langošovcami spoznal už niekedy koncom 70. rokov a fungovali sme v pomerne početnom spoločenstve, ktoré v podstate vydržalo dodnes, mnohé veci, najmä z Janovej mladosti, som nevedel. A tak vlastne písaním a zbieraním spomienok jeho ďalších priateľov, spolupracovníkov a príbuzných som Jana stále lepšie spoznával. Vážil som si jeho čestnosť, odvahu, sčítanosť, pevný hodnotový systém, jasnú názorovú orientáciu, nekompromisnosť a súčasne aj vzácnu toleranťnosť.

Alexander Balogh, autor knihy